

KORUNK

SORS ÉS MAGATARTÁS • KOR-
SZERŰ ELKÖTELEZETTSÉGÜNK •
VITA ÉS VALLOMÁS • TITUS
POPOVICI: AZ EGYÜTTÉLÉS –
A TÖRTÉNELEM PARANCSA •
MERCUTIO • HORVÁTH ISTVÁN,
RITOÓK JÁNOS, MÁRKI ZOLTÁN
VERSEI • AZ „ITT ÉS MOST”
LOGIKÁJA ÉS ERKÖLCSE • A
FOGLALKOZÁS-STRUKTÚRA ÁT-
RÉTEGZŐDÉSE • ALEKSZANDR
TVARDOVSZKIJ PÉLDÁJA • • •

1972 | 2

SZERZŐINK

BUKAREST

Dobrescu, Miu
Kun János
Márki Zoltán
Popovici, Titus

KOLOZSVÁR

Balázs Sándor
Banner Zoltán
Bodea, Gheorghe I.
Bretter György
Deák Tamás
Farkas László
Ferenczi István
Gáll Ernő
Horváth István
Kántor Lajos
Kassay Miklós

Láng Zsuzsa
Nagy Jenő
Páskándi Géza
Ritoók János
Szegő Katalin
Szilágyi Júlia
Várhegyi István
Veress Zoltán

KOVÁSZNA

Fábián Ernő

NAGYVÁRAD

Bölöni Sándor

SEPSISZENTGYÖRGY

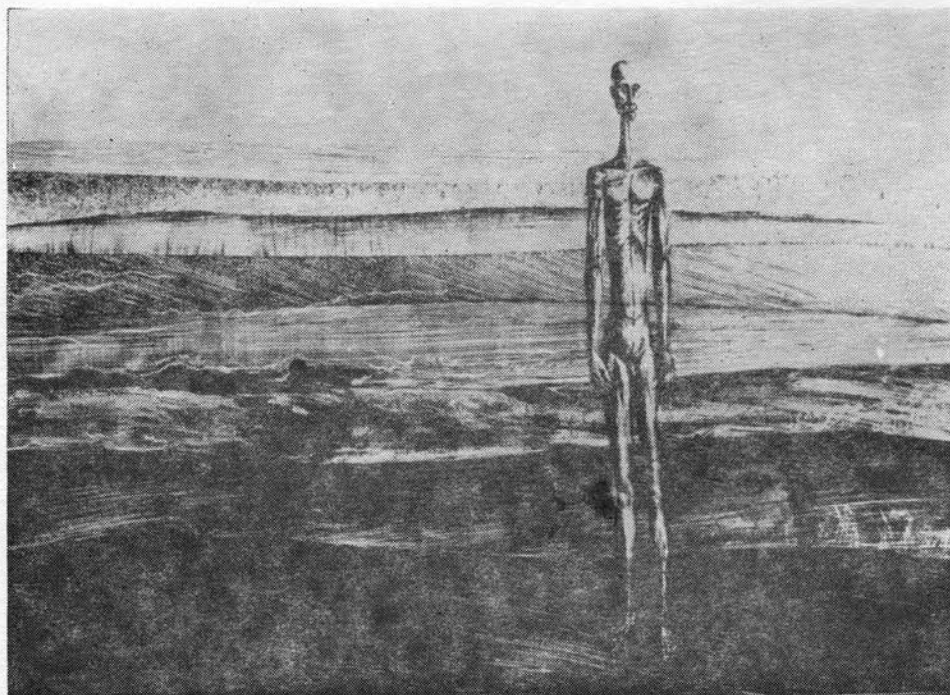
Kósa Szánthó Vilma

SZÉKELYUDVARHELY

Ferenczi Géza

KÜLFÖLD

Baramidze, A.
Beauvoir, Simone de
Mead, Margaret
Millet, Kate
Muldworf, Bernard

Csutak Levente: Korok

KORUNK

XXXI. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM
1972. FEBRUÁR

- MIU DOBRESCU • Elméleti-ideológiai és politikai-nevelő tevékenység 179
GÁLL ERNŐ • Korszerű elkötelezettség 186
KÁNTOR LAJOS • Vita és vallomás 194
BRETTER GYÖRGY • Az „itt és most” logikája és erkölce 200
HORVÁTH ISTVÁN • Jobban kéne, Ne virágozzék zúzmarát a kő (versek) 210
RITÓOK JÁNOS • Kérdés és felelet, Költői tizparancsolat (versek) 211
MÁRKI ZOLTÁN • Föld (vers) 212
BALÁZS SÁNDOR • Sors és magatartás 214
FABIÁN ERNŐ • Ifjúsági sikermodellek 220
DEÁK TAMÁS • Tiltakozás és erkölcs 228
SZEGŐ KATALIN • Mercurio 236
PÁSKÁNDI GÉZA • Tornyt választok (dráma, III. felvonás) 241
TITUS POPOVICI • Az együttélés: a történelem parancsa (Csordás
Elemér fordítása) 250

JEGYZETEK

- * * * • Búcsú Lázár Józseftől 257
BÖLÖNI SÁNDOR • Tvardovszkij példája 258
VÁRHEGYI ISTVÁN • Az irodalmi riport természetrajzához 259

HAZAI TÜKÖR

- KASSAY MIKLÓS • Jegyzőkönyv 262
KÓSA SZÁNTHÓ VILMA • A foglalkozási struktúra átrétegződése Középkaján 268

NEMZETKÖZI ÉLET

- FARKAS LÁSZLÓ • Leszerelés, cselekvéstudomány, békeszociológia 275
KUN JÁNOS • Iparfejlesztés és nemzetközi együttműködés 281
* * * • Megosztott emberiség? (Kate Millet nyilatkozata, Margaret Mead, Simone
de Beauvoir, Bernard Muldworf írásai — Szilágyi Júlia bevezetőjével) 285

FÓRUM

- BANNER ZOLTÁN • A látás iskolája 295

IFJÚSÁG—NEVELÉS

NAGY JENŐ • A környezetismeret a szocialista hazaszeretet fejlesztésében 298

DOKUMENTUMOK

A. BARAMIDZE • Magyar nyomdászok szerepe a grúz könyvnyomtatásban 303

TUDOMÁNYOS MŰHELY

FERENCZI GÉZA—FERENCZI ISTVÁN • Székelyföldi gyepűk 305

SZEMLE

KÁNTOR LAJOS • Fények és árnyak közt? 313

VERESS ZOLTÁN • Elemzés helyett glosszák 315

LÁNG ZSUZSA • Társas társtalanság 318

GHEORGHE I. BODEA • Könyvek a romániai munkásosztály harcának történetéből 323

LÁTÓHATÁR

Köszöntjük a Viitorul socialt 328 • Nők az iparban (Viața economică) 329 • A francia zenetudomány mérlege (Le Nouvel Observateur) 329 • Homokra épült város? (Üzenet) 330 • A heidelbergi „Novum Organum” (Internationale Dialog Zeitschrift) 331 • Világegyetem és antianyag (La Recherche) 332 • Tudomány kultúra — közeledés (Zyic Literackie) 333 • Interjú Georges Simenonnal (Inostrannaja literatura) 334

LEVELEK A SZERKESZTŐSÉGHEZ

ILLUSZTRÁCIÓK

Bede István, Deák Ferenc, Finta Edit, Julem, Kabán József, Nagy Pál, Paulovics László

Gépelte kéziratokat kérünk. Kéziratokat nem őrzünk meg.

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926). SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940)

Főszerkesztő: Gáll Ernő

Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző

Szerkesztőségi főtájtár: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4—5. Telefon: 1 14 68, 1 38 05

Postacím: Cluj, Căsuța poștală 273. Republica Socialistă România

ELMÉLETI-IDEOLÓGIAI ÉS POLITIKAI-NEVELŐ TEVÉKENYSÉG

A szocialista társadalom megteremtése és tökéletesítése tudatos folyamat, a marxizmus—leninizmus általános érvényű igazságainak, a szocialista építés minden ország sajátos körülményei között ható objektív törvényszerűségeinek ismeretére és alkotó alkalmazására épül. A szocialista társadalom anyagi és szellemi előfeltételei dialektikus kölcsönhatásban és egységben vannak. A tudatos tényező szerepe a szocialista társadalom fejlődésével együtt növekszik; a társadalmi fejlődés méreteit és ütemét erőteljesen befolyásolja az, hogy az ideológiai és politikai tevékenység milyen mértékben tükrözi a történelmi szükségszerűséget, továbbá az a mód, ahogyan az emberek megértik ezt a szükségszerűséget, s kielégítése irányában tevékenykednek.

Az új társadalom építésének e sajátosságaiból kiindulva pártunk dokumentumai, Nicolae Ceaușescu elvtársnak a Központi Bizottság 1971. novemberi plenárisán elhangzott expozéja az ideológiai tevékenység javítására vonatkozóan, ez a nagy elméleti, elvi és gyakorlati jelentőségű dokumentum világosan bemutatja a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom létrehozásától elválaszthatatlan, annak részeként kifejtett ideológiai munka helyét és szerepét, kiemeli az anyagi és erkölcsi ösztönzők, a társadalom műszaki-anyagi alapja és a szocialista tudat összefüggéseit, széles körű intézkedéseket irányoz elő a tömegek szocialista tudatának fejlesztésére, a társadalmi életben betöltött szerepének növelésére vonatkozóan.

Az expozé a szocialista erkölcs és méltányosság elvét egyenesen a szocializmus fő követelményének, olyan magasztos célnak tekinti, amelyet a szocializmus igyekszik elérni. Körvonalazza a kommunistának és általában az új szocialista társadalom emberének az erkölcsi arculatát. Megrajzolja és kibővíti a szocializmusról alkotott szemléletünket a szocializmus minden anyagi, társadalmi, erkölcsi, etikai alkotóelemére vonatkozóan. Pártunk felfogása szerint a szocialista méltányosság elsősorban a társadalom alkotta javak ésszerű elosztásában fejeződik ki, abban az elvben, hogy mindenki munkájának társadalmi hasznosságával egyenes arányban részesedik ezekből a javakból, továbbá annak a tendenciának a vissza-
verésében, hogy minél kevesebbet adjunk a társadalomnak, de minél többet kérjünk tőle. Ugyanebben a gondolat-koordinárendszerben erőteljesen kiemeli annak szükségességét, hogy növekedjék a felelősség szelleme, hogy a társadalom minden tagja, de különösképpen a felelős funkcióval megbízott káderek, állhatatosan törekedjenek arra, hogy a lehető legjobban és legmegfelelőbbben oldják meg a tevékenységi területükön rájuk háruló feladatokat.

Ezek az elméleti, ideológiai feladatok — amelyek közül csak néhányat soroltam fel, csak az utóbbi időben kiemeltre utaltam — a hatalmon lévő kommunista párttól két irányú tevékenységet követelnek. Az első: erőteljes elméleti tevékenységet kell folytatnia azért, hogy az élet, a valóság, a lehetőségek tanulmányozása és mélységes ismerete alapján tudományosan megalapozza a politikai megoldásokat, s így minél világosabban lássa előre a jövőt. A második: fejleszteni kell a szocialista tudatot, ki kell alakítani az új embert. A szocialista társadalom megteremtésének *tudatos* folyamat-jellege megköveteli, hogy az emberek eszméi, nézetei, motivációi, viselkedése, lelkiállapota egyre jobban megfeleljen a szükségleteknek, a történelmi igazságnak, hogy életelvvé, akcióelvvé válják.

Pártunk gondot fordít a termelőerők fejlesztésére és a termelési viszonyoknak, a társadalmi élet megszervezésének és vezetésének szakadatlan tökéletesítésére, s ezzel együtt nagy figyelmet szentel az elméleti tevékenységnek, a kommunista nevelőmunkának, a szocializmusra jellemző felfogású és életelvű új ember kialakításának.

A X. kongresszus a jelenlegi szakasz fő céljának a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtését jelölte meg. A kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet bonyolult és hosszantartó forradalmi folyamat: csak *megkezdődik*, de nem fejeződik be azzal, hogy a munkásosztály a többi dolgozóval együtt kivívja a politikai hatalmat; ez az átmenet feltételez egy olyan periódust, amelyben széles körű és mélyreható politikai átalakulások mennek végbe, átformálódik a társadalom szerkezete, az emberek gondolkodása, létezési módja. Az új történelmi szakasz tehát, amelyben jelenleg szocialista társadalmunk van, része annak a forradalmi folyamatnak, amely Romániát a kommunizmus felé vezet. E szakasz tartalmának a meghatározása és tisztázása az ideológiai és propaganda-tevékenység központjában kell hogy álljon.

A sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtése feltételezi a termelőerők, az ipar, a mezőgazdaság és az anyagi termelés más ágainak sokoldalú fejlődését, a termelési folyamatok gépesítését, automatizálását, kibernetizálását, a tudomány szerepének növekedését az anyagi javak termelésében és a tudomány átalakulását termelőerővé, a termelőerők helyes területi elosztását, ami biztosítja az ország természeti és emberi erőforrásainak hatékonyabb értékesítését s ezzel együtt minden megye, minden helység gazdasági és társadalmi-kulturális fel-emelkedését. Többek között tervbe vettük új városi központok megteremtését, a községek és falvak tudományos alapon történő megszervezését oly módon, hogy megteremtődjenek a falusi és városi életmód fokozatos egymáshoz közeledésének előfeltételei.

A sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtése feltételezi az egész nép anyagi és művelődési színvonalának az emelését, az állampolgárok szükségleteinek mind teljesebb kielégítéséhez szükséges feltételek létrehozását, a tudásszint emelését, a nemzeti jövedelem helyesebb elosztását felhalmozási és fogyasztási alapra, a munka utáni méltányos elosztás biztosítását a társadalom tagjainak. A szocialista építés új szakasza megköveteli a termelési viszonyok tökéletesítését, olyan szervezeti-demokratikus keretek megvalósítását, amelyek lehetővé teszik a néptömegek, minden állampolgár széles körű részvételét a társadalom vezetésében, a közügyek megoldásában.

Gondot fordítunk ugyanakkor a párt vezető szerepének megerősítésére és növelésére a szocialista építés minden ágában; az állam, az egész felépítmény tevékenységének állandó tökéletesítésére — a társadalmi élet különböző területein végbement változásoknak, valamint a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom

megteremtése követelményének megfelelően. Végül a X. kongresszus alapvető céljának megvalósítása feltételezi az új ember kialakítását, aki maga is sokoldalúan fejlett, magas fokú politikai és erkölcsi tudattal, a társadalmi fejlődés új követelményeinek megfelelő szakmai felkészültséggel rendelkezik, kulturális látóköre széles.

E célkitűzések egyszerű felsorolása is világosan felszínre hozza, mennyire harmonikusan egységes pártunk elképzelése a sokoldalúan fejlett szocialista társadalomra vonatkozóan; ez a felfogás szerves egységbe vonja a társadalmi élet minden oldalát, megjelöli irányukat s a fejlődésüket biztosító konkrét feladatokat.

Az elméleti, ideológiai tevékenység előtt a kérdések széles skálája áll, olyan problémák, amelyeket a társadalom szerkezetének megváltozása, e struktúra fejlődési tendenciája vet fel. Ezekre a kérdésekre fel kell figyelniük a közgazdászoknak, filozófusoknak, politológusoknak, annál is inkább, mert a mai társadalmi gondolkodás széles körben vitatja őket. A román társadalom osztályszerkezetében a szocialista termelési viszonyok győzelme következtében minőségi változás ment végbe; megváltozott maguknak a társadalmi osztályoknak és rétegeknek a természete. A munkásosztály, a parasztság, az értelmiség minőségileg új, a szocializmusra jellemző osztállyá, réteggé vált. Társadalmunk a kizsákmányoló osztályok felszámolásának következtében ma csupán a dolgozók osztályaiból és rétegeiből tevődik össze; a dolgozókat az alapvető közös érdekek lelkesítik, közöttük az együttműködés és az elvtársi egymást segítés viszonylatai honosodtak meg. Erősödik az egész nép szocialista egysége a társadalom egészének politikai vezetőereje, a kommunista párt körül.

Szükséges tanulmányozni és elméletileg elemezni a társadalmunk osztályai-ban és rétegeiben végbement szerkezeti változásokat.

A forradalmi folyamatban a munkásosztály vitte a vezető szerepet, s ezt kiterjesztette a társadalmi élet egészére. Egész népünk elismeri, hogy a munkásosztály a társadalom vezető osztálya. A munkásosztályon belül nagy változások mentek végbe mind minőségileg, mind pedig mennyiségileg, szakmai és művelődési vonatkozásban, ami növeli befolyását és vezető szerepét a társadalomban. A munkások száma az 1938. évi egymillióról 1970-ben 3 838 900-ra emelkedett. A jelenlegi öt éves tervben az alkalmazottak száma kb. egymillióval nő, amelyen belül a munkások új korosztályai vannak többségben.

Alapvető változások mentek és mennek végbe a parasztság helyzetében is a mezőgazdaság szövetkezetesítése nyomán; a parasztság a szocialista társadalomra jellemző új osztállyá vált. Jelentős változások következtek be az értelmiség sorai-ban is mind a társadalmi szerkezet, mind a szakmaiság, mind pedig a társadalmi életben betöltött szerep tekintetében.

Társadalmi rendszerünk állandó fejlődési iránya a fizikai és szellemi munka közötti különbség fokozatos eltűnése, a társadalom növekvő homogenizálása felé vezet. Ma új munkásosztályunk, új parasztságunk, új értelmiségünk van, amelyeket érdekazonosság és az új társadalom felépítésére irányuló közös törekvés kapcsol össze. Osztály- és nemzetiségi különbség nélkül minden dolgozó egysége és összeforrottsága a politikai vezetőerő, a Román Kommunista Párt körül: szocialista társadalmunk fejlődésének egyik erőteljes hajtóereje.

Az egész népünk társadalmi-politikai egységének megerősítése iránti gondoskodás egyik kifejezése a Szocialista Egységfront, ez az állandó jellegű képviselői politikai szerv, amely a párt köré tömöríti a főbb tömeg-, szakmai és társadalmi szervezeteket: minden politikai erőt, mindazokat az osztályokat, amelyek szocialista nemzetünket alkotják. A Szocialista Egységfront megteremtése új, nagy

lépést jelentett népünk egységének megszilárdítása és a szocialista demokrácia elmélyítése felé. A szocialista egységet bonyolult folyamatnak kell felfognunk, ez az egység erősödik pártunk és államunk helyes politikája és tudatos tevékenysége révén, amely arra irányul, hogy megoldják a különböző osztályok és társadalmi kategóriák sajátos problémáit, a társadalomban megnyilvánuló ellentmondásokat.

Érthető, hogy a társadalom homogénné válásának kiemelésekor, a szocialista egység jelentőségének hangsúlyozásakor el kell kerülnünk ennek mindenféle idealizálását, beleértve a szocialista társadalomban létező ellentmondások kérdésének elhanyagolását. Az élet azt igazolta, hogy a szocializmusban olyan ellentmondások nyilvánulnak meg, amelyek jellegük tekintetében nem antagonisták, de ha nem ismerik fel őket, és nem tevékenykednek idejében megoldásuk érdekében, antagonistává válhatnak, társadalmi konfliktusokhoz vezethetnek. Ezeknek az ellentmondásoknak idejében történő megoldása — amikor még csak a megjelenés fázisában vannak — *tudatos folyamat*, amely elvezet a szocialista rendszernek, a nép egységének a megerősítéséhez, s egyben feltétele annak, hogy a kommunista párt sikeresen juttassa érvényre politikai vezető szerepét az új társadalom építésének művében.

Az egyik sokat tárgyalt és vitatott elméleti kérdés, amellyel kapcsolatban pártunk ezekben az években kifejtette nézőpontját, a nemzet szerepe napjainkban. Ma, amikor a szocialista országok népeinek, a nemzeti élet új alapokon végbemenő felvirágzásának, a nemrég felszabadult országokban az új nemzetek megjelenésének vagyunk tanúi, különösképpen alaptalanok azok az elméletek, amelyek feltételezik, hogy a nemzet idejét múlta, történelmileg túlhaladott kategória. Pártunk általánosította a nemzetek fejlődésének tapasztalatait a jelenkori feltételek között, feltárta a társadalmi fejlődés perspektíváinak követelményeit, bebizonyította, hogy a szocializmus körülményei között a nemzet nem merítette ki fejlődési lehetőségeit, ellenkezőleg, virágzásban van. A nemzet pártunk felfogása szerint még egy hosszú korszakban — beleértve a kommunizmus építésének szakaszát is — jelentős társadalmi-történelmi kategória marad, a társadalmi haladás tényezője. Pártunk a nemzet kérdésével szoros kapcsolatban vizsgálja az együttélő nemzetiségek kérdését is, harcol azért, hogy biztosítsák a teljes jogegyenlőséget az ország minden állampolgárának a társadalmi élet minden területén, nemzetiségre való tekintet nélkül, küzd azért, hogy állandóan erősödjék a dolgozók egysége és testvéri barátsága.

Pártunk úgy véli, hogy a nemzeti és nemzetközi feladatok között szoros, dialektikus egység van, hogy a nemzeti kötelezettségeknek eleget téve, sikeresen biztosítva az új társadalom építését, eleget tesz nemcsak saját népe iránti köteletségének, hanem a szocializmus általános érdekeinek is. Pártunk következetesen hirdeti ezt a tételt, amely nem elvont fogalom, nemcsak az elméleti tanulmányozás tárgya, hanem a valóságot fejezi ki, mégpedig azt, hogy a szocializmus hatalma, tekintélye, vonzóereje és befolyása a világban döntő mértékben attól függ, hogy külön-külön minden szocialista ország hogyan fejlődik. Objektíve nem lehet ellentét a szocialista országok nemzeti és nemzetközi érdekei között. A nemzetköziség nem a nemzeti érdekek alárendelésével, hanem ezekkel összhangban érvényesül. A szocialista hazafiságnak és proletár nemzetköziségnek megbonthatatlan egységet kell alkotnia a kommunisták, minden dolgozó nevelésében.

Pártunk egész politikája, annak valamennyi láncszeme mindmégannyi példa az általános és a sajátos viszonyára vonatkozó marxi—lenini tézisek alkalmazására; pártunk figyelembe veszi, hogy az általános a sajátos révén igazolódik és érvényesül. Az igen eltérő feltételek között nem lehet — miként Nicolae Ceaușescu

elvtárs igen szemléletesen kifejezte — valamilyen egyetemesen érvényes szabvány, valamilyen egyedül érvényes szabadalom alapján felépíteni a szocializmust és kommunizmust. Éppen ezért a politikai gyakorlatban és az elméletben figyelembe kell venni mind a szocialista építés általános törvényeit, mind pedig azokat a követelményeket, amelyeket a különböző országokban a sajátos történelmi feltételek teremtenek.

Pártunk figyelmet fordít — különösképpen az utóbbi években — a politikai felépítmény tökéletesítésével kapcsolatos kérdésekre. Ezek közül az állam és a szocialista demokrácia fejlődését értem. Pártunk visszaveri mind a szocialista állam kérdésének merev vizsgálatát — azt, hogy az állam változatlan, örök képződmény —, mind pedig azt a nézetet, amely szerint az államot még a szocializmus feltételei között sürgősen, a közeljövőben fel kell számolni. Pártunk felfogása szerint a szocialista állam távol áll attól, hogy betöltötte volna történelmi szerepét és hivatását, még hosszú ideig a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtésének, a forradalmi vívmányok védelmének és a kommunizmusra való fokozatos átmenetnek az eszköze marad.

A sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtése megköveteli minden terület, minden gazdasági, társadalmi folyamat egységes, tudatos vezetésének, a néptömegek megszervezésének és a közéletben való részvételének magasabb formáit. A gazdasági és társadalmi élet kiszélesedésével és egyre változatosabbá válásával, a társadalmi előrehaladással együtt egyre inkább nő az állam szerepe, mivel a szocializmus a gazdaság tervszerű vezetésével, a demokratikus centralizmus alkalmazásával valósul meg és fejlődik. Az állam hatáskörének bővülése nem az állami tevékenység adminisztratív oldalának fejlődését jelenti, hanem az egész társadalmi élet, a nemzetgazdaság, a művelődési-nevelési tevékenység megszervezésére és vezetésére irányuló munka kiszélesítését. Ugyanakkor, figyelembe véve az államnak az ország védelmét, a dolgozók forradalmi vívmányainak megőrzését szolgáló eszköz-szerepét, pártunk gondoskodik hadseregünk felkészülésének és felszerelésének állandó javításáról, a nép, az ifjúság felkészítéséről a haza védelmére. Széles körűek az állam külpolitikai funkciói is, nő szerepe abban, hogy megvalósuljanak a békére és a nemzetközi együttműködésre vonatkozó, pártunk által meghirdetett és határozottan érvényesített elvek.

A párt politikájának egyik alapvető iránya a szocialista demokrácia kiszélesítése és elmélyítése. Egyébként a demokrácia kérdéseit élénken vitatják a marxista politikai gondolkodásban. Miként a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom tapasztalata igazolja, a forradalmi tevékenység nagymértékben függ attól a figyelemtől, amelyet a kommunista párt és a többi élénjáró társadalmi erő a demokratikus megújulásra, a szocializmusért és a demokrácia fejlődéséért folytatott harc egybekapcsolására fordít. Ismeretes, hogy a múltban a marxista politikai gondolkodásban igen elhanyagolták a demokrácia és főleg a szocialista demokrácia kérdéseit, ezeket a problémákat hosszú időn át nem világították meg sem elméletileg, sem gyakorlatilag. Ehhez részben hozzájárult a szocialista demokrácia elveinek az eltorzítása, deformálása a múltban, s ezt a jelenséget használták fel a burzsoá ideológusok annak „igazolására“, hogy a demokrácia és a szocializmus — úgymond — összeegyeztethetetlen. Pártunk úgy véli, hogy a szocializmus és a demokrácia elválaszthatatlanul összekapcsolódik; az új rendszernek nemcsak az a hivatása, hogy biztosítsa a dolgozók egyre magasabb anyagi életszínvonalát, hanem az is, hogy valóban megtestesítse a tömegek méltányosságra és szabadságra irányuló törekvéseit, a demokrácia és humanizmus elveit. Éppen ezért hamis

egyrészt a szocializmus, másrészt a demokrácia és a humanizmus szembeállítására. A szocializmus csak demokratikus és humanista lehet.

Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy a szocialista demokrácia nem valósul meg spontánul a szocialista építés előrehaladása révén. Pártunk véleménye szerint a szocialista demokrácia folyamat, amelyet állandóan tökéletesíteni kell. Mindaz, ami ezekben az években megvalósult, csak kezdetét jelenti a demokrácia általános tökéletesedési folyamatának s annak, hogy létrehozzuk azokat a legmegfelelőbb formákat, amelyek biztosítják a munkásosztály és a többi kategóriájú dolgozó széles körű részvételét a társadalom vezetésében. A tömegek szerepének növekedése a szocialista állam vezetésében, a demokrácia gyakorlása, formáinak állandó tökéletesítése a szocialista társadalom fejlődésének törvényszerű követelménye. Éppen ezért pártunk következetesen munkálkodik a szocialista demokrácia elmélyítésén és tökéletesítésén a társadalmi élet minden területén, a gazdaságban, politikában, a társadalmi-kulturális tevékenységben.

A szocialista demokrácia egész hazai fejlődésfolyamatának egyik lényeges vonása a párt vezető szerepének érvényesítése az egész társadalmi életben. A párt a maga politikai vonalát a tömegek segítségével, a tömegek változatos formában történő megkérdezésével dolgozza ki. Ez politikai életünk egyik lényeges módszerévé, hajtóerővé vált a dolgozók mozgósításában, saját politikájuk kidolgozására és megvalósítására. Az ilyen demokratikus munkastílus a vezetésben lehetővé teszi, hogy megismerjük a realitásokat, az élet követelményeit, hogy a párt tudományos, realista politikát dolgozzon ki, amely megfelel a nép törekvéseinek és érdekeinek. A néppel kiépített állandó szoros kapcsolat, a különböző határozatok és intézkedések megtárgyalása nem valamilyen konjunkturális elem, hanem az egyik alapvető oldal a párt vezető szerepének gyakorlásában.

A szocialista demokrácia fejlesztésére irányuló párttevékenység egyik célja a jelenlegi szakaszban a szervezeti és intézményes keretek megjavítása, a tömegeknek az államvezetésbe való bevonására szolgáló formák és utak tökéletesítése, hogy értékesíteni lehessen a tömegek alkotó szellemét, kezdeményezését és javaslatait. Ebben az értelemben kiszélesítették a helyi állami szervek hatáskörét, a kollektív munka és vezetés az állam megszervezésének és tevékenységének alapelveivé vált minden szinten, létrehozták a vállalatok, ipari központok dolgozóinak bizottságait és tanácsait. Rendszerünk demokratizmusának elmélyülését fejezi ki az is, hogy a dolgozók közgyűléseit mint a kollektív vezetés legfelsőbb formáit intézményesítették, biztosították a közgyűlések ellenőrzési jogát a vezető kollektívák felett, beleértve azt a jogot is, hogy indokolt esetekben kérjék a vezető funkcióba megválasztottak leváltását.

A gazdasági és politikai demokrácia fejlődésének egy másik kifejezése ugyanakkor a társadalmi és tömegszervezetek szerepének növekedése. Rendeltetésük szervezett kereteket biztosítani a dolgozóknak, hogy részt vehessenek a gazdasági, társadalmi és művelődési ügyek irányításában, az ország vezetésében. Ennek az elvnek megfelelően a főbb tömegszervezetek jelen vannak az államigazgatásban, a minisztériumokban, a néptanácsokban, minden szinten, s ily módon közvetlen befolyást gyakorolhatnak, közvetlenül kifejezhetik azoknak a társadalmi kategóriáknak a jogos kívánalmait, amelyeket képviselnek.

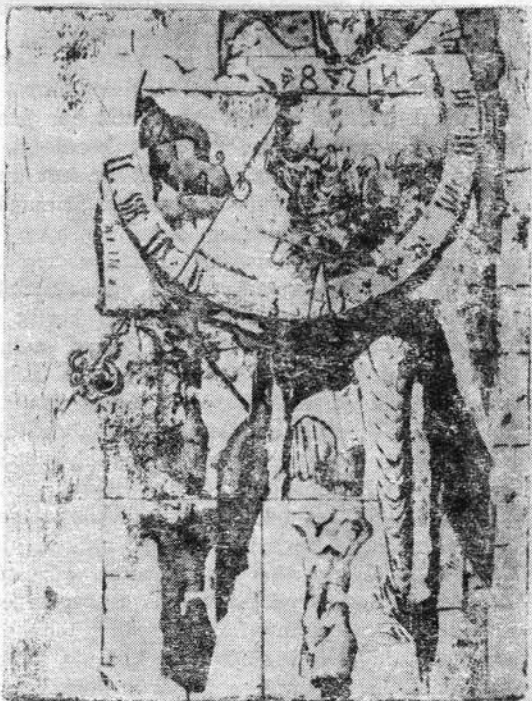
A szocialista demokrácia fejlesztésében pártunk gondot fordít azoknak a demokráciát előrelendítő formáknak és módszereknek az alkalmazására, melyek biztosítják, hogy a nép legjobb fiai — akik képesek hozzájárulni az ország fejlődéséhez — vezető helyre és funkcióba kerüljenek.

A szocialista demokrácia a társadalmi együttélés törvényeinek és normáinak tiszteletben tartására épül, e törvények és normák a szocialista társadalom fejlődés-követelményeinek jogi kifejezései. Éppen ezért a párt határozottan tevékenykedik azért, hogy megszilárdítsa a szocialista törvényességet minden tevékenységi területen, hogy kialakítsa a közvélemény kéréseitől az ország törvényeinek mindenféle megsértésével szemben.

Pártunk felfogásában a szocialista demokrácia nemcsak objektív szükségszerűsége annak, hogy a tömegek részt vegyenek a társadalom vezetésében, hanem ugyanakkor a tömegek szocialista nevelése, politikai tudata fejlesztésének hajtóereje is. A dolgozók mind szélesebb körű részvétele a társadalom vezetésében a szocialista nevelés lényeges tényezője. Ennek a részvételnek azonban feltétele az, hogy a tömegek megértsék a társadalmi jelenségeket, a politikai helyzetet, tehát ezek ismeretében ítélkezzenek a dolgok felett. Csak így lesz tényleges, nemcsak formális a gazdasági és társadalmi vezetésben való részvételük.

A szocialista tudat kialakítása és fejlesztése bonyolult és sokoldalú folyamat; megköveteli, hogy alaposan ismerjük mindazt, ami értékes a jelenkori művelődésben, tudományban és technikában, hogy mindenki jól értsen szakmájához, elsajátsítsa pártunknak a világra és társadalomra vonatkozó filozófiai felfogását — a dialektikus és történelmi materializmust —, élenjáró állampolgári magatartást alakítson ki. Napjainkban — a modern társadalom körülményei között — pártunk és államunk egész nevelőmunkája ezeknek az egymást kölcsönösen feltételező és átható alapvető követelményeknek kell hogy megfeleljen.

Megjelent a Lupta de clasă 1971. 12. számában. Rövidített szöveg.

Finta Edit:
Évszakok

KORSZERŰ ELKÖTELEZETTSÉG

Az erkölcsi tényező mind nagyobb szerepe közösségi életünkben az etikai jellegű és morális kicsengésű fogalmak egyre gyakoribb használatában, előfordulásuk statisztikai gyarapodásában is megnyilvánul. Gyűléseken, rádióban és tévé-műsorban sűrűn hallunk felelősségről, humanizmusról és méltányosságról, a lapok rendszeresen utalnak az elkötelezettségre, e magatartás osztársadalmi és nemzetiségi vonatkozásaiban.

Ez az örvendetes jelenség azonban még nem garancia a tekintetben, hogy közvéleményünknek sikerült már tisztáznia a maga számára az elkötelezettség korszerű tartalmát, különböző válfajainak összefüggését, valamint a köztük lehetséges kollíziók megoldásának útját-módját. Nem szabad megfélemlenünk éppen a gyakori hivatkozásokból származó veszélyről sem. E mély erkölcsi jelentésű kategória ugyanis szokványos fordulattá, üresjáratú zsurnaliszta fogássá torzulhat. Devalválódhat és elvesztheti serkentő hatását ebben a fogalom-inflációban. Tisztázunk kell tehát előzményeit és mai funkcióját. Szembesítenünk kell magunkat mindazoknak a nézeteivel, akik tartózkodóak vele szemben vagy határozottan elvetik. E sokrétű feladat viszont szervesen beilleszkedik a marxista erkölcsstan oly időszaki kimunkálásába.

Egyik nemrég adott nyilatkozatában Aragon védekezik az ellen, hogy őt „elkötelezett” írónak tartják. Ez a fogalom — szerinte — Sartre filozófiai rendszerébe tartozik, ő viszont kategorikusan elutasítja (*L'Express*, 1971. 1054.).

Hogyan értelmezzük ezt a tiltakozást?

Talán nem tévedek, ha úgy vélem, hogy Aragon itt főként az írói-művészi elkötelezettség ama leszűkített-meghamisított formulájától határolja el magát, amelynek képviselői a napi penzumok aprópénzére akarták váltani az alkotó eszmei-erkölcsi azonosulását egy nagy közösségi céllal, s ezzel kiszolgáltatták őt a taktikai konjunktúrájának. Kítették az írókat annak, hogy a módosított, illetve túlhaladott jelszó meghasonlásba kergesse önmagával és közönségével. Aragon egyébként le is szögezi: „... az író, a művész azért van itt, hogy a perc követelményeinél általánosabb szolgálatot tegyen az emberiségnek...”

Ami az elkötelezettség és az egzisztencializmus kapcsolatát illeti, tény, hogy az előbbi főként Sartre közvetítésével került a második világháborút követő évtizedek értelmiségi köztudatába. Persze, nem az egzisztencialisták fogalmazták meg elsőként az írástudók felelősségének, a haladó társadalmi mozgalmakkal való azonosulásának követelményét. Thomas Mann, Romain Rolland, Julien Benda, Makszim Gorkij és Babits Mihály különböző előjeli és változásokon átment ismert állásfoglalásai (hogy csak a legnagyobb visszhangot kiváltó nézeteket említsem) már Sartre fellépése előtt élénk vitákat indítottak el e kérdés körül. Szűkebb pátriánk, Erdély két háború közötti közéletében és irodalmában pedig a népszolgálat eszménye is sarkallta azokat, akik az írott szó vagy a valóságalkotó cselekvés erejével vallottak és vállaltak közösséget a kisemmizettekkel, a kétkezi dolgozókkal. A sartré-i közvetítés újszerűségét és máig sem szűnő (noha nagymértékben megcsappant) hatékonyságát több tényező biztosította. Itt van mindjárt egy sajátos bölceleti alapvetésnek, ama filozófiai-etikai értelmezésnek a vonzóereje, amely a fasizmus, a háborús borzalmak okozta és a hagyományos értékek

felbomlásától kiváltott válságba jutott értelmiség közérzetét, útkeresését fejezte ki. Éppen ezért, a korszerű elkötelezettségnek mint magatartásnak és fogalomnak a megközelítésében nem kerülhetjük el a sartré-i koncepciót.

A *Lét és a Semmi*ben Sartre a teljes indeterminizmus alapján korlátlan szabadsággal rendelkező egyén „önkörében” elemzi az elkötelezettséget. Ennek az egyénnek a szabadsága a választásban nyilvánul meg, ez ad értelmet a szituációnak; az egyénnek önmagának és a világnak. A teljes szabadságból a globális felelősség következik, mind az egyént, mind az egész világot illetően. Nem mondhatunk le szabadságunkról. Nem háríthatjuk el magunktól a totális felelősséget. A tudatosan vállalt felelősség viszont elkötelezettségbe, elkötelezett magatartásba torkollik. Ez is kikerülhetetlen; az elodázhatatlan választás szükségszerű következménye. Az objektíve adott szituációban valamiképpen állást kell foglalnunk. Cselekednünk muszáj. Vagy elfogadjuk a helyzetet, vagy nem. Akár igenlően, akár nemlegesen döntünk, úgy, hogy szembeszegülünk a helyzettel, mindenképpen elkötelezzük magunkat. Ezt a szükségszerű elköteleződést viszont — a vele járó cselekvéssel együtt — tudatosan kell vállalnunk. A cselekvés vállalásával továbbá — szintén elkerülhetetlenül — meg kell szabadítanunk magunkat a felülemelkedettségtől, az elzárkózás illúzióitól.

Láthatjuk, Sartre még csak egyéni szinten, az elszigetelt, a „szabadságra ítélt” individuum alapállásából vizsgálja az elkötelezettséget. Felhívása a tette és az a körülmény, hogy nem fogadja el a semlegességet, így is pozitívan értékelhető, főként abban a történelmi helyzetben (a fasiszta megszállás idején), amikor álláspontja tételesen megfogalmazódott. A sartré-i koncepció azonban később módosult és fejlődött. Mindinkább hangsúlyt kapott benne a társadalmiság és a történetiség mozzanata. Míg az előbbi elfogadása elvezette Sartre-t ahhoz a meglátáshoz, hogy cselekvésünk más embereket is elkötelez reájuk gyakorolt hatása következtében, a történetiség felismerése a történelemért érzett felelősség égisze alatt tágította, gazdagította az elkötelezettség tartalmát. E változott optikában aztán a szabadság fogalma is közösségi jelentést nyert, a cselekvést posztuláló tétel pedig a fennálló rendszer átalakítására irányuló tudatos akció, az így „társadalmiasított” elkötelezettség ösztönzőjévé minősült. A *L'existentialisme est un humanisme* című írásában (1947), majd a Baudelaire-tanulmányban (1947) Sartre kilép az egyén belső világából, hogy elkötelezettség-elméletét a társadalmi tett jegyében építse tovább.

Az ötvenes években csökken azonban a sartré-i egzisztencializmus hatása a nyugati értelmiség bizonyos köreiben. A politikai fejlődés ellentmondásos jellege, újabb illúziók összeomlása ismét megerősítette az elkötelezettségtől viszolygók, a társadalmi felelősségtől menekülők hangját, felfokozta a semlegességet, ideológiamentességet képviselő tendenciákat. Nem hallgatható el, hogy ebben a folyamatban Sartre szabadságfelfogásának negatív oldalai, valamint egyes téves politikai állásfoglalásai is szerepet játszottak. Kialakult az a szellemi légkör, amelynek ösztönzőit a strukturalizmus bizonyos értelmezésében, a humanizmussal szemben megfogalmazott fenntartásokban s általában a technokratizmusban jelölhetjük meg.

Michel Foucault így jellemzi ezt a fordulatot: „Az embereknek ahhoz a nemzedékéhez tartozom, akik számára a gondolkodás látkörét nagy általánosságban Husserl, közelebbről Sartre, még közelebbről Merleau-Ponty határozta meg. És nyilvánvaló, hogy az 50—55-ös években, kétségkívül nagyon nehezen kibogozható okokból — közöttük egyaránt vannak politikai, ideológiai és tudományos természetűek —, ez a horizont a mi szemünkben megbillent, hirtelen elhomályosult, s ekkor ott találtuk magunkat egy roppant üres térség előtt...” (*Strukturalizmus*. Budapest, I. 275.).

Egyik legutóbbi interjújában (*Der Spiegel*, 1971. 53.) Claude Lévi-Strauss, a strukturalizmus atyja, „félreértés“-nek minősíti a — számára egyébként elfogadhatatlan — értelmiségi elkötelezettséget. Véleménye szerint, ha az írástudó olyan kérdéseken foglal állást, amelyeket nem ismer alaposan, míg megfelelően dokumentálódik, megfosztja magát a kutatásaihoz szükséges időtől és elveszti szakmai tekintélyét, felelősségének alapját.

Lévi-Strauss jogosan figyelmeztet a tényismerettől elválaszthatatlan bírálati magatartásra, a szakmai tevékenység, a szakmai tekintély és a közéleti állásfoglalás összefüggésére. Érthető, hogy viszolyog a szinte futószalagon előállított nyilatkozatoknak különösen a francia értelmiségek között meghonosodott gyakorlatától, amely valóban az elkötelezettség devalválódásához vezethet. Am, nyilván az ő felfogásában jelentkezik a félreértés, amikor ilyen véletlenül fogalmazza meg a tények ismeretének egyébként érvényes követelményét, és amikor a szakkompetencia keretei közé akarja szorítani az írástudó elkötelezettségét. A felelősségben, az elkötelezettségben nemcsak és nem elsősorban az entellektüelek szakmai minősége, hanem az egyén választása, szabadsága és ama törekvése nyilvánul meg, hogy életének értelmet adjon.

Míg a strukturalizmus egyes képviselői a történetiséget utasítják el a tudományos szigorúság és pontosság nevében, Louis Althusser Marx „elméleti anti-humanizmusá“-ról értekezik, az ideológiátlanítás ideológusai (Raymond Aron, Daniel Bell) az eszmei elkötelezettséget kérdőjelezzik meg. A Foucault érzekelte üres térségbe benyomulnak a technokrata nézetek, a funkcionalitást és hatékonyságot mindenfajta elkötelezettség fölé helyező felfogások.

Persze, e folyamat csak ebben az egyszerűsítő összefoglalóban ilyen egyértelmű. A komponens-irányzatok szószólói egyéni adottságaiknak megfelelően viszonyulnak az elkötelezettséghez. Noam Chomsky, a strukturalizmussal rokon, úgynevezett generatív grammatika világhírű megalapozója például szenvedélyesen elkötelezettnek vallja magát, és a vietnami amerikai agresszió elleni bátor tiltakozásaiban, valamint az amerikai egyetemek demokratikus reformját sürgető akcióiban tanúságot is tesz erről. Althusser hívei sem apolitikusok, nem közömbösek a kor égető kérdéseivel szemben. A hatvanas évek közepe táján fellángoló diákmozgalmak, a kontesztáció viharos megnyilvánulásai, az amerikai és a nyugat-európai fiatal értelmiség radikalizálódása pedig meggyőzően bizonyítja, hogy az ideológiák és az elkötelezettség „alkonyá“-nak éveit az erőteljes társadalmi-politikai aktivizmus korszaka váltotta fel. Az írástudók átmeneti felelőtlenége részben már a múlté, a felelősség reneszánsza az elkötelezettség új viszonylatait alakította ki a szellem emberei és a tudományos-műszaki forradalom menetében kibontakozó új arcú proletariátus közös frontján.

A korszerű elkötelezettség-modell megfogalmazásában nem kerülhetjük meg sem a sartré-i felfogást, sem annak kritikáját. Elméleti általánosításra várnak a különböző új-baloldali, radikális irányzatok (például az amerikai értelmiségiek „radical caucuses“ mozgalma) és főként a szocialista országok írástudóinak tapasztalatai. A marxista etika biztató fellendülése igen kedvező tudományos-eszmei indítást adhat e szükséges szintézis elkészítésére, amelynek természetesen elsősorban a forradalmiságot az emberi lét legmagasabb, legautentikusabb formájának tekintő harcok pozitív, a munkásmozgalommal, a nemzeti felszabadító mozgalmakkal egybeforrott entellektüelek példájából kell merítenie. Rendkívül értékes forrást jelentenek a múlt és a jelen humanista íróinak, tudósainak és gondolkodóinak vívódásokkal, megpróbáltatásokkal telített életpályái. És végül, de nem utolsósorban értékesítenünk kell azokat a vallomásokat, amelyek a társadalmi-emberi

haladásnak harcosan elkötelezettek benső ellentmondásait, konfliktusait fejezik ki, hangot adva a termékeny székszisnek és a bírálóknak. *A korszerűség igénye megköveteli az elkötelezettek önkritikáját is.*

Tanulmányozható az elkötelezettség a maga történeti változatosságában, a különböző társadalmi megmozdulások összefüggéseiben. Megközelíthető a szociológia, a politológia vagy a praxiológia felől. Értelmezhetjük antropológiailag, de leginkább az etikai elemzés teszi lehetővé lényegi jegyeinek megragadását. Az elkötelezettség ugyanis belső parancsra születik. Jellegzetesen erkölcsi tett, morális magatartás. Az elkötelezett szükségképpen erkölcsi lény: azt teszi, amit tennie kell, meggyőződése, választása alapján. Eszmeileg azonosul valamely közösség törekvéseivel, és úgy vallja magáénak az Űgyet, hogy állásfoglalása cselekvésben, alkotásban nyer kifejezést. Az elköteleződés a szabadság birodalmában történik. Nem ismeri és nem túri a külső kényszert. Ez a szabadság természetesen nem a korai egzisztencializmus abszolút szabadsága, hanem az a sajátosan emberi dimenzió, amely a mindent átfogó praxisban gyökerezik, és a világot formáló, önmagunkat alakító cselekvésben nyilvánul meg.

Az elkötelezettség rokon-kategória a kötelességgel. Mindkettő benső motivációból fakad, ám végső soron a lét követelményeit közvetíti, a teljesítés során pedig ugyancsak a létre, a valóságra hat vissza. Kant szembeállította egymással a „van“-t és a „kellő“-t, a Sein-t és a Sollen-t. Goethe már felismerte, hogy a kötelesség hangjában a hétköznapiak, az élet parancsa szólal meg. Az elkötelezett kötelességének érzi, hogy színt valljon, hogy participációt vállaljon, és amikor ezt teszi, éltető, dinamizáló áramkörbe kerül a választott közösséggel. Döntése áldozattal is járhat, ám vállalva elkötelezettsége következményeit, mégsem önmaga ellenére jár el. A kötelességteljesítés, az elkötelezettség következetes megvalósítása az elégtétel, az öröm forrásává válhat. Életstílussá, élettartalomná nőhet, amely Mihailo Markovič látomásában törekvést fejez ki a Nihil áthidalására. E funkciójában pedig antropológiai jelentéssel gyarapodik. Megmenthet a magánytól, kiszabadíthat az elidegenedésből.

Juhász Ferenc ars poeticájában a költészet: „Cselekvés a közösségben, olyan egymásra-utaltság a közösséggel, amely a végleges és végzetes összefonódottság milliárd kötelével szövi be és hálózza be egymást.“ A költő hitvallását — mutatis mutandis — elfogadhatja minden elkötelezett, aki éppen úgy igényli az elismerést és az emberi melegséget közösségtől, mint a poeta: „Mert ez a hit és szeretet a költői cselekvés legszebb emberi ellen-cselekvése, legszebb közösségi cselekvés-válasza.“

Korunk elkötelezett embere bízik az ügyben, amelyet képvisel. Hisz — ha úgy tetszik — a választott eszményben, de ez a hit sohasem semlegesítheti racionalitását. Nem menti őt fel a bíráló kötelessége alól, nem szolgálhat mentségül, hogy másra, valamilyen karizmatikus személyre vagy intézményre hárítsa a felelősséget a hit buzgalmában végrehajtott tettért. A korszerű elkötelezettség a meggyőződésre épít, és nem nélkülözheti a toleranciának, a következetlenségnek azt a nélkülözhetetlen mennyiségét, amely megóvjá attól, hogy fanatizmussá váljék.

Elkötelezettség és fanatizmus — tanú rá a történelem — nem mindig választható el egymástól. Nincs közöttük átléphetetlen kínai fal. Az a fajta következetesség az elkötelezettségben, amely szemet huny a változó világ változó realitái fölött, vagy nem vesz tudomást eszmény és valóság között támadt ellentmondásokról, nem képvisel erkölcsi értéket. Az a következetlenség viszont, amely számol az élet módosult követelményeivel, és — ennek megfelelően — úgy árnyalja, alakítja az elkötelezett ember magatartását meg cselekvését, hogy végső fokon követ-

kezetes maradhat a változatlanul érvényes célhoz, nem csupán hatékonyságában, hanem humánumban is fölülmúlja a bornírtan kötött orientációt. Abszolutizált elkötelezettség, fanatizmus, dogmatizmus és a más nézetekkel szemben tanúsított barbár türelmetlenség — egy töről fakad. Amikor elhatároljuk magunkat tőlük, nyilván nem a konformistákat, Riesman közöttünk is járó „kívülről irányított emberei“-t, a véleményüket fölöttesaik elvárásaihoz igazító karrieristákat, a mai „szellemi condottiere“-ket akarjuk példaképnek felmutatni. Dicséretünk annak a közéleti embernek, annak az elkötelezett alkotónak szól, aki a világ sokrétűségének, bonyolultságának ismeretében tudja, hogy senki sem monopolizálhatja az igazságot, és tisztában van azzal, hogy a megismerés útja a viszonylagos igazságokon át vezet. Esményünk az az elkötelezett ember, aki nem válik anakronisztikussá megmerevedett magatartásában és fetisizált nézeteivel. Aki kész a párbeszédre, és nemcsak tanítani, hanem tanulni is képes. Akiben van erő az önellenőrzésre és a szüntelen cselekvés lendületében végrehajtott önkiigazításra. Ne feledjük, a sztereotípiává kövesedett következetesség elidegenítő hatású is lehet. Ha az elkötelezett ember lemond autonómiájáról, és úgy azonosul valamely törekvéssel, hogy nem él a bírálat jogával, illetve kötelességével, viszonyulása személyiségromboló tényezővé torzulhat.

A szocialista humanizmus magáénak vallja Kant posztulátumát: az ember sohasem lehet eszköz, hanem mindig célnak tekintendő. Ez az elv felvértezheti az elkötelezettet is ama veszély ellen, amely a nézetek, az intézmények elidegenedésében leselkedik reá. Az elkötelezettség nem változhat bilincssé, nem degradálhatja eszközzé az embert. Csak a szabadság jegyében fogant elkötelezettség szuverén hordozója képes kikerülni azokat a buktatókat és csapdákat, amelyekben a kiábrándultság, az individualizmus, a cinizmus foglyául eshet.

Karel Kosíknál a *Széplélek* a tiszta lelkiismeret szempontjából viszonyul a világhoz. Nem árt senkinek — mert nem cselekszik. Ebben az illuzórikus ártatlanságban ítélkezik mások fölött, és miközben elutasít magától minden elkötelezettséget, tétlenségével eltúri a rosszat. A *Széplélek* ellenpólusa a *Komisszár*, aki álszenteskedésnek tartja az előbbi makulátlan lelkiismeretét, alapelvének pedig az aktivitást, a rossz irtását tekinti. Meg akarja reformálni a világot és benne az embereket, akiket viszont tétlenségre kárhoztat abbéli igyekezetében, hogy monopolizálja a cselekvést. Ő kisajátítaná az elkötelezettséget, amelyben nem igényel participációt. Magatartása éppúgy lehetetlenné teszi a tényleges emberi elkötelezettséget, mint a *Széplélek* bezárkózása a lelkiismeret birodalmába.

A korszerű elkötelezettség összeegyeztethetetlen a Komisszár kizárólagosságával és bürokratizmusával. A világ átalakítására irányuló cselekvését azonban a *Forradalmár* demokratizmust feltételező és csak a szabadság szintjén értelmet nyerő harcában teljesíthetjük ki. A moralizálásnak és az utilitarizmusnak a *Széplélek* és a *Komisszár* típusában jelentkező antinómiája a forradalmi elkötelezettség humanista gyakorlatában oldható fel.

A modern társadalmak bonyolult képletében minden egyén több közösség tagja. Különbőféle igényeket támasztanak vele szemben, ő maga — különböző csoportokhoz tartozva — szintén több irányban érezhet elkötelezettséget. Az egyidejű elvárások az elkötelezettségek komplexumát hozzák létre, s ezen belül kialakul az az erkölcsi szituáció, amelyben az egyénnek egyeztetnie kell elkötelezettségeit, vagy választásával elejét kell vennie a lehetséges konfliktusoknak, meg kell oldania őket. Az elkötelezettségek értékrendjében bizonyos prioritásokra van szükség, ama dinamikus összhang érdekében, amely mindig viszonylagos csupán, mindig csak tendenciaként érvényesül, és sohasem küszöbölhet ki teljesen minden ellentmon-

dást. A választásnak, a szelekciónak ez a folyamata nem valósulhat meg a személyiség erkölcsi autonómiája nélkül; a gyakran ellentétes elvárások keresztútjébe kerülő egyén felmorzsolódhat a konfliktusok során, vagy erkölcsileg lezüllyedhet a minden irányba alkalmazkodó válaszaival.

Különös hangsúlyuk van e kérdéseknek egy olyan nemzetiség esetében, mint a romániai magyarság, amely az ország lakosságának többségét alkotó román nemzettel és más nemzetiségekkel él együtt, s tagjaira — ebből az évszázados együttélésből következően — többdimenziójú elkötelezettség hárul. Utaltam már a romániai magyarság ethoszára (*Korunk*, 1971. 5.), arra az imperatívuszra, amely az itteni magyarság haladó képviselőit egyidejűleg kötelezte el mind saját népcsoportjuk létérdekeinek védelmére, mind az egész ország demokratikus, szocialista erőinek oldalán az egyetemes emberi haladás szolgálatára. Ez az ethosz — a szocialista humánus szerint — nem ismer ellentétet a nemzeti-nemzetiségi törekvések és a nemzetközi feladatok között. Ellenkezőleg, azt sugallja, hogy a kettő nem csupán elválaszthatatlan egymástól, hanem kizárólag a maguk szerves, megbonthatatlan összefüggésében valósíthatók meg. A mai reáliák között ez a felismerés azt igényli, hogy teljes erőbevetéssel munkálkodjunk az egész ország forradalmi átalakításán, a román nemzet és az együttélő nemzetiségek barátságának megszilárdításán, mert csak ebben a hazafias-internacionalista egységben képviselhetjük valóban hatékonyan az itteni magyarság ügyét, csak a közös erőfeszítések eredményei teszik lehetővé művelődésünk további fejlesztését — a korigényeknek megfelelően.

Ilyen elkötelezettségek jegyében szerkesztette Gaál Gábor a régi *Korunkat*, amely úgy bontotta ki nagy szellemi világpanorámáját, hogy nem idegenedett el a kisebbségi magyarság léteproblémáitól, az összromániai valóságtól. Gaál Gábor számára a romániai magyarság magában foglalta nem csupán a magyarság szerves bekapcsolódását az ország életébe, a haladó irányú átalakulását szorgalmazó társadalmi erők küzdelmébe, hanem tudatosítani kívánta a művelődésünk sajátos helyzetéből származó — minden elszigetelődési tendenciával ellentétes — funkcióját is, azt a bizonyos *híd* szerepet, amelyet főként Kelet-Európában kell betöltenie. Ez a szellem hatja át Méliusz József legutóbb megjelent kötetét is (*Az illúziók kávéháza*, Bukarest, 1971), amelynek víziójában — Földes László megfogalmazásában — „romániai magyar létünk a világ és Európa összefüggés-rendszerében nyer értelmet...” Méliusz könyve is erőteljesen figyelmeztet arra, hogy a romániai magyarságból fakadó elkötelezettségek valamelyikének mellőzése káros következményekkel járhat. A „gyökeresség” és a „kozmpolitizmus” között hirdetett ellentét mű-antagonizmus művelődésünkben; európaiságunk egy pillanatra sem szakítható el a romániai magyarságtól, a nemzetiségi népszolgálatától. Van azonban nemzetietlen közömbösség és van még nacionalizmus. Míg az előbbi a mi esetünkben anyanyelvű művelődésünkkel s általában a nemzetiségi léttel kapcsolatos elkötelezettségek visszautasítását jelenti, az utóbbiban az a torz, egyoldalú kötöttség fejeződik ki, amely a maga türelmetlenségében és kizárólagosságában minden erkölcsi hitelét elveszti. A nemzeti-nemzetiségi törekvésekkel való azonosulás, az etnikai közösségek jelene és jövője iránt tanúsított felelősség és elkötelezettség védelmet jelent az elidegenedéssel szemben, ne feledkezzünk meg viszont arról, hogy az etnocentrikus elszigetelődésben is el lehet idegenedni!

Elkötelezettségeinket megválasztva végső soron önmagunkat választjuk. Személyiségünket építjük és fejlesztjük abban a folyamatban, amelyben szelektáljuk és egyeztetjük őket. A kollektív azonosság vállalása nem sérti, hanem elősegíti önmagunkkal való azonosságunk megtalálását, a hűséget önmagunk iránt. Az a mód, ahogyan önmagunkat — éppen elkötelezettségeink vonzásában — megvalósítjuk,

döntő hatással van egyéniségünk eredeti mivoltára. Valóban „mernünk kell autentikusoknak lennünk“ (M. Markovič), és ebben a vállalkozásban — ha úgy tetszik —, ebben a „kalandban“ lényegi tényezőkként jelentkeznek elkötelezettségünk tárgyának, jellegének és következetességének a mozzanatai.

Meghatározott-e, avagy bármiféle determináltságtól független-e az említett folyamat? Amikor Goethét idézve, a kötelesség hangjában megszólaló életparancsra utaltunk, feleletet is adtunk erre a kérdésre. Ez a felelet azonban még nem a teljes válasz. Az elkötelezettség ugyanis éppen azért erkölcsi kategória és magatartás, mert kialakulása és érvényesülése nem vezethető vissza valamilyen gépiesen értelmezett determinizmusra. Elkötelezettségeink — mint láttuk — a valóságból fakadnak, az emberi szabadság kifejezései. Határai nem eleve elrendeltek, hanem rugalmasak és tágíthatók. Nem ítéltünk valaminő biológiai vagy társadalmi tényezőtől arra, hogy ilyen vagy olyan kötelességek rabjaivá váljunk. Nagy horderejű ez a felismerés, különösen az olyan társadalmi kategóriák esetében, mint a nemzetiség vagy az értelmiség.

Az úgynevezett *emfátiáról* szóló elméletében Karl Mannheim az értelmiségieknek azt a jellegzetes viszonyulását, képességét elemzi, hogy beleéljék magukat más társadalmi csoportok helyzetébe, törekvéseibe és átérezve őket, azonosuljanak velük. Így váltak az intellektüelek valóban különböző társadalmi mozgalmak teoretikusaivá és szószólóivá. E szerepük viszont lehetetlen lenne a mereven, gépiesen felfogott determinizmus értelmezése szerint. Marx, Engels, Lenin és írástudó híveik elkötelezettsége a munkásosztály ügye mellett csak a dialektikusan felfogott szellemi-erkölcsi szabadság kategóriáiban ragadható meg.

Ami pedig az etnikum viszonylatában megnyilvánuló elkötelezettség sajátosságát, szabadságát illeti, a modern társadalomlélektan és szociológia rendkívül érdekes adalékokkal szolgál megvilágításukra. Az úgynevezett *perem-csoportok*, illetve a *perem-személyiség* (marginal man) elméletére, az idevágó kutatásokra gondolok. Ezek az *elméletek és kutatások* — érzésem szerint — *nélkülözhetetlenek a romániai népiség korszerű elméleti megalapozásában.*

Nincs most lehetőségünk a teljesség igényét kielégítő bemutatásukra. Gondolatmenetünkhöz elegendő annyit tudnunk, hogy a perem-csoportok általában a különböző társadalmi (állami, etnikai) struktúrák átalakulásakor, bizonyos struktúrák érintkezésének övezetében jönnek létre. Fejlődésükre különböző kultúrák gyakorolnak hatást, s éppen ezért az asszimiláció, az akkulturáció központi kérdést jelent létükben, amely egyébként a centrifugális és centripetális erők mezejében alakul. A peremszemélyiség mint személyiség-típus a nagy migrációk és a kultúrák keveredésének, kölcsönhatásának eredményeként jelent meg. Rendszerint két kultúra vonzásában él, és úgy asszimilálja őket, hogy közvetít is közöttük, anélkül azonban, hogy lemondana eredeti, ha akarjuk, ősi hagyományairól, műveltségéről.

Ez az ontológiai státus nem egyszer s mindenkorra rögzített, hanem mozgó, változó adottság. Éppen a mai korra oly jellemző fokozott mobilitás kifejezése. Nagy alkotó energiák forrásává, de tragikus konfliktusok talajává, előidézőjévé is válhat. Hogy az utóbbi variánsnál maradjunk, két művelődés asszimilálása még nem váltja ki a peremlétre gyakran jellemző konfliktusokat és az ezzel járó tüneteket (túlkompenzálás, kisebbségi érzés, elidegenedés). A konfliktusos helyzet akkor alakul ki, amikor az egyén azonosulására az illető csoport elutasítással felel. Az asszimilálódóban ez a nemleges válasz válságélményt ébreszt, és feltárja ingtag, kétértelmű helyzetét. Reakciója erre többféle lehet: belső meghasonlás, rezignáció, önkéntes szellemi gettóba vonulás, illetve valaminő visszatérés az eredeti azonosságához.

A zsidókérdésről írt esszéjében Sartre autentikus és inautentikus szabadságról beszél, arról a két alternatíváról, amely a zsidóság vállalásában, illetve megtagadásában fejeződik ki (*Vádirat az antiszemitizmus ellen*. Budapest, 1947. 77.). Az egzisztencialista filozófus szerint az autentikus életforma nem társadalmi megoldása a zsidóproblémának, noha jelzi, hogy azoknak a száma, akik ezt az utat választják, egyre több. Albert Memmi már egyértelműen az utóbbi megoldás mellett érvel a *Portrait d'un juif* című könyvében (Paris, 1962), egyik nemrég megjelent tanulmányában pedig Frantz Fanon életútjának és tragédiájának bemutatásával példázza elvi álláspontját (*La vie impossible de Frantz Fanon. L'Esprit*, 1971. 9.). Az Antillákról származó Fanon elfordul a francia kultúrától, amelyben nevelkedett, és hazatér Martinique szigetére, hogy népét az imperializmusellenes harcra mozgósítsa. Tervei nem sikerülnek, és ekkor elhatározza, hogy „algériai lesz“, bekapcsolódik az akkor még zajló szabadságharcba. Itt is csalódások várnak azonban rá; nem olyan egyszerű pusztán akarati motiváció alapján vagy egy forradalmi etika nevében megváltoztatnunk azonosságunkat. Fanon nem talál más kiutat, mint a kompenzálást. Tagadja a sajátost, és az egyetemes, az általános emberi felé tájékozódik. Az Egységes Afrika hirdetőjévé válik.

Memmi érthető érzékenységgel reagál a Fanon általa lehetetlennek, képtelennek minősített életére. Tragédiájából érveket kovácsol nézeteinek, a sartre-i értelemben vett autentikus létnek az igazolására. Ő, aki nyilván nem fogadhatja el Ehrenburg opcióját, azt ugyanis, hogy orosz írónak, az orosz művelődés egyik képviselőjének tartotta magát, anélkül azonban, hogy megtagadta volna (főként amíg antiszemita létezik) zsidó eredetét, nem figyel fel a fanoni kompenzálás sebezhető pontjára sem. Arra, hogy az anticolonialista szabadságharcos a sajátos elvesztését tételezi az egyetemes felé vezető kiút keresésében. Ezért nem tudja értékelni a Fanon-modellben rejlő ösztönző elemeket sem, amelyek pedig általában megtalálhatók a perem-csoportok és a perem-személyiségek létében.

E csoportokat jellemezve, Eugen Lemberg rámutat ugyanis arra, hogy — bizonyos negatív jelenségektől eltekintve — tagjaik fokozottabban hajlamosak a nagy közösségi eszmények befogadására, és már ellentmondásos helyzetüknél fogva is szinte predesztináltak az elkötelezettségre, a humánus magatartásra, a toleranciára (*Nationalismus*. Reinbek bei Hamburg, 1968. II. 115—117.). Meggondolkoztató, milyen rokon-kicsengése van a német politológus általánosító megállapításának azzal a hitvallással, amelyet Fábry Zoltán a „kisebbségi humánus“ szellemében hirdetett meg.

Meggyőződésem, hogy a perem-személyiségek kettős elkötelezettségében nem kell feltétlenül menekülést, önfeladást látnunk. Ők is lehetnek autentikusak, s e jellegük éppen sajátos, több-tényezőes létmeghatározottságuk felismeréséből, többirányú kötöttségeik tudatosításából származik. A perem-autenticitásnak megfelelő elkötelezettség — lényegénél fogva — nem lehet kizárólagos és elfogult. Per definitionem sem lehet türelmetlen, gyűlölködő más etnikai csoportokkal szemben.

Hátha éppen a perem-csoportokban találjuk meg a korszerű elkötelezettség e néhány lényegi elemét kialakító műhelyeket?

A romániai magyarság létében és tudatában felismerhető több olyan vonás, amely a perem-csoportokra jellemző. Döntő mozzanatként kell azonban kiemelni, hogy a teljes egyenjogúság, a szocialista egység feltételei között, mind nagyobb fajsúlyt nyernek e lét megszabta pozitív vonások. Így a romániaiság etoszából származó elkötelezettségeink is azt az összhangot fejezik ki, amely a nemzetiségi, az országos és az egyetemes ember jellegű feladatainkat összeköti.

VITA ÉS VALLOMÁS

Illúziókról, erkölcsről, irodalmunkról

A líra éve (évei), a regény éve és a dráma éve után — 1971 valóban az irodalomtörténet éve volna romániai magyar irodalmunkban? Bármennyire is reklámszerűek — tetszetősek az ilyen besorolások. És talán nem is haszontalanok. Mert részletek helyett az összefüggésekre, egyes művek mellett a jelenségre irányítják a figyelmet, az egyéni elfogultságokon felülemelkedve a törvényszerűt kutatják. Hogy törvényszerű-e vagy sem, nem tudom, mindenestre szükségszerű volt már ez az „irodalomtörténeti év“, irodalomtörténeti és -kritikai közgondolkozásunk megélnékelése nyomán a különböző (egymással olykor élesen polemizáló, máskor csak árnyalatokban eltérő) nézetek könyvekben összegező szembesítése. Minthogy nem minőségről, hanem tényekről van szó, nem érhet a vád, hogy pro domo beszélnek. Különben sem csupán a tételes, szakaszoló, szenvtelen hangú (?) traktátus alakítja az irodalomtörténeti szemléletet; bizonyára számba kell vennünk e vonatkozásban idősebb íróink nagyszerű memoárjait, s természetesen a mind gyakoribb tanulmány- és cikkgyűjteményeket — mint a sürgetett monográfiák előreljézéseit.

Az irodalomtörténeti-kritikai érdeklődés erősödése egyébként nem elkülöníthő specifikuma a mai romániai magyar irodalomnak. Az 1971-es „eredménylisták“ élére a legtöbb román kritikus a kitűnő regényíró, Marin Preda publicisztikai gyűjteményét helyezi, de az *Imposibila intoarcere* (A lehetetlen visszatérés) mögött ott találjuk a sorban a tehetséges közéleti költő, Adrian Păunescu izgalmas interjú-kötetét is (*Sub semnul întrebării* — Kérdőjelek jegyében). Nemrég hozta a posta Pozsonyból Tőzsér Árpád könyvét (*Az irodalom valósága*), amelyben a szerző a szakmabeli jártasságával elemzi költő-társai műveit, s „a homokóra nyakában“ élő, közép-európai szocialista nemzetiségi író elkötelezettségével, felelősségtudatával mérlegel kisebb és nagyobb horderejű jelenségeket. A pécsi *Jelenkor*-ban hónapok óta a legérdekesebb olvasmány számomra Mészöly Miklós *Notesze*: ha nem is lesz mindenik élmény- és gondolat-villanásból novella vagy regény, a feljegyzések már ebben a formájukban tudatot alakítanak.

Programszerűen tudatalakító, bár hat év alkalmi esszéiből, cikkeiből, tanulmányaiból és beszédeiből összeállított kötet a Méliusz József, *Az illúziók kávéháza**, amely e párhuzam-lehetőségeket felidézte bennem. Méliusz könyve a romániai magyar „irodalomtörténeti év“ fontos eseménye. Eseménnyé nem a szerző társadalmi, irodalompolitikai funkciói avatják, hanem „az illúziók kávéházában“ terítékre kerülő problémák és az irodalmi forma; egy-két cikket leszámítva, Méliusz könyve rejtett szépirodalmi eszközeivel is leköti az olvasót, sokszor már elfeledkezünk róla, hogy nem emlékiratot, hanem hírlapi tárcák, esszék gyűjteményét tartjuk a kezünkben. Különben jellemző módon, Méliusz „vallomások“-ként nevezi meg műfaját, s a cím alatt közölt magyarázat variánsokban többször is előfordul

* Méliusz József: *Az illúziók kávéháza. Vallomások 1966—1971. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1971.*

Az *illúziók kávéházában*: „személyes szellemi napló”, „nemzetiségi vallomáskötet”. Vagyis szerzőnk nem titkolja szubjektivitását, ugyanakkor azonban mindegyre ki nyilatkoztatja, hogy ezt a szubjektivitást nem engedi szubjektivizmussá nőni, alkotói elfoglaltságát alá kívánja rendelni a közösségi érdekeknek: a romániai magyar nemzetiség önismeretének, az egész romániai irodalom közös ügyének, az általános magyar irodalom haladó hagyományai ápolásának, jövője építésének, s a proletár nemzetköziség talaján a szocialista világirodalom létredekeinek. Amit Méliusz a Preda említett könyvéről mond, az rá is vonatkozatható: „Írója elsődlegesen a saját művészete mellett szólal fel.” De éppen ez a *Lucafáruiban* között szép Preda-méltatás a bizonyíték, hogy *A lehetetlen visszatérés* írójáról mondtak már egy más közelítésben is egyre inkább érvényesek Méliusz Józsefre; Marin Preda ugyanis esztétikai nézeteiben lényegesen különbözik Méliusztól (főként az avantgarde megítélésében), ez azonban nem akadályozza meg *Az illúziók kávéháza* szerzőjét rokonszenve, megbecsülése kifejezésében, abban a felismerésben, hogy a mitizálással szembeszegezett értelem szenvedélye, a dogmatikus türelmetlenséget visszautasító ésszerűség erősebb összekötő szál közöttük, mint ami elválasztja őket. Hisszük, hogy Méliusz magyar íróársai esetében is következetesen alkalmazza az évszázadok során beigazolódott erkölcsi tételt, amelynek súlyára a szocializmus félévszázada ugyancsak figyelmeztet: „Amit a történelem egy időszakában megnyertünk, nem könnyűszerrel értük el. Hoztunk némi áldozatot azért, hogy ne vállaljuk a kiátkozó szerepét. Akit már egyszer kiátkoztak, nem keveredik efféle bűnbe. Különösen ha tudja, hogy a kiátkozás a történelemben: rövid lejáratú illúzió. A reális alapelvek megmaradnak. Megmaradnak a művek. Marad az érték. Az etika, mint példa.”

Vagyis amikor Méliusz irodalmat mond, beleérti mindazt, amit az irodalmi mű, egy-egy életmű, az egész nemzetiségi irodalom az esztétikumban megnyilvánuló erkölcsiekben jelent, jelenthet, jelentenie kell. *Az illúziók kávéházának* megjelenése nem belterjes irodalmi esemény. „Hiszen literatúránkról szólva mindig többről van szó: a nemzetiség önmagáról alkotott tudatának igényéről és sorsáról.” A kötetnyitó jegyzet magas etikai igénnyel fogalmazza meg, miért nem lehet „régii illúziók régii kávéházában élni”, s hogy milyennek képzelet el azt a „más kávéházat irodalmunk számára”: „A mai minőségű demokrácia korszerűen európai légkörét akarjuk... Mindenféle fajtájú illúziók helyett a több-véleményűséget meg nem szüntető, közös magyar nemzetiségi realizmust az új gondolatoknak kedvező mai szocialista Romániában, irodalmi közgondolkodásunkban. Miközben — mint-hogy írók vagyunk! — édes anyanyelvünkért cselekedjük, ami számunkra minden: irodalmunkat. Jól tudván, hogy ez romániaiságunk szocialista csillagzata alatt sor-sunk foglalatja és kifejezője, kategóriánk végső objektív és személyes tudati meghatározója.”

E gondolat — a romániai magyar nemzetiségi realizmus — jegyében kötetének első ciklusát Méliusz az *Ünnep és anyanyelv* cím alá szervezi, s két emlékbeszédével, a nagyváradi Ady-, illetve a segesvári Petőfi-ünnepségen elmondottakkal valóban olyan alaphangot üt le, amely nemcsak az 1969-es ünnepségek részvevőjében kellett ünnepi érzést, hanem a higgadt, kritikus olvasóban is áhítatot ébreszt — és feltétlen tiszteletet az iránt, aki e szövegeket fogalmazta. Különösen a *Váradi beszéd*ben Méliusz a mesterének vallott Fábry Zoltán „vox humaná”-jának szintjén szól, vállalva és hirdelve a kisebbségi humánus példás örökségét. „Adyval dicsérvük az anyanyelvben, a miénkben és a másokéban, az életet, a valóságot és az igazat, a haladást és a harcot... — mi költők, mi romániai magyar költők, itt, ma, Ady nevével az anyanyelvnek hódoló, legrealisabb szertartást celebrálva...”

Ez a zsoldáros-prédikátoros hang sem Adytól, sem az ünnepi eseménytől nem idegen, s a *Váradi beszéd* egészében töretlenül érvényesülő szabadvers-lendület és nemes pátoz leírt szöveggént is hitelesíti, tartósítja, műalkotássá nemesíti az alkalmi szónoki teljesítményt. Ennek persze, a választott műforma mellett, tartalmi magyarázata is van: benne Méliusz mindazt összefoglalja, ami a nemzetiségi irodalom, a nemzetiségi lét szempontjából elengedhetetlen realitás, szükséglet; folklór s azon túl az etnikum egyfelől, a XX. századi európai szint másfelől; állásfoglalás két háború közti örökségünk, illetve a folytatás, a mai fiatalok irodalma mellett; és a következtetés: „vagyunk hát a szülőföld szava a nyugati síkságtól a Kárpátok zugolyaiig, s ma már azokon is túl, nagy városokig, vagyunk a kötöttség és a szétáramlás irodalma... — ha és mikor rólunk van szó, minden megfejtés, magyarázat Ariadné-fonala Adyhoz fut vissza, szülőföldünk Adyjához, a forradalmi nem-alkuvóhoz és a testvéri kezét kereső magyar internacionalistához; benne a magunk igazabb és tisztábbik arcát ismerjük fel, emberségünket és azt, hogy a feladatunk nem kaland, a valóság nem idill, s hogy az igazság mindig élet-halál kérdése.“ Sajátos műfaj ez az Ady-émlékezés, ugyanúgy elemzésre vár (a lírai életművel összefüggésben), mint Juhász Ferenc versprózái.

A Petőfi-évforduló hasonló alkalom Méliusz számára, hogy időszerű kérdésekről szóljon: Petőfi szellemét tisztelve, a „nonkonformista“, az „engedetlen“, a „modern“ József Attila nevében tiltakozik minden hamis kisajátítás, szükkeblűség, „dogmatikus középutas költői szabvány“ ellen (így minősíti a „Lobogóknk: Petőfi“ irodalompolitikai jelszót). Petőfit a mai forradalom problémái felől és a mai avantgarde oldaláról közelíti meg (ez utóbbi közelítésben a Bori útját járja), merész társításokhoz, párhuzamokhoz jut el: Petőfi—Che Guevara, Petőfi—Rimbaud, Petőfi—Whitman. Nem vagyok meggyőződve róla, hogy — a költői magatartást leszámítva — igazolható esztétikailag Petőfi avantgardizmusa („az avantgarde líra nagy előkészítői közé sorolhatjuk“), az időszerűsítés szándéka viszont itt is méltánylandó. S nyilván még inkább, már fenntartás nélkül, a néptestvériség, a nemzetiségi józan realizmus vonatkozásában.

Vitáink sokasodhatnak Méliusszal a kötet második, legterjedelmesebb ciklusában, a tulajdonképpeni „illúziók kávéházá“-ban s a következőkben — annál is inkább, mert maga a szerző szintén vitatkozik: közvetlen polémiában vagy az interjú-kérdésekre adott válaszokban. A közelmúlt (a két világháború közötti korszak) és a jelen romániai magyar irodalmáról van szó a három ciklus (*Az illúziók kávéháza*, *Erről van szó...*, *Kérdés és felelet*) cikkeiben, tanulmányaiban, vitairataiban — persze, itt is többről, mint csak irodalomról. Az alapelvek — a szocializmus jelenének és jövőjének gondolja, a romániai közös problémák közös megoldása, az együttélés alkotó marxista értelmezése, azaz a józan nemzetiségi realizmus, a forradalmi hagyományok megbecsülése, a teljes humanista örökség számbavétele, újraértékelése, népiség és európaiság szétválaszthatatlan, egységes szemlélete — tiszteletet, egyetértést követelnek. A vélt hangsúlyeltolódásokon ugyan csak „nem különböztünk össze, mert közösen vagyunk érdekeltek közelebbi kérdésben: az irodalom sorsában ezen a mi közös, testi-lelki szülőföldünkön“ — ahogy Méliusz írja Marin Predának. A pillanat megítélésében, melyben egyik vagy másik állítás elhangzik, már inkább van (illetve: volt) vitatkozni valónk. Méliusz ugyanis, vérbeli lírikusként, impulzív alkatának megfelelően — bár hatalmas tudás- és tapasztalat-anyag birtokában — az adott pillanat hatása alatt áll, s indulatai el-elragadják. Képzelt vagy valós sérelmek (nem csupán személyes sérelmek!) sugallatára restaurációs törekvést vél felfedezni ott, ahol lényegében ugyanazoknak az elveknek alkotó marxista érvényesítésére történik kísérlet, melyeket ő

1957 óta cikkek hosszú sorában hirdet; e sajnálatos, mindkét félnek sebeket osztó félreértés abból az alkalomból adódik, hogy egy hozzá közelálló, általa nagyra értékelt költőt mások (esztétikailag!) másként ítélnék meg („*Mi értelme ott a vitának?*...“).

Az óvatos taktikázás idegen Méliusztól; ha úgy érzi, az irodalmi közügyek tisztázása érdekében szükség van a szavára, belenyúl a darázs-fészekbe. A nagyközönség *Az illúziók kávéházából* tudhat meg a legtöbbit a romániai magyar irodalom, szerkesztőségek, kiadók közelmúltbeli belső problémáiból, vitáiból. Az olyan írások, mint az *1968. július 9.* címen közölt felszólalás-szöveg (vagy a már említett emlékbeszédek), dokumentum-értékűek. Hasonlóképpen jellemzői fejlődésünk egy szakaszának az *Előre* 1968-as, 1969-es szombati mellékleteiben sorozatszerűen közölt Méliusz-írások. (Méliusz különben a kötet egészében hangsúlyozza cikkeinek, tanulmányainak, esszéinek pillanathoz kötöttségét: a könyv lapjain fejleként végigfuttatja az újság- és folyóiratcímekeket és az időpontot — a hét napját is —, amikor az illető tárca megjelent.) Rokonszenves a taktikázásnak ez az elvetése, jó a viták nyíltsága — még ha olykor egyoldalú képet kap is az olvasó, hacsak vissza nem lapoz (és ha egyáltalán van hová visszalapoznia) a vitapartner véleményére, illetve a társ-felszólalók szövegeire. Magáról a vita-erkölcsről Méliusznak ebben a kötetében fontos megállapításokat találunk. Az indulatosságot mint tanácsadót például ő maga ítéli el, ilyenformán: „Végül is le kellene szállni az indulatok be nem törhető lováról.“ És ami igényként — önmagával szemben is — a kötet egészén végigvonul, de a legfélreérthetlenebbül mindjárt a bevezetőben fogalmazódik meg: „S mert végig, s kegyeket nem keresve, azért írtunk, hogy a vélemények szabadok legyenek és szabadon szembesülhessenek — minden demokratikus szellemi haladásnak ez a feltétele! —, de mert nem utolsósorban azért is, hogy a mi véleményünk is egyenrangúan szóhoz jusson, fontosnak tartjuk megjegyezni: tudjuk, hogy a mi felfogásunk nem »egyetlen«, nem »csalhatatlan«, se nem »kötelező«.“

Melyek is hát ezek a „nem csalhatatlan“, „nem kötelező“ vélemények? Az *illúziók kávéháza* terjedelmében és mondanivalóban egyaránt jelentős részét a két világháború közötti irodalmat, folyóiratokat, eszmei harcokat idéző vallomások, emlékezések, tanulmányok alkotják. Némelyek közülük, a bukaresti vagy kolozsvári ifjú éveket, életre szóló barátságokat felelevenítők (*Elhallgatott történet, Azon a nyáron, abban a hőségben*) a *Város a ködben* széppróza-szintjén győzik meg az olvasót, mások okos, szellemes érvelésükkel mulasztásokat tudatosítanak, a hazai irodalomtörténeti köztudatból kiesett, jelentős írókat ébresztenek (Spectator, Hunyady Sándor). Méliusz, előző tanulmányköteteivel egyezően, elsősorban a Korunk-hagyomány ápolását, Gaál Gábor örökségének folytatását érzi feladatának, s ifjúkori, ugyancsak egy életre szóló szerelméhez híven, a forradalmi avantgarde jogaiért, elismertetéséért harcol. Nemes ez a harc, mert nem kizárólagosságot, nem is csupán formaelveket, hanem írói magatartást hirdet. Huszár Sándornak adott interjú-válaszaiból idézzük: „A hatalom belső természetéből következik, hogy igyekszik önmagát mitikusan megmerevíteni, formáit illúziósan változhatatlannak felfogni, illetve gyakorlatilag azzá tenni, ami természetesen nonszensz, mert a társadalom mint élő, bonyolult materiális és szellemi valóság, fellebbezhetetlenül alá van vetve a változás törvényeinek. Az avantgardista, dezilluzionált, demitizáló képtelenség, a mozdulatlanban nem hívó költői akció ezért feltétlenül antidogmatikus, és épp ezért volt kénytelen elszenvedni egy időben a »véglegesség« illúziójától és a saját mítoszától elragadtatott dogmatizmus legradikálisabb visszautasítását. Tehát: az avantgardizmus nonkonformista — mint előbb mondtam, legalábbis an-

tidogmatikus —, de épp ezért, egy új társadalmi rend konstruktív — mert előrehajtó —, differenciáló jelensége is lehet, ha ez a rend maga is aktív demokratizmusra és szerkezete humanizálására törekszik. A dogmatikus megmerevedés ugyanis — dehumanizál.”

Örömmel fedezzük fel Méliusz könyvében, a jelentős Déry-tanulmányban ennek a kizárólagosság-ellenes szemléletnek konkrét jelentkezését; a XX. századi magyar irodalom talán legmakacsabb perében tesz Méliusz is feloldó tanúbizonyítást: „A »népi« Illyés a Déry igazi felfedezője, igazi méltánylója. A század magyar irodalmának nagysága és európaisága ebben a kettős, a Déry—Illyés tükrökben alighanem teljes, ámbar e kettős képen nem esik kívül sem József Attila, sem Németh László. Sem Sinkó, sem Gaál. Mint ahogyan Lukács György és Fábry sem...” És ez a szemlélet érvényesül a fiatal kortársokról szóló vallomásokban, harcos állásfoglalásokban is, amelyekben zászlót hajt egy új nemzedék nagy tehetségei előtt. A legteljesebb egyetértéssel, sőt némi irigykedéssel hosszan idézhetnénk telibetaláló Szilágyi Domokos-jellemzését (*Az alkotóan kételkedő költő*), mint ahogy örülünk a Király László versköteve kapcsán írottaknak is. Persze, a jelen (és a közelmúlt) irodalmának megítélésében nem mindig értünk ilyen harmonikusnak egyet. A demitizálás, dezilluzionálás korszerű, XX. századi magatartás (ami semmiképpen sem jelenti a reális értékek kisebbitését!), a következetesség viszont megkívánja, hogy mindenkivel s minden áramlattal, esztétikai törekvéssel, csoportosulással szemben érvényesítsük ezt az igényünket. A csökkent esztétikumot nem mentheti a józan értékeléssel szemben az erkölcsi jószándék (a tétel persze fordítva is áll!) — kár volna hát ott is világnézeti okokra hivatkozni, ahol tehetség- és teljesítmény-különbségekről van szó. Ahol pedig tehetség, teljesítmény és haladó világnézet örvendatosan együtt van jelen, nem kell félnünk a „demitizálástól”: a tévedések, botlások felmutatása nem feltétlenül „restauráció”, ellenkezőleg, éppen a Méliusztól is meghirdetett józan nemzetiségi önismeret szolgálata.

Az illúziók kávéháza egyik-másik darabjának érték-arányvesztését azzal a polemikus lendülettel magyarázhatjuk, amely a vitában vagy ünnepi szónoklatokban másokat is jellemez, és sokszor kihívja a hasonlóan elfogult választ. Bizonyára nem tarthatók fenn az olyan állítások, mint például az, amely szerint a valóban hatalmasan kiterjedt életművel rendelkező neves műfordítónk „költői nyelvéből máig, élön és éltetőn, termékenyítően áradt irodalmunkba Ady forradalmas szelleme, Babits költői tudossága, Tóth Árpád artisztikus szépségimádata, Kosztolányi tündéri játékosága, Juhász Gyula zendülő népisége, Füst Milán varázsos precizitása és Kassák konstruktivista, új osztály-városiassága”; ha így volna, nem is kellene olvasnunk e XX. századi nagyokat, elég volna fellapozni ezeket a — szerintünk nem éppen mindig költői nyelvükkel meggyőző — műfordítás-gyűjteményeket. (Nem szólva arról az önellentmondásról, hogy előbb azt olvassuk: „...nem meghatározó jellegű-e, hogy mit, kit fordított például Áprily, és milyen koncepcióban, majd pedig Dsida, Szemlér, Salamon Ernő?” — hogy utána kiderüljön, műfordítónk „a legjobbakkal egyenrangúan ülteti át magyarra Goethét, Poet, a francia szimbolistákat, Rilket, Traklt, Eminescut, Blagát, Arghezit” — vagyis meglehetősen különböző természetű költők életművét...) Nem hinném, hogy meggyőzőné az olvasót egy olyan párhuzam-sor, amely úgy akarja felhívni a figyelmet egy fiatal prózaírókra, hogy egyidejűleg hasonlítja Urmuzhoz, Joyce-hoz, Tamási Aronhoz, Móriczhoz, Greene-hez, Amadóhoz, Hemingway-hez.

Nem folytatom a példákat, egy-egy mű vagy szerző megítélésében mutatkozó véleménykülönbségünket. Mert Méliusszal értek egyet: „Hogy az ideologizálás zárt-ságának okából vagy örvén, egy előző korszakban mikor voltunk illúzióink függvé-

nyében igazságtalanok? Majd kideríti a szigorú történeti visszapillantás. Így hát, hogy a jelenünkben mikor szolgáljuk a tényleges igazságot, vagy melyik igazságot, csak a jövő döntheti el bizonyossággal. Valamennyien, ha van meggyőződésünk, be vagyunk zárva e meggyőződésbe. Írókként mégis igazságokért küzdünk, a tévedés bármilyen kockázata árán is.“ S ha valóban valamennyien lelkiismereti kérdésként vizsgáljuk személyes gondolkodásunk változását, mint ahogy Méliusz 1968. július 9-i felszólalásában olvassuk, ezek a viták, nézetkülönbségek nem állíthatnak ugyanazon front két szembenálló oldalára.

Fogadjuk meg Méliusz József tanácsát, amelyet ő Fábry Zoltántól örökölt, s amelyet a szoborrá-merevítő szándékokkal szemben így ad tovább: „Vitatkozzatok Vele. A világ változó.“

Nagy Pál: Duo

AZ „ITT ÉS MOST” LOGIKÁJA ÉS ERKÖLCSE

1.1. Az „itt” — helyhatározó, a „most” időhatározó szó. A köznapi beszédben egyes jelenségek „pontos” megragadását szolgálja mindkettő. Az „itt” helyhatározó a rámutatás eszköze, és többnyire a konkrét-egyedi vagy a kézzelfogható csoport vagy halmaz megragadásának eszköze: „ez a hagyma” annyit jelent, mint „itt”, éppen a kezemben, a szemem előtt. Az „itt” konkrétságát hangsúlyozza az, hogy mindig együtt fordul elő a „van”-nal: „itt van” valami; „itt van a hagyma”, „itt van a dunyha”. Ha a konkrét rámutatás elmarad (például „a hagyma”), akkor az „itt” helyhatározót a névelő helyettesítheti, bár csak némi bizonytalansági tényező bevitelével: a „hagyma” lehet „itt” is, meg „ott” is.

1.2. A köznapi beszéden túl „a hagyma” kifejezés már többszörösen is kétértelmű, mert: a) a köznapi beszéd formájaként csak rámutatással lehet eldönteni, hogy „a hagyma” itt van, vagy ott van. b) „A hagyma” kifejezés most csak akkor őriz meg konkrétságát, ha a helyhatározót teljesen kiiktatjuk, és „hagymán” „a” hagymát értjük, vagyis minden rámutatástól függetlenül kezelt „csípős ízű, rétegekből álló növényt, amely az Allium nemhez tartozik”. Az effajta megoldásból eltűnik a hely kétértelműsége, ám új kétértelműség jön létre: hinnünk kell, hogy a „hagyma” kifejezésnek értelme van, és másodszor, hinnünk kell — ha értelmet tulajdonítottunk a kifejezésnek —, hogy a hagyma mindig hagyma, vagyis fogalmában jelen van e növény minden lényeges jegye. c) Ha fogalmunk (hagyma) és hitünk (a hagyma vagy másképp: „a hagyma — hagyma”) találkozik, akkor elvesztettük a helyhatározót (vagy ha mégis ragaszkodunk hozzá, akkor a köznapi beszéd szintjén használjuk; például: „a hagyma ebben a földben megterem”). A helyhatározó kiiktatása viszont újabb kétértelműség forrása: „a hagyma” fogalma mindig ontikus, azt jelenti, hogy „a hagyma — van”. Ha „van”, akkor a fogalomba beleértjük a világ összes hagymáit: „ez a hagyma” meg „ez a hagyma” meg „ez a hagyma” — a hagyma, amely „van”. Vagyis „a hagyma van” kifejezés (láttuk, „a hagyma” ontikus jelentésű szó, a „van” benne van) a világ összes hagymáit jelenti, azt, hogy 1+1+1 stb. hagyma. A hagyma fogalma így az összeg fogalma: minden hagyma. De a „minden hagyma” fogalma rossz fogalom: elméletileg-logikailag a hagyma fogalmába csak a hagymát hagymává tevő jegyek tartoznának, de akkor azt kellene mondanunk, a „minden hagyma” és „a hagyma” kijelentés azonos — ám ennek a kijelentésnek a tartalmát már láttuk. Ha viszont a „minden hagyma” rossz (a minőséget nem jelző kijelentés), akkor a hagyma fogalmának tartalmaznia kellene a világon előforduló valamennyi hagyma egyedi jegyeit. Ez (noha eleve reménytelen volna a világ összes hagymáinak pontos leírása) azonos azzal, amit az a) pontban láttunk: „ez a hagyma”, erre rámutatunk, s ismét visszajutottunk a helyhatározóhoz.

1.3. Ha rámutatunk erre a hagymára, és azt mondjuk, „itt ez a hagyma”, akkor kijelentésünkben egy rejtett tagadás van: „ez a hagyma” éppen ez a hagyma, és *nem* más hagyma. Ha éppen ez a hagyma, akkor ismét *hinnünk* kell azt, hogy

ez *nem más*, hanem éppen ez. A rámutatás mennyiségileg végtelen tudást vagy hitet, tudást és hitet feltételez. Az empirikus mozzanat — esetünkben a hagyma érzéki megragadása — egy mennyiségileg az empirikushoz képest sokkal bővebb spekulációt tartalmaz: azt a feltételezést, hogy empiriánk egybeesik a világon előforduló *valamennyi* empiriával. A spekuláció tartalma a) egy konkrét empirikus mozzanat és b) egy tagadás; a tagadás c) tudást és d) hitet fejez ki. A tagadásban kifejezett tartalom itt pozitív („a világ összes hagymája *nem* ez a hagyma“), az állításban („ez a hagyma“) kifejezett tartalom negatív: ez a hagyma nem azonos a világ többi hagymájával. A kérdés: „milyen ez a hagyma?“ — megválaszolatlan marad, pedig a rámutatás elvileg csak akkor lehet pozitív tartalmú — a köznapi beszédétől eltekintve —, ha pontosan fedi azt, ami ezt a hagymát éppen e hagymává teszi. Az „itt“ helyhatározó így elveszti azt az értelmét, amit a köznapi beszédében általában tulajdonítanak: a konkrétság (a rámutatás) az álkonkrétságot leplezi.

1.4. Azt lehetne mondani: az „itt“ értelmét abban kell keresnünk, hogy ami „itt“ van, az nincs „ott“. Vagyis: az „itt a hagyma“ kifejezés egyszerűen azt jelenti, hogy a hagyma „nincs ott“. A két helyhatározó kiegészíti egymást, feltételezi egymást: — ami „itt van“, az „nincs ott“, és viszont, ami „ott van“, az „nincs itt“. A kölcsönös feltételezettség nem jelent oksági kapcsolatot: valami nem azért van itt, mert nincs ott. Itt van, mert itt van; ott van, mert ott van: ittlétéből nem lehet az „ott“-ra következtetni, és viszont, az „ott van“-ból sem lehet az itt-re következtetni. Valami ugyanis lehet itt *is*, ott *is*. Ebben az esetben az „itt és ott“ megkülönböztetésének semmi értelme sincs: az ott csak az itt megjelenési formája és viszont.

1.5. „Az »itt« és az »ott« kölcsönösen feltételezik egymást“: ennek a kijelentésnek csak a köznapi beszédben van értelme: ezen a szinten túl a feltételezettségi viszonyok bevittele a filozófiai józólésbe ütközik, mert elfedi az oksági viszonyokat. Ezt a benyomást alátámasztja a következő meggondolás is: ha valami „ott van“, akkor egy „ott lévő“ megfigyelő számára az „ott“ tulajdonképpen szintén „itt“ van. A megfigyelő helyzetétől függ, hogy valami „itt van“ vagy „ott van“: az acapulcói piac kofája „itt“ árulja a hagymát, ha én az acapulcói piacon veszek hagymát, de Bugyi község piacán kofánk szintén itt van, ha vásárlásunkat itt bonyolítjuk le. Egymáshoz és a vásárló helyzetéhez viszonyítva érvényes ez a kifejezés: „Itt vagy ott.“

1.6. Az „itt“-nek immár három különböző értelme van: a) az itt, mint ami az „ezt“ jelenti. „Ez a hagyma“ kifejezés, amint láttuk, azonos azzal a kifejezéssel, hogy „itt a hagyma“; b) a rámutatás gesztusában előtérbe került az „itt“ mint az „én“ szinonimája: az én vásárló énem tudja (látja, érzi), hogy „itt“ a hagyma, mert „én“ „itt vagyok“; c) az „itt“ végül azt a helyet jelenti, ahol a hagyma éppen megjelent: a piacot Acapulcóban vagy Bugyiban, asztalomat egy meghatározott ház konyhájában stb.

1.7. A köznapi beszédben az „itt“ végzetesen szubjektív tartalmakat fejez ki: az „itt van a hagyma“ kifejezés bátran helyettesíthető ezzel a kifejezéssel: „itt vagyok én, a hagymavásárló (szemlélő, evő)“; vagy ezzel a kifejezéssel: „itt a Bugyi községbeli piac, ahol hagymát árul egy kofa (kereskedő, kertész).“ A szubjektív mozzanat előtérbe került, s ennek súlyos következményei vannak, ha ugyan vizsgálatunk túlmegegy a köznapi beszédre:

a) jelenlétem nélkül eldönthetetlen, hogy „itt“ a hagyma vagy nincs itt, az, hogy van-e hagyma egyáltalán vagy nincs. A hagyma elveszítette legfontosabb tulajdonságát, azt, hogy „van“.

b) Ez a tulajdonság („van“) most átruházódott arra, aki jelen van, vagyis „itt“ van, arra, aki a hagyma észlelője. A hagyma „van“, amennyiben „én vagyok“, és megállapítom, hogy „ez hagyma“.

c) Én mint a hagyma szemlélője (vásárlója, fogyasztója) csak mint hagymaszemlélő (vásárló, fogyasztó) vagyok jelen, az „itt“ szempontjából minden más tulajdonságom csak zavarja a közvetlen viszonyt, és a problémától távol álló kérdéseket vet fel, ha azt feszegetem, milyen hagymát *nemszemlélő* tulajdonságaim vannak. Énem töredéke marad csak jelen: az „itt“ ezt a töredékes mozzanatot egésznek feltételezi.

d) Ha ez a töredék (a hagymaszemlélő én) kizárólagos, és ha a hagyma csak akkor van, ha ez a töredék-én „van“, akkor lényegem a hagymaszemlélet, én magam vagyok a hagyma lényege. Ebből a szempontból teljesen közömbös, hogy azt mondom: „itt a hagyma“; vagy azt, hogy „itt vagyok“.

e) Ha az én lényegem a hagyma, akkor a hagyma lényege az én. (Ha már most a két lényegnek ezt a szembenállását a végsőikig feszítenők, akkor azt mondhatnánk, hogy a *saját* lényegem megszerzése a hagyma lényegének megszerzését, a hagyma lényegének megszerzése az én lényegem megszerzését jelenti. Ha viszont megszerzem a hagyma lényegét [megeszem a hagymát], vagy a hagyma szerzi meg az én lényegem [engem esz meg a hagyma], akkor saját lényegem megszerzése saját pusztulásomat, a hagyma lényegének megszerzése a hagyma pusztulását jelenti: megeszem a hagymát — nincs többé hagymaszemlélő én, nincs többé hagyma; mindketten elpusztulunk. Ha a hagyma esz meg engem, akkor ő sincs többé, mert ő csak akkor ez a hagyma, ha én rámutatok, és kimondom jelentésének jelzőjét, az „itt“ helyhatározót.)

f) Az én (töredékességében abszolutizált) lényegem és a hagyma (az ontológiai jelenlétet az én szubjektumomhoz kapcsoló) lényege a köznapi beszédben nem jut el az antagonizmusig: az ellentmondás fel- (és nem meg-)oldódik a szubjektum és az objektum konvencionálisan felfogott és a praktikumban egymást átfedő kapcsolatában. A szubjektum és az objektum konvencionális egybeesését fejazzük ki ebben a kijelentésben: „az én hagymám“; vagy: „az én hagymám lehetne (ha volna pénzem; elég pénzem vagy egyáltalán, ha eladó volna, ha minőségileg megfelelné stb.)“; vagy, ami ugyanaz: „itt van“, „tudom, mert látom (szagolom!)“; vagy ami szintén ugyanaz: „itt van, mert tudom“; „tudom, tehát itt van“. Mindezek a — és még nagy számban lehető — variánsok egyetlen típusú kijelentéshalmazt alkotnak: konvenció révén a helyhatározó „itt“ a szubjektum és az objektum egybeesését problémamentes és kvázi-szükségyszerű viszonyoknak mutatja. (Kvázi-szükségyszerű, mert nem abszolutizálja az egybeesést; a mindennapi nyelvhasználat tartózkodóan kezeli az „itt“ helyhatározót, hiszen ezen a szinten minden abszurdumot visszautasítunk [tehát nem mondjuk azt, hogy „ahol én vagyok, ott mindig hagyma van, itt én vagyok, tehát itt a hagyma“], és éppen ezért van minden empirikus kifejezésben valami abszurd.)

g) A praktikumban való átfedésnek bájos példáját találjuk Engelsnél (a pudding próbája a pudding megevése), amelyet így parafrázálhatunk: „a hagyma próbája a hagyma megevése“, vagyis: „itt a hagyma — hol a hagyma?“; a „gyomorban lévő hagyma igazolja a hagyma jelenlétét“. Egyetlen apró probléma adódik: a próba *post festa* játszódik le: a hagyma itt-voltát akkor tudjuk, ha már nincs itt. Vagyis utólag az „itt van“ fordulatban leleplezhetjük a „*már nincs*“ realitását.

1.8. Az „itt“ helyhatározó jelentése az empirikus szinten túl egybeesik a diszkurzív mozzanattal. „Itt“, vagyis az „ebben az állapotban“. Az „itt“ jelentése most ontikusan „tisztá“, minden szubjektivitást kiküszöböltünk. Ha ezt a „tisztaságot“

meg kívánjuk őrizni, akkor a világot állapotok halmazának fogjuk fel: mindig „itt” van, nincs más, csak az „itt”. Ám ebben a felfogásban egy empirikusan igazolhatatlan általánosítás van, vagyis a tisztán ontikus mozzanatot ismét egy szubjektív mozzanattal kapcsoljuk össze. A világot nincs jogunk — elméletileg vizsgálva a dolgot, ez azt jelenti, hogy nincs kellő logikai alapunk — állapotok halmazának tekinteni.

1.9. Ha a világ nem állapotok halmaza: akkor a világ az állapotok hiányának a halmazaként fogható fel. Ebben az esetben az „itt” teljesen értelmetlen — vagy, pontosabban, értelmét vesztett (a köznapi nyelvhez viszonyítva). Ám egy ilyen álláspontnak minden empiria ellentmond, vagyis elméletileg (abban az értelemben, ahogy ezt a kifejezést használtuk) tarthatatlan.

2.1. A helyhatározó értelmét egy empirikusan konvencionális fordulattal mentjük meg: az „itt” mellé rendeljük a „most” időhatározót. Az időhatározó szerepét jól megfigyelhetjük a köznapi tudat számára ismert szövegben: „Most van a nap lemenőben...”, énekeljük, és tudjuk, hogy a „most” egy soha vissza nem térő pillanat.

2.2. Ám, amint ez kiderül az 1.7.g. pontból, a dolog itt is „*post festa*” vált világoossá, az „itt” helyhatározót a „most” időhatározó csak visszafelé, a már „el-múlt most” kusza logikája szerint képes erősíteni. (Megjegyeznénk, hogy a „most” időhatározót csak az „itt” helyhatározóval való konvencionális kapcsolatában vizsgáljuk, és a különben rendkívül érdekes kifejezés összes többi jelentését kirekesztjük vizsgálódásunk köréből.)

2.3. A „most” időhatározó átveszi az „itt” helyhatározóban rejlő szubjektivitást: objektív tartalmi mozzanat objektív lejátszódásából, illetve ennek jelzéséből, a „most” csupán a megfigyelő személyéhez kötött állapotrajz lesz. „Most veszem a hagymát” azonos ezzel a kijelentéssel: „itt a hagyma” (amit megveszek); a hagyma és az én (a részleges, a hagymaszemlélő, vásárló, hagymaevő én) ismét összekapcsolódik, és egymás lényegébe megy át.

2.4. A „most” időhatározó nemcsak átveszi az „itt”-ben lévő szubjektivitást, de saját szubjektívitasában megerősödve tovább növeli az *itt* kétértelműségét. Ha az *itt* a részlegességében abszolutizált én megjelenésének formája, akkor a „most” ezt a formát ismét mint tartalmat mutatja fel, eltünteti az *itt*-nek a köznapi nyelvben még meglévő viszonylagos szilárdságát is. A folyamat így megy végbe:

a) A „most” az „itt”-ből csak az átélt mozzanatot hagyja meg: s míg az *itt* önmagában felvette azt a tartalmat, amelynek meghatározója volt („ez a hagyma”), a *most*-tal való kapcsolatában az *itt* az átéltek szimbóluma lesz: „Most van a nap lemenőben...” azonos ezzel a kijelentéssel: „Itt lemegy a nap.” Ám ezt a viszonylag „hideg” szubjektivitást oldandó, a *most*-ban a hangulati elem dominál: „Nekem megy le a nap”; majd: „Az én napom megy le”; „Nincs napom”; „Nincs nap”; „Nincs semmi”.

b) A világ hangulattá változik a „most”-ban. Míg az *itt* önmagában még a rámutatás eszköze (módja), a *most* az *itt* helyhatározót a hangulat helyének a leírójává teszi: „Most van a nap lemenőben” — mondjuk (énekeljük), és eleve feltételezzük, hogy a nap eme vonulása (persze a példa és a tudományos világkép következményeit *itt* nem egyeztetjük össze, mert *most* mással foglalkozunk: *itt* és *most* ez az összeegyeztetés kivülesik érdeklődésünkön, nem „szeretjük” ezt az összeegyeztetést, mert az „*itt* és *most*” *itt* és *most* tárgyalt viszonyának leírását hangulatilag lazítaná, elmaradna tehát az a hatás, amit a fogalmi közlés az érzelmi reakciókkal akarva-akaratlanul kivált, és amit mi éppen úgy akartunk kiváltani,

hogY leírjuk az itt és most kiváltotta érzelmi reakciók fogalomlazító szerepét) értünk történik.

c) Ez a feltételezés: „értünk történik minden“ (legalábbis aminek tanúi vagyunk) azonos azzal a kijelentéssel, hogy „semmi sem történik“. Minden bennünk játszódik le, és mint intim valóság is csak annyiban van, amennyiben mi ezt átéljük. Az élő én nem elég: átélő lény szükséges.

d) Az „itt“ helyhatározó szerepe az, hogy a történés (vagy a történés hiánya) helyére mutasson: ha minden csak hangulat, akkor az „itt“ énám mutat, és bensőmre utalva azt fejezi ki, hogy „itt“ játszódik le az átélés folyamata. Azonosulva a hangulattal (az itt is az átélés formájává változik: a hangulat, az átélés itt-ben találja meg önmaga helyét, engem, aki átélek és aki tudom, hogy átélek, mert „itt vagyok“), az itt felszámolódik, és elveszíti nyelvi szükségszerűségét. „Most van a nap lemenőben...“ — mondjuk (énekeljük), és mindenki tudja, hogy „a nap itt megy le“.

2.5. Amikor feltételezünk valamit a világról (és mindig feltételezünk valamit!), akkor valamilyen spekulációt viszünk be a meglevőkbe. (Ha a spekuláció a „tények“ rendező elve, akkor empirikus világképről beszélhetünk, ha a világ levésének elve, akkor a spekuláció metafizikai világképet alakít ki, ha hozzátesz a világhoz valamit, amit ténynek tekint és elvárja ettől a nemlétezőtől, hogy tényeket szüljön, akkor lég-tér-képző szupernaturalizmusnak nevezhetnénk az így létrejövő világképet.) Esetünkben a „most“ hangulati tartalmainak és a világnak azonosítását láthatjuk. E spekuláció tartalma:

- a) 1. A világ tény, és az én is tény.
2. Az én hangulat.
3. A világ csak az én révén van.
4. A világ hangulat.

b) Az előbbi szillogizmusban az, amit igazolni akarunk („a világ hangulat“), már a premisszák megfogalmazásában mint igazolandó spekulatív előfeltevés jelen volt. (A szillogizmus ilyen megfogalmazásával ritkán találkozhatunk, mert a premisszák általában mint tények [mindenki számára vagy a tudomány számára konvencionális, vagy a konvenció igényeinek megfelelő tények] szerepelnek is, ezek [a tények] többnyire sikeresen fedik el a fenti levezetésben szereplő és az 1-es pontban leírt előfeltevést.)

c) A spekuláció konklúzióját most ténynek tekintjük: „A világ hangulat“, a többi tényt létrehozó első, eredeti, őstény: „szomorú vagyok, mert lemegy a nap“ azonos itt ezzel a kijelentéssel: „Szomorú a világ“; vagy ezzel: „A világ — szomorúság.“

d) Ha „a világ szomorúság“, akkor csak a szomorúság „van“ (én magam is csak szomorú) és a jelző ellentétpárja (a vidámság) nincs. A vidámság maga „a nincs“. A köznapi nyelvben az ellentétesség abszolút szakadékot jelent: „vagy szomorú — vagy vidám“. Az egyik csak annyiban van, amennyiben a másik nincs. Tartalmuk tehát maga az üresség, a nincs; önmeghatározásukban nincs semmi pozitív, jellemző a szupernaturalista önkürités. („Az egyik szemé sír, a másik nevet“ népi fordulat a köznapi beszéd érdekes kísérlete az említett abszolutizálás áthidalására, ám az „egyik—másik“ ellentétpárja csak átteszi, de áthidalni az ellentétet nem tudja.)

e) A „most“-ban megnyilvánuló spekuláció az előbb felírt folyamatban az időhatározót helyhatározóvá és a helyhatározót időhatározóvá változtatja. Az „itt“ azonos az én „mostani“ (mostanságos) jelenlétemmel. „A hagyma én vagyok“ kifejezés logikusan következett a helyhatározó nyelvi szerepéből. Ama részleges én

hagyma jellege a köznapi nyelv *konvenciója* csupán: *tudom* ugyanis, hogy nem vagyok hagyma, sőt, tiltakozom hagymaságom ellen. (A tiltakozás gyakran komikus fordulathoz vezet: szükségem van hagymára, de „azért sem kell, mert drága [csúnya, kicsi, nagy stb.]” — mondom. Siránkozom a hagyma miatt: azt teszem, amit a hagyma tesz velem. Mint e portéka függvénye nyilvánulok meg: szerepemet a főrendező hagyma jelöli ki. Miután a hagymától személyes megnyilvánulást várni egyedi-konkrét mivolta ellenére is — úgy tetszik — dőreség volna, ebben a pillanatban hagymábbá válok a hagymánál.) „Itt a hagyma” — állapítom meg, de kijelentésem *tartalma ez*: „Most szemlélem a hagymát, tehát a hagyma itt van”; vagy: „Itt a hagyma, mert én most szemlélem.” Oksági viszony tételeződött az itt és a most között, az objektum és a szubjektum, a tér és az idő között. Ugyanúgy alakul a helyzet, ha a most metamorfózisát figyeljük: „Most van a nap lemenőben...” — mondjuk, de úgy tudjuk, hogy azért megy le most a nap, mert mi itt vagyunk, éppen itt, és megfigyeljük a nap furcsa viselkedését.

f) A „most” időhatározó az „itt” helyhatározót tehát nem erősíti, hanem helyettesíti, mint ahogy az „itt” a „most” helyébe kerül. A köznapi nyelvben (itt-ott) rejlt jóízűs érzé e nyelvi fordulat furcsaságát, és egyszerűen elhagyja, nem használja (vagy csak nagyon elvétve használja) ezt a helyhatározót, és helyettesíti ezzel az időhatározóval. (Például: nem mondjuk, hogy „itt vagyok”, hanem azt, hogy „megérkeztem”; „itt van ez az épület 182 év óta” helyett „182 esztendeje épült”; továbbá lásd az itt-et helyettesítő „most” már említett példáit.) Az „itt” problematikusságát híven tanúsítja az a tény is, hogy a valamilyen folyamatot kifejező igével helyettesítjük a köznapi nyelvben. Ide kívánczik e helyettesítés két fontos esete: 1. „Itt vagyok, ragyogok, mint a fekete szurok”. Ebben a kijelentésben a „ragyogok” az „itt” szerepét tölti be, az „itt” pedig csak a cselekvés (ragyogok) egyik esetét fejezi ki, valódi jelentése pedig az „is”: „itt is ragyogok”, ragyogásomból ide is jut, noha ragyogásom átfogóbb, semmint azt az itt bármilyen tág értelme mutathatná; „most nektek ragyogok, tehát itt vagyok”. 2. „Itt a piros — hol a piros?” — mondja a vásári szerencsejátékos, s közben mindenki tudja, hogy a felmutatott piros (az *itt* lévő piros) lényegében (funkciója éppen ez a játék szempontjából) nincs itt, hanem „hol van” (vagy hol nincs). Az „itt” csak a lényegtelen, az átmeneti jelzi, vagyis azt, ami helyhatározói szerepkörétől teljesen idegen, azt, ami ebben a nyelvi paradoxonban fogalmazható meg: „most volt.”

2.6. A „most” időhatározó az „itt” látszatait támasztja alá. Ha ugyanis az „itt” tartalma a van, akkor a „most” az „*van*”, ami aktuális (ami „*jelen van*”). A kifejezés (most jelen van) azt sugallja, hogy ami most jelen van, az később nem lesz jelen, a múltban pedig nem volt jelen. A jelenlét így önmaga okának *látszik*, az „itt” pedig a jelenlét magyarázó elvének: „most van jelen, mert itt van.”

2.7. A „most” időhatározó (akárcsak az itt helyhatározó) egy látszatot rögzít, és a köznapi nyelv számára lehetővé teszi, hogy a jelenségek *empirikus leírását* a rámutatással helyettesítse. A látszat nyelvi rögzítése a rámutató szubjektum és az objektum kapcsolatának leírásával történik. Ebből származik a véletlen egybeesés abszolutizálása, okozati viszonyok feltételezése ott, ahol a kapcsolódások legfeljebb a feltételezettséget fejezik ki. A látszat ilyen rögzítésének szubjektív következményei vannak:

a) A nyelviségben jelentkező *öröm*. (Megragadtuk a lényegét: hitünket most a győzelem öröme járja át.)

b) *Elégedettség*. (Az örömben felfedezzük a személyes teljesítmény elégtelét; nyelvi tettünkben észrevesszük azt, ami csak a miénk, ami saját gesztusunk egyedisége.)

c) *Elbizakodottság.* (Én, aki megragadtam valamit a világból, az igazság birtokában vagyok, szemben az összes többi szubjektummal.)

d) *Kizárólagosság.* (Az igazság csak az én birtokomban van, amit én tudok, azt nem tudja senki más, és nem is tudhatja senki más.)

2.8. A látszat rögzítésének objektív következményei közül csak kettőt emelünk ki, azokat, amelyek további elemzésünk számára fontosak.

a) *Az empiria elvesztése.* A rámutatás gesztusa helyettesíti a jelenségek leírását, helyettesíti a tényeket is. A köznapi nyelvben a dolgok (tények) leírása helyett a tényhez való szubjektív viszonyunk képét kapjuk. Ebben a képben az érzékeltek-képzetek fogalmi megragadása azt a látszatot kelti, mintha magukat a dolgokat ragadtuk volna meg: a látszat megragadása és az a hit, hogy a lényeg birtokába jutottunk, együttesen a köznapi nyelv *álempirikus* tartományát alkotja.

b) *Az elvontság feláldozása.* Az előbbiekből következik, hogy az egynedjén túl jelentkező viszonyok, amelyek a szubjektív rámutatásból szükségszerűen hiányzanak, semmiféle jelentőségre sem tehetnek szert, sőt, az álempiria eleve elvontságellenes, hiszen önmagát még a többi szubjektum általánosságának szempontjából sem képes felülvizsgálni.

2.9. Látjuk, a szubjektív tudat a köznapi nyelvben a spekuláció útján halad: ez a spekuláció azonban ténynek fogadja el azt, ami csak a véletlen egybeesésnek köszönhető, majd e „tényre“ építi fel világképét. A világképben a szubjektum a rámutatás révén rávetíti magát az objektumra, és ezt a situációt fogadja el magyarázó elvnek. A szubjektum azután elhiszi, hogy hite az egyedül üdvözítő hit, és átmegy a türelmetlenség erkölcsi állapotába. Meggyőződésében erkölcsivé lesz, és önmagát mint az „itt“ helyhatározó és a „most“ időhatározó egységét a világ erkölcsi elvének minősíti. Tárgyunk tehát a továbbiakban az „itt és most“ ilyen (és nem más!) vonatkozása, erkölcsi elvként való jelentkezése. (Ebben az esetben a közvetlen nyelvi vonatkozások területén túl keressük egy kifejezés erkölcsi tartalmát. Ám ez a tartalom mindig nyelvi formákban jelentkezik, és ettől a formától nem szakítható el. Az erkölcs nyelvi kifejeződéseinek ilyen vizsgálatát *meta-etikai* vizsgálódásnak szokás nevezni. Ebben az elnevezésben a „meta“ szó korántsem fejez ki valami fizikai értelemben vett helyet: egyszerű jelzőről van szó.)

3.1. Az „itt és most“ erkölcsi elve — mint minden erkölcsi elv — arra hivatott, hogy szabályozza az emberek magatartását és megmagyarázza az emberi magatartás okait, felfedje annak forrásait, továbbá azt, hogy milyenek kell lennünk, hogy viselkedésünk megfeleljen az elvnek, milyen normákat (szabályokat) kell betartanunk e cél érdekében.

Láthatjuk, a „kell“ szót több értelemben használtuk: 1. Milyenek *kell* lennünk, hogy egyáltalán erkölcsösek (erkölcsi lények) legyünk? Ez a kérdés szabadságunk, döntésünk, opciónk lehetőségére vonatkozik. Választjuk ezt vagy azt a magatartást, ezt vagy azt az elvet mint viselkedésünk vezérfonalát. Erkölcsösek öhajtunk lenni, tehát választunk. 2. De választanunk *kell*. Öhajunkat meghatározza világunk és az a *szükségszerűség*, hogy nem tudunk nem-erkölcsiesek lenni. 3. Döntésünk eredménye az, hogy egy sor szabályt *kell* betartanunk; és éppen a normák szerint történő cselekvés döntésünk értékének kritériuma. A továbbiakban e három *kell* tartalmát vizsgáljuk az „itt és most“ vonatkozásában.

3.2. Elfogadjuk az „itt és most“ kijelentést mint erkölcsi magatartásunk elvét, és azt öhajtván, hogy meghatározásunk helyes (jó) legyen, ez elv szerint tájékozódunk: így vagy úgy *kell* viselkednünk (az általunk elfogadott elvnek megfelelően), hogy megfelelő legyen magatartásunk.

a) Ohajunk implikálja az elv alkalmazását az általunk használt kijelentésekre, miután — amint ezt láttuk — az elv logikája és a nyelv logikája csak a közna, i beszéd szintjén esik egybe, esetünkben a *nyelvi logikát* (a jelenségek pontos leírásának logikáját) *helyettesítjük az elv logikájával*, amely — ahogy ez kiderült — a látszatok tényként való elfogadását követeli.

b) A magatartást nem tettekben megnyilvánuló erkölcsiség szempontjából jellemezzük, hanem a *nyelvi jellemzést* a tettek előtt, sőt, a tettek ellenére is mérvadóknak minősítjük. Am, mint láttuk, ez a nyelvi jellemzés az „itt és most“ logikája szerint történik, hiszen ez a mi erkölcsi elvünk, erkölcsiségünk kritériuma.

c) Erkölcsi ítéleteinket eldönti (meghatározza) a kijelentés és az elv formális azonossága: az „itt és most“ kimondása a cselekvés erkölcsiségének a nyelvben való eldöntését jelenti. Amit „itt és most“-nak jelentünk ki, az *jó*, amiről pedig kijelentjük, hogy nem esik ezzel egybe, az *rossz*. Önmagában minden közömbös, csak az elvre való vonatkozásában válik erkölcsivé (jóvá vagy rosszvá).

d) Döntő a *szándék* — a deklarált óhaj mint nyelvi „tény“ — az erkölcsi megítélés számára: a cselekvés következményei háttérbe szorulnak. A „jót akar-tam“ most szubjektív tartalmában egy pszichológiai mozzanattal (akarás) helyettesíti az objektív vonatkozást.

e) Nincs *erkölcsi konfliktus* a szándék és következmény között, a konfliktus az „itt és most“ akarása vagy nem-akarása között van. Miután ez tiszta szubjektívítés, a kijelentések (amelyek az „itt és most“-ra vonatkoznak) egymásra rálicitáló jelzőket vonzanak: „én akartam“; „én még inkább“; „én ennél is inkább“... stb. Mindig az van előnyben, aki éppen kijelenti, megfogalmazza vágyait, szemben azzal, akinél „jobban“, „inkább“, „mélyebben“, „alaposabban“ akarta (óhajtotta) az elv tiszteletben tartását.

f) Így a *kijelentések egymásutánja* helyettesíti az objektív folyamatot, a tett elveszti jelentőségét, a következmény végleg eltűnik, a szubjektív szándék jut egyeduralomra.

3.3. Választásunk (opcióink — lásd a 3.1. paragrafust) eredménye az „itt és most“. Választanunk kell, és mi ezt választottuk. (Lehetőségeinket meghatározza a kor hatalma.) Most, miután betartottuk azt, amit be *kell* tartanunk, feladtuk szabadságunkat; mi az „itt és most“ mellett döntöttünk, de elvünk logikája megköveteli, hogy döntésünket egyedül helyesnek és adott körülmények között szükségszerűnek minősítsük.

a) Elvünk nyelvi formája a *valóság szükségszerűségének formáját* ölti. Kijelentésünk az egyedül helyes (jó) kijelentés, mert maga a valóság a kijelentés tartalma.

b) Hogy döntésünk, amely teljesen egybeesik a szükségszerűvel, igazolja a látszatot. Vagy megfordítva: a véletlen itt egybeesik a szükségszerűvel, emez viszont a látszattal. Vagyis a *véletlen-látszat* az, ami a szükségszerűséget önmagával azonosítja.

c) Ami *e* logika szerint látszat, az maga a rossz. A rossz nem a világban van, hanem a nyelvben: „az az itt és most rossz“, „szemben ezzel az itt és most-tal“.

d) A rossz elleni harc — kijelentések elleni harc. Ha a jó csak a rosszhoz való viszonyban létezik, és levésének kritériuma a rossz elleni küzdelem, akkor a kijelentett jó csak a kijelentett rosszhoz való viszonyban létezik, és levésének kritériuma a rossz kijelentések elleni küzdelem. De esetünkben (ahol a jó kizárólag kijelentés) a deklarált jó egy rossznak deklarált rossz elleni nyelvi kijelentés.

A jó a rosszat önkényesen választja ki, és egy kijelentés eleve rossznak minősül, ha nem azonos a jónak deklarálttal.

e) A „rossz” kijelentés kiküszöbölése egy nyelvi gesztus: a jó kijelentés jónak minősíti magát, majd egy újabb kijelentésben megismétli magát abban a tudatban, hogy a rossz eltűnt (vereséget szenvedett): „Én jó vagyok — te rossz vagy”, tehát „Én jó vagyok.” A második kijelentés nyelvi szempontból az első degradált ismétlése.

f) A jó ismét csak önmaga „igazának” szakadatlan ismétlésében létezik: nincs semmi reális szembenállás (jó és rossz között), nincs átmenet, összezsugorítás, harc.

g) A verbalitás uralma a valóság feletti ellenőrzés illúzióját kelti, mintha a deklaráció elegendő volna a valóság „kézbentartásához”. A kijelentés önmagát mint valóságot (mint a valóság lényegét) tudja (hiszi), a valóságot pedig nem a kijelentés tárgyának, hanem ellenőrzött következményének minősíti.

3.4. Az „itt és most” szabályait (normáit) be *kell* tartani. Miután a főszabály a kijelentés nyelvi ismétlése, a szabály betartását is csak nyelvi kényszerrel, az ismétlés *ismétlésével* lehet elérni. Ennek következményei vannak:

a) A közösség erkölcsileg „kényelvűvé” válik: az egyik nyelv azoké, akik a szabályt betartják (ismélik az ismétlést), a másik nyelvet a nem-ismétlők beszélik.

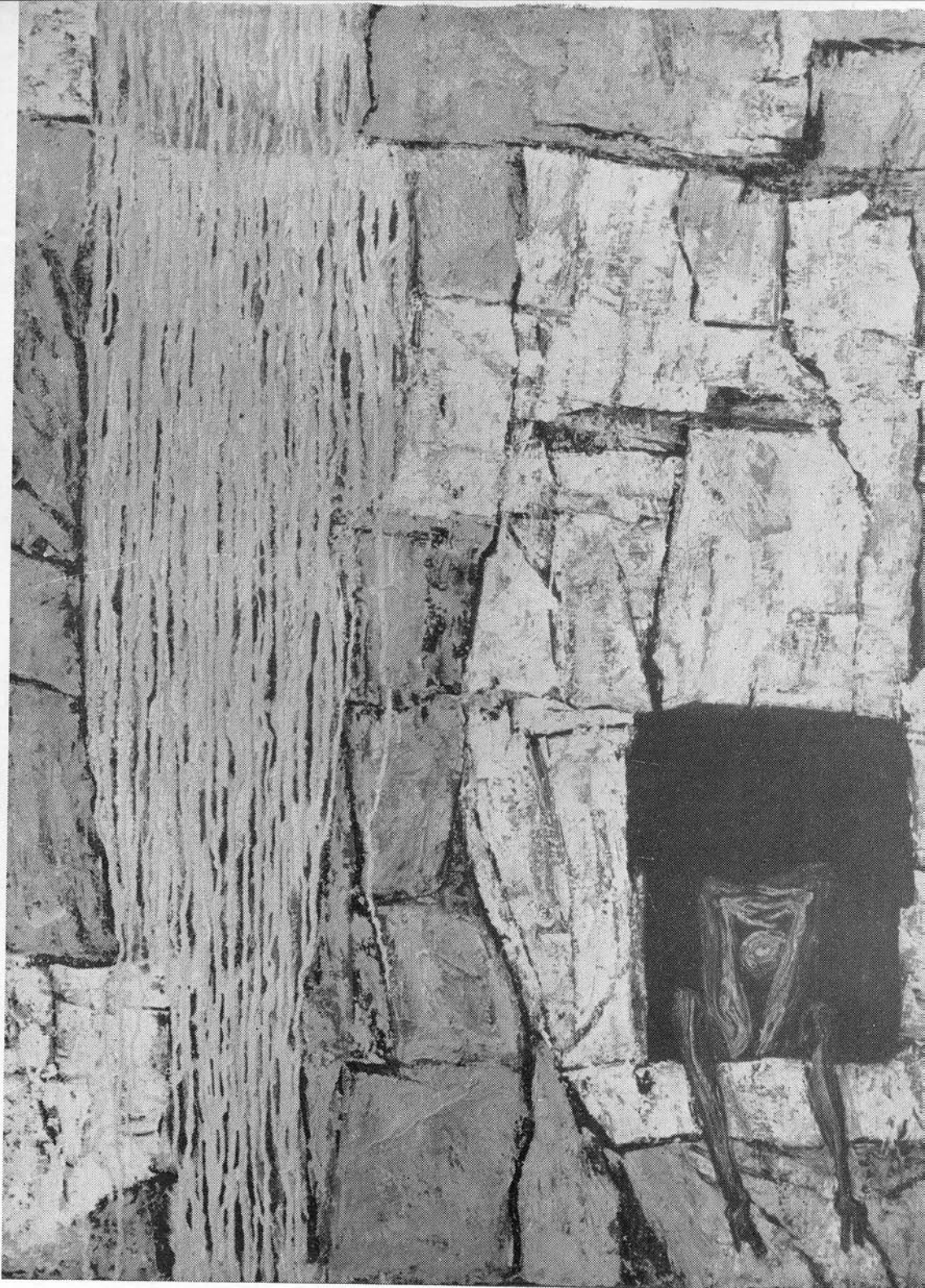
b) Az ismétlők a nem-ismétlőkre kényszerítik („az ismétlés kötelező”) nyelvüket. A mindennapi élet szféráján túl minden szellemi megnyilvánulás az ismétlés függvénye. A nem-ismétlőket pszichikai és erkölcsi (általában ideologikus) kényszerrel a szabály betartására készítik. A kényszer alapja a közösségben eleve adott érzelmi közelség, az a vágy, hogy valahova tartozunk, és éppen oda, ahol életünket realizáljuk.

c) A kényszer eredményeképpen létrejön az a nyelvi egység, amelyben mindenki azonos kijelentéseket használ, de senki sem hiszi, hogy a másik kijelentései őszintén kifejeznék az erkölcsi elv iránti hűséget. A hűség deklarációját a valódi intenciók elfedésének tartják, vagyis magát az elvet — amely, mint láttuk, a szándék abszolutizálásával állt elő — utolsó tartalmaitól is megfosztják.

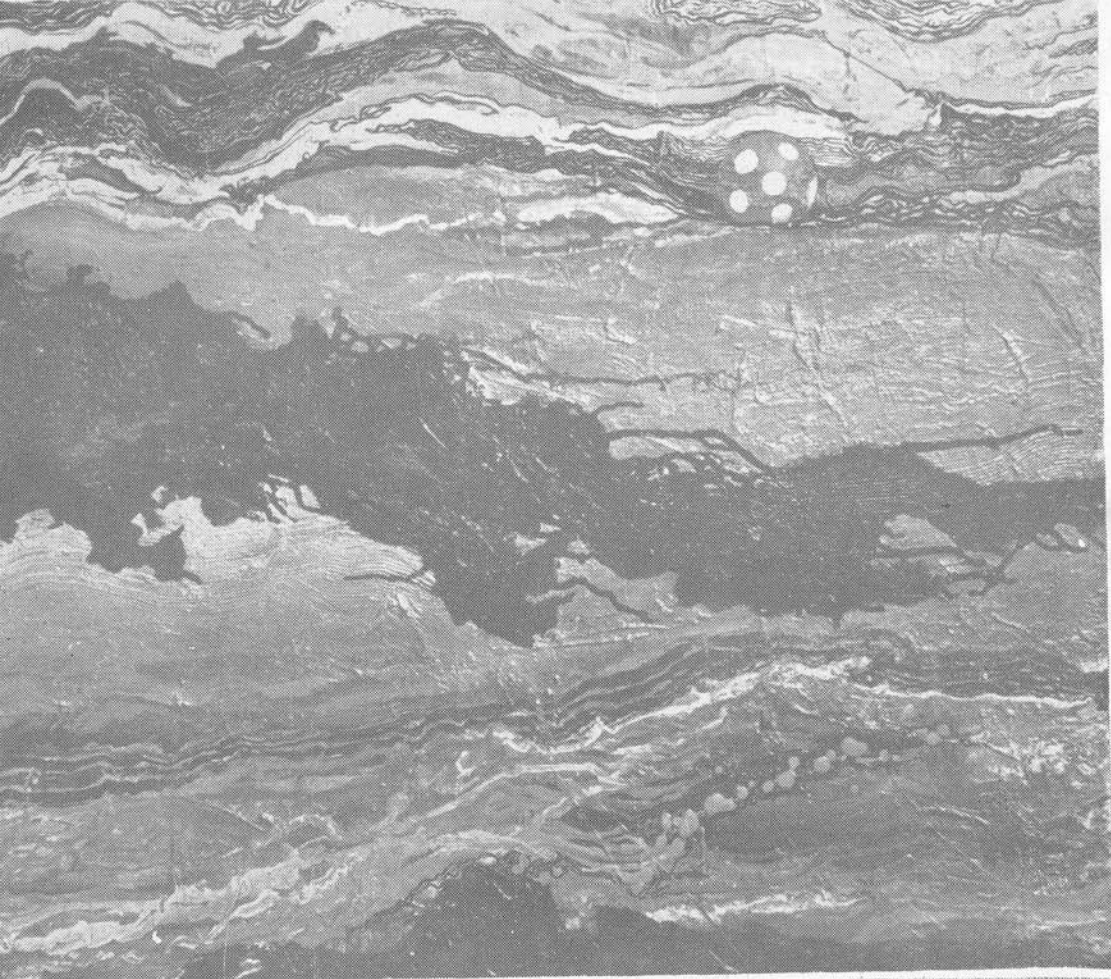
d) A kijelentésekbe vetett hit eltűnik, helyette egy hallgatolagos megállapodás teszi lehetővé az erkölcsösség látszatát: mindenki elfogadja az övével megegyező kijelentést anélkül, hogy pusztán formai megegyezésen kívül tartalmilag azonosulna vele. Konvenció alakul ki, amely a nyelvet a végsőkéig egyszerűsíti, az életet pedig a mindennapi élet partikularitásába kényszeríti.

e) Azok, akik a szabály betartását erkölcsi elvük feltételének tartják, az ismétlésen túl minden kijelentést erkölcstelennek vélnék, és saját magukat is erkölcstelennek tartják, ha ebben kételkedni mernének. A kétely maga az erkölcs-telenség: miután az erkölcsiség egy meghatározott kijelentés kérdése, és a nyelvi közösség a kijelentésben erkölcsileg homogénné vált, a szubjektum kételye lesz az erkölcsi rossz utolsó menedéke: „Ki kell vetnem magamból a kételyt, különben rossz vagyok.” De a kétely megsemmisítése is deklaráció: az elv ismétlése. Am ennek logikáját már láttuk.

f) A kijelentések (az erkölcsi kijelentésekről van szó, vagy azokról a kijelentésekről, amelyek erkölcsi töltést is hordoznak) így tartalom nélküli fráziscserék, amelyek ahelyett, hogy lényeges funkciójuknak megfelelően összekapcsolnák a közösség tagjait, inkább atomizálják. A kapocs külső és konvencionális. Ezt persze szándékokból és nyelvi „tévedésekből” levezetni nem lehet: az élet maga kényszeríti ezt a tartalmat az erkölcsi kijelentésekre. Vagyis ezeknek, minden

- NAGY PÁL:**
1. Solitudo
 2. Valamit visz a víz ...
 3. Szivárvány

látszat ellenére, mégis van tartalmuk: a bennük szükségképpen meglévő valóság-kifejeződés.

3.5. Az „itt és most“ ideologikus értelemben a konzervativizmus eszköze: a látszatok kodifikálására készlet. Maga a valóság ugyanis mindig más, mint az, amit most nyelvileg kifejeztünk, ha viszont a kifejezett valóságot tekintjük valóságnak, akkor a „más“, a változás, az alakulás mozzanata eleve kimarad, és ami még rosszabb: erkölcsi anatómia alá esik. A „most“ — mint láttuk — „az *elmúlt most*“ irányában erősíti a szubjektivizált „itt“ helyhatározót. A megnyilvánuló konzervativizmust tehát ebben a nyelvileg abszurd formában fogalmazhatnók meg: „Az én itt-em a valamikor volt most.“

3.6. A konzervativizmus — esetünkben — nem jelent pusztán avult (vagy annak minősített) tényekhez való ragaszkodást, hanem inkább lemondást a reális változtatás igényéről. A csupán formai módosítások lépnek előtérbe; a látszatigény ezekben teljesen kielégül. A cselekvés, amely eleve átalakítás, megsérti az „itt és most“ elvont spekulatív kritériumait, marad tehát a — már — megvolt cselekvés újracselekvése eddig-nem-volt formákban. A konzervativizmus a liberalitás formáját ölti: új formákat követel, de ez tettellenességén mit sem változtat.

3.7. A változtatásokkal szembeni konzervatív fenntartások egyfajta szemlélődő magatartást sugallnak. A mindennapi életen túl a tett a már említett korlátokba ütközik, és ezért a cselekvés általános (intézményes) formái fétis-jelleget öltenek. A szemlélődés tartalma a látszatoknak a látszatokkal történő helyettesítése, illetve ezeknek a változásoknak a jóváhagyása.

3.8. E következmények — amelyek a nyelv és a valóság metszéspontján helyezkednek el — nem befolyásolhatók pusztán a nyelv segítségével: a köznapi nyelv megváltozása nem jelenti a valóság megváltoztatását. De a köznapi nyelv is alkalmas arra, hogy pontosabban fejezze ki a valóságot, a valóság pontosabb kifejezése pedig lehetővé teszi annak pontosabb megragadását.

3.9. Pontosabban ragadjuk meg a valóságot, ha az „itt és most“ elvébe a köznapi nyelv számára is elfogadható módon bevezetjük a cselekvés és a folyamatosság mozzanatát, ha tehát ezt az elvet az ITT és MÁST formulájában megsza- badítjuk a konvencionális nyelvi ballasztok egyikétől. Az „itt és most“ erkölcsé, minden nyelvi kétértelműségeen túl, sokak cselekvésében a pozitív ideológiai indíték szerepét játszotta. A nyelvi kétértelműséget mégis tisztázni kell, hiszen a célok kitűzése, a tett következményeinek felmérése olyan eszmei mozzanat, amelynek erkölcsi töltése van, ez pedig szorosan kapcsolódik a nyelvhez. De tisztázni kell azért is, mert nemcsak cselekszünk, hanem érteni is akarjuk azt, amit teszünk: szabadságunk függ attól, hogy teljes emberként és tudatosan állásfoglaló emberként tegyünk. Az „itt és most“ nevében cselekvők számára a további tevékenység útjait kívántuk nyelvi-erkölcsi szempontból előkészíteni, ezt szolgálja gondolatmenetünk és a mindennapi élet groteszk oldalait felvillantó példaanyagunk is.

Végül megjegyezzük, hogy az „itt és most“ lehetséges kritikáját egy általános nyelvi szempontból kívántuk felvázolni, és ez a kritika csak kísérlet a nyelvfilozófiai analízis és a hagyományosan európai (gyakran metafizikainak nevezett) filozófia összekapcsolására. Sajnos, itt nem volt módunk az elemzést a hazai nyelvhasználat sajátosságaira is kiterjeszteni. De nem volt módunk az „itt és most“-nak azokat az ideológiai tartalmait sem kifejteni, amelyek ezt a kifejezést mindig a társadalmi rendszerek eltérő, konkrét valóságtartományainak kifejeződésévé teszik.

HORVÁTH ISTVÁN

JOBBAN KÉNE

Isteneink, kik voltak, elbukottak.
Bénák vagy holtak.
Az új nem tud bennünk
időnkkel együtt nőni.
Ahol felnőtt erő kell, még csak gyermek.
Bosszút, kegyelmet,
imát, fegyvert kezelni jobban kéne.
Néha golyó csattan az ima helyén,
és a golyó helyébe ima szottyán:
elkárhozottan.

NE VIRÁGOZZÉK ZÚZMARÁT A KŐ

Álmok országa,
határtalanság
határai közt
varázsos világ,
keríted, s miért,
hideg kövekkel
körül magadat?

Vérem csont vára
sír a szelekben.
Jégbefagyott szív
néz a remegő,
néma csillagra
s könyörgi vissza
elszállt sikolyát.

Határtalanság
nincs, ahol kő van.
Széthull az emlék
selyme zokogva.
Hideg zúzmarát
virágozik a kő,
a simogatás
bársonya megfagy,
s a tűz csipkéje
hamuvá szürkül.

Hova tegyem a
holnap napot?
A kőhatárok
hullámai közt
szilánkká török
gyönyörű tükre.

Menetelése
dús erdeimnek
visszatorlódik,
s a szív nyögése
festi sápadtra
cserepes ajkam.

Attól félek, hogy
a szenvedés is
megkövesedik,
elhal semmivé.
Magába-falaz
a nemlétezés.

Rejtőzéseknek
híve nem voltam.
Rejtő bokraim
leveleiken
arcom tükrözték

és a megkínzott
igazság hajolt
rájuk panasszal,
elfordulva a
véres öklöktől.

Határtalanság,
varázsos világ,
véres tűzlánggal
mázolt keresztút
benned eloszlott,
s láttam a pázsit
hogy lesz győztes a
fertőzés felett.

Lehetetlenség
nem volt, ki elé
bátran kiállni
ne mertem volna.

A lélek most sem
éhtelenebb még,
de már hallom a
lét kérődzését.

Jatagán fogak
sodornak felém,
kovakő fogak
kerítnek körül,
s magában szűkül
hovalevésem.

Határtalanság,
varázsos világ,
ne vedd le rólam
búvölésedet.
Hagyd, hogy daloljam
a szép örömet,
minden bitangok
hadai ellen,
fenn az igazság
őrzőbástyáin,
s halljam csillagok
sistergése közt
még a lilium
imás sóhaját
és a violák
fütytyengetését.

RITÓÓK JÁNOS

KÉRDÉS ÉS FELELET

Miért ?
. ?
Honnan ?
. ?
Kivel ?
. ?
Mihez ?
. ?
Hány ?
. ?

Mitől ?

. ?

Hol ?

. ?

Meddig ?

. ?

Hallja, maga, ott a hátulsó sorban,
miért kérdezősködik annyit?

KÖLTŐI TÍZPARANCSOLAT

Ne Hazudj,
Ne Hazudj.
Ne Hazudj;
Ne Hazudj:
„Ne Hazudj“
(Ne Hazudj)
Ne Hazudj?
Ne Hazudj!
Ne Hazudj . . .

mondj igazat

MÁRKI ZOLTÁN

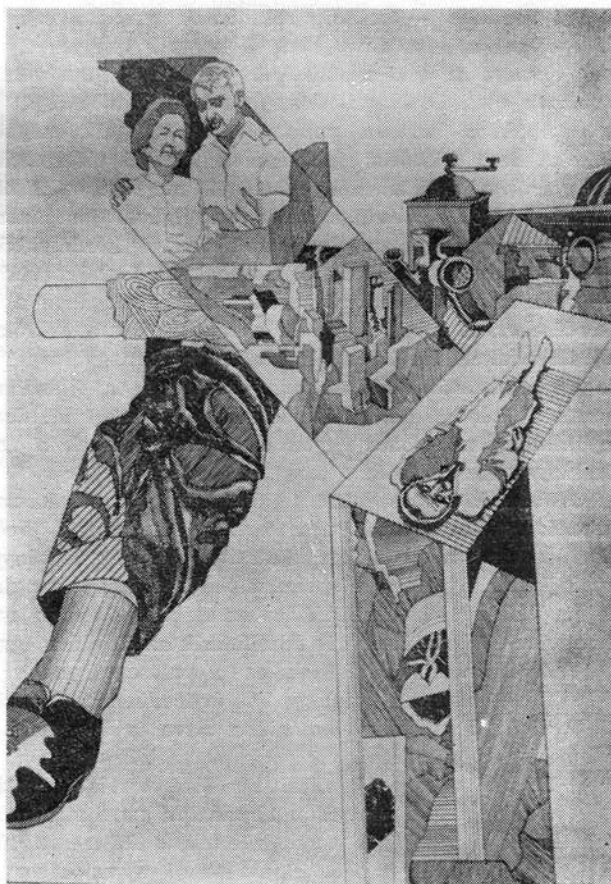
FÖLD

Ki itt belépsz, hagyj föl minden reménytelenséggel,
hisz meglátni és megszeretni pillanat műve volt,
hullámszik ez a szerelem, de kitart legalább a halálig,
csak az idegvégződéseket kell gyakrabban cserélni,
csak az álmokat kell rendszeresebben tisztítóba küldni,
s a kimért esztendőkhöz fölmutatni nyomban a fiatalságot.

Ki itt belépsz, történelmi szavatolás szerint boldogulhatsz,
s csak az élet egészére, mert nem vagy képes a kevésre,
mert egyetlen percet se dobhatsz ki engedelmes cserékre,

míg szerzett s természetes jogod, a tündöklést gyakorlod,
üzemképes a kor, akárcsak az évszakok túlérzékeny bőre,
hogy e bevált csillagon készülhess a legbiztosabb igeidőre.

Ki itt belépsz, készülj a legrosszabbra is a non stop forgalomban,
a zárórával fenyegetők elhárítanak a törvényes csodát még,
de az igazság nem adhat kitérő választ, míg erőt próbálja,
szakmád e század, lépd ki a jövőt a mindenségből már ma,
mert szabadon követelheted magadnak a világot, neked kering itt,
s hogy el ne veszítsd, kérd hozzá a legújabb emberiséget is mindig.

Paulovics László:
Anyám emlékei

SORS ÉS MAGATARTÁS

A kolozsvári *Keleti Újság* 1918. december 24-i száma így írt: „Fehér zászlóval állunk előtted, Ismeretlen Végzet.”

A nagybetűvel szedett Végzet, Sors ekkor még csak publicisztikai ízü kifejezésnek tűnt, a „legyen aminek lennie kell” csupán mint hangulat élt, a nyomtatott betű tisztavirágéletű termése — a napilap — nem kívánt a szó-testben meg-lapuló fogalom-lélek mélyére nézni. A Végzet, a Sors azonban rövidesen leke-rült a napilapok szalagcímeiről, s fogalmi elemzés tárgya, filozófiai eszme-futtatások tartalmi kérdése lett. A két világháború közötti romániai magyar filozófiai-etikai munkákban kevés olyan fogalom van, amely ilyen következetességgel és rendszerességgel újra meg újra jelentkezik, mint éppen ez a nem is pontosan kö-rülhatárolt s egyáltalán nem is sajátosan bölcséleti rendeltetésű kifejezés: Sors. S még ha különböző elnevezéssel illetik is — fátum, végzet, isteni akarat, törté-nelmi rendelés —, mindig róla írnak, gyakran még akkor is, amikor a szó nem is szerepel a leírt szövegben. E korszak magyar nyelvű bölcséleti-erkölcs-tani írá-sait olvasva az az érzésünk, hogy sokan nyíltan vele polemizálnak vagy őt hívják tanúnak tételeik igazolására, mások a háta mögött suttognak, de ilyenkor is rá gondolnak, s kevesen vannak olyanok, akik megkerülik vagy semmibe veszik.

A sors filozófiai problémává történő előléptetése ebben az időben a hazai magyar nyelvű közleményekben jól meghatározott okkal magyarázható. Általában nem könnyű, s a vulgarizálás veszélyével jár bizonyos filozófiai problémákat a társadalmi valóságban jelentkező „köznap” kérdésekből levezetni. A filozófia ugyanis — bármennyire érzékeny a társadalmat foglalkoztató apró-cseprő problémák iránt — csak számos szűrőn keresztül engedi magához a köztereken is tárgyalt-vitatott kérdéseket. A mi esetünkben azonban ezek a szűrők eléggé átérésztők voltak. Az új társadalmi körülmények közé került magyarságot egyedenként, személy szerint is foglalkoztató kérdések oda tolokodtak a filozófia bejáratához. A „mi lesz a sorsunk” kérdés elől a filozófus sem térhetett ki. Csakhogy számára a kérdés bo-nyolultabb, mint más egyén számára, nemcsak a „mi lesz” érdekelte, hanem az is, hogy „mi egyáltalán a sors”.

Vannak a társadalmi fejlődésnek olyan szakaszai, amikor a bölcsélet elefánt-csonttornyának lakóját nem zavarja a kívülről jövő zaj. Jönnek azonban olyan periódusok, amikor a legspekulatívabb elmék is kénytelenek meghallani a tömegek morajlását. Ilyenkor a spekulációba a köznép hangja is belevegyül. A két világ-háború közötti hazai filozófiára ez utóbbi jellemző: gyakran a legelvontabb teológiai hangvételű filozofálás is áthallatszik az itt élő magyarság sorsának féltése.

A társadalmi tudatnak ez a valóságtól néha elrugaszkodott formája — a filozófia — ebben a mintegy két évtizedben egy másik tudatformába, a földi világ fölött lebegő vallásba, teológiába oltva is kénytelen félszeggel a földön történő eseményeket szemlélni.

Persze a sors filozófiai kérdéssé történő avatása még nem mindig azonos a sorsfelismeréssel, vagyis a társadalmi meghatározottságú, reális sors-fogalom tar-talmának, a valóságos sorsnak adekvát bölcséleti tükrözésével. Engedni a társadalmi követelményeknek, *eleget tenni* a valóságos társadalmi követelményeknek

nem azonos magatartást jelent. A reális társadalmi szükséglet — a sors filozófiai értelmezésének követelménye — nemegyszer a sors-*misztifikálásba* csap át. Vagyis távolról sem *tesz eleget* a sors-tükrözés igényének. Mindez persze nem zárja ki azt, hogy még az ilyen bölcseletben is felfedezzük azt a bizonyos „moraj-áthallást“, amely az elefántcsonttorony lakóját befolyásolta. Annál inkább, mert a sajátos helyzetben élő filozófus nem építhetett magának olyan elefántcsonttoronyt, amelynek a bejáratán egyetlen szó szerepelt volna: filozófia. Hiszen a „csak-filozófus“ típus a két világháború közötti hazai magyar ideológiai életben elképzelhetetlen volt. A filozofáló erdélyi magyar értelmiség akarva, nem akarva maga is részévé vált a „morajnak“, hiszen nemcsak filozófus volt, hanem teológusként, püspökként, újságróként, tanárként ő maga is benne élt a forgatagban, viselője volt a kisebbségi sorsnak.

A sokat emlegetett „kisebbségi sors“ az osztálykülönbségek miatt nem lehetett valamilyen egységes, mindenkire egyformán és ugyanolyan mennyiségben ki-centizett léthelyzet. Éppen ezért a sors „megfilozofálásában“ is alapvető eltérések jelentkeztek. A sors filozófiája híven tükrözi a különböző rétegek, osztályok sorsának alakulását még akkor is, ha egyes osztályok — főleg az elnyomott kisebbségi proletariátus — helyzetének *filozófiai* bemutatására sokkal kisebb lehetőségek nyíltak, mint az osztályok határait egybemosó „erdélyi magyar sors“ hamis gondolatának bölcseleti elemzésére. A sorsok ilyen különbözősége a korabeli magyar filozófiai irodalomban még inkább aláhúzza e probléma központi helyét.

A sorsproblematikából kiinduló számos elágazás közül az egyik az erkölcs felé vezetett. Nem egy filozófiai sorsteória végső kicsengése etikai jellegű volt, az életsorsot determináló társadalmi viszonyokat, az ember viselkedését a *jó* és a *rossz* kategóriáinak felhasználásával ítélte meg. A sors és az etikai látásmód között a kapcsolat világos: a sors lényegében a társadalmi determináltság vetülete. Meghatározottak-e a társadalmi történések vagy sem, s ha determináltak, milyen mértékben azok, mennyire sorsszerűek, van-e és milyen szinten emberi szabadság, amely ellensúlyozza a szükségszerűséget. Ezek azok a fő kérdések, amelyekre a sorselméletek kidolgozói szükségképpen választ adnak. A válaszoktól függően azonban egyben az emberi tettek erkölcsi megítélésének a lehetőségét is megvilágítják, hiszen a meghatározottság—szabadság, vak szükségszerűség és tudatos sorsirányítás közötti korrelációtól függ, milyen mértékben lehet az embert erkölcsileg felelőssé tenni tetteért.

Az alábbiakban a sors és erkölcs ilyen kapcsolatát egyetlen korabeli gondolkodó — Tavasz Sándor — filozófiája révén próbáljuk jellemezni.

Ez alkalommal nem vállalkozhatunk arra, hogy a teljesség igényével mutassuk be Tavasz egész munkásságát, tekintettel arra, hogy most ennek egyetlen vonatkozása — az etikai sorslátás — érdekel. Mivel azonban munkái közül az a kettő, amely leginkább érdemben foglalkozik ezzel a kérdéssel, életpályájának két jól meghatározott pontján van, ebből valamelyest következtetni tudunk az egész pályáivra. Hozzáegíthet azonban az összkép megragadásához, ha előzőleg kijelöljük ezt a két pontot élet-koordinátájában.

Még 1918-ban tanulmányt közöl Schleiermacherről, s a német filozófushoz való viszonyulásában jól felfedezhető későbbi tevékenységének számos eleme: az etika iránti fogékonysága, a vallásos eszméknek filozófiai-logikai gondolatrendszerrel történő alátámasztására irányuló törekvése, kitekintés az egyetemes filozófiai gondolkodásra, kapcsolatteremtés a filozófia nagyjaival. A harmincas évek elején még

harcos antimarxista, akkor írja *A szociális és gazdasági törekvések teológiai-etikai megítélése* című könyvét (1931), ami számunkra a kiinduló-(mély-)pont; filozófiája nagy felületen találkozik az egzisztencializmussal, hazai viszonylatban elsőnek továbbítja — saját személyiségének jegyével — a magyar olvasóközönség felé ezt az eszmeáramlatot; a fasizmus európai előretörésekor elhallgat, a második világháború küszöbén evangéliumi alapon elítéli a fajelméletet — itt jelöljük ki a fejlődésvonal ábrázolásához szükséges második pontot, *Az etika mai kérdései* (1939) című munkájában megfogalmazott etikai sorslátást —, 1940—44 között konzervatív és liberális közéleti ember, 1944-ben aláírja azt az emlékiratot, amely a háborúból való kilépést követeli, s neve Nagy István, Demeter János, Kovács Katona Jenő és más baloldali személyiségek aláírása mellé kerül. A felszabadulás után — elvei fenntartásával — beleépül a népi demokráciába.

*

A szociális és gazdasági törekvések teológiai-etikai megítélése című munkában sajátosan ötvöződik a társadalmi sorsdetermináltság vallásfilozófiai jellemzése a gazdasági viszonyok ugyancsak teológiai, etikai megítélésével. Két homlokegyenest ellentétes valósághoz való viszonyulás ütközik itt össze: egyrészt a determinista—materialista társadalomszemlélet elmélete és gyakorlata, amely szerint a társadalmi meghatározottságot nem lehet ugyan fatális sorssá feszíteni, de mégis a szociális-gazdasági determinánsok együttes hatása adja a történelmi eseményt a tudatos emberi tevékenység aktív közrejátszásával, s ebből kiindulva kell etikailag értékelni az emberi tettet, másrészt a sorsérzés idealista, vallásos értelmezése, amely szerint a sorsdeterminánsok között jelen vannak a társadalmi, gazdasági mozgatók, csakhogy ezek hatását egy „mögöttes”, még lényegesebb sorsmeghatározó — a felsőbbrendű szellemi lény — igazgatja, s e konstellációban jelentkezik a cselekvések moralitása.

Tavaszy egy sarkából kifordított marxista determinizmus-elvvel veszi fel a harcot, amolyan árnyékbokszolást végez. Az ismert marxi alapelv, amely szerint az embereknek előbb enniük, inniük, lakniuk, ruházkodniuk kell, mielőtt politikával, művészettel foglalkozhatnának — Tavaszty prezentálásában így módosul: „A szellem az anyag funkciója”, „a szellemi javakat (a történelmi materialisták) — a jobbik esetben — édes, szentimentális frazeológiának, a rosszabbik esetben pedig — »vénasszonyoknak való ideológiá«-nak nevezik. A munkásnak csak kenyér, ruha és hús kell” (28.). Tehát felébe vágott lesz egy hosszabb mondat; a másik fele: „Ahhoz, hogy politikával... stb. foglalkozzék”, egyszerűen elmarad, s így a szellemi javak létrehozásának anyagi determinánsai helyett megkapjuk azt a „materializmust”, amely nem determinál semmi szellemit, amely lényegében *erkölcsileg* elítélendő magatartás. Ez ellen annak idején Engels is gúnyosan kikelt. „A nyárspolgár materializmuson — írta Engels — nem ért egyebet, mint zabálást, iszákosságot, szem és test kéjelgését, önteltséget, pénzsóvárságot, fősvénységet, profithajhászt és börzeszedélgést, egyszóval mindazokat a szennyes bűnöket, amelyeknek titokban maga is hódol” (Marx—Engels: *Válogatott Művek*. II. 1949. 373.). Ez a jellemzés akarva, nem akarva utólag Tavasztyt is az engelsi kategóriába tartozónak ábrázolja.

A marxista filozófia determinizmusának az a tétele, mely szerint a társadalomban a termelőeszközök fejlődésének van döntő szerepe, a Tavasztytól származó megvilágításban mint a gép uralma az emberen, s mint végső fokon az ember „elgépesítése” jelentkezik. Eszerint a marxizmus vak sorsmeghatározót tételez fel: a gépet mint fő termelési eszközt, a technikát pedig legfőbb, mindent meghatározó okként valóságosan bálványozza. A szocializmus állítólagos gépmádata okozta er-

kölcsi züllés tehát abból ered, hogy „a gépek molochjai alatt elvész az ember, mert elvesznek azok a szellemi-erkölcsi perspektívák, amelyek az embert eddig fölébe emelték minden kézzel csinált alkotásnak, és elvész az emberi szív életöröme, békessége, elvész minden, ami az ember részére az önmaga fölébe való emelkedés lehetőségét biztosította“ (38).

Furcsán hangzik ez az érvelés, hiszen ne feledjük el, a „gépi molochok“ uralma — Tavaszy szerint — nem a kapitalizmusra vonatkozik, amelyben — Chaplin *Modern idők* című filmje a tanú — az ember elgépiesedése az adott korban már súlyos társadalmi problémaként jelentkezett, hanem éppen azokra a szociális viszonyokra, amelyeket a marxista filozófia gyakorlati átültetésével akarnak megvalósítani a dolgozó tömegek.

A marxizmus nyilván nem tagadja, hogy az ember „kézzel csinált alkotásai“ — a gépek — visszahatnak (gyakran negatív értelemben) az emberre. Csakhogy a „gépi sorsdetermináltság“ hatásának a milyensége elsősorban azoktól a társadalmi viszonyoktól függ, amelyek közepette a technika alkalmazása megvalósul. Nem szükségszerű tehát, hogy „elvessen az emberi szív életöröme“, vagy eltűnjenek a „szellemi-erkölcsi perspektívák“. Ez a merev determináltság — a gépesítés és a társadalom szellemi arculata közötti áttételnélküliség — nem veszi figyelembe, hogy a termelésben beállt változások csak a társadalmi viszonyok módosulása révén hatnak az eszmékre, a szellemiségre, a szocialista viszonyok pedig a lehetőségek határain belül igyekeznek kedvező irányba terelni a műszaki forradalom következményeit.

A szociális-gazdasági sorsdetermináltság felé fordulás Tavaszy esetében beszédes tanulsággal jár. Ha magasröptű elmélkedése nem kívánt is széles tömegekhez szólni — hiszen már teológiai jellege miatt is feltételezett valamilyen jártasságot a „hittudomány“ berkeiben —, rádöbbenése mégiscsak a tömegek felé fordította tekintetét. S ez a rádöbbenés sokatmondó: a vallás és a vallás-filozófia szokásos, a *lélekkel* kapcsolatos problémáin túlmenően a tömegeknek a „*testtel*“ összefüggő problémái is vannak. Az adott viszonyok között, amikor a „gazdasági válság“, „áldozati görbék“ kifejezések nap nap után ott szerepeltek nemcsak az újságok címlapjain, de napjában elhangzottak a proletár- vagy szegényparaszt-családok asztalánál is a szűkös ebéd elfogyasztása közben, egyszerűen akkor, amikor a társadalmi valóság az „anyagi sorsmeghatározókra“ hívta fel a figyelmet, még a világ fölé emelkedő teológiai-bölcséleti fejtegetésekben sem lehetett egyszerűen elhallgatni a gazdasági bajokat. Elhallgatni nem lehetett, de — ebből a szemszögből — elméletileg helyesen ábrázolni sem, s a legkevésbé megmutatni a kivezető utat. Ez a tanulság szűrhető le Tavaszy könyvének mai, de a kellő ideológiai felkészültséggel rendelkező akkori olvasója számára is.

*

Az etika mai kérdései című munka mélyebben alapozza meg a sors és morál kapcsolatát. Az etikai determináltság ebben a bemutatásban az isteni *parancs* értelmében jelentkezik: „Mindenféle etikának, mind a filozófiai, mind pedig a teológiai etikának vannak olyan végső és állandóságot jelentő elvei, szabályai és parancsolatai, amelyek felette állanak az idő változásainak s amelyek bármely jelenkorban egyaránt érvényesek“ (4). Adva van tehát az emberek fölött álló erkölcsi értékrend, amely egyszer s mindenkorra érvényes, a szegény halandó kénytelen ennek a kényszernek engedelmeskedni, s így tettei a Nagy Törvénykönyv alapján ítéltetnek meg.

Első látásra úgy tűnik, hogy ebben a valláserkölcsei optikában semmi konkrét helyezkötöttség nincs, hiszen a földgolyó bármelyik részén s bármikor mindenkinek ugyanolyan normákhoz kellene alkalmazkodnia. Az etikai princípiumok és a romániai magyarság sorsa eszerint — látszatra — egymással össze nem kapcsolható két kérdés. Tavasz azonban áthidalja azt a látszat-szakadékot, már az értekezés címében is jelzi, hogy az erkölcsen *mai* problémáiról akar írni, tehát a „végső” és „állandó” elvek érvényesülésében valamelyest helyet kapnak a kor követelményei. A jelenkor ugyanis — mint állítja — „az etikában új kérdéseket vet fel”, az erkölcsen „a már ismert etikai kérdésekre új feleletet ad” (3.). Vagyis az Írás általános etikai parancsait a sajátos viszonyok között szeretné nyomon követni. S éppen ezért lehet ezt a teológiai tanulmányt azok közé a filozófiai írások közé sorolni, amelyek az itt élő magyarság élete szempontjából is megvilágítják a szigorúan determinált etikai elvek érvényesülését.

A konkrét társadalmi valóság etikai szükségletei azonban sohasem uralkodnak el, nem kerülnek a fő helyre, az értekezés inkább csak azt szolgálja, hogy az akkori társadalmi-politikai problémák erkölcsi értékelésében az isteni törvény mindenre kiterjedő jellegét — tehát maiságát (vagyis: „akkoriságát”) — igazolja.

Ez a jellemzés ugyanakkor általános értékítéletet is ad erről a filozófiai eszmefuttatásról, amely vallás-apologetikus jellege miatt a maga egészében nem kerülhetett azok közé a bölcséleti tanulmányok közé, amelyek a társadalmi hatásuk tekintetében ebben a korban helyes irányba terelték volna a magyarság tömegeinek gondolkodását.

Az elhibázott probléma-beállítás ellenére is találunk azonban benne néhány helyes állásfoglalást. A teológia fegyverével ugyanis néha olyan, politikai és ideológiai szempontból káros elméletekkel lehetett hadat viselni, amelyeket a marxista filozófia alapján álló kommunista párt, a haladó értelmiségiek is keményen támadtak. Ugyanazon ellenfélnek különböző irányból ért támadása ez, amikor is nem annyira a *támadási alapot*, hanem a *támadást magát* értékeljük, még akkor is, ha a támadást indokoló érvek tekintetében erős fenntartásaink vannak.

Konkretizáljunk: Tavasz elítélő véleményt mond a fasiszta fajelméletről, a faji okokkal indokolt nemzeti elnyomásról. A fajiságot teológiailag elemző munka a teremtéelméletet, a bűnbeesés bibliai regéjét tanúnak idézve vizsgálja a kérdést. És ez természetes, hiszen a játékszabályok szerint nem szabad átlépnie bizonyos „kört”. (Ne feledjük el, a könyv a *Dolgozatok a református teológiai tudomány köréből* című sorozatban jelent meg. Ennek ellenére mégis gyakran oda sújt, ahova kell. Így, ha elvonatkoztatunk a fegyvertől, attól, hogy *milyen* pallossal hadakozik, az „odasújtást” magát a fasiszmus elleni állásfoglalásként pozitívan értékelhetjük.)

A sors ebben a teológiai keretben az *elrendelés* értelmében nehezedik a haladó vállára. A teremtés misztikus aktusával kijelöltetett az ember helye a világban. Csakhogy a teremtés — folytatódik a levezetés — nem terjedt ki a faji különbségekre, az Isten csak *egy* vérközösséget teremtett. „A fajok közötti különbség tehát nem a teremtés rendjéből következik, hanem a bűnbeesésből” (10.). Az Isten akaratát természetesen a fajiság is tükrözi, de a fajiságban jelentkező sokféleségnek — ugyancsak Isten rendelése szerint — az *egységhez*, nem pedig a faji alá- és fölérendeléshez kell vezetnie.

Látható, ez az eszmei rendszer nélküli a tudományosságot. Az emberek közötti különbözőség okát például a Babel tornyának építéskor bekövetkezett „incidens”-ben jelöli meg. Ez a darwinizmust, az *ember kialakulásának tudományos magyarázatát* semmibe vevő felfogás mégis szembefordul — a teremtő sorselrendező képessége alapján — az ugyancsak hamis, áltudományos fajelmélettel. Márpedig ez

1939-ben politikai tettnek is számított, s Tavaszyt akarva, nem akarva a baloldal vezette antifasiszták mellé állította. És ez nem volt egyedülálló jelenség. Az alapvetően ellentétes világnézeti megalapozás ugyanis nem zárja ki a találkozást, az együttműködést mindazok között, akik a humanizmus jelszavával lépnek fel. Tavaszynek az emberiség sorsát felülről irányító istenségre és az erkölcsösség maiságára vonatkozó elmélete alkalmas volt ilyen humanista eszmék terjesztésére. Az isteni sorselrendelés vallás erkölcsi tézise fordult tehát szembe a legerkölcstelenebb ideológiai-politikai formulával, a sorszerűséget faji alapon kereső fasiszta rasszizmussal. Mindez Tavaszy életútjának a szempontjából egyáltalán nem lényegtelen, hiszen azt jelzi, hogy a harmincas évek elején még harcos antimarxista gondolkodó az évtized végén már olyan eszméket vall, amelyek a legkövetkezetesebb antifasiszták — a marxisták — hangjával összecsengenek.

Tavaszy koncepciójában a valamelyik nemzethez való tartozás is az isteni teremtés sors-döntésének eredménye, „mi, népi, nemzeti vonatkozásban magyarok vagyunk, mert Isten magyarokká teremtett, tehát nem is lehetünk mások, mint magyarok, mert Isten teremtő akarata nagyobb és előbbrevaló is, mint az emberi akarat“ (18.). A magyarság vállalása tehát ránk mért sors, nem tehetünk ellene, Isten akarata elleni lázadás lenne nem vállalni. Ezt az Istentől származtatott nemzetiségi sorsot a teológus-filozófus nyilván alárendeli Isten másik, még fontosabb rendelkezésének, a keresztyéni hivatásnak, de ebbe a nagy, egységesnek elképzelt Istenországba a honpolgárság megszerzéséhez minden nemzeti kizárólagosság feladására van szükség.

Az objektív idealista társadalomszemlélet determinizmusának egyik jellemzője az, hogy a szubjektumon kívüli tényezőkben keresi az emberek életmeghatározóit. Éppen ezért lehet belőle igazságmagot kihámozni, hiszen ténylegesen az egyén akaratától független az a társadalmi helyzet, amelybe mindenki beleszületik. Maga a *meghatározottság* tehát tény, viszont a determináltság *eredete* tekintetében a materialista és idealista történelemszemlélet szemben áll egymással.

Ha ma egybevetjük Tavaszy „Istentől ránk mért sors“-téziséét a romániai magyarság mai szocialista nemzetiségi tudatával, megállapíthatjuk, hogy mindkettőben jelen van a determináltság igenlése. — Romániai magyarnak születtünk, romániai magyarként kell élnünk, vállalva sorsunkat. — A determináltság milyensége, forrása és a sorsvállalás finalitása tekintetében azonban az összeegyeztethetlenségig fokozódik a különbség.

*

Tavaszy két világháború közötti bölcséleti munkássága, a romániai magyarság sorsának filozófiai-etikai megértésére irányuló törekvése — tanulságos. Életpályája az eszmei ellenségtől a társadalmi determináltságot bizonyos mértékben megragadó, lojális idealista polgári gondolkodó felé vezet, aki felháborodással fordul szembe a fasiszmissal, de jórészt megmarad a „gondolati“ antifasizmus — a fasiszta *eszmék* vallásbölcséleti leleplezése — szintjén anélkül, hogy tevékenyen próbálta volna meggátolni a fasiszmus hazai előretörését.

Tavaszy egész tevékenysége azt bizonyítja, hogy egzisztencialista-vallásos-etikai megközelítésben a reális sorshelyzetnek legfeljebb csak egyes oldalait lehet megérteni.

IFJÚSÁGI SIKERMODELLEK

Hogyan képzei el jövőjét, életpályáját a középiskolát végzett fiatalság — az ifjúságszociológia izgalmas kérdései közé tartozik. A problémával azonban kevés tanulmány foglalkozik. A kutatási módszerek elég kezdetlegesek, és nem kevesebbről van szó, mint arról, hogy összegyűjtött tényanyag alapján kell megállapítani tizenévesek elképzelését saját jövőjükről, hogy milyenek is akarnak lenni, mit szeretnének elérni. A tudatban élő eszmei képet kell leírni, eszményképüket megfogalmazni.

A mélylélektan bebizonyította, hogy a gyermek- és a kamaszkori élmények, tapasztalatok egész életre bevésődnek az idegrendszerbe. A fiatal eszmélése a felnőttkor elindítója. Az elmúlt két évtizedben a tizenévesek az érdeklődés homlokterébe kerültek. Eszményeik, magatartásuk a bonyolult világjelenségek között is sok kényes vonatkozást tartalmaz.

A fiatal, akárcsak a felnőtt, körülményrendszerben él, meghatározott társadalmi viszonyok között, az iskolai és családi környezet szervezett befolyást gyakorol tudatára, érzelmi világára; véleményét és elképzelését formálja az ifjúsági szervezett és a különböző kisközösségek. Ezek mellett nagyon fontos szerepe van az egyéni adottságoknak, hajlamoknak, egyéni tapasztalatnak és a műveltségnek. A tizenévesek életeszmenyeit nem lehet kiforrottnak tekinteni, az iskolai években csak „eszmei kép“ alakul ki, úgyszólván élettapasztalatok és válaszutak nélkül. Akárhogy nézzük is, a fiatalok az iskola padjaiban nem kerülnek alternatívák elé, legfeljebb maguknak alkotnak ilyeneket. Az erre adott felelet sem lehet más, mint mesterségesen előállított laboratóriumi válasz. Ezért különös jelentősége van az élménynek, műveltségnek, tájékozódásnak. Ezek alapjait az iskolában kell „megszerezni“. Nincs eredményesebb módja az iskolai nevelés összegezésének, mint az életeszmenyek „szociológiai értéktáblázatának“ elkészítése, mert ismeretek számonkérése nélkül mutatja a nevelési eredményt.

Módszer és megközelítés

A tudat kutatás módszertana még eléggé kidolgozatlan. Mégsem mondhatjuk, hogy teljesen a spekulatív gondolkodásra vagyunk utalva; a jól bevált kérdőívek, interjúk olyan tényanyaghoz juttatnak, amely lehetővé teszi a tudatban rögződött eszmék számbavételét.

Kutatásomat a sepsiszentgyörgyi és a kovásznai középiskola végzős — XII. osztályt végzett — tanulói körében folytattam. Összesen 125 reprezentatív minta szolgált alapul a jelen tanulmány elkészítéséhez. Arra törekedtem, hogy több oldalról közelítsem meg a vizsgált jelenséget. Fontosnak tartottam, hogy a válaszok ellenőrzése is birtokomban legyen. Ezzel lehetővé vált a „nyersanyag“ realisabb értékelése. A megkérdezetteknek választaniuk kellett az általam leírt hat életpálya és embertípus közül egyet, amellyel nemcsak rokonszenvezik, hanem követésre méltó.

tónak is tartja. Ezzel párhuzamosan két kérdőívet töltöttek ki. Olyan kérdéseket fogalmaztam, amelyek nem ismereteket kértek, hanem állásfoglalásra, véleményalkotásra készítettek a válaszadókat. Nyilatkoztak korunk társadalmáról és emberéről. A nemzedékek közötti különbségek és ellentétek reális rajzának elkészítésekor arra törekedtem, hogy a fiúk mellett az apák életeszményeiről is átfogó képet kapjak. Ebben nagy segítségemre volt a kisvárosi környezet ismerete. A kikristályosodtnak tekinthető metódusok felhasználása mellett a legnagyobb segítséget mégis a pedagógiai gyakorlat, a tanulók közötti állandó jelenlét adta. A tanulók több mint felét tanfőttem, alkalmam volt megismerni őket.

A kísérletemből levont következtetéseket nem szeretném egyetemes érvényűnek kimondani. Kisvárosi fiatalok sikermodelljének, életeszményének feltárására törekedtem; vizsgálataimból teljesen kimaradt az iparilag fejlett város, a modern életforma személyiséget és jellemet formáló olvasztótégelye. A székely kisvárosban még elevenen él a hagyományos társadalmi környezet és életvitel. A „modern“ életeszmények csak beszüremlenek, nem gyökeresednek meg az életmódban. Ezért a divat is veszélyesebb; hasonló az olyan ruhához, amelynek viselője nem tudja pontosan, mit visel, csak sejti. A vidék és a nagyváros között mégis van „egyidejűség“: a közös történelmi és társadalmi „élettér“, azonos életkor, a közös információs források ugyanazokat az eszméket sugallják. A különbség az életpasztorátokban és a környezet különbözőségeiben van.

Sikermodellek

A megrajzolt hat portré mindegyike tartalmazott rokonszenvet és ellenszenvet kiváltó tulajdonságokat is. Nem volt közöttük „tisza ember“ vagy abszolút bűnös. Ez nehezítette az ítéletalkotást, de ugyanakkor fokozottabb figyelemre készítetett és elvonatkoztatásra az esetlegestől. (Az életet habzsoló bohémnél a közvetlenség például esetleges tulajdonság, nem a típus jellemzője.)

A modelleket vázlatosan ismertetem:

I. Életeszménye az anyagi jólét, sok pénz. Ezért lemond a tudományos kutatásról. Racionalista és egoista. Nem szereti a romantikát. A közélettől visszavonul.

II. Kiváló képességű ember. Lehetett volna tervező, kutató, de a békés családi életet választotta, felesége és gyermekei mellett. Művelt, mindenről tud, ami a világban történik, becsületes, mindenki tiszteli.

III. Hírnévre, pénzre, karrierre törekszik. A csillogó státusért mindent elkövet. Gyakran változtatja véleményét. Mindig felettesei szájaíze szerint beszél. Eszközember.

IV. Vezető beosztású. A hatalommal gyakran visszaél. Szereti, ha hajbókolnak előtte; aki nem hajtja meg derekát, elveszett.

V. Az örök hedonista. Élete célja a szórakozás, a tovatűnő szerelmek. Habzsolja az életet, kedveli a megbotránkoztatást, a „jól nevelteket“ pukkasztó tréfákat. Elveti a társadalmi együttélés szokásait.

VI. Kritikus ember. Állandóan tanul. Vállalja a bukást is. Véleménye, felfogása mellett következetesen kitart. Többször „lebukott“, de mindig újrakezdi. Könnyen lemond pénzről, jólétről, kényelemről. Mindennél fontosabb számára az eszme, amit képvisel.

A tanulók válaszát táblázatba foglalva közlöm.

A SZÜLŐK FOGLALKOZÁSA

ÉLET- MODELL	Mun- kás	Paraszt	Peda- gógus	Orvos	Mér- nök	Más ér- telmiségi	Szövet- kezeti kispá- ros	Tiszt- viselő és tech- nikus	Összesen
I	4	3	—	1	—	1	2	1	12
II	41	22	3	1	—	3	7	16	93
III	—	—	—	—	—	—	—	—	—
IV	—	—	—	—	—	—	1	—	1
V	4	—	1	—	—	—	—	2	7
VI	7	4	—	—	—	—	—	1	12
Össze- sen	56	29	4	2	—	4	10	20	125

A nyugodt, biztos életet a megkérdezett 125 tanuló közül 93 választotta. A racionalista-egoista életideállal mindössze tizenketten rokonszenveznek. Egyáltalán nem kapott „szavazatot“ az eszközember (III). Nem népszerű a hedonista, a bohém élet sem. Figyelemre méltó, hogy a kutató-kereső, mindig jobbra törő, kritikus gondolkodású emberideál a nyugodt, családi élet mögé szorult. Az adatok megbízhatóságát tanúsítják a *Mi az életálmod?* kérdésre kapott válaszok is. A többség — összhangban az életmodelleket tartalmazó felmérési ívvel — a nyugodt, biztos, boldog családi életet tartja elérendő célnak. Kevesen igénylik a társadalmi tekintélyt, karriert, az önmegtartóztatással és megpróbáltatásokkal járó életet. Az élvezetek mértéktelen habzsolása sem népszerű.

A többség *státus-jelképe nyugodt, jó megélhetést biztosító, csendes családi élet.* Meglepő, hogy a fiatalok milyen könnyen lemondanak a divatos eszmékről, az idősebb nemzedéket bosszantó viselkedésről. Ez számukra csak pillanatokra, a fiatal évek időtartamára jelentős; hosszú távra értéktelen. Végigtekintve az értéktáblázaton, önkéntelenül is felvetődik a kérdés, hogy a fiatalok nem valami kispolgári életideált akarnak-e követni? Nem nyárspolgáriasság-e a csendes, nyugodt életvitel szembetűnő igénylése? A kispolgár mindenütt a világon a takaros lakást, nyugalmat, jó ruhát, kosztot tartja eszményinek. A megkérdezettek válaszában is érződik, hogy valami ilyent is elképzelnek — pontosabban szólva ezt is akarják. Ennek ellenére a fiatalokat nem nevezhetjük az így jellemzett életeszmény rabjainak. Mert mi is a kispolgáriság? Szociológiánk alig fordít figyelmet tudományos elemzésére. A szocializmusban is megtaláljuk maradványait és újratermelődésének lehetőségeit. A növekvő életszínvonal, a jó megélhetési viszonyok az emberek jelentős csoportjánál kialakítják a „rázós talajról“ elmenekülő magatartást: „Kockáztasson más, én jól érzem magam a terített asztal mellett és kártyapartnereim között.“ Fiataljaink azonban — véleményem szerint — nem ezt az életet tartják eszményképüknek. Nem a lagymatag kényelmet keresik, hanem a biztonságos megélhetést, olyan vár építését, amelyben megőrizhetik emberségüket, humanizmusukat, mert — tapasztalataim alapján mondom — egy percig sem gondolnak arra, hogy lemondjanak a társadalom tökéletesítéséről, eszméik képviseléséről. Előítéleteket, megrögzött szokásokat leromboló, megalkuvást elítélő magatartásukat egész életük tartamára meg akarják őrizni. Nem a gyáva visszahúzódás mellett döntöttek hát, hanem a *biztonságos létalap mellett.* S ez nagy különbség. Csak

ezen a prizmán át értékelhetjük tárgyilagosan értéktáblázatunkat, mert nem a kivívott státus korrumpál, hanem a gyenge ember silányul rossz körülményeihez. A vezető beosztású mérnököknek, hírneves orvosnak, tanfelügyelőnek nem kell szükségyszerűen gyáva, hajbókoló, gerincét vesztett emberré válnia.

Érdekes beszélgetést folytattam az egyik jófejű tanulóval, akinek a véleménye a tanulók értelmes rétegének állásfoglalását fejezi ki.

— Nem értem, miért akar családjá mellé menekülni, elbújni a világ elől. Érthetetlen — mondtam —, hogy Ön, aki mértéktelen a bírálatban, tanáraival is szembenáll, egyszerre falhoz állít, kijelenti, hogy a nyugalmas életet tartja céljának.

— Azt hiszem, félreért. Senki nem állhat egész életén át az alapvonalon kívül. Biztos foglalkozást óhajtok. Tanár akarok lenni, aki munkájával és magatartásával példát mutat. Az olyan embert sem szeretem, aki csak a szoknyát látja, mert népével szemben bűnt követ el, könnyű percekért lemond a gyermekről, népe megmaradásáról. Ebben mindenkinek feladata van.

— Ezzel akar javítani?

— Nem akarok. Amit írtam és feleltem kérdéseire, jól átgondoltam. Nincs élettapasztalatom, de sejtem, hogy más az iskola, és más lesz, mikor majd mi fogjuk megkeresni a mindennapit. Mindenütt lehet becsületesen dolgozni.

Természetesen nem mehetünk el szó nélkül a biztonságos életeszményben rögződött utópikus elemek mellett sem, mert az ilyen eszmei elképzelés magában hordja a jellem és személyiség kispolgárisodásának feltételeit is. A nevelés és oktatás iskoláinkban nem mentes a kispolgári illúziók keltésétől. Elég, ha arra hivatkozom, hogy a tanulók elé az óvodától kezdődően a szófogadó, előírásokat betartó, a pedagógus tekintélyét fenntartás nélkül elfogadó tanulót állítják modellnek. Minden kimért, szabályokkal körvonalazott, mint egy mértani idom.

A tanulónak soha sincs igaza. Sajnos, a szociológiának és a lélektanának nincs olyan módszere, amely ezt a határmechanizmust pontosan mérni tudná, pedig a lélek konformizálódásának valahol itt kellene keresni a gyökerét. A fiatalok fejében a sokat hallott szölamok akaratauk ellenére is illúziókat ébresztenek. Ha a filozófiai műveltség fogyatékos, háttérbe szorul a gondolkodó, figyelő tudat. Az ifjúság tudatának szocialista nevelése és fejlesztése csak a marxista filozófia idegekbe és gondolkodásba vésődő oktatásával valósítható meg. Csak így lehet szétfoszlatni a formális nevelőmunka nyomában sarjadó kispolgári illúziókat.

Az életeszmények keletkezését kutatva, külön kell foglalkoznunk azzal a családi, kisvárosi környezettel, amelyben a fiatalok felnőnek. Az apák foglalkozásának megjelölése, amelyet táblázatunkban is feltüntetünk, kizárólag a szülők jelenlegi foglalkozását mutatja, ebből nehezen lehet következtetni a gondolkodásmódra és az érzélemvilág jelenségeire. A munkás vagy az értelmiségi szülők is az utolsó negyedszázadban szereztek szakmájukat, apjuk, nagyapjuk paraszt volt több nemzedékre visszamenőleg. A paraszti gondolkodásmód, érzélemvilág, értékszelekció bizonyos fokig tovább él az unokákban is. Veres Péter sorai jutnak eszembe: „Ismerem azonban földhözragadt országot, bámulatos realizmusukat, filozófiátlan »materializmusukat«, egészen célszerű gondolkodásukat, a vegetatív életszint apró, de nélkülözhetetlen létigazságait is, amelyek olyan talponállók és célravezetők, hogy egy angolszász pragmatista filozófus sem látja tisztábban a vélt (szellemi) magasból az egyetemes létet, mint ők, a maguk szűk világában az önfenntartás elemi törvényeit.“ A paraszti mentalitás nem fogadja el a kétes életmodellt, évszázadok tapasztalata realizmusra tanította.

Élmény és kultúra

A fiatalkori élményeknek nagy szerepük van az életeszmények kialakításában is. A felmérés végzésekor arra törekedtem, hogy erről is tényanyagot gyűjtsék. A tanulóknak válaszolniuk kellett a következő kérdésre: Írd le életed legnagyobb élményét, amelyet úgy tartasz számon, hogy kihatással volt eszményeid kialakulására és eddigi életedre. A megkérdezett 125 tanuló közül 64-nek egyáltalán nem volt említésre méltó élménye. Legtöbbjükben az első szerelem élménye rögződött, másokban kirándulások, szüleiktől kapott ajándékok, eredményes vizsga, sportsikerek. Kulturális és olvasmány-élmények nem szerepelnek a válaszokban. Az iskolás tizenévesek élete tehát élményekben szegény, szürke. Kevés az olyan helyzet, döntés, esemény, amelynek izgalma kihatással volna világszemléletükre, meggyőződésükre. De hiányzik a kulturális élmény is, az írók, művészek megismeréséhez, alkotások megértéséhez kapcsolódó nagy szellemi izgalmak. Ady Endre több nemzedéknek volt nevelője és tanítója. Fiataltalainknak nincs Ady Endrénk. Sajnos, olvasmányaikról sem mondhatunk több jót. Bár szabad idejünkben szeretnek olvasni, a legtöbb szavazatot az olvasás kapta mint hasznos időtöltés, aminek megvan az az előnye is, hogy nem kötelező, nem lebeg felette a kényszer szigora. *Ki a kedvenc íród és miért?* A kérdés első látásra naivnak tűnik, de közhelyszerű hangzása ellenére is sokat elárul a tanulók irodalmi kultúrájáról. Érthetően „beszél” az alábbi táblázat:

AZ ÍRÓ NEVE

A 125 TANULÓ KÖZÜL VÁLASZTOTTA

Jókai Mór	32	Aprily Lajos	1
Petőfi Sándor	18	Guy de Maupassant	1
Ady Endre	13	Agatha Christie	1
Móricz Zsigmond	8	Kosztolányi Dezső	1
Mikszáth Kálmán	5	A. Dumas	1
Ernest Hemingway	5	Jack London	1
József Attila	4	Farkas Árpád	1
Rejtő Jenő	3	Nagy István	1
Victor Hugo	3	Juhász Gyula	1
Németh László	3	E. Brontë	1
Émile Zola	2	Stendhal	1
Lev Tolsztoj	2	Franz Kafka	1
Dosztojevszkij	2	Sütő András	1
Tamási Áron	2	Tóth Árpád	1
E.-M. Remarque	1	Verne Gyula	1
Kányádi Sándor	1	F. Cooper	1
Karinthy Frigyes	1		

Néhány tanulót az irodalom egyáltalán nem érdekli, és vallomásuk szerint ilyen kérdésen nem is gondolkoztak.

Miért szeretik Jókait? Szinte mindegyik válaszban a romantikát említik első helyen: „Utólérhetetlen a romantikában”; „Figyelmemet csak a romantika tudja lekötni”; „Felülmúlhatatlan a jó és rossz emberek ábrázolásában.” Ady Endre költeszetéből a szerelmes versek hagyják a legmélyebb nyomot. Petőfi Sándort kirekesztetlen következetességéért, forradalmiságáért szeretik: „Az eszmét és a tettet úgy tudta egyeztetni, hogy azóta sem léphet senki a nyomába.” A táblázaton végigtekintve, szembeszökik, hogy a kortárs világirodalom alig szerepel az élménykeltő olvasmányok között. Megismerhető-e azonban korunk bonyolult valósága, tö-

rekvései a modern irodalom és művészet nélkül? A XIX. századi romantikával legfeljebb illúzióinkat dédelgethetjük, amitől sem okosabbak nem leszünk, sem korszerű életeszményt nem tudunk formálni. Logikus a következtetés, hogy jó volna az iskolában elsajátított műveltséget a tanítás és tájékoztatás módjával együtt a korszerűség szempontjából tudományosan elemezni. A fiatalok olvassák a kortárs irodalmat, tapasztalataim azt bizonyítják, hogy érdeklődéssel fordulnak az új irodalom felé. Az érdeklődés azonban még nem keltett szenvedélyt, így az olvasmányok sem váltak világnézetet és meggyőződést formáló szellemi erővé. Az irodalomtanítást és a művészi érdeklődést — véleményem szerint — sokkal inkább az időszzerű irányába kellene terelni.

Lélekbemarkoló, értelembe hasító, gondolkodásra kényszerítő szellemi élmények nélkül nem alakulhat ki korszerű életeszmény. Igazi irodalmi, művészi hatások nélkül a felszedett iskolai ismeret csak „lecke“ marad, vagy elfelejtődik. Sajnos, a fiatalok jelentős része az irodalmi és művészi alkotásokban nem ismeri fel korunk társadalmának és saját emberi sorsának kérdéseit.

Fejlett kritikai érzék

A fiatalok pozitív erkölcsi és szellemi tulajdonságai közé tartozik a fejlett kritikai érzék, az a mód, ahogyan az emberek magatartásában és jellemében megmutatkozó visszásságokról ítélik. Könyörtelenek tanáraikkal szemben is, ha valahol igazságtalan vagy nem tiszta eszközökkel kicsikart kétes „eredményt“ vélnék felfedezni. Egyöntetűen utálják a nagyképű, gyáva, kérkedő, bölcselkedő, két színű, alattomos, locsogó, kétarcú, gőgös, tudálékos, hízelgő, gerinctelen, önző, szájhős, magának való, irigy, sunyi, tolakodó embert (a jelzőket a tanulók feleleteiből írtam ki). Így vélekedtek: „Utálok azt, aki fitogtatja a tudását, hogy másokat lealacsonyítson, véleményét érdekeinek megfelelően változtatja, hogy ebből hasznot húzzon.“ „Nem szeretem az olyan embert, aki műveletlen, de mégis úgy tesz, mintha mindent tudna, és nagyszájúskodik.“ Világos, hogy a karrierista, képmutató törtető, a hatalmával visszaélő embert elítélik, nem akarnak ilyenek lenni.

Vázoljuk fel annak a típusnak a modelljét, akit a tanulók — feleleteikből következtetve — eszményképüknek tekintenek: okos, intelligens, művelt, igazmondó, minőségi munkára törekvő, eszméiért bátran kiálló, következetes, jó humorú, vidám, közvetlen ember, aki szereti népét, nemzetiségét.

A kép idealizált. A valóságban nincs olyan ember, akinek ne lettek volna alkataból vagy „taktikájából“ adódó negatív tulajdonságai. A kategorikus fogalmazásokban kitapinthatók az iskolai leckék és a Jókai-romantika nyomai. Nem is ez a fontos, sokkal többet mond nekünk a modellből adódó értékítélet; mit tartanak értékesnek: a műveltséget, intelligenciát, minőségi munkát, népi-nemzeti elkötelezettséget, eszmei és etikai következetességet. Arra is fel kell figyelniük, hogy fontos emberi tulajdonságnak tartják a jó humort, vidámságot, jó kedélyt. Pedagógiai tapasztalatomból tudom, hogy még a művelt tanárt is kényszeredetten hallgatják, ha fontoskodóan, erőszakosan tanít.

Határozott a fiatalok kritikája a társadalmi fogyatékoságokkal szemben is. Elítélik a bürokráciát, a haszontalan és mellébeszélő fecsegést, az előítéleteket, protekciót, karrierizmust vagy azt, hogy intelligens, rátermett emberek gyakran háttérbe szorulnak, mert az üresfejű törtetők kiszorítják az őket megillető helyről. Az egyik tanuló fogalmazásában: „Társadalmunkban vannak, akik személyes érdekeiket helyezik előtérbe a közösség rovására.“ A fiatalok sérelmei közé tar-

tozik a felnőtteknek az ifjúsággal szemben megnyilvánuló konzervativizmusa. Igénylik az anyanyelvű továbbtanulási lehetőségek bővítését.

Különösen elítélik az *anyagiasságot* és a *kARRIERIZMUST*: „Gyűlölöm a nagyra-
vagyókat, a törtetőket, akik képesek elállni az igazság mellől önző érdekeikért“;
vagy: „Utálok azt, aki olyan pozícióban próbálja »kivágni a rezet«, amely nem
neki való. Ettől ő maga is szenved és szennyezi környezetét.“ A természetes, be-
csületes emberség megőrzése és az érdemek szerinti érvényesülés a legfőbb érték
a fiatalok szemében.

A karrierizmus és a bürokratikus eszközökkel mesterségesen elősegített ér-
vényesülés elítélésével a fiatalok olyan társadalmi jelenséget bírálják, amelynek
romboló hatása nagy károkat okoz. Ez a bíráló ugyanakkor a fiatalok kritikai ér-
zékének a dicsérete is. A törtető sikerélménye elválik a munkától, a ranglétrán
való emelkedést tartják értéknek. Értékrendszerükben az igazán értékes ember
az, aki sikert ért el. A fiatalok kritikája elítéli az érdemek nélküli sikert,
csak a munkával szerzett, kiérdemelt sikert fogadja el. Nem akarnak kétes értékű
érvényesüléssel elismerést szerezni maguknak.

A „kevés munkáért sok pénzt“ elve is vörös posztó a szemükben. Fiatal-
jaink egészséges idealizmussal a polgári erkölcs és magatartásforma maradványait
maguktól idegen, káros maradványnak tekintik. Más kérdés az, hogy néhány év
múlva a mindennapi élet nehezebb terepén meg tudják-e őrizni eszméik tisztasá-
gát, vagy az önvédekező reflex megnyilvánulása volna a biztonságos élet keresése.

A *jövöbeni munkádban mire fogsz törekedni?* kérdésre a következő választ
adták (a feleletet indoklás nélkül, aláhúzással kellett megadni):

a) a jó munka öröme	50
b) saját érvényesülesemre	7
c) érvényesülés és a jó munka öröme	32
d) emberek önfeláldozó segítése	9
e) sok pénz, anyagi jólét biztosítása	8
f) a közösség szolgálata	14
g) nem tudom	5

Összesen: 125

A jó munka örömét és az érvényesülést a többség fenntartás nélkül előbbre
valónak ismeri el a jólét hajszolásánál és az önfeláldozó altruizmusnál. Nem vé-
tünk a tények objektivitása ellen, ha más csoportosítással újraírjuk a táblázatot.

A) Jó munka és becsületes érvényesülés	a)	50
	b)	7
	c)	32
		89
B) Önfeláldozás	d)	9
	f)	14
		23
C) Jólét	e)	8

A tömött pénzeszsák tehát éppen olyan népszerűtlen, mint az érdek nél-
küli önfeláldozás.

Hogyan vélekednek a hippikről? A fiatalokkal szemben gyakran hangozta-
tott vád, hogy jó néhányan rokonszenveznek a hippik szertelen magatartásával.

A „hippi-filozófiát“ és -magatartást a 125 tanuló közül részben elfogadja — mert negatív lényegét nem látja — 42, teljesen elutasítja 48 és közömbös 34. A rokonszenvezők tiltakozásukat, a képmutató, anyagiasságra buzdító társadalmi körülmények elleni lázadásukat értékelik. „A hippiket szeretem, mivel lázonganak a tiszta életért, de megvetem és gyűlölöm azokat, akik rabolnak vagy gyilkolnak.“ Egy másik nyilatkozat: „Annak ellenére, hogy a hippik társadalomellenesen viselkednek, rokonszenvesek, mert független, becsületes életre törekednek.“ Az elitélők meg nem fukarkodnak a jelzőkkel és kifejezésekkel: a hippi a társadalom szégyene. Rondák, bolondok, söpredék. Az okos, kritikai hang sem hiányzik: „Nem vagyok a rabság, a korlátolttság híve, de nem helyeslem a gátlástalan, mindent semmibe vevő szabadosság uralmát.“

A hippiket nem akarják utánozni. Életszemléletük idegen tőlük. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert kétségtelen, hogy ellentmondásos jelenségekkel terhelt világunkban a hippi gondolkodásmód népszerű életeszmenyt képvisel; elutasítják az idomított, bejártatott életvitelt. Kritikátlan követése, még inkább utánzása — ezt vallja a többség — veszélyes. A hippi-jelenséget kételkedve és bírálva szemlélik. Kritikátlan átvétel talán a külsőségek utánzásában mutatkozik (hosszú haj, öltözködés, a beat-zene kedvelése). Ez sem mindenkinél. Jó volna tanulmányozni, hogy milyen társadalmi, lélektani, esztétikai tényezők játszanak szerepet a külsőségek utánzásában.

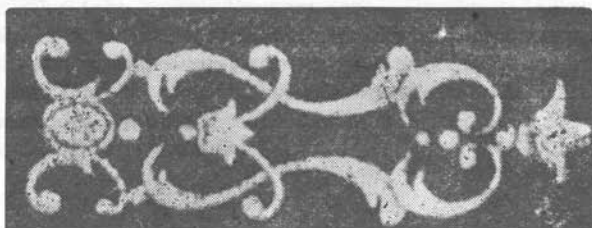
Következtetés

A mai fiatalok bizakodóak, előítéletek nélkül tekintenek a jövőbe. Fesztelegnek, a világban egyszerűen, természetesen mozognak. Született társaslények, de ügyelnek egyéniségük megőrzésére. Azok az érdekek, amelyek valamikor befolyásolták apáik életszemléletét — vagyon, vallási felekezethez tartozás, jó családból való származás stb. —, ma már fogalmak, amelyekről tudnak, de ritkán jut eszükbe, hogy figyelembe is vegyék őket. Az ósdi szokásokat, beporosodott erkölcsi elveket elvetik, természetes életet akarnak élni, szabadon és erkölcsösen. Emberien gondolkodnak: tisztességes munkával, a becsületet megőrizve biztonságos megélhetést teremteni.

Elkötelezett nemzedék, tudatosan és meggyőződéssel vállalja népének-nemzetiségének sorsát, a népi kultúra ápolását, nyelvének művelését; egyetlen tanulóval sem találkoztam a megkérdezettek között, aki ne hozta volna tudomásomra, hogy életfeladatának tekinti népe szolgálatát. Értékelné tudja a szocializmus vívmányait, azokat a társadalmi és művelődési eredményeket, amelyek megszüntették a társadalmi igazságtalanságokat és fejlettebb színvonalra emelték a művelődést.

Életeszemlényük, jövőbeni életükről alkotott elképzelésük még nem teljes. Mint már említettük, sarkukban jár a kispolgáriasodás kísértete. Olyan illúziókat is melegengetnek, amelyek elronthatják, belülről szétmarthatják természetes gondolkodással összeállított és jó kritikai érzéssel alátámasztott elképzelésüket életmódjukról.

Milyenek lesznek? Tőlük és a társadalomtól függ.

TILTAKOZÁS ÉS ERKÖLCS

Nagymúltú fogalom a tiltakozás, s jelentéstani töltéséből aligha apadt el valami, azóta sem, hogy mozgalom neve lett, majd vallásé: *protestantizmus*. Valójában már az ember ítélőképességének kialakulása előtt, a kisgyermek elhárító mozgulataiban s zajos dühkitöréseiben megnyilvánul. És nem szűnik megnyilvánulni egész életén át; halálos ágyán, végső vergődésében is tiltakozik majd, ismét artikulálatlanul, az agónia felfoghatatlan méltánytalansága, a testi szenvedés értelmetlennek érzett, iszonyú igazságtalansága ellen. A tiltakozásra képtelen ember: félkegyelmű, nincs birtokában nemünk természetes védekezési készségének — ha pedig képes volt rá, de már nem az: súlyos ideg- vagy elmebeteg, akit még életében elvitt az ördög.

Jó egyetemekről érkező tudósok bizonyára rugalmas észjárással mutathatnák ki, hogy a tiltakozásnak is vannak „strukturái”, különböző rendűek és szintűek. A fogalom módszeres letárgyalása nyomatékosan hangsúlyozhatná történelmi determináltságát, különféle megoszlásait, okait és céljait, bizonyíthatná, hogy van egyéni s van kollektív tiltakozás, tudatosan, esetleg ideológiailag megalapozott vagy eszmeileg tisztázatlan indítékú tiltakozás (aminő a parasztlázadásoké lehetett), s nyilván valamilyen eszmei immanenciának, óhatatlanul benne rejlő eszmeiségnek a kimutatása sem ütközne ismeretelméleti akadályokba. A tudomány mai állapota, évezredes jártassága, ravaszdi szakszerűsége ezzel a kérdéssel is derekasan elbánhatna, s nemcsak egy doktori disszertáció erejéig; tízkötetes „bevezetésre” is futná a tárgyból.

Nem lévén tudós, s mivel gyakorlottabb vagyok a szelekcióban, mint az összegzésben, a következőkben arra szorítkozom majd, amit a magam közvetlen és szellemi tapasztalatából vélek ismerni a tiltakozásról. Vélek, írom, bizonytalanságomat hangsúlyozandó. Mert élményszámba nem vehetem az általam legjobban ismert működési módját, ami természetesen a magam ilyen-olyan tiltakozásainak fiziológiája; éppen mert természetesnek érzem, mint mindenki, ha maga műveli. Élményszámba vehetem viszont ama tiltakozási jelenségeket, melyeket — nem csekély döbbenettel — idegen országokban figyelhettem meg, idegen társadalmi s szellemi közegekben. Mert ezeket aztán egyáltalán nem érzékelttem természetesnek — mármint számomra; s nem kevés fontolgatásomba került, míg felszínre vergődhettem a hetilapok és más információs források híg magyarázatainak hullámaiból, vagy hogy a bennük úszkáló, egyik divatos szóval éljek, a *manipuláció* megtevesztő bójái közül, s megrázkódván, azzal biztassam magam: kezdem érteni, amit megfigyeltem.

Ennek a nem egészen szilárd, de reményteljes sejtelennek tudatában, a szakszerűbben vizsgálódókat megpróbálnám, mint minden író, befolyásolni. Felhívnám figyelmüket például arra a veszélyre, amit a tiltakozási jelenségek mai állapota mellett, minden történelmi osztályozás involválna. Mert, teszem azt, ha egy ilyen osztályozási-rendszerezési kísérlet során szóba jönne a mágikus vagy illogikus-prelogikus, történelem-előtti tiltakozás válfaja, s ennek elhatárolása a többé-kevésbé iskolázottan gondolkodó későbbi, civilizált ember tiltakozásától, a demonstráció

sántítana: amikor egy dühödt csoport betöri egy autózlet kirakatait és összezúzza az ott csillogó luxusgépkocsikat, valójában ugyanaz történik, mint amikor a prelogikusan gondolkodó vagy inkább cselekvő vadember „megveri“ a követ, amely annak előtte felsebezte a lábát. Mihelyt a jelkép nem mint jelkép fungál, hanem ismét egyesül a háttérrel, amelyet megtestesít (a jelképpalkotó vagy a jelképfogyasztó szemében), kiderül, hogy az emberi gondolkodás fejlődése reverzibilis, s adott helyzetben olykor visszahanyatlak a kialakulása előtti, prelogikus fokra. A „felvilágosult“, logikusan gondolkodó ember számára ugyanis a kirakataban csillogó Mercedes pontosan azt jelenti, *ami*, s legfeljebb távolabbi összefüggésekbe kapcsolva, immár elvontan jelképezhet valamit, s azt is csak nagyon vitatható megfeleléssel. Amikor a tiltakozók összetörik a kocsit, feladják gondolkodásunk történelmileg megvalósított fejlődési szintjét, és — gyanítom: nem minden gyönyörérzet nélkül — egy önfeledt ugrással a civilizáció előtti múltba vetik magukat. Könyvek elégetése, tekintélyt sugárzó falak beszennyezése obszcén szövegekkel vagy egyszerűen mocskos anyagokkal, szalmabábuk és maszkok élő modelljeinek *in effigie* felakasztása, szelíd utcai platánok kidöntése mind e gyönyörteljes ősmúltba-vetődés sportteljesítményei, s a legnemesebb szándékokra sem hoznak dicsőséget: amikor a humanizmus nevében ürülékkel kenik be valamely nagykövetség kapujának kilincset, nemcsak a követ kap szagot — a humanizmus is megsínyli.

Mindez bolondság, vethetnők ellene, s nem érdemli a fejtegetést, ha magában a tiltakozás szellemi közegében nem menne végbe egy mindinkább egyértelmű destruálódási folyamat. Hiszen amíg az indulat a maga módján, az indulat módján közli, mit nem akar, mi ellen tiltakozik s miért, a legotrombább megnyilvánulás is — intellektuális tekintetben — bocsánatos véték. Ha megpofozom a szomszédomat, erkölcsi szempontból csekélyebb sérelmet szenved, mintha megrágalmaznám. Fájlalni lehet, amikor az önuralmát veszítő tiltakozó gondolkodásában-cselekvésében nem civilizált társadalmi lény módján nyilatkozik meg, de a sokat túrt világ számára nem jelent veszélyt, legfeljebb kellemetlenséget.

Amikor azonban a tiltakozás erkölcsi fedezete homályosul el, a jelenség, tömeges méretekben, aggasztóvá válik. Maga az indulat persze mindig szimplifikál, főként kitörése pillanataiban — nincs is ideje a bonyolultságok felmérésére. Mellőzzük tehát az indulatmegnyilatkozásokban rejlő tiltakozás elemzését, ami amúgy is inkább lélektani kérdés. A krízis jeleit én a higgadt eszmecserek szellemi anyagában véltem felfedezni, professzionista értelmiségiek vagy annak készülőik (egyetemi hallgatók) között. S nem azért, mintha elvárnám bármilyen lázadástól a kristálytisza fogalmiságot vagy föltétlen igazságtartalmát. Annál kevésbé, mivel nem érzem magam sem a legpontosabb definíciók, sem a föltétlen igazságtartalmak birtokosának. Azt sem állítom — vagy gondolom —, hogy én ítélnék meg mindenütt, s illetékesebben, mikor indokolt valamely tiltakozás, mikor nem. De hiszen nem is ezt firtatom itt. Ez a kérdés aligha válaszolható meg általánosítások módján; mindenféle tiltakozás bonyolult egyediségében tartalmazza vélt vagy valódi okait, s csak egyediségében mérhető fel. Amikor azonban valamely társadalmi jelenség különféle megnyilvánulásaiban, olykor némileg módosult kontextusban is bizonyos értelemben ugyanazt az új motívumot harsogja, óhatatlanul hívja ki az általánosítást.

Zavarbaejtő próbálkozás módszeresen szemügyre venni e motívumokat, nem vállalkozhatom rá itt — tágabb keretben is másféle, tudományosan megalapozottabb tárgyalást kívánna, mint a magamé lehet. Arról szólok tehát, ami számomra a leginkább meglepő volt, mindabban, amit két (összesen fél éves) nyugati tanul-

mányutam alkalmával észleltem: s amit eszmetörténeti ismereteimmel is nehezen egyeztettem.

Azzal kezdeném — egyelőre megkerülvén az erkölcsi kritériumot —, hogy a mostanság divó tiltakozások intellektuális alapfogalmai nem egyértelműek. Márpedig, amikor valamely egy nyelvet beszélő, ugyanabban a társadalomban élő, hasonló foglalkozású s egy nemzedékhez tartozó asztaltársaság ugyanazokat a szavakat használván, különféleképpen érti őket, nem beszélhetünk szemantikai, jelentéstani változásokról. Mondhatnám így is: egy terminológiáktól megmámorosodott réteg viszonylag homogén csoportosulásban sem képes azonosítani az általa használt terminusokat — *s nincis is meg ez az igénye*. Amit mindenféle filológiai szemlélet tanúsít: hogy a legpontosabb fogalmazásban, az alkalmas szavak koncentráltak s kizáró érvennyel határolják el magukat a félreérthetőségektől, ez az új értelmiség tagadni látszik. Legtöbbet használt fogalmaik lazák — lusta szavak, mondanám, erély s elszántság nélkül botorkálnak meghatározatlan szellemi erőterükben, mintha nem is akarnának célhoz érni. Ilyen a német szférában a *frustriert* vagy az *emanzipiert*. Mindkettő a tiltakozás műszava, gyakoriságuk osztatív, már-már kínos.

Lássuk az egyiket. A *frustriert* a *frustratio* származéka (latin szótári jelentése: félrevezetés, rászédés, hitegetés, ámitás). Német jelentése közelebb jár a francia *frustration* fogalmához: megfosztást (járandóságtól) jelent, valamint megghiúsítást (reményét); *frustrer de quelque chose* a.m. ravaszul megfosztani valakit valamitől, ami megilleti. Akik mostanság untig koptatják e szót, nagyjából azt is vélik: a frusztráltság az emberi egyéniség vagy az egyéni szabadság megcsorbított állapota — mindegy, mitől fosztatott meg, s mi által (állam, társadalmi rend, egyház, nevelés, erkölcsi konvenció, gyermekkori környezet stb.). *Frustriert* a serdülő, akit szülei — ámitó neveléssel — megfosztottak a nemi élet örömeitől, mihelyt endokrin tekintetben alkalmassá lett gyakorlására; a jól nevelt gyermek, aki nem adhat hangot nézeteinek, leszamarazván tanítóját, vagy — némi magyarítással — vén csatalónak nevezvén a vizitelő öregasszonyt; mindenki, bárki, aki akadályozottságában, gátoltságában — valójában: „átejtettségében“ — nem azt teszi, *ami „jön neki“*, *amihez joga van*. Az erkölcsi bökkenő, de a logikai *locus minoris resistentiae* is éppen ez: ti. hogy *ami „jön neki“* (az embernek, a gyermeknek, a nőnek stb.), ahhoz eleve joga is van. De, bizvást állíthatjuk, az erkölcsi bökkenő abban is megnyilvánul, hogy *mindegy, mi által fosztatott meg* a valamitől, valamilyen kiélési lehetőségétől megfosztott egyéniség.

Eszmetörténetileg a motívum épp amoralitásában új — másképp nem az. Ha csak Freudig nyúlunk vissza, az *Unbehagen in der Kultur*, a kultúra által okozott szorongás, rossz közérzet miatti gond pszichiátriai aggály, s mint ilyen valójában az emberi egészség védelmében fogant. De ha már a múltba pillantunk, a legcélszerűbb az újkor szellemi kialakulásában oly fontos, hatásos szerepet játszó Rousseau művében e gondolatra utalnunk: hogy a kultúra megcsönkította a „természetes embert“. Rousseau azonban egyáltalán nem szánta amorálisnak e megállapítást, sőt: jóhiszemű — s tán könnyelmű — felfogása arról, hogy az ember *jónak* születik, már a priori becsempészi az erkölcsi kategóriát (a jó fogalmát) az emberi létebe. Másfelől, a társadalmi szerződés, a *contrat social* általa megfogalmazott gondolata nemcsak Rousseau ténymegállapítását közvetíti, hanem egyetértését azzal az egész felvilágosodás eszmevilágára jellemző koncepcióval, hogy az emberi szabadság az erkölcsi együttélés szabályainak (többek közt: a törvényeknek) önkéntes elfogadásában valósul meg. A felvilágosodás nagyon is extrém érveléssel bizonygatta, hogy a vallásos világnézet „frusztrálta“ az emberi szabadságot és méltó-

ságot — ám a megtagadott s elavultnak deklarált vallásos értékrendszer helyében habozás nélkül szentesítette a magát, amely épp erkölcsi tekintetben nem volt sem kötetlenebb, sem felelőtlenebb, mint amaz.

A felvilágosodás eszméiben megfogalmazott korszakalkotó tiltakozás annyiban hagyományos volt, „klasszikus“, hogy gondosan ügyelt önnön artikuláltságára: a szóbeli és írásbeli kifejtés ésszerűségére és pontosságára, világosságára és alaposságára. A többek közt (sajnos: oly kevés s emiatt frázissá laposodó divatos fogalom közt) *Frustrierung*ot emlegető mai tiltakozás taglejtésének vehemenciájával kívánja kiegyensúlyozni a tény, hogy úgyszólván artikulálatlan. Értem ezt nemcsak a megfogalmazás mintegy szándékoltan irracionális hangulatára, az eksztatikus-lármás, módszerességek-pontosságnak fittyet hányó, mondhatni iskolaellenes harciasságára, hanem arra is, hogy kísérőjelenségeire többet ad, mint „életérzésnek“ gondolati megfogalmazására. A polgárinak vélt kozmetikai kultúra elvetésében, a szabályosnak érzékelt öltözék, haj- és szakállviselet elvetésében, nem utolsósorban a nemeket megkülönböztető külsőségek elvetésében, ezek a kísérőjelenségek tüntetnek — a tüntetés szó szerinti, tehát erősen szándékolt értelmében. Ebben is van valami artikulálatlan, bármily furcsán hangzik is, ebben a szándékoltóságban. Minden korszakváltás érzés- és gondolatvilágának megvoltak a maga *spontáni* (de tüntetőleg ható) kísérőjelenségei: Werther frakkjának színe a XVIII. századi érzelmesség jelképévé lett — ez a frakk volt egy másféle nemzedék zászlaja. S tán az sem volt merő divatjelenség, hogy a római kultúrában épp a sztoikusok növesztettek szakállt...

A frusztráció elleni zajos küzdelem fogalmi meghatározatlanságára jellemző, hogy miközben általános módszerül a *demitizálást* fogadják el — *mitizálnak*, új mitikus fogalmakat teremtenek. S ezekkel dobálózik a sajtó meg a többi tömeg-tájékoztatói eszköz, amely — miközben maga is tárgya a manipuláció elleni indulatoknak — ravaszul részt vállal az indulatok gerjesztéséből; mert az ellenzékiesség is üzlet, s az adott közhangulat mellett nem is rossz üzlet. A képeslapok meg a divatcikkeket termelő nagyvállalatok gondosan ügyelnek, hogy hajlékonyan kövessék a tiltakozás taglejtését: úgy készül a fénykép, hogy a nap hőseit elfogadhatóvá tegye a tiltakozóknak, maszkirozza őket — ha egy akadémikus azt akarja, hogy felfigyeljenek rá, levéttetik vele a nyakkendőjét; s úgy készül a ruha, mintha utcai harcokra, de legalábbis sportos tömegtüntetésre tervezték volna, agresszív szabadossággal, a csizmák, vállpántok, széles övek, fémgombok, történytáskákra emlékeztető retikülök, szíjak és álcázott tábori felszerelések civillé finomított ruhatári arzenálja számára. Mert a kapitalizmusnak is mindegy, miféle indulatokat szolgál ki, ha kifizetődik. A demitizálás nevében véghezvitt mitizálás pedig egyenesen érdeke: minél több jelenség osztja meg a tiltakozók figyelmét, annál kisebbé zsugorodik a valódi célpont. Az *establishment* (szótári jelentése: létesítmény, intézmény) mítosza mintegy asztigmatikussá teszi a tiltakozók látásmódját: a csavargó fiatalok számára minden, ami nem csavarog, az establishment, a „rendszer“ része, beleértve a villamoskalauzokat, a vízvezeték szerelőket — de a villamos- és vízvezetékgyárakat is, valamennyi dolgozójukkal együtt, az egyetemeket, rektorukkal, könyvtárakkal, tanrendjükkel. Ebben a teljes meghatározatlanságig kitágított értelmezésben az establishment elveszti valóságos fogalmi töltését. Az embernek az az érzése, olyan laza szóhasználat gyűrűzik körülötte, amelyben ha megkérdené valakitől, mit ebédelt, mindig azt válaszolná: ételt.

A differenciált fogalmazás igényének feladása boldogan párosul egy ál-ideológiai tolvajnyelv terjedésével. Grotzsk jelenség, mely nemcsak jelenség-mivoltában hat a butaság bumfordi bájával, hanem lényegi háttérének csekélyebb buta-

ságával is. A szerelmes hajdon nem mondja: szerelmes — ó, nem! Azt mondja: emocionálisan angazsált. Márminthogy szerelmes, fordítjuk le vakmerően, de máris tiltakozik: nem, nem szerelmes, emocionálisan angazsált, érzelmileg, ha úgy tesszük, szenvedélybelileg rögzött, bizonyos személyhez; de ez más, mint a szerelem, mivel lényege szerint ez is tiltakozás. Meghökkenésemre felvilágosítottak: az emocionális angazsáltság szintén tiltakozás az establishment ellen, amely gyűlöli az emberi kapcsolatokat, s érdekei szerint manipulálja őket. Mint a *Romeo és Juliá*-ban — mondom —, de fölényesen kioktatnak: szó sincs róla, nem mint abban a poros vacakban, másképp. Mivel, ugye, a kommunákban kialakult családias promiskuitás (az összes férfilakók birtokolják az összes hölgylakókat és viszont) a magántulajdon, az emberre kényszerített frusztrálás ellen irányul, tehát politikai cselekmény.

E ponton már tudom, testi épségemet kockáztatom a provokációval, hogy megkérdem: hát az erkölcs? Mivel hülyének néznek, megúszom verés nélkül (meg aztán izmosabb is vagyok, mint e férfias lányok és lányos férfiak), de a kioktatás folytatódik: az *erkölcs is frusztrálás*, minden, igenis: *minden* erkölcs, hiszen minden erkölcs valamely establishment, vagyis kialakult s hasznára néző társadalom védelmi rendszere, a szabad emberi személyiség megcsonkításának eszköze, tömegbutítás, miként a babona. A toxikománia mélységes demokratizmusa épp a kábitószerekben mindenki által elérhető boldogságában rejlik, akár a keleti vallásokban, melyek nyugalmas énbemerülésükkel — akár a jóga-gyakorlatokban, akár a Zen-buddhizmusban — szintén tiltakoznak az ember kizsákmányolása ellen, amely minden ún. társadalmilag hasznos tevékenységben testet ölt.

Ekkor értettem meg, mennyire igaza volt XIV. Lajosnak, amikor tűzzel-vassal irtotta a quietistákat, a magábeforduló szemlélődés egyedüli értelmének apostolait: intézkedéseivel meg akarta gátolni, hogy az ember abbahagyja, amit társadalmi léte kezdeteivel vállalt, földi küldetését. Bizonyára azt se tűrte volna, hogy alattvalói Godot-ra várjanak...

A tiltakozás taglejtése létrehozta immár a tiltakozás taglejtésének *utánzását* is. A középiskolákban ez gyermekes otrombasággal nyilvánul meg: aki nem kér részt valamely tiltakozási akcióból, azt elpáholják és kiközösítik. A fiataloskodó felnőttek világában ez a kényszer illemmé finomul: aki nem játszik hozzá, kimegy a divatból, sorsa a lenézés meg a gúny, mint mindenkor mindenkié, aki vállalta az *outsider* szerepét. De most az a különc, aki nem bolondozik. Különc a polgár, aki e zavaros handabandázásban is megéri a valódi tiltakozás erejét, ha kiszívja is a köréje burjánzó gízgáz; különc a munkásmozgalmi szónok, aki objektíven meghatározható ellenség ellen sürgeti a fegyelmezett, ésszerű küzdelmet; a tanulmányaira összpontosuló diák, aki jó orvos akar lenni vagy jó fizikus — tehát karrierista, az establishment virtuális kiszolgálója; különc a kritikai szellem, akár a tudományban, akár a művészetben próbálja valamilyen értelemszerű egészé rendezni a kor gyűrődéseit.

S különc mindenki, aki — a képzetnek megfelelően így mondanám — nem rángatózik. Ha Montesquieu Perzsája ebbe a Nyugat-Európába látogatna, szintén azt látná, minden rángatózik. Micsoda feszültség, miféle mámor, minő energia termeli? Nem tudom, s nem is hiszem, *egy* oka lehet csupán. Az irodalom, a színház, a képzőművészet meg a zene nyilván nem hazudik, amikor ezt a rángatózást a maga módján kifejezi, megfizetvén érte az árát, azzal, hogy lemond az esztétikum legősibb öröméről, a gyönyörszerzésről. De az irodalmat meg a többi művészetet közvetítő *intézmények*, a kiadók, színházak, műcsarnokok, hangversenyrendező irodák már üzletszerűen használják ki a rángatózást: az üvöltésért

fizetnek, hiszen jó üzlet — s tán azért is, mert valamilyen artikulátlan sejtelmük lehet róla, hogy veszélytelenebb a folytonos rángatózás narkózisos állapota, mint a higgadtan tagolt, szabatos szóval vagy írással közölt nézetekben lappangó megrázkódtatás.

Mennyi olesó opportunizmus találja meg a helyét a tiltakozás balettjének beillő rángatózásban! Még az egyházak is napi hasznukat keresik általa, amikor együtt rángatóznak a többiekkel. Vasárnap délelőtti mise Chartres gótikus homályában; a katedrális padjain iskolásgyermekek, szemükben a mindenkori kíváncsiság. Háttal az oltárnak huszonöt év körüli, kisportolt pap, magas nyakú fekete szvetterben, a kezében villanyos gitár, előtte mikrofon: beat-zenét énekel Istenről. E stilizált rángatózás, a valódi hit emlékétől tömjénfüstös ódon kőcsipkék között, egy divatjamúlt Isten visszacsempészésének hat, a korszerű balek-szédítés módszereivel. Vajon az ily módon reklámozott Isten *ugyanaz*, amelynek nevében a XII. században felépült Chartres katedrálisa? A protestánsok sem adják alább: a *Parlis*—2 nevű Párizs környéki *design*-település kálvinista temploma kívülről olyan, mint egy mozi, belülről mint egy éjszakai mulató, az annak megfelelő „pszichedelikus“ zenei lármával. A külső fekete falszegmentumokon arany betűs feliratok idézik a bibliai szövegeket, pontosan ugyanabban a stílusban, mint a nagyáruházak reklámjai; az úrasztala fölött absztrakt festmény, reflektor világítja meg, mögötte gyülekezeti testület álldogál, akár valamilyen egylet választmánya vagy esküdtszék. Ezekben a külsőségekben az egyházak mímelt tiltakozása harsog a hagyományos egyházak ellen, nyilván abban a hitben, ez a hagyományos egyház megmentésének egyedüli célszerű módszere.

A francia templomok nem is olyan idegenek többé a hamburgi ifjúsági mulatóhelyektől, ahol villanófényvel és harsogó zenével robbantják mintegy a vakhomályt. A festett hajzuhatagok ütemes mozgása mögött, a fejekben éppoly inadekvát és diszharmonikus gondolatfoslányok verdesnek a rendezett, műszakilag manipulált sötétségben, mint a szórakoztatással beoltott vallás kínos szertartásain. Amikor először jártam ott, csak a meghatározhatatlan szorongás sugallta zavaromnak a gyanút: a szuggesztív, amelynek sűrű, ragacsos közegében testi iszonyt éreztem, valójában az *erőszak* mámorának rafinált változata, ízelítő az erőszakból, egyelőre vértelen travesztiában...

E szorongásom később tapasztalattá higgadt. A permanens tiltakozás roppant balettjében felfedezhettem azt a szellemi légüres teret, amely mindig azt szívja magába, ami a kor titokzatos csatornáin feléje áramlik — most éppen az erőszakot. Az erőszakot, amelyet a tudományos-publicisztikai fecsegés jóhíszemű változataiban is meghamisít, amikor az agresszivitást a nem patológikus jelenségek szintjén is az elfojtott, „frusztrált“ nemiség kitérőeként értelmezi. Akkor is, amikor közönséges rablógyilkosságok indítékait a tettesek gyermekkori frusztrációjában keresgéli, nemileg vonzó mostohaanyák, apa-komplexus, büntudatos önfertőzés kis, házias pandemoniumában...

Ami engem az erőszakjelenségek újszerű hangulatában megdöbbsent, nem a közönséges bűncselekmények világából való. Néhány nappal azután, hogy immár harmadszor búcsúztam Hamburg tágas, óceánillatú városi szépségétől, egy éjszaka két fiatal közlekedési rendőr észrevette az elhagyottnak tetsző autót, amely a közlekedési fogalmak szerint lehetetlen helyen állt. (Ilyen esetben a kocsit a rendőrség elvontatja, majd kiadatásakor megbírságolja a szabálytalanul parkoló tulajdonost.) A rendőri rutinhoz tartozik, hogy megnézik: zárva hagyták-e az autót. Így tett a két hamburgi rendőr is. Abban a pillanatban, amikor kinyitották a VW ajtaját, az elsötétített járműből tüzeltek rájuk. Az egyik — huszonegy éves — rendőr

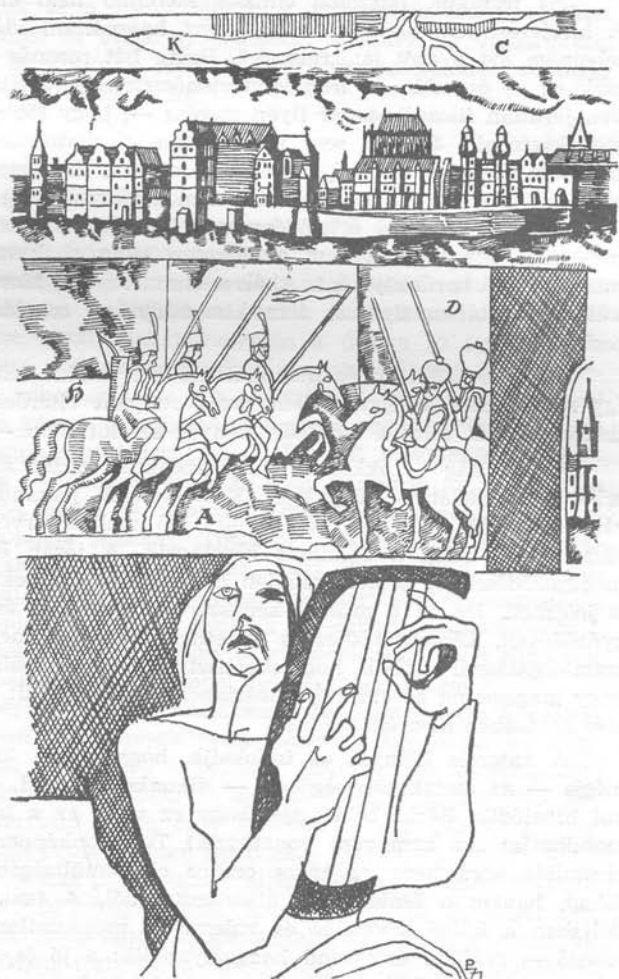
rögtön szörnyet halt, a másikat súlyos fejlövessel szállították kórházba. A vizsgálat során megállapítást nyert: a tettesek a már hírhedt Baader-Meinhof csoport tagjai, az egyik leány; egyetemi hallgatók, körözik őket hasonló gyilkosságok miatt — ugyanis *tiltakozásból ölnek*. A hamburgi rendőrökre azért lőttek, hogy az establishment két „képviselője“ szörnyethaljon. Ugyanannál az anarchista csoportnál, különféle egyetemi központokban, nemcsak fegyverraktárakat találtak, hanem az *összes* német közéleti személyiségek névsorát, mint olyanokét, akiket ki kell végezni, hogy a társadalom ekként szabaduljon meg az államtól, illetve konstitutív tényezőitől.

A nyugati anarchisták többnyire foglalkozás nélküliek, a dolgozó osztályokhoz semmi közük. Számuk valójában csekély, s ez az, ami a helyzet megítélésében félrevezeti a közvéleményt. Minden ilyen mozgalom, a fasizmus is, kezdetben, de a hatalomátvétel pillanatában is kisebbségben volt, mégis diktálta a történelem alakulását. De ez az egyedüli analógia, ami joggal említhető: az értékrendszer felborulása, az egyetemi institúció eszméjének ostroma, a fogalmak radikális átminősítése megannyi olyan jelenség, amelyet csak a felületes vagy szándékosan torzító értelmezés rokoníthat az újkori történelemből ismert „ifjú“ mozgalmakkal. Helytelen az analógia az ugyancsak értelmiségi jellegű felvilágosodással vagy a *Sturm und Drang*-gal. E két nagyszabású mozgalom is — többek közt — az egyéniség felszabadításáért, „frusztráltsága“ megszüntetéséért küzdött, az egyik az Ész, a másik a Szív nevében, olyan kötöttségek ellen, amelyeket az Egyház, az abszolút monarchia, a feudális társadalmi rend és a gazdasági merkantilizmus kényszerített a kor alattvalóra. A szabadságeszme, amely a XVIII. századi tiltakozó mozgalmak valóban korszakalkotó terméke volt, egyaránt kiterjedt a lelkiismereti, a politikai, a polgári-társadalmi és a gazdasági szabadság fogalmára, „protestáns“-demokratikus és liberális értelemben. Ám a felvilágosodás sose volt anarchisztikus, mert az Ész felszabadítása a tudomány és az erkölcs uralmát jelentette számára — a szellem önuralmát s nem utolsósorban (a feudális önkénnyel szemben) a törvényesség szabadon elfogadott uralmát. A felvilágosult ember számára az erkölcsös cselekedet maga a boldogság, a *földi üdvösség*. Individualizmusa és „nonkonformizmusa“ ezért paradox módon közösségi szellemű, s még zseni-kultuszában, a nagy ember kivételes — ha úgy tetszik: fausti — jogainak elismerésében is egy harmonikus világkép kifejezője. A felvilágosodás meg a többi tiltakozó mozgalom az *értelmes cselekedet* méltóságát vívta ki a feudális önkényuralmak „establishmentjével“ szemben — talán ezért is volt, hogy a korszak nem ismerte a kívülállásnak, a tehetetlen hallgatásnak meg a közönynek azt az egyetemes szkepticizmusát, amellyel a mai nyugati társadalmak tudomásul veszik az értelmetlen cselekedetek mind gyakoribb rémségeit.

A józan ész hatalmáról nyilván mérsékeltebb illúzióink vannak, mint XVIII. századi eleinknek, s már arról sem vagyunk meggyőződve, hogy az ember „jónak“ születik. Minden okunk megvan, hogy az artikulálatlan tiltakozás mégoly jóhiszemű mozgalmaiban is aggodalommal figyeljük a tiltakozás elszakadását attól, amitől értelmét kapja, az erkölcsi meghatározottságtól. Annál inkább, mivel az értelmetlen tiltakozási mozgalmak zűrzavarában épp a *jóhiszemű* ifjúság fecserli el energiáit, azzal a tudattal vagy ösztönösen átértett felismeréssel, hogy *magának a tiltakozásnak van alapja*, s ekként erkölcsi létjogosultsága is. Az erkölcsi meghatározottság (a negatív) nem a tiltakozás tárgyából hiányzik; magából a tiltakozásból hiányzik az erkölcsi meghatározottság — a pozitív. Márpedig tökéletesen mindegy, mennyire mondja magát „baloldalinak“ vagy „jobboldalinak“ az erkölcsi vákuum képviselője, ha szubjektíve oly ártatlan is, mint egy zárdába festett barokk angyal. Egy éve lehet, hogy Horkheimer professzor kimondta: nemcsak a Rossz ellen — a Rossz elleni hamis módszerek ellen is küzdeni kell. Abban a szellemi közhangu-

latban, amelyben a hangját hallatta, nem illik kimondani, hogy a kockázat való-
jában az új barbárság eljövetele — innen és túl az analógiákon. S arról is divat
hallgatni, hogy mint mindenkor, amikor valamely erkölcsi értékrendszer radikális
átminősítése megy végbe, *az élet értelméről* van szó.

Meggondolkoztató, hogy az artikulálatlan tiltakozásnak nincs pozitív mondani-
valója erről. S hogy harsányan szélsőséges megnyilvánulásai nem a munka erkölcsi
fölényét képviselik a mindenkori dologtalansággal szemben, hanem a tétlenséget.
Messzire vezető kérdés, vajon a hamis (polgári) életcélért való munkával szembeni
ellenséges érzület szükségképpen fajult-e mindennemű teljesítmény (Leistung) türel-
metlen elutasításává? Amikor minden hasznos tevékenységet oktalan gürcölésnek
neveznek, a tiltakozás látványos hullámverése alatt talán egy új parazitizmus ter-
vezgeti a könnyű élet újabb s tetszetősebb kiváltságait.

Paulovics László:
„Végemlékőzet“

MERCUTIO

Nem „olyan szép... mint a viaszbaba“, „Verona kertjében“ nyílt „nála szebb virágszál“. Ő maga is jól mulat csúfodáros-rút arcán:

*Hej, adjatok képemnek egy tokot:
Egy jó pofát a jópofának — így ni!
Fütkészhetik az arcom, hogy csúnya:
Piruljon el helyettem ez a maszk!*

Az ironikus, látszólag cinikus Mercutio nem címadó hős: „mellékszereplő“. A kifejezés nem egészen találó, ezért használtam idézőjelet. Ugyanígy idézőjelbe tehetném azt a szót is: „rezonőr“. Pedig hát rezonőr is, mellékszereplő is. A baj csak az — és talán az irodalomtörténészek megbocsátanak, hogy a drámatörténetben járatlan filozófia-tanár ilyen merész —, hogy több, mint rezonőr és több, mint mellékszereplő. Sehogy sem illik ezekbe a skatulyákba. Inkább emlékeztet Szophoklész kórusára a *Trójai nők*-ből, mint a Shakespeare előtti — sőt, utáni — rezonőr-típusokra. Nem kivülálló, nem fogalmaz meg kaján vagy súlyos erkölcsi tanulságokat. Magától értetődően *van, ott kell lennie* Romeo és Júlia mellett — méghozzá egy cseppet sem mellékesen — a shakespeare-i gondolat, az *erkölcsi mondanivaló* hordozójaként. Akár a címszereplők, Mercutio is személyiség, a maga különös voltában tipikus, nem kimondója az erkölcsi értéknek, hanem megtesztítoje.

Erkölcsi tanulság és mondanivaló cél szerint lehetnek hasonlatosak, de még így sem azonosak. Hatásukban pedig roppant eltérőek, ugyanis az erkölcsi mondanivaló több, mint a tanulság. Lényeg szerint több — tehát mélyebb.

A tanulság — akkor is, ha a komikus múzsa szülötte — mindig valamiféle erkölcsi magaslatról hangzik el. Kétségtelenül jószándékú, segítőkész, mint a moralprédikációk általában. Az erkölcsi jó mellett érvel, ujjal mutat a rosszra; a józan észre, főleg a belátásra hivatkozik. A józan észre, ám ritkábban a belső meggyőződésre. A belátás minden bizonnyal a szubjektív erkölcsi fejlődés kezdetét is jelezheti. De ha a muszáj kényszere hozza létre, és nem párosul a belső meggyőződéssel, képmutatáshoz is vezethet. Könnyen megmaradhat a szánom-bánom szemforgatásnál anélkül, hogy megtisztítaná, humanizálná a szenvedélyeket, anélkül, hogy megemelné az emberi szubsztanciát. Más szóval: a tanulság sem tartalmában, sem hatásában *nem katartikus*.

A katarzis hiányát az indokolja, hogy bár a konkrétság igényével lép fel, mégis — az esetek többségében — *álkonkrét* marad, mivel csak a felszín világvál bíbelődik. Bárki beláthatja, hogy ez vagy az a tanulság helyes, de ugyanúgy mondhatja: „ez nem rám vonatkozik! Tulajdonképpen mi közöm hozzá?!“ És az elutasítás korántsem az egyes ember elvetemültségéből vagy nemtörődömségéből fakad, hanem a fentemlített álkonkrétságból. A tanulság megfogalmazta erkölcsi ítéletben a külső követelés és valamiféle mozdulatlanul vélt — emberek felett lebegő — erkölcsi értékrend hangsúlyozódik: a jó és a helyes, a rossz és a helytelen egymáratevődik és ugyanakkor egyértelművé is válik.

A nagy művészet nem prédikál. Nincs rá szüksége, mivel az „igazat“ látja és láttatja, nemcsak a „valódit“. A „hic et nunc“ a nagy alkotóknál nem a jelenségek felduzzasztott — álkonkrét — világa, sem pedig valamiféle elvont lényeg. Kivételes helyzetekben, kivételes magatartás-fajtákban ragadják meg a lényegest és az általánost — a konkrét-totalitást. Így a kivételes helyzetekben és magatartás-fajtákban „lelepleződik“, megtestesül — erkölcsi szentenciák nélkül is — a valóságos erkölcs, az emberiség fejlődésének erkölcsi magva.

Az erkölcs — különösen Shakespeare-nél — nem kívülről kapott, hanem az emberi cselekvés töltése és eredménye: a sors mindig választott sors, az erkölcsi-ség, a jellem és a helyzet mind *emberek műve*. Mint ahogy emberek formálják — nem mindig tudatosan — a történelmüket is, amelyben kibontakoztatják *szabadságukat* — a mértéket és a mércét. Mert a szabadság *mérték*, a választás lehetőségeinek mértéke, és ugyanakkor *mérce*, a választás, a helytállás és a következmény megítélésének mércéje.

A tragikus hősök általában a választás és a következményvállalás hősei. Bármennyire egyéni az indokuk és a szenvedélyük, a társadalom létező erkölcsi értékei közül választanak. Romeo és Julia új értékeket kerestek és választottak. És akárcsak a címszereplők, Mercutio is személyiség, a maga különös voltában az, erkölcsi mondanivalót és értéket testesít meg.

A tragédiában két téma fonódik össze: a családi ellenségeskedés, valamint a „baljós csillagzatú“ szerelmesek története. Shakespeare előtt mindkét téma számtalan változata létezett. Az *Isteni Színjáték*ban Dante is megemlékezett a Montecchi- és Capelletti-család torzszalkodásáról. A szerelem és a családi viszály témáit olasz elbeszélők egyesítették. Ebben a formában került át az angol irodalomba és Arthur Brooke költeményébe, amely feltételezhetően a dráma fő forrása volt. A meseváz eredetisége és forrása a Shakespeare-drámák megítélésénél nem lényeges kérdés, Shakespeare-re is vonatkozik az, amit Devecseri Gábor Homéroszról írt: a régi történeteket mesteri kézzel úgy formálta drámai anyaggá, úgy telítette új tartalommal, hogy egyszersmind *véglegesítette* is őket. E történeteket a kultúra tényeivé — hagyománnyá — emelte, és a további variálást mintegy ki is zárta. Ugyanígy a shakespeare-i hősök is *vannak*. Közeli ismerőseink: eszményképek, vagy a „Ne tedd!“ vétójának jelképei. Tragikus vétkeikkel és tévedéseikkel is buzdítanak vagy visszatartanak. Katartikusak, mert Shakespeare olyan hősöket alkotott, akik nemcsak saját korukról vallanak. Magatartásukból kiemelődik, mert kiemelődhet az, ami a jelenkor — minden jelenkor — emberi szubsztanciájával és választási lehetőségeivel rokon. „Tükröt tartott a természetnek“, és a tükörben nemcsak reneszánsz kortársai, hanem minden ember felismerhette magát.

A forrás nem lényeges kérdés. Mégis hivatkozunk rá? Igen! Nem filológiai akadémikusokdásból tesszük, hanem az eltérések érzékeltetésére. Így derül ki, hogy Gloster története hiányzik az ősi Lear-király mondából; Horatio csak Shakespeare-nél segítőtárs és egyetlen barátja Hamletnek. A Brutus—Cassius kettős sem követi hűségesen a forrásokat. Mercutio éppen csak felvillan — statisztá — Brooke költeményében, a többi változatból pedig teljesen hiányzik.

Miért van szüksége az alkotónak Mercutióra? Miért állítja Glostert, Horatiót vagy Cassiust a főhősök mellé? Mindegyik más. Más-más jellem és egyéniség. Mégis van bennük valami közös. Kiegészítenek, kiemelnek, más oldalról mutatják azt, ami a hősökkel és a hősökben történik, a maguk egyéni módján fejezik ki ugyanazt az erkölcsi értékrendet és mondanivalót.

Másodhegedűsök — ahogy Láng Gusztáv egyik előadásában nevezte őket —, nem szokványos rezonőrök, nem szokványos mellékszereplők. Ők a drámák főszólamának erősítői és elmélyítői. Alátámasztják azt, és más változatban hozzák, néha egyenesen átveszik a dallamvezetést. Kérjünk most ketten bocsánatot — egy irodalmár és egy filozófia-tanár — a zene szakértőitől, akik lehet, hogy e hasonlatot megmosolyogják, vagy egyenesen bosszankodnak tudatlanságot eláruló pontatlanságán. Mégis maradjunk meg ennél a kifejezésnél. Mercutio is másodhegedűs.

Nagyon jól játszik.

*

Romeo és Benvolio barátja és a Herceg rokona. Ez derül ki a szereposztásból. Veronai ifjú, de éppúgy lehetne velencei, firenzei vagy éppenséggel londoni. Harsányan vidám. Szókimondásával és telibetaláló tréfáival mindenkit megnevettet. Azt mondják róla Veronában (vagy Londonban?), hogy egy kicsit cinikus, sőt, sokan úgy vélik, komolytalan, „aki nem győz betelni a tulajdon hangjával. Többet jár egy perc alatt a szája, mint egy év alatt a lába”. „Nem fér a bőrében“, még azzal sem törődik, hogy a tekintélyes, méltóságteljes Herceg rokona. Nem úgy, mint a komoly Paris gróf, aki mindig tudja, hogyan kell viselkednie, tudja, hogy mivel tartozik örökölt rangjának és az etikettnek.

De miért is törődne Mercutio a ranggal? Ő már nem a bomladozó rendi világ gyermeke. Fügét mutat az erénykódex szabott erkölcsének. Nem szeretne előre elkészített bársonyszékbe ülni, az ő helyét a világban nem születése, örökölt címe jelöli ki. *Dinamikus egyéniség: maga választ* — mert már választhat — új értékrendet. Úgy lesz emberből emberebb, hogy rangját és helyét a társadalomban *maga harcolja ki*.

Nem értették meg. Nehezen is érthették. Amikor felborul a régi értékrend, de a konvenció ereje még fenntartja, akkor még nehéz felfogni, hogy csak *egy értékrend* borult fel és *nem az erkölcsi rend általában*.

Hírlik, hogy Lőrinc barát sem értette. Rosszallóan csóválta a fejét, mikor egyik-másik csinytevéséről hallott. Pedig ő bölcs ember, megbocsájtó és tudja:

*A virtus bűn, ha jó irányt feled,
S a bűn — jó úton — virtussá lehet.*

Mercutio nem az elvont jót vagy az egyoldalú helyest eszményíti. Eppen ezért vállalta volna a bűnt, talán még a kegyetlenséget is az emberség érdekében. De nevének nevezte volna a bűnt. Tudta volna, hogy felmentés nincs, de van bocsánat, mert bocsánat csak a kártékonynak nincs.

Hírlik, mondom, hogy még Lőrinc barát sem értette. Úgylehet, néha meg is dorgálta kedvencét Mercutio miatt. Papos megszokásból tette volna? Vagy valóban féltette Romeót, mert nem vette észre, hogy a sziporkázóan szellemes Mercutio könnyedsége és cinizmusa álarc? Romeo erről sohasem beszélt, Mercutio-nak sem mondta el. Szerette és megbecsülte barátját, mert mindenkinél jobban ismerte.

Pedig Romeót is bosszantotta. Amikor Romeo álérzelmek után futkosott, és a szép Róza kegyetlenségén sóhajtozott, kigúnyolta:

*„A szerelem sötét verem“ — de nem baj:
Még egy ganégödörből is kiszédnénk. —
Gyerünk! Hisz már napfényben ég a fákllya!*

Romeo

Bolond beszéd.

Mercutio

*Csak azt mondom, barátom,
Hogy oly hiába ég, mint napvilágon.
Bolond beszédnek szedd ki velejét:
Bölcsök szabálya ehhez nem elég.*

Vagy másutt az eltűnt Romeót kéri „Róza két csillagszemére“:

*Jelenj meg itt, egy sóhaj képiben!
Csak nyögj ki egy „ó, jaj!“-t a kedvemért;
Vagy egy rímet, hogy „Kincsem — szíve nincsen“.*

Tévedés ne essék! Mercutio nem az igazi érzelmeket nevette ki. A barátságot és a szerelmet mindennél többre becsülte. De emberismerő lévén, a szenvelgést, a felesleges trubadúrkodást Romeóhoz méltatlannak, álérzelemnek tartja.

Honnan tudhatta volna, hogy Romeo már igazi érzelmre talált? Honnan tudhatta volna, hogy Julia felnőtté vált, mert hadat üzent a családi gyűlöletnek, az elavult hagyománynak, amelynek szellemében nevelték? Julia szembefordult, jogos szerelmére hallgatva, minden *látszólag* érvényessel, és rájött arra, hogy családja ítéletei csupán előítéletek. A maga tizennégy éves módján meg is fogalmazta a felismerést:

*Csak neved ellenségem, nem magad.
S te önmagad vagy és nem Montague.
Mi Montague? Se láb, se kéz, se kar,
Se arc, se test...*

Honnan tudhatta volna? Pedig emberismerő volt és világismerő. Könnyed, költői játszadozása a Mab-hiedelemmel is erről vall.

Könnyed játszadozás? Halálosan komoly a játék! Tulajdonképpen megfogalmazza a reneszánsz kritikai kérdését: *hol van az egész ember*, ha mindenki csak arról, a számára egyről álmodik? Az udvarnok bókolásról, a fiskális illetékről, az udvaronc rendjelről, a káplán zsiros papságról. Ki lopta el az álmokat és miért? Messzire röpitette Mab- királynő, Északnak... Délnek... Egészen máig.

Bátor és hűséges Mercutio. Bátor és nem hetvenkedő. A kérkedést éppúgy utálja, mint az ál-újat, a divatmajmolást. A mindenért szabályátrántó Benvolióra fintorog:

„Hisz te kész vagy hajbakapni valakivel, csak mert a szakálla egy szállal több, vagy egy szállal kevesebb, mint a te becses szakállad. Vagy azért, mert diót mer törni, holott neked dióbarna szemed van. Nyilvánvaló kihívás! Hogy néznél el ilyen szemén-szedett szemtelenséget? Úgy tele van a fejed becsület-ügyekkel, mint a tojás a sárgájával, pedig úgy kicifrázták már a sok csetepatéban, mint az írott tojást.“

És néhány perc múlva kardot ránt. Mert a kártékonynak nincs bocsánat. Tybalttal küzd, a gyalázkodóval, a jószándék és az emberi méltóság tiprójával.

Meghalt. Buta véletlen okozta halálát. De a küzdelmet akkor is vállalta volna, ha biztos a halálban. Mert hűséges volt Romeóhoz és önmagához — az emberséghez.

Julia, Romeo és Mercutio — a hagyományos rendi morál áldozatai, a keletkező új jelzései. Mindhárman szentségtörők, mert a keletkező új mindig szentségtörő. De a háromnak csak együtt van értelme. Ami a szerelmeseknél szubjektív sejtés, azt kívülről Mercutio léte és magatartása magyarázza, a külleme ellenére „szép ember“, egyszerre sztoikus és epikureus — mint a reneszánsz egyéniségek általában —, a vihar előszele.

Romeo és Julia az erkölcsiség rendkívüli szépségű példái. Helytállásuk tartalma konkrét-különös, egy születendő, de már létező új erkölcs belső megnyilvánulása. Mercutio a vajúdo új erkölcs kivételése és hőse. Magatartása sokrétű és nyitott minden ember számára, minden konkrét erkölcsi-társadalmi tartalom szempontjából egyaránt értelmezhető.

Mercutio csak egyszer halt meg, mert ma is él bennünk-velünk.

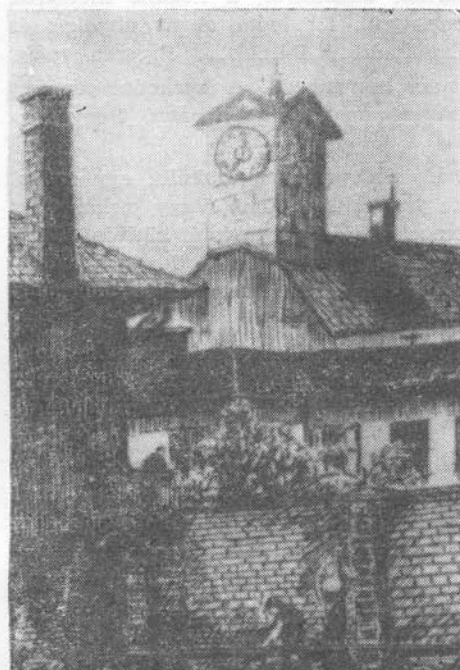
Epilógus

Az olvasó joggal kérdezheti, miért nyúltam éppen Mercutio figurájához? (Tulajdonképpen Mercutio véletlen, mert bármelyik „másodhegedűst“ választhattam volna.)

Az ötlet Jan Kott *Kortársunk Shakespeare* című monográfiájának olvasása közben született. Kott a tragédiák egy-egy mellékszereplőjében a beckett-i és ionescó-i figurák előképét látja. Feltevése szerint Shakespeare sokkal közelebb áll a mai drámairodalomhoz, mint a múlt század legtöbb színpadi szerzője.

A hazai magyar drámairodalom — főleg Páskándi Géza és Kocsis István darabjai — megerősítették bennem Kott igazát. Hajlamos vagyok például arra, hogy Páskándi *Vendégség* című darabjából a Vendégben anti-Mercutiót lássak. Az is természetes, hogy a modern irodalomban főleg a mellékszereplők folytatódnak. Sokrétűbbek és a XX. század számára értelmesebbek, mint a vétkeikben is magasztos és fennkölt főhősök.

Bede István: Rózsa utca

TORNYOT VÁLASZTOK

(APÁCZAI)

Folytatás előző számunkból.

HARMADIK FELVONÁS

*A torony harangháza. Gerendák. A harang mellett ablak. Ajtó. Apáczai nem lát-
szik: a harang mögött áll. Így a szín üresnek hat. A harangház nézőtér felőli ré-
szén vezet le az a lépcső, amelyet az első felvonásban jobboldalt láttunk, levezet
egészen a széksorok közé. Tetején ajtókeret. Doby tiszteletes felsiet a lépcsőn, megáll
a harangház közepén, feszülten körülpillant, nem moccan, így áll egy darabig.*

TISZTELETES: Apáczai Cseri János! Szóljál, ha itt vagy. Láttalak, hogy feljöttél. Itt vagy. Itt kell lenned.

(Csend)

Professzor Apáczai, kérlek, szóljál.

(Csend)

János, Istenünkre kérlek, szóljál.

(Csend)

Miért jöttél az én templomomba? Miért akarod az én szégyenemet?

(Csend)

Az Isten is arra kér, menj ki a templomomból!

(Apró szünet)

APÁCZAI (hangja): Ez nem a te templomod, hanem az Istené.

TISZTELETES: Akkor az Isten templomából menj ki!

APÁCZAI (előlép): Ő pedig nem küldhet ki innen engem. *(kis szünet után csendesén)* Őneki jól vagyok így is, leköpve és megcsúfolva. Ő házába fogad bármikor. *(más hangon)* Tiszteletes úr, mióta szokás egyházunkban, hogy a híveket ki akarják dobni a templomból? A toronyból hagyom magam, de a templomból nem!

TISZTELETES: János, ne beszélj így velem!

APÁCZAI: Félti a temploma hírét, ugye? Mert bejött a templomába egy elítélt? Egy megbélyegzett, akit a fejedelem ítél el, be mert jönni a maga templomába. Ne, ide csak ne jöjjenek holmi elítéltek. Ide csak olyanok jöh-

nek csóstül és bizalommal, akiket majd az Isten fog elítélni. Olyanok bezzeg jöhetnek. Ülhetnek ott zsoldárosan a padokban lent, bűnbánó busa fejükkel, de akit a világ ítél el, az csak maradjon kinn, s nyüszítsen a maga bajával ott, kívül a templomkerítésen!

TISZTELETES: Magad is tudod, hogy nem így igaz. Tudod jól, miért mondom! Ne tedd magad, professzor úr!

APÁCZAI: Hát nem! Nem nyüszíték én kint a templomkerítésen kívül a bajommal. Bejöttem én ide. Vagy tán a nép nem tette jól, valahányszor az ellenség űzte, hogy bemenekült a templomokba? Nem azt énekeljük-e Luther szavaival, hogy *Erős várunk nekünk az Isten?* Ha ő erős vár — miért ne legyen az ő temploma is? Fogadja csak be a menekültöt! Azért a mi Istenünk, hogy segítsen. Azért van temploma, hogy hajlékunk legyen a bajban. *(más hangon)* Attól fél a tiszteletes úr, hogy kompromittálom a templomát a fejedelem előtt, és halálommal szégyent hozok fejére!

TISZTELETES: János, János, milyen jól tudod te, hogy másról beszélsz, s hogy én is egyébről beszélek. Ha elbújni jöttél volna ide, az életedet menteni, nem szólnék én semmit, rejtenelek is, mert szeretlek, mint a fiamat, kockáztatnék mindent, még a fejemet is, ha az életedet akarnád menteni, János. *(Indulattal fogja meg a másik mellén a ruhát.)* De te itt nem élni, te itt meghalni akarsz, János!

(Csend)

APÁCZAI (ernyedten ül le egy gerendára): Igaza van, tiszteletes úr. Bocssásson meg, de felindulásomban beszéltem így, felindulásomban jöttem föl ide.

Nem akartam én megbántani, de tudja, úgy gyanakszom, már mindenkire gyanakszom. Az apámra is, az anyámra is, akiket sosem ismertem. Jaj, Istenem, már még Reád is gyanakszom!

TISZTELETES (*megindultan nézi*): Te józan, okos ember, te... hogyan jutottál ide?

APÁCZAI: Mert sárral kentek be, úgy. Bekenték az agyamat sárral az ostobák. Befektetettek, bevádoltak, és elég egy halk szó, egy suttogás a fejedelem fülének, s máris idejut az ember. Mert nem nekem hisz, nekik hisz, az irigyeimnek, akik mert nem érték fel az eszemet, hát elhintik körülöttem a bizalmatlanság szellemét. Akik mert kevesebbet tudnak, mint én, hátmögötti szókkal pótolják a tudást.

TISZTELETES (*szelíden*): Ha talán sze-
rényebb lennél, János...

APÁCZAI: Próbáltam, tiszteletes úr. Próbáltam a legszerényebb lenni, jócskán meg is alázkodtam, ha kellett, de az eszem, az érveim nem tudtak megalázkodni, mert ők más törvény szerint élnek, mintha függetlenek lennének tőlem, nem, az eszem s az érveim nem engedelmesskednek nékem! S ez baj, nagy baj. Ha az érveim alázkodnának meg, akkor lehetnék akár gőgös, lehetnék akár pökhendi is, nem törődnék velem, elnéznék. Mert nekik nem az a szerény, aki alázatos, aki szelíd, hanem az, aki hagyja magát meggyőzni, aki könnyen eláll az elveitől.

(*Kis szünet*)

TISZTELETES: Eoyet ígérj meg nekem, János.

APÁCZAI: Mit, tiszteletes úr?

TISZTELETES: Hogy elmész innen.

APÁCZAI: A templomból?

TISZTELETES: Nem, János. Ebből a toronyból.

(*Csend*)

APÁCZAI: De ha én itt akarom! Ha nekem ez a torony kell! Ennyit kaphatok én is! Hogy megválasszam a toronyomat!

TISZTELETES: Nem! Az én templomomat nem hozod szegyenbel! Az én templomom mindig becületes templom volt. Nem a fejedelem temploma volt ez, hanem a hívéké. Az Istené.

(*Kis szünet*)

Válassz magadnak más tornyot, Apácza János!

(*Csend*)

APÁCZAI (*halkan*): Azért jöttem ide, mert ezt a templomot szeretem a legjobban. S ennek a papját. (*gyöngéden*) Magát, tiszteletes úr. Ahogy az ember... az az ember, aki természetes halállal hal meg, azt mondhatja: oda temesse-
tek a nagy cserfa alá, oda a völgybe vagy a dombtetőre, ahogy az ilyen ember megválaszthatja sírhelyét, én is megválaszthatom a tornyomat, ahonnan... (*elhallgat, hirtelen*) De maga mitől fél? Az is lehet, hogy nem is ezt a tornyot jelölik ki a számomra, hanem valamelyik másikat, valamelyik másik templomnak a tornyát, vagy a vármege-
házáét, vagy valamelyik vár tornyát... én ezt még nem tudhatom, én csak magamtól idejöttem... és itt is maradok, innen nem megyek el, ragaszkodom ehhez a toronyhoz, a választott tornyomhoz ragaszkodom. Érti!?

TISZTELETES: Azt nem teszed te meg! Ha kell, úgy amennyire szeretlek, de kiverlek innen, mint Krisztus...

APÁCZAI (*szelíden közbevág*): Tiszteletes úr, azok kufárok voltak.

TISZTELETES: Ne tedd ezt meg velem, ne tedd meg a templommal, ha már úgy szereted. Ujjal mutassanak majd erre az öreg toronyra? Ahonnan Isten felé szállt a harang szava... Ujjal mutassanak?... Szégyellje magát ez az öreg torony?... Mit vétett neked ez az öreg torony? Hát ezt akarod?

APÁCZAI: És hogy magára... magára is ujjal mutassanak? ennek a papnak a temploma tornyában történt... Igaz?

TISZTELETES: Lehet! Lehet, hogy ez is. De mivel érdemltem én meg, hogy az én templomom tornyát épp az én papságom alatt válassz ki e szégyenletes ítélet betöltése helyéül? Ha megmondod, mivel érdemltem ki, nem bánom, vállalom a szégyent is, ha bele is fulladok. Mondd!

(*Csend*)

APÁCZAI (*csendesesen, fejét lehajtva*): Nem érdemlette ki sem maga, sem a temploma.

(*Szünet*)

De akkor én most mit tegyek? Mert ha azt mondanák, felvive engem a Mórija hegyére, mint Ábrahám vitte Izsákot, azt mondanák a hegyről lemutatva: Válassz magadnak tornyot, Apácza Cseri János! Ha ezt mondanák, már ez is valami lenne.

TISZTELETES: Nem jól mondod, hogy ez is valami lenne. Nem jól mondod,

mert az lenne a legtöbb, amit kaphatnál, amit kaphatunk, ha az ítélet már adott.

APÁCZAI (*hirtelen*): Nem vette észre még, hogy az ítéletekben mindig csúfolkodás van? Hogy az ítéletekben a halál csúfolódik az étellel? A halál neme — az ítélet, felesel az életünk vitelével? Itt volt ez a Dózsa, aki fellázította a parasztokat, tüzes trónra ültették, megcsúfolással: parasztkirály akartál lenni, hát íme, itt a trón, meg a korona, csak éppen tüzesen! És Krisztusnak... mert hiszen Dávid királytól származónak mondta magát, töviskoronát adtak... Dózsa mellé kiéheztetett alvezéreket tettek, hogy rágják a húsát, hiszen ő maga az éhesek vezérének mondta magát... Krisztus mellé két latrot tettek: no, ha Megváltónak mondtad magad, ezeket váltsd meg, ha tudod! És leköpdösték. Valaki fizette ezeket a köpködőket, nap-számban köpködtek le Jézust. S aztán maga az is, hogy keresztjét vele cipeltették a hegyre föl. Igen. Nemcsak halált akartak, hanem gúnyos halált. Nagyon szeretik az ítélkezők a gúnyos halált. Nem vette észre a tiszteletes úr, hogy a parasztokat és a polgárokat felkötni szokták, mintegy csúfolódva: úgyis fel akartatok kapaszkodni! A jobbágyokat karóba húztatják, kerékbe törik, mintegy mondván: nem maradtatok a munkátok, a szerszámaikat mellett, hát most ők utánaatok jöttek, és már sose hagyának el benneteket! És a királyoknak, hiszen ők az ország fejei, még a pénzen is a fejük van — a királyoknak fejét szokták venni, úgy gurul el a fejük, mint ahogy a pénz is elgurul. Igen, kevés a halál maga az ítélkezőknek. Az ítélkező már nem tudja, hogyan is tobzódják a leleményben. Válogat, mint az ingyenc háspók a rogyásig terített asztal mellett... Már csak a gúnyos halál elégíti ki őket. (*kis szünet*) És most itt van ez a torony... Ez vajon mit akar jelenteni?

TISZTELETES: Ne kínozd magadat, és engemet se, János.

APÁCZAI: Azt akarja-e jelenteni, hogy túl magas dolgokra adtam a fejem, s így magasról is kell megadnom az árát? (*hirtelen ötlettel*) Milyen magasról is? Lásuk csak... (*Feláll, odamegy a szemben lévő ablakhoz. Lenéz.*) A másik ablaknál talán jobban látni. (*A nézőtér felé fordul.*) Tiszteletes úr, jöjjön csak...

(*Tiszteletes tétován, lassan odamegy.*)

Látja azt a két koldust ott lenn?

TISZTELETES: Látom. Minden istentisztelet előtt itt szoktak lenni.

APÁCZAI: Ezek szerint ma istentisztelet lesz.

TISZTELETES (*halkan, csendesen*): Nem, ma nem lesz istentisztelet. Amikor megláttam, hogy feljössz ide, már tudtam, hogy elmarad az istentisztelet. Elküldtem a templomszolgát, vigye szét a hírt, hogy beteg vagyok, a harangozót pedig kiállítottam a templomkert kapujába, hogy azokat, akik mégis idetévednének, küldje haza.

APÁCZAI: Ezek a koldusok mégis idejöttek.

TISZTELETES: Ezek mindig hamarabb szoktak jönni.

APÁCZAI: Ezek vajon most mit gondolnak: miért marad el az istentisztelet? Mit gondolhatnak: miért nem jönnek a hívek? Figyelje csak! Hogy hadonásznak, valamin vitatkoznak. Nem tudják mire vélni az egészet. Milyen izgatottak! Gondolja csak meg: ezek most szegények elesnek egy vasárnapi koldulástól. S mindez miattam. Meg kéne nekik mondani, hogy ne menjenek el, várjanak. Mert csak idegyül majd a tömeg, ha...

TISZTELETES: Hallgass! Hát belébüjt az ördög?! Gyere innen, itt nem hagylak, leviszlek a pincémbe, ha kell, elrejtelek, adok neked más ruhát, ennivalót, amíg elszökhetsz innen, mindent vállalok érted, de nem itt... nem itt, könyörgök neked... ne itt, ne ebben a templomban! Ne légy gonosz, Apácza, ne akard a templomom szegényét!

APÁCZAI: Nagy tömeg fog itt összegyűlni. Meg kell a koldusoknak mondani, ha ilyen látvány részese lehet, a tömeg nagyon adakozó. Meg kell nekik mondani, ne vesztésék el a reményt, ne menjenek el! Valakinek csak hasznos lesz az én halálom is. (*apró szünet*) Nem figyelte meg, tiszteletes úr, hogy a tömeg, ha halált lát, babonásan adakozik?

TISZTELETES: Nem figyeltem semmit, és velem ne kegyetlenkedj, mert nem érdemlem meg!

APÁCZAI (*mintha valóban megszegyelné magát*): Igaza van, tiszteletes úr, igaza van, hogy kegyetlenkedem. Nem szabadna. Bocsásson meg. Nem teszem többet.

TISZTELETES (*hirtelen előrenéz a nézőtér felé*): Jönnék! (*Most mindketten abba az irányba néznek.*)

APÁCZAI: Ezek még csak az előőrsök. Ezek nem azok, akiknek jönniük kell. Vajon mit akarhatnak?

TISZTELETES: Csak nem maradhatunk egyedül itt, kettesben, hiszen ki tudja, miket beszélhetünk.

APÁCZAI: Csak benépesül ez a torony

Iassacsán. Ők is lepellet jönnek. Ők is titkolnak valamit. Vajon ki küldte őket?

TISZTELETES: A rossz lelkiismeret.

APÁCZAI: Az meglehet. Ő, az irigység, a féltékenység megfoghatatlan. Olyan utakon jár, hogy észsel követni nem lehet. Apró kis suttogások itt-ott, s azután valaki egyetlen fülbe, egyetlen nagy fülbe gyűjti őket. Egy olyan valaki, aki a legirigyebb s a legféltékenyebb. Ez az egy, ez a legirigyebb, aki összegyűjti a szóbeszédet, éppúgy cselekszik, mint azok, akik a nép dalait szokták gyűjteni; kiválogatják a legszebb, legépebb, legtisztább változatokat, azokat, amelyeket a szájhagyomány a legtökéletesebbre csiszolt. S ezeket sugja a fejedelem fülébe, s ettől kezdve te megfoghatatlan, láthatatlan hálóban vergődsz, mert nem tudod, ki honnan, mikor s mit beszélt rólad össze-vissza. *(felocsúdik)* Visszafordultak? Meggondolták magukat?

TISZTELETES: Megálltak pihenni a lépcső alján.

APÁCZAI: Igen, most meggondolják, fel kell-e jönni végül is, jó lesz-e, ha feljönnek. Ezek is ilyenek. A sok apró szóbeszéd emberei, akik néha talán nem is akarnak rosszat, csak nem bírják megjegyzéseiket a begyűkből tartani, nem tudják türtőztetni kisdéd gonoszkodásait, de ők végeredményben nem akarnak elveszejteni, csak irigységből rajtad élesítik a nyelvüket. Mert nem bírhatják szó nélkül a fölényedet. De az az egy, aki összegyűjti ezeket az apró szóbeszédet, az, aki a legirigyebb szándéku, az összegyűjti ezeknek a szóbeszédet, hogy tőket kovácsoljon belőle magának, fegyvert — ellened. S ez azt mondja a fejedelemnek: „azt rebesgetik”, „sokan mondják” és „szél fúvatlan nem indul”. És ezt azért mondja, hogy a fejedelem lássa, hogy nem a saját véleményét, hanem sokakét mondja...

TISZTELETES: És ki az az egy, az a legirigyebb ember?

APÁCZAI: Nem tudhatom. De van. Mindig van egy legirigyebb az irigyek között.

(Most a nézőtér széksorai között megjelenik ama kettő, s a lépcsőn feljönnek.)

TISZTELETES: Most már kibeszélted magad. Most már vigyázz, mit szólsz előttük.

APÁCZAI: Ítélet után vagyok, nincs mit vigyáznom.

TISZTELETES: Az ítélet nem végleges, jól tudod, ne vágd hát el az utadat visszafelé. Az ítélet nem végleges...

APÁCZAI: Ezt mondjátok mindig: az

ítélet nem végleges. Ezt mondja az orvos a betegnek, ezt mondja mindenki: még javíthatok, még változtathatok. De ez csak afféle utolsó szalmaszál, ami úgysem mentheti meg a vízbefúlót. *(Apáczai figyel a feljövőket, mintha nekik mondaná)* A macska is azt mondja az egérnek, amikor még egy pillanatra elereszti: az ítélet nem végleges.

(Szere dai Albert és Csav aró József iskolamesterek be, első idős férfi, második jó közepes, Apáczai feléjük)

Az ítélet nem végleges.

(Csend, azok zavartan, mintha kissé ijedten néznének Apáczaira.)

SZEREDAI *(megköszörüli a torkát)*: Igyekezünk mindent megtenni érted.

APÁCZAI *(többértelműen)*: Mindent.

CSAVARÓ *(szinte lelkesen)*: Mindent.

SZEREDAI: De te is... valamikor szelidebb ember voltál.

APÁCZAI: Igen, bátyámuram, Hollandiában temérdek tejet és vaját ettem. De a paprikás szalonán felszökött fejembe a vérem.

CSAVARÓ: Azért jöttünk, hogy biztossítsuk kendet kollégái, barátai, ösmerősei legjobb szívbeli indulatáról.

APÁCZAI: Ha szeretetek, ki feketített be?

SZEREDAI: Azok, akik nem szerettek.

APÁCZAI: Azokkal én nem szoktam beszélgetni. *(hirtelen)* De magukkal szoktam beszélgetni. Mondják meg nekem, nagyon fáj az, hogy én egy árnyalattal okosabb vagyok? *(kis szünet)* Nem felelnek, hát még egyszer kérdem: maguknak nagyon fáj az, hogy a másik egy árnyalattal vagy kettővel okosabb, és talán tehetségesebb is? Nem sokkal, csak egy árnyalattal. Miért nem ismerik el az árnyalat jogát? Azt nem, de a bukás jogát, azt igen. Hogy valaki, ha akar, elbukhat maguk miatt. Ha akar. És akkor maguk azt mondják, mi nem biztattuk, hogy elbukjon. Ő akarta. Senki se mondta neki. De ha sikerül a terve, akkor azt mondják majd, hogy segítették, hogy velük és miattuk sikerült annak az egynek a terve. Igen, ez is szabadság, nem mondom, a bukás joga. Csakhogy meg kellene az embernek néznie, hogy kiért, kikért bukik el.

(Csend)

SZEREDAI: Mi csak azért jöttünk, hogy biztossítsunk arról, mi nem értünk egyet Basirius vádjával. Mi csak azért jöttünk.

APÁCZAI: Ha ott voltak, miért nem szóltak? Miért hagytak engem egyedül, egészen egyedül, szemben a gyáva és ravasz Basiriusszal és a fejedelem bizalmatlanságával? Miért nem álltak fel, miért nem kérétek ki maguknak, a jobb belátás nevében? Vagy valaminek a nevében... Mindegy... egyáltalán valaminek a nevében, ami igazabb, mint azok a vádak voltak.

CSAVARÓ: Könnyű magának beszélni, Apácza uram, mert maga mégiscsak nagy ember, nem lehet úgy leütni, mint egy nyulat. Magára mégiscsak mindenünnen figyelnek az emberek. De miránc ki figyel? Velünk senki se törődik, mit tudna rólunk a világ, ha valami bajunk történe?...

APÁCZAI: És akkor... akkor mi itt a teendő?

SZEREDAI: Nem szólhattunk. Minket is a fejedelem fizet, be kell látnod, többre nem számíthatsz, többre sose számíthatsz, mint arra, hogy titokban eljövünk hozzád, és titokban egyetértünk veled.

CSAVARÓ: És hiába vet meg most bennünket kelmed, van, aki most még ezt sem teszi, amit mi tettünk, hogy idejöttünk...

SZEREDAI: Igen, igaza van Csavaró Józsefnek. Van, aki hazaoldalgott, van, aki csak a félutat tette meg, van, aki *(mintha kinézne az ablakon)* ...gyere ide, Apácza János. *(Mégfogja a kezét.)* Látod ott azt az embert? Ősmered?

APÁCZAI: Ősmerem.

SZEREDAI: A kollégád ő is, profesz-szor ő is! Látod: feljön a lépcsőn. Mit gondolsz, be fog jönni ide? Nézd csak, most megáll. A lépcső tetején megáll. Be kellene lépnie. Várjunk csak, vajon belép? Mit gondolsz, belép?

(Csend. Mindenki az ablaknál áll, feszült figyelem.)

CSAVARÓ: Hát, elment.

SZEREDAI: Megtorpant. Meggondolta magát, megfordult, s azon a másik lépcsőn, amelyen jött, el is ment.

(Kis csend)

S még hányan lehettek, akiket mi nem is láthattunk.

APÁCZAI *(hirtelen a tiszteletes felé)*: A fejedelemnek van igaza. Ő védi, ami az övé: de mi mit védünk? Én és Basirius mit védünk? Egymásnak mentünk ahelyett, hogy összeálltunk volna. A fejedelemnek kellett ez a vita: ő akkor jár jól, ha a szellem két embere ölre megy. Minden torzsalkodásunk csak neki jó. Már azt vártam, mikor mondja:

Deák Ferenc illusztrációja

vitakozzatok, hiszen azért fizetlek ben-
neteket! Hadd lássam, ki mit kottyint
el előttem! Kikotyogjuk semmiért a szel-
lem titkait! Lássá, mi van itt bévül.
Odadobjuk a bensőnket, rendelkezézzék
vele! S mindezt miért, miért?!

(Azok ismét ijedten figyelik.)

SZEREDAI: Azért fiam, hogy a mi
urunk fejedelmünk megbízzék bennünk.
Hogy lássa, nincs előtte titkunk. Ezért.

CSAVARÓ: A mi fejedelmünk, pro-
fesszor úr, erős ember: tudja, mit akar.

SZEREDAI (Apáczaihoz): Mi nem azért
jöttünk ide, hogy nekünk ilyen szavakat
mondjál, professzor úr, hanem azért,
hogy elmondjuk: mi mindent megtettünk
érted.

CSAVARÓ: Ilyen szavakat mi nem
hallgatunk, az efféle szavakat nekünk ne
mondja kelmed.

APÁCZAI: Menjetek és mondjátok
meg! Hátha hálás lesz nektek! Na, men-
jete!

(Azok még ijedtebben néznek egymásra.)

CSAVARÓ: Professzor úr, ha a vég-
zetet mindenáron ki akarja hívni... de
mi azok nem leszünk, akik megmondjuk.
De nem is hallgatjuk tovább... (biccen-
tenek, gyorsan el)

TISZTELETES (nézi őket az ablakon
át): Hogy sietnek.

APÁCZAI: Elmentek?

TISZTELETES: EL.

APÁCZAI (odalép a tiszteleteshez, erő-
sen a szemébe néz): Tiszteletes úr, vala-
mit meg kell mondanom. Valamit meg
kell vallanom magának.

TISZTELETES: Nem bánom, de tudd
meg, hogy én azért vagyok református,
mert nem szeretem a gyónást.

APÁCZAI: Csak el kell mondanom
valakinek. Ha fél is az igazságomtól.
Csak el kell mondanom valakinek. Én
nagy zavarban voltam a fejedelem előtt.
Nagy zavarban, mert éreztem, ő tudja,
mit akar, én meg nem. Ő védi a hatal-
mát, de mit védek én? Van-e ma a szó-
nak, a betűnek, a könyvnek hatalma?
Lehet-e vele hatni a fejedelmekre? Vagy
csak gyűjtősnak használják könyveink
lapjait a kemencetűzhöz? Hát ma már
csak a vének és a nyeszlett bolondok
eledele a könyv? Az erős, hatalmas fér-
fiak nem tartják rangjukhoz méltónak,
ha könyvet is forgatnak, nem csak kar-
dot és szóközi szavakat? Nem, nekem
nincs hatalmam, csak neki van! Tudja,
mi lenne az én hatalmam? Az értés.
Ha értik, amit mondok — van hatalmam,

ha nem — nincs. Ha érzem, hogy nem
értenek — minden sorom, betűm, sza-
vam önmagát pusztítja. A fejedelem ön-
védelemből és önvédelemnek él. Ha en-
gem nem értenek, ha a szellemet nem ér-
tik — elpusztítja önmagát, mert célját
nem lelve, fegyvereit gúliba rakja. Ud-
varoltam egyszer, még mielőtt a felesé-
gemet megismertem volna, egy másik
holland lánynak. Tudtam pedig a nyelv-
vét. De mégsem értette, mit mondok.
Éreztem, nem érti. Abbahagytam. Az ér-
tetlensége fegyverzett le. Hát így va-
gyok most már a szellemmel is, nemcsak
a szerelemmel.

TISZTELETES (kinéz az ablakon): El-
mentek a koldusok.

APÁCZAI (tűnődve): Vajon miért? Mi-
ért mentek el a koldusok egy ilyen to-
rony alól, amelyben fent én vagyok?
Ha én felmegyek a toronyba — aznap
nem lesz istentisztelet. Ha én felme-
gyek a toronyba — a templom elől el-
mennek a koldusok is. (Lehajtja fejét,
majd hirtelen) Mit gondol, miért men-
tek el?

TISZTELETES: Nem tudom. (villanat-
nyi szünet) Talán azért, mert látták,
hogy nem jön senki a templomba.

APÁCZAI: Gazdagabb templom után
néztek, mi? Más tornyot keresnek. Ki-
ki a maga tornyát. (hirtelen) Mondja, tisz-
teletes úr, miért hazudtam én a feje-
delemnek?

TISZTELETES: Nem hiszen, hogy ha-
zudtál volna.

APÁCZAI: De hazudtam. S talán, ha
megkérdezte volna: Professzor Apáczai,
maga komolyan védekezik a vádak el-
len, vagy pedig bévül egyebet hisz —
akkor talán kibukik belőlem az igaz-
ság.

TISZTELETES (szinte rémülten): Mi?

APÁCZAI: Hogy igenis... igenis: min-
den vád igaz! Ha a tudományt meg
akarják ölni, a könyveket meg akarják
ölni, az iskolákat meg akarják ölni, ak-
kor nemcsak presbiteri, hanem independ-
ens is vagyok!

TISZTELETES (döbbenet): János!
[APÁCZAI: Gyűlölködöm a szellemi rest-
séget, az ész tunyaságát: igenis a jóra
való okosságot tartom a legtöbbre. Az
észt. A kételkedés és gondolkodás jogát.
Igenis: Descartes híve vagyok! S ha so-
kat mondják, hogy ateista vagyok, végül
is el fogom hinni, hogy az vagyok.] abba
kergetnek, amibe nem kívántam, azzá
tesznek az igaztalan vádak, amivé nem
volt szándékomban lenni. És igenis ör-
vendtem, hogy a zsarnok feje lehullt
Londonban! És azt szeretném, ha min-
den zsarnok feje lehullna! Igenis Pla-

tónnal tartok, aki azt szerette volna, hogy az uralkodók filozofájanak és a filozófusok uralkodjanak! Elegem van a butaságból, a sötétségből... mindenből, ami az eszem és az eszünk ellen történik! Hazudtam a fejedelemnek.

(Csend)

TISZTELETES: Miért?

APÁCZAI: Talán, mert még van néhány dolgom, amit tető alá akarok hozni. Talán azért a néhány esztendőért, ami ebből a beteg életemből még hátra van. De vajon érdemes volt? Hiszen úgyis beteg vagyok. Legalább most, a halál előtt, legalább most megmondhattam volna neki az igazat. (tűnődve) Mert végeredményben ő sem olyan rossz ember... csak... hatalma van.

TISZTELETES (suttoqva): János, a templomudvarra egy ember jött be. Ott megállt. Nem ismerem fel. Mit akarhat vajon? Elébe megyek.

APÁCZAI: Menjen, tiszteletes úr.

(Tiszteletes el, Apáczai egyedül marad.)

Mert az embernek csak azért kell sírnia, a legjobban sírnia, mert az eszét legfőként arra használja, hogy védekezze. A gondolat, az ész önvédelemre rendezkedik be: körülbástyázza önmagát, nehogy sebezhető legyen, és mert a gondolat, a szellem — oly törekeny, oly kiszolgáltatott, az ember legfőbb Achilles-sarka itt főtt van — a koponyánkban! Azután meg azért kell sírnia, mert arra használja, hogy támadjon. A természetes az lenne, hogy se védekezésre, se támadásra, hanem a jóra, a természetes gondolkodásra kellene használnia. Akkor nem kellene sírnia az eszéért az embernek. (leüli) Megvádoltak, hogy idegen könyvekből vettem az Enciklopédiám anyagát. De hiszen a szellemet, ha jó, ha igaz, nem ölnükbe kell ültetni, bármilyen messziről is jött? Ölbekapni és behozni a házunkba, szállást adni neki. Azt mondták, hogy Descartes-tól, a franciáktól, az angoloktól vettem könyvem minden részét, hogy a szellem óriásaira támaszkodtam. Hát szégyen ez? Vajon egy óriás vállán ülő gyermek nem messzebbre lát az óriásnál? Ha már nem tudtam népemnek, nemzetemnek aranyat-ezüstöt nyújtani, adtam e könyvben hasznos tudást: egy helyett lent, kender, gyapjút, pamutot, amit magára vehet, hogy ne fájzék, ami oltalmazza a nyomorúságban. (kínéz) Jönnék. (viszsa) Még csak annyit akarok mondani: azt szerettem volna, hogy a népem ne

legyen buta, mint a barom, hogy ne legyen igaza Neuhausennek, ennek a pápai csatlósnak, aki azt mondta: ha Luther nem jön, ők annyira ki tudták volna használni a nyomorult nép állatias tudatlanságát, hogy egyetlen szavukra akár fűvet is legelt volna, mint a kérődző tehenek. Hát nem! Ezt az egyet nem! De hiszen mit is fáj nekem! Mit kapok érte, milyen hálát? Egy toronyot. Igaz, én választottam. Innen még messzebbre lehet látni. Hiszen, ha az óriás vállán ülő gyermek ráadásul még toronyban is van... akkor aztán igazán messzire láthat... Nem, soha senki hálát ne várjon... legfőbb idejében szemelje ki a toronyot. (Itt most még egyszer hangozzék el az a párbeszéd, amit a Tiszteletes és Keresztúri folytattak az első felvonás végén. Majd Tiszteletes be.) Ki jött?

(Keresztúri be, kis csend.)

APÁCZAI: Miért jött, professzor úr?

KERESZTÚRI: Azért jöttem, hogy megmondjam: a fejedelem elállt fenyegetésétől.

(Kis csend)

APÁCZAI: Elállt? És milyen feltételeket szabott?

KERESZTÚRI: El kell mennie Fejérvárról.

APÁCZAI: Hová?

KERESZTÚRI: Kolozsvárra.

(Kis csend)

APÁCZAI: S ha nem mennék?

KERESZTÚRI: Nem tudom. De el kell mennie. Félttem magát. (Meggfogja a karját.) Csak egy Apáczaink van. Ne vesztegesse el magát. Szükség van magára, szükség is lesz, szükség lesz még sokáig, szükség lesz mindig. (kis szünet) Lehet, hogy az Isten maga választotta ki.

APÁCZAI: Kiválasztott? Nem. Nem vagyok én kiválasztott, csak alkalmas. A kiválasztottat segíti az Isten, az alkalmasnak önmagát kell segítenie. (kis csend) Köszönöm, professzor úr.

KERESZTÚRI: Nincs mit köszönnie. A fejedelem is belátta, hogy maga már túl híres ember ahhoz, hogy boszorkányként bántsák, épp itt, ezen a tájon, ahol a türelmességükre mindig büszkék voltak fejedelmeink.

(Szünet)

APÁCZAI: Most örülnöm kellene. És magának is, professzor úr, örvendnie

kell, hogy jót tehetett. Az orvos örvend, hogy meggyógyította a halálos beteget. De aztán az orvosnak eszébe jut, hogy a beteg kilép a betegszobából, elmegy tőle, és az utcán kint éli a régi életét: fázik és éhes, mint az állat. Mire mentette meg az orvos a beteget? *(kis csend)* Mire?! *(apró szünet)* És most? Most lemehtek a toronyból?

KERESZTŪRI: Lemehetünk, János.

(A nézőtérén át a széksorok között a két koldus bejö, fel a színre.)

TISZTELETES *(lenéz)*: Urak, nagy tömeg gyűlt össze a templom udvarán. Élűkön az a két koldus.

(Valamennyien lenéznek.)

KERESZTŪRI: Mi ez a komédia?

TISZTELETES: Ezek nem úgy néznek ki, mintha istentiszteletre jöttek volna. S egyre idegesebbek, zajonganak. Vagy csak feszülten hallgatnak? De ez meg olyan, mintha pokoli zaj lenne. Hallják? Csendben vannak, figyelnek, s mégis mintha nagy zsvaj lenne.

(Figyelnek)

(A két koldus most idegesen „cikázni” kezd a színen.)

ELSŐ KOLDUS *(a nézőtér felé, mintha a tömeg ott lenne)*: Legyenek türellemmel, jó emberek, legyenek türellemmel!

MÁSODIK KOLDUS: Meglesz, mindjárt meglesz. Várjanak, jó emberek, várjanak!

(Egyre rémültebben „cikáznak“.)

ELSŐ KOLDUS: Ne fenyegetőzzenek, az Isten áldja meg magukat! Mért fenyegetik a szegény nyomorultat, aki magukért is vértett a Harmincéves Háborúban?

MÁSODIK KOLDUS: Nem bolondítottunk mi el senkit. Meglesz, mondom, hogy meglesz, csak várni kell egy kicsit!

ELSŐ KOLDUS: Ne bomoljanak.

(Most iszonyattal, mintha már a tömeg rajtuk lenne, mintha üldöznék őket, nagy kinnal-bajjal, lihegve kapaszkodnak fel a lépcsőkön.)

APÁCZAI: Ide jönnek! Tiszteletes úr, nyissa ki az ajtót.

(A tiszteletes gyorsan kinyitja, a két koldus ott ül az ajtóban, lihegve, rémülten, forgó szemekkel mondják)

ELSŐ KOLDUS: Meg akarnak bennünket ölni!

MÁSODIK KOLDUS: Mondják már meg: lesz itt valami? Mert úgy hallottuk...

ELSŐ KOLDUS: Te hallottad.

MÁSODIK KOLDUS: Én, igen, én halottam, hogy lenne itt valami... Valakit... innen... oszt mentünk, s mondtuk az embereknek a hírt, idecsődültek, s most meg akarnak bennünket ölni, mert azt mondják, elbolondítottuk őket.

(Kis csend)

ELSŐ KOLDUS: Harcoltunk a Harmincéves Háborúban, elfoglaltuk Szatmárt, Tokajt...

MÁSODIK KOLDUS: Fővezérünk, Kemény János már Nyitraig jutott...

APÁCZAI: Beszélünk velük, hagyják abba, beszélünk velük, ne féljenek! Menjenek nyugodtan!

ELSŐ KOLDUS: Megyünk, csak jönjenek velünk. Mi megyünk előre, de tessenek utánunk jönni... és tessenek valamit kitalálni... és valamit kiáltani nekik...

MÁSODIK KOLDUS: Tessenek azt kiáltani, hogy elmarad. Mára elmarad, de nem marad el örökre, csak máma marad el, hogy nem marad el a végtelenségig. *(szinte hisztériáisan)* Tessenek ezeknek az elvetemülteknek megmondani, hogy ne féljenek, csak máma marad el! Nem véglegesen, csak máma marad el — nem mindörökre!

(Sebesen indulnak, Apáczaiké utánuk, a két koldus szinte alázuhan a lépcsőkön, már lent vannak a székek között, rémülten tekintgetnek jobbra-balra.)

APÁCZAI *(a lépcső közepéről lassan lépegetve)*: Emberek! Ma elmarad az, amiért idegyülekezték! Ma elmarad! De talán holnap, de legkésőbb holnapután meg fog történni! *(Hangja egyre konykább lesz, szinte monoton módon ismétli a mondatokat. De kemény, szuggesztív hangon.)* Ma elmarad, amiért idegyülték. A koldusok nem hibásak. Nem bolondították el magukat! Senki sem hibás! Ma elmarad, de legkésőbb holnap vagy holnapután meg fog történni, amiért idegyülték!

(A két koldus rémülten a bejáratig jut már, s onnan mintegy védekezve fordítják vissza a fejüket, karjukat szemükhöz kapják, időnként fejüket is le-lehúzzák, mintha kővel dobálnák őket.)

ELSŐ KOLDUS: Hangosabban, Apáczai uram! Ezek nem hallják! Ezek nem hisznek nekünk! Jaj, ezek meg akarnak ölni!

APÁCZAI (mintha már berekedt volna, erőlködve mondja): Ma elmarad — de

nem örökre. Elhalasztották, de nem örökre.

MÁSODIK KOLDUS: Hangosabban! Az Istenért! Harcoltunk, véreztünk a háborúban, jó emberek! Mi is csak hallottuk, nem bolondítottunk el senkit. Hangosabban, Apáczai uram! Hangosabban! Hangosabban! Meghalunk!

(Mindketten kibuknak a bejáratú ajtón, hirtelen függöny.)

Vége

Román bibliaborító
a XVIII. századból

TITUS POPOVICI AZ EGYÜTTÉLÉS: A TÖRTÉNELEM PARANCSA

Apámnak sok magyar barátja volt, irodai kollégák, tekepajtások és szurkolótársak a futballmeccseken. (Anyám örökbe hagyta rám teljes és tökéletes, szinte kozmikus ellenérzését ezzel az „ügynevezett sporttal“ szemben — az ő szavai, bevallott gyávasággal rejtőzöm el mögém —, „ahol egy sereg, máskülönből normális, megállapodott, családos ember elveszti az esztét, üvölt és veszekedik, miközben nézi, hogy néhány másik bolond, bohócnak öltözött*, ide-oda futkos egy labda után.“)

Legjobban emlékszem Bondor Miska bácsira, aki azt mondogatta magáról, hogy „háromszáz éve elmagyarosodott román és húsz éve elrománosodott magyar“; aki oly ijesztőleg hatott rám szénfekete pillantásával és oly elbűvölőleg „vilmoscsászári“ bajuszával. Mindig fekete zakót viselt és fehér piké mellényt, s hozzá kürtőkalapot és csíkos nadrágot, és volt egy bambusz sétatálcája, benne egy vékony toledói pengével, amelyet néha, a legnagyobb titokban, egy-két percre nekem is megmutatott, megsuhogtatva a riadt kígyóként sziszegő levegőben. Mély, zengő basszusa volt, és remek kettőt alkotott apámmal, mikor vasárnaponként mindnyájan családostul felmentünk a szőlőbe, ahol szalonnát süttünk és savanykát, nyelvet feskő bort ittunk; s a sápadt esti égre tekintén és ellenségesen felrajzolódó fák közt fel-

zengő nótaszavunk — „A ruginit frunza din vii“ és „Hull a levél, sárga levél“ — valami magasrendű, szép összhang kifejezésének tűnt előttem. Egy alkalommal, valamelyik ilyen „kiruccanáson“, egy ismerős család egyik fiúsarját a szülei kiállították szavalni, mert úgymond „felelmetes tehetsége van hozzá“. (Mélységesen hálás vagyok a szüleimnek, hogy engem egész gyermekkoromban megkíméltek az effajta gyászos mutatványoktól: „gyere, drágám, mondj el szépen egy verset“, „énekelj valamit, hadd lássák, milyen jó hangod van“ vagy „no, halljuk csak gyorsan, mennyi nyolcszor hét“.) A szőke, sápadt, beteges fiúcska, játékaink örökös „foglya“ — „Te vagy a fogoly, maradj itt a sarokban, nem jöhetsz ki, mert be vagy zárva egy nagy lakattal“ — a vörös ördög szemekkel hunyorgó tűzhöz lépett, harcias pózba vágta magát, amit otthon bizonyára begyakoroltattak vele, s elkezdett sipítani egy sületlen versikét, ami valahogy így szólt:

*Román, hegyek szülötte,
Kerekedj fel hamar,
Légy kész, mert átkozott és
Kegyetlen a magyar!*

Bondor bácsi volt az első, aki tapsolni kezdett: „Brávó, kedvesem, mondhatom, nagyon szép!“ — és kürtőkalapja pereme alatt gunyorosan villant a tekintete. Apám azonban halálosan megharagudott:

— No, ez volt az utolsó alkalom, hogy velünk jöttetek. Kár, hogy a gyerekek is itt vannak, különben mondanék nektek

* Az eredetiben: *Imbrăcați ca „bohóții“ — termenul ardelean pentru clown.* A magyar nyelvből szövegből ezt, mint lefordíthatatlant, ki kellett hagynom. — *A fordító megjegyzése.*

egy-két keresetlen szót. Menjünk innen, anya, zedd a holmikát, te meg jöjj, Miska bácsi, folytatjuk nálunk az udvar végében, ott is friss levegő van! — A „művész“ nyaklevest kapott megbotrálkozott szüleitől: „Isten tudja, hol szedi fel ezeket a hülyeségeket, mert mi...“ De apám hajthatatlan maradt.

Pedig az ő gyermek- és kamaszkorának városa, Belényes, hosszas és szövevényes nemzeti torzszalkodások színhelye volt. Itt, ebben a régi román kultúrközpontban, talán még hangsúlyozottabban, mint másutt, elnemzetietlenítő próbálkozások is történtek. Nem véletlen, hogy mi olyan neveket viselünk, mint Titus, Augustin, Virgiliu, Corneliu, Sever, Septimiu; nem valamilyen „latinság-tudatból“ van ez, hanem egyszerűen abból az okból, hogy az akkori magyar hatóságok anyakönyveiben egyes nevek automatikusan változtak át: a Ion — János, a Teodor — Tivadar, a Iuliu — Gyula, a Victor — Győző lett. Az Egyesülés idején tragikus, véres eseményekre is sor került, s ezeknek az emléke, ez a nyílt és értelmetlen seb, sokáig fennmaradt még és sok lelket megmérgezett, amiről a későbbiekben még fogok beszélni. Az összettközések legártalmasabb utóhatása azonban, úgy tűnik, nem fennmaradt emlékük (a történelem, bizonyos szemszögből nézve, nem egyéb abszurd véráldozatok hosszú soránál), hanem a tudatban iszapként lerakódott hajlam a másik fél *megalázására*, lebecsülésére amaz egyetlen okból, hogy az magyar, román vagy zsidó. Ezek a szavak: „boanghenă“, „bűdös oláh“, „bűdös zsidó“, engem a legsúlyosabb sértségnél mélyebben sebeznek meg.

Biharban a történelem hozta magával, hogy együtt éljünk s együtt dolgozzunk, ugyanazon sors fiaiként; s mikor a keményen robotoló, földjük rabjai — a földéi, mely nem volt az övék — kiegyenesített kaszákat és hegyes vasvillákat ragadtak, senki sem kérdezte, hogy csatasorbeli társa Ion-e vagy János. Nem válogattak közöttük soha a tömlőcök s az akasztófák sem. Ionnak éppolyan nyomorúságos háza volt, mint Jánosnak; gyermekeik éppúgy nem járhattak iskolába, sem románba, sem magyarba, s elgyötört tagjaikra és megfagyott szemükre egyenlőképp borultak ugyanazok a hantok. Erről a szoros érzelem- és érdekközösségről mindenféle erkölcsi és politikai elvnel többet mondott számomra egy valóságos történet, amelyet Sütő András barátomtól, egy nemrég megjelent ragyogó könyv (*Anyám könnyű álmot ígér*) szerzőjétől hallottam néhány éve, egy tavaszi délben, Traianus osz-

lopa előtt, Rómában — mert a sors íróniája, hogy gyakrabban találkozunk egymással távoli tájakon, mint itthon.

„Két paraszt, egy román s egy magyar, szomszédok, valamin összevesznek. Csak úgy, egy semmiségen, ahogy ez előfordul tanultabb emberek közt is. Miután elküldözgetik egymást, a szüleiket, nagyszüleiket, élő és holt felmenőiket melegebb éghajlatra, s fenyegetőznek bicskával és fejszével, kifogynak a szóból, és akkor sor kerül a »boanghenă«-ra és a »bűdös oláh«-ra. Ezekkel a dolgokkal azonban a törvény nálunk nem tréfál.

Tárgyalás, ítélethirdetés: egy év, másfél év mindkettőnek »nemzeti gyűlöltre való bujtogatásért«. Miután illedelmesen s a pillanat ünnepélyességétől áthatottan meghallgatják az ítéletet, egyikük, mindegy, hogy melyik, a bíróhoz fordul:

— Hát, bíró úr, a törvény törvény, megértem. Csak arra kérem, engedje meg, hogy hazaugorjak egy kis szalonnáért meg pipadohányért. — Mire a másik bűntárs sértődötten felpattan:

— Hadd az ördögbe, van nekem itt szalonnám meg pipadohányom, aztán itt együtt leszünk, s megosztjuk; tán nem hagyjuk egymást a bajban, mi az ördög, sze emberek vagyunk és szomszédok...“

Én ott helyben felmentettem volna mindkettőjüket. De hát a törvény — törvény.

— — — — —

1940... Az „Anschluss“, Csehszlovákia, Sir Neville Chamberlain és Monsieur Daladier; a müncheni kapituláció, a huszadik század Canossa-járása; a Maginot-vonal nem bizonyul áttörhetetlennek; marne-i és verduni emlékek (főlősleges mésszárlások sötét emlékei, amelyekkel később költeményekben, regényekben, filmekben, képeken és szobrokon magasztosítanak fel egyfajta „tűzoltó-realizmus“, úgy látszik, igen hosszúéletű stílusában); „la furie française“; „a szurony, uram, a szurony, végül mégiscsak az dönti majd el a háború sorsát“; „nekünk is van II. Károly-vonalunk, csak merjenek jönni...“

Később láttam a II. Károly-vonal munkálatait: a tankelhárító akadályok a községek be- és kijáratánál, hát azok legalábbis igazi mesterművek voltak, a nagy Vauban is gyönyörködhetett volna bennük. Néhány oszlop az országútba ágyazva, kettes vagy hármas sorban (a község stratégiai jelentőségétől függően), s az oszlopok közt rekettvevszöből font kerítés, melyre — mint tudnivaló — a páncélcocsik nagy mértékben allergiásak. Hogy a falusi szekerek mindazonáltal ki-

és bejárhassanak, az oszlopok közt keskeny kígyóút vezet át, amelyen egy tank nem férhet el, valamivel szélesebb lévén. Nem tudom, hány tanknak állták útját ezek az akadályok, de azt igen, hány szénásszekér borult fel a kényszerű szlalomok közben... A román burzsoázia önfeláldozóan és hozzáértően gondoskodott a „szent határok“ megvédéséről. Belényes tömve volt katonasággal, főképpen hegyivadászokkal, és ezredparancsnok, Strat ezredes, Liviu Rebreanu egyik nővérének a férje, egyike volt azoknak a román tiszteknek, akik számára a haza és határai nem jelentettek pusztán üres szót: az ezred harcra készült. Hozzánk is bekvártélyoztak egy fiatal alhadnagyot, a Mánástirea Dealului-i katonai liceum friss végzettjét; nekem roppant imponálóan tetszett galambszínű „à la gauloise“ bajuszával, melynek két vége a zubbonya hajtókájáig csüngött.

S aztán láttam őt sírni, mint egy gyermeket, a megalázottságtól és tehetetlen haragtól a bécsi diktátum döbbenetes hírére. Nem, ez nem lehet igaz, ezt nem volt képes felfogni senki, hogy az ország testének egy darabját harc nélkül fel kell adni egy arcátlan döntés következtében. Manoilescu elájult fájdalomában odafent Bécsben, ám végül is *aláírta* a döntést, s ha jól tudom, később sem lett öngyilkos, hanem fájdalmas szívvel megtért a mezőgazdaszathoz, mivelhogy „gyáriparos és mezőgazdász“ volt. Nem, ez valami abszurd dolog volt és hihetetlen; nagybátyám, Petru Bugă tanító — a ki nek egyéniségem alakulásáért sokat köszönhetek — utóbb elmesélte nekem ennek a néma, lecsüggesztett fejű visszavonulásnak egész kálváriáját, amikor a fegyverek töltve voltak, de a ravaszukra tett ujjat a román burzsoázia *történelmi méretű árulása* megbénította.

Nem, ez lehetetlen volt.

Azokban a napokban híre ment, hogy Szebenben nagy népgyűlés lesz, amelyen Iuliu Maniu bejelenti a nemzeti ellenállási háború megindítását. Pontosan emlékszem arra az estére, amikor apám egyszerűen, hangzatos szavak nélkül búcsút vett tőlünk, és elindult harcolni. „Legyetek óvatosak, vigyázzatok magatokra...“ Mi egyébként már felkészültünk, volt némi tartalékunk: mintegy tíz kiló cukor, vagy kétszerannyi liszt, s egy bödön zsír. Két vagy három nap múlva aztán hazajött apám, borotvátlanul, karikás szemmel, piszkosan, s valamely vak dühvel telten, amilyennek sohasem láttuk. „A barom, a nyomorult, a szenilis hülye, az áruló pénzeszsák... az

Elnök Úr!... a Nagy Román!... a badacsonyi Szfinx!... Nem dugta a képét a tömeg elé! Elküldte Corneliu Coposut, Ilie Lazárt vagy mit tudom én kit, *ejusdem farinae*, s az »beletörődésről«, »forró imákról«, »a mostoha sors előtt való meghajlás szükségéről« beszélt a népek.”

Mielőttünk akkor foszlott szét a Maniufitosz, melyet oly hathatósan és — ismerjük el — olyan ügyesen tápláltak be Erdélyben főleg a kispolgárság s a parasztság lelkébe. Maniu politikája, minden nemzetellenessége, a Vaszgárdával való komázás, a Zelea Codreanuval kötött választási paktum, s mindezek betetőzésekként az említett megalkuvó gesztus ellenére — ami tovább folytatódott az Antonescu-diktatúrával való, a jezsuita *reservatio mentalis* alapján álló együttműködéssel, az augusztus 23-i fegyveres felkelés fékezésével (amelyről a Iuliu Maniu-gárdák patronálója, saját nyilatkozata szerint, *csak másnap* értesült), a „Feketeszűrösök“ ellenforradalmi bandáinak szervezésével, a háborús bűnösök padján ülő Antonescunak nyújtott joggal, és végül is befejeződött azzal a gyászos szökési kísérlettel — mindezek ellenére Maniu néparúló politikája nem nélkülözött bizonyos mélyebb gyökereket, amelyek 1918-ban, az Egyesülés ünnepeyes pillanatában indultak sarjadásnak.

Tehát a mítosz, mint minden mítosz, tartós volt; s végül is ki tudott eligazodni a burzsoá politika szövevényében, melyben maga a román burzsoázia is utat tévesztett?

Ugyanakkor azonban, pontosabban még a bécsi diktátum előtt, az RKP álláspontja szilárd és megingathatatlan volt; a kommunisták pártja már akkor kezébe ragadta a nemzeti méltóság zászlaját, melyet a „történelmi“ pártok megrongyolódni hagyták és eldobtak. Hadd idézzek csak egyetlen, kevésbé ismert példát. Egy brosúráról van szó, amely 1939 márciusában jelent meg Nagyváradon, írója *Szenkovits Sándor munkás*, a címe pedig: *Nem kapitulálni! Ellenállni!* Ebben a brosúrában mostani barátom, Sanyi bácsi — aki a Delta birodalmában vagy retyezáti menedékházunkban hosszú-hosszú éjszakákon át annyiszor idézte fel előttem, mit jelentett pártunk bonyolult, rendkívül sokoldalú, hősiességű munkája az illegitimitásban — azt írja, hogy az erdélyi magyarok szabadsága, függetlensége és fejlődése elválaszthatatlan a román nép nemzeti függetlenségétől, Románia sorsától. Márpedig Románia függetlenségét és területi épségét — írja — a tengelyhatalmak súlyosan fenyegetik,

s ez a fenyegetés így egyúttal az erdélyi magyarok ellen is irányul; ezért tehát mind a magyarok, mind az egész román nép érdekével összhangban, határozottan antirevizionista álláspontot foglalt el (a szó akkori értelmében, tehát a határok revíziójára vonatkozóan, de magától értetődően abban az értelemben is, ahogyan ma használjuk, igaz, eléggé ellentmondásosan). És miután levonja a fentebbiekből adódó összes következtetést, elvtársai nevében kijelenti, hogy készek a tengelyhatalmakkal és csatlósokkal szemben, ha kell, fegyverrel a kézben, szervezetteren, bátran, véráldozat árán is megvédeni Románia határait, a politikai harc terén pedig készek leleplezni a tengelyhatalmak belső ügynökeit, legyenek azok magyarok, németek vagy románok — mert nem a budapesti hitlerfasiszta uraktól várják nemzetiségi jogaik biztosítását, hanem a román néppel való egyetértéstől és együttműködéstől, a két nép egységétől.

Nem tudtunk rólok — mondta apám egy-két évvel ezelőtt, amikor felolvastam neki a brosúrából a fentebb ismertetett részt —, börtönben voltak vagy üldözték őket... Én akkor beléptem volna *bármelyik* pártba, amelyik fegyveres harcot hirdet, és kitartottam volna halálig.

Az ő számára mindenesetre attól a szebeni naptól kezdve Maniu megszűnt létezni, s lehet, hogy bennem is azóta rögződött, egyelőre öntudatlanul, az az embertípus, amelyet később Romulus Papp de Zerind és Salvador Varga alakjában próbáltam meg leírni. Jól, rosszul írtam-e le, nem tudom. Lehet, nem elég „tárgyilagosan“. De mikor hazaárujáról van szó, nem voltam és nem vagyok képes tárgyilagossnak lenni.

Lehet, hogy apámat az a szebeni eset indította arra, hogy 1944-ben belépjen az RKP tagjainak sorába. Hogy miért és hogyan zárták ki, később elmesélem.

Belényes székvárosa lett a megcsontított Biharnak. Házunk egyre inkább hasonlítani kezdett holmi éjjeli menedékhelyhez, azzal a különbséggel, hogy anyám — a tisztaság és rend megszállottja — vigyázott, hogy minden „ragyogjon“; több mint tíz család húzódott meg nálunk, egymás hegyén-hátán aludtunk, s az udvaron főztünk nagy rézüstökben, miközben a város lejtős utcáin zöldséges bandák vonultak és azt üvöltözték:

*Halált, halált csak gárda-taghoz illőt,
Mely esküvőnél szentebb esküvő...*

(A vasgárdista „győzelem“ napján, amelyet a bécsi diktátum nyílt elfogadása szentelt meg, s az a csata, mely közben néhány golyólt lőttek a II. Károlyt és Lupescu asszonyt száműzetésbe vivő vonat után, apám kicsiny irodájában megjelent egy csizmás, zöldséges, vállszíjas, derékszíjas és az utóbbin fatokba dugott Mausert hordó postai kézbesítő, akiről apám azt mondta, hogy „részeseg nyomorult, ha nem volnának gyermekei, régen kirúgtam volna“, s elordította magát: „Éljen a Gárda és a Kapitány, bajtárs.“ Mire apám rádörrent az ő ablaküveg-repesztő hangján:

— Bajtárs vagy te a keresztanyád térdével, én neked *tiszelt postafőnök úr* vagyok, megértted? Most pedig mars ki innen, s nekem jelentkezz szabályos postai egyenruhában, nem efféle cirkszi maskarában.)

A házunkban elszállásolt menekültek közt volt bizonyos N. is, egy finom, előkelő, „sel et poivre“ bajuszkát viselő úr, azelőtt valamilyen főtisztviselő — talán épp igazgató — a nagyváradi posta-inspektorátusnál. Nagyváradon való megjelenése 1920 táján emlékezetes esemény volt. Egy napon értesítés jött Bukarestből, hogy N. úr, a nagyváradi központi postahivatal új főnöke, ekkor s ekkor érkezik. Az állomáson ünneplőbe öltözve, fecskefrakkban, csikos nadrágban, glaszékesztyűsen és kürtökálopon várták jövendő beosztottait, csaknem valamennyien bécsi és budapesti főiskolák végzettjei, dr. Ioanovicu, dr. Bondor Mihály... s valahol hátul a fiatal, harmadosztályú kishivatalnok, Popovicu Augustin is. A vonatról egy bohó, evezős-sapkát és világos selyem hajtókéjú szmoking-kabátot, fehér nadrágot és teniszcipőt viselő ifjone szállt le, elegánsan lóbálva kocás útitaskáját. „Jó családból való fiú“ volt, jó összeköttetésekkel a liberálisoknál; öt év alatt vagy három házat szerzett magának Nagyváradon, arroganciája nem ismert határt, s alig lehetett megakadályozni, hogy teljesen szét ne züllessze az osztrák—magyar időkből maradt postahivatalt, amely — mint a közszolgáltatások általában — náluk bő tapasztalat alapján, kifogástalanul volt megszerveve.

S minthogy most Belényes lett a megyei székváros, N. úr, miközben nálunk lakott és a mi asztalunknál étkezett, elintézte, hogy kinevezzék postafőnöknek apám helyére, akinek úgymond nincs „felsőbb“ végzettsége. Igaz, hogy N. úrnak sem volt egyéb végzettsége az érettségénél, de neki „felsőbb“ összeköttetései voltak. (Az ember, mint egy kissé

cinikus barátom a mi korunkra vonatkozóan megjegyezte, nem egyéb, mint „összeköttetéseknek summája.”) Minket tehát röviden és halogatás nélkül kitétek a házunkból (egy vagy két napot kaptunk rá, hogy helyet keressünk bútoraink elraktározására), s ettől kezdve aztán egyetlen bolyongás lett az életünk; de erről később fogok beszélni.

Egyelőre ott vagyunk abban a szomorú emlékü szeptemberben és októberben, amikor mi, gyermekek — váradi pajtásaim, akiktől azelőtt egy évvel váltam meg — elfoglaltuk a posta százaz kórkokkal tele udvarát, az összes melléképületeket, a padlásokat és a pincéket. A menekültek mindnyájan hőskö voltak, súlyos veszedelmeken mentek át, úgyhogy én egyszerre lefokozódtam; nem én voltam többé a „főnök”, hanem akkori és mostani jóbarátom, Romică Anderco, jelenleg a tulceai kikötő kapitánya, társam a pompás tavaszi és őszi vadásztúrákon Caraorman felperzselt nádasában, Belciug tavain, Grasnicolon, szél permetezte folyékony aranytól csillogó reggeleken, amikor vonulni kezdenek a vadludak, felhangzik nosztalgikus, bánatos kiáltásuk, és a kéz rátapad a fegyver agyára... Romică főnökségét senki sem próbálta elvitatni, többek között azért sem, mert volt egy pisztolya; igen bizony, valódi pisztolya volt, egy öt milliméteres, kétlövetű Deringer négy golyóval, amelyet állandóan rejtgetnie kellett, mivelhogy az apja, Cornel Anderco úr, fölöttébb hirtelen haragú ember volt.

A régebbi és új menekültek naponta összegyűltek; némelyek elmesélték, hogy maradni akartak, de huszonnégy órai hatállyal kiutasították, marhaszállító vagonokba tuszolták, leköpdösték, megalázták őket, látniuk kellett, amint a „nyilasok” rávizelnek a román zászlóra; a keserűség és felháborodottság nőttön-nőtt. „Hagyjátok, biztosan túloznak is!” — mondta apám, de akkor híre jött az ippi és ördögkúti vérengzéseknek; gyermekeket, nőket, öregeket gyilkoltak meg azzal az ürüggyel, hogy gránátot dobtak közéjük. Nem lehetett szó többé semmiféle túlzásról; a szenvedélyek zsílípei mindenütt felszakadtak. Ekkor megjelent nálunk apám néhány magyar barátja, akik nyugtalanok voltak és féltek, nehogy a menekültek rajtuk álljanak boszszút.

— Hát én hol vagyok? — mennydörgött apám. — Hát én ki vagyok, a belényesi postahivatal főnöke, vagy egy nagy senki? Ha én telefonálok Bukarestbe... igenis, Bukarestbe, mit néztek úgy rám? Hát hibásak vagytok ti valamiben? Köz-

tetek is akad épp elég szemét ember, köztünk is; na gyerünk, ígyünk egy fröccsöt, s nézzek a munkám után, mert ki se látszom belőle.

Amikor megjelent a *Străinul* (Az idegen) című regényem, azért a fejezetért, amelyben a „Iuliu Maniu gárda” szárazajtai és más székelyföldi bestiális vérengzéseiről írtam, keserű szemrehányásokban volt részem Nagyváradon.

— Hogy írhattál ilyesmit, még hogyha megtörtént is? Nem gondoltál rá, milyen színben tűnünk fel *mi, románok?*

— Számomra azok, akik képesek voltak ilyesmit elkövetni, nem románok. Sőt még csak emberek sem. Egy külön alfaj, amelyet ki kell irtani.

— De hát az ippi és ördögkúti bestiálításokról miért nem írtál? Miért említed azokat csak futólag?

Nem emlékszem, akkor mit válaszoltam, de íme mai válaszom a kérdésre: mint kommunista román író, a román fasizmus, a román nevet bemocskolókk leleplezését tartottam és tartom feladatommak.

Ami pedig a magyar fasiszták, a „szálasisták”, „nyilasok” rémtetteit illeti — amelyeket én magam *éppolyan jól ismerlek* —, meggyőződésem, hogy azokról még fogok olvasni Sütő András, Szabó Gyula vagy Páskándi Géza barátaim írásaiban; mert csak ha tüzes vassal égetjük ki ezt a fekélyt, a huszadik századnak ezt a rettentő szegényfoltját, csak akkor mondhatja el a nyomasztó emlékek sebhelyeit még tudatában viselő nemzedékünk, hogy megtette kötelességének egy részét. Csak egy részét — de talán a legfontosabbat.

Pontosan emlékszem, milyen körülmények közt hallottam először a szárazajtai tragédiáról.

Tizenkilenc éves voltam vagy húsz — és a színházak újonnan kinevezett felügyelője! Apám levelét, melyet ez alkalomból küldött, maig is őrzöm egy dossziéban. „Mit ért meg az öreg az új időkből?” A levél így szól:

Nagyvárad, 1950. márc. 14.

Kedves fiam,

leveled, melyben értesítesz, hogy kineveztek inspektornak, és hogy mostantól kezdve nem szorulsz rá a mi segítségünkre, csöppet sem volt számunkra örvendetes. Ellenkezőleg, mind anyádat, mind engem igen elsomorított. Maga a hang, ahogy megírtad, bizonyítja meg-

gondolatlanúságodat és éretlen ítéltejedet. Ami pedig azt vagy azokat illeti, akik ilyen felelős állásba kineveztek, nem akarok semmilyen minősítést használni, de mondj meg nekik, hogy apád komolytalanoknak találja őket. Én több mint 30 évig dolgoztam, míg azon meg-tiszteltetésben részesülhettem, hogy inspektor legyek a P.T.T.-nél!!! Hogy pedig te, 20 éves éretlen fiatalember, ilyen felelős tisztségbe juthass, az egészen ele-mi felelőtlenségről tesz bizonyosságot annak (vagy azoknak) a részéről, akik ki-neveztek. És hogy te, a mi fiunk, ezt elfogadtad, mélységesen bántotta mind anyád, mind engem. Egész éjszaka nem aludtunk, s azon töprengtünk, mit hi-báztunk el a nevelésedben, hogy ilyen könnyelműnek bizonyulhattál. Mind anyád, mind én igen határozottan ké-rünk, nézz a tanulás után, az Egyetemen példásan látogasd az órákat, s az erkölcsi magatartásod olyan legyen, hogy mi bármikor arcpirulás nélkül hallhassunk rólad.

Apád,
Augustin Popovici

Ui. Anyád küld valami süteményt. Ha nehezedre esik beadni a lemondásodat, írd meg nekem annak az elvtársnak (vagy elvtársaknak) a nevét, akik megbíztak, s én majd megmagyarázom nekik, hogyan állnak a dolgok.

Nos tehát, ebben a fontos minőségem-ben, mint felügyelőt, kiküldtek az éppen kampányban lévő marosvásárhelyi ma-gyar színház turnéjának „jó menetéről” gondoskodni.

Mi történt voltaképpen? Májusban azon a vidéken nagyszabású vallásos ün-nepélyt szoktak tartani — azt hiszem, még ma is tartanak —, s a minisztérium úgy látta, hogy egy jól és kellő eréllyel megszervezett világi ellen-kampány (sza-badtéri színelőadások, sportversenyek, futballmeccsek, tánc) letéríti majd a Székelyföld lakosait misztikus tévelygésük útjáról, s a tudományos materializ-mus fénylő magaslatai felé kalauzolja őket. Oly rámenős mozgósítás volt, mintha háború tört volna ki, s ezért csak hosszas járkálás után találtam rá a truppra, mely Kaverin valamelyik — egyébként szép — darabját játszotta; az-tán együtt utaztunk tovább egy minden-féle kellekkel, díszlettel, valamint színe-szekkel zsúfolásig megrakott teherautó-ban, végig a szorosokon. Kegyetlen hideg volt, én pedig csak egy könnyű városi ruhában érkeztem; előadás után magam-ra vettem a darabban szereplő szovjet

tiszt köpenyegét, ami arra készítette szál-lásadó gazdasszonyunkat, hogy mikor meglátott, a ferje után kiáltson:

— Andor! Már az oroszok is jöttek! A teherkocsi sofőrje rokonszenves fia-tal legény volt, jól összebarátkoztunk; egyformán szerettük a borókapálinkát, azaz a „fenyővizet”. Egy langyos délutá-non (van egy-egy pillanat, mikor a ta-vaszt ugyanaz az oktalán, bizonytalan, a szívet enyhén megdobogtató szomorú-ság lengi be, akár az ősz) a Maros partján álltunk egy mihaszna horgász-felszereléssel. A sofőr akkor elmesélte, hogyan ítéltek őt halálra.

Honvéd volt, tényleges katona, és Bu-dapesten érte az ostrom. Megpróbált át-szökni az arcvonalon a szovjetekhez, de elfogták. A rögtönítélő katonai bíróság matematikai pontossággal működött, alig több mint három perc alatt letárgyalta a perét, és halálra ítélte; a kivégzésre másnap hajnalban került volna sor, mi-vel a hóhér (Magyarországon akasztottak, s ehhez a művészethez szakember kel-lett) más „hasonszőrűekkel” volt elfog-lalva.

Sohasem felejttem el aprólékos, de nem túlzó elbeszélését mindenik átélt per-cről, mikor kétségbeesetten tapogatta az őnála sokkal hosszabb életének készült falakat; mikor fel-fellobogott benne a reménykedés; mikor jött a szenny-színű hajnal, s ő százszor elképzelte, amint láthatatlanul átbújik a kulcslyukon és elindul hazafelé... Reggel érte jöttek, de nem a kivégzőhelyre vitték, hanem egy magasrangú tiszt elé, aki így szól: — No fiam, egyelőre nem akasztunk fel.

— Alázatosan kérдем, mikor szíves-kednek felakasztani? (Nem, az abszurd egyáltalán nem „mozgósító témákban” szükkölködő írók kitalálása.)

Közölték vele, hogy parancs jött a kivégzések felfüggesztésére; az elítélteket az első vonalba küldik, ahol vértükkel moshatják le a gyalázatot „hősies küzde-lemben a harcoló Magyarország meg-védéséért”.

Így került az első vonalba, ahonnan egy félóra múlva újra megpróbált át-szökni a szovjetekhez — s ezúttal sze-rencsésen. És aztán ugyanő beszélt el, hosszas kéréslesemre, rendkívül restel-keve, s mindvégig félve, *nehogy meg-bántson*, a Maniu-gárdisták szárazajtai öldöklését. Elmondta, hogyan vonultak be a faluba egy este üvöltve, füttyöget-ve, a levegőbe lődözve a vasgárdista csa-vargók, kalandorok és közönséges bűn-özök, a társadalom söpredéke, Gavrilă Ol-teanu, a Szeben környéki puskaműves

és „nagy román“ vezetésével.

A „vezérkar“ összeült... nem, nem mondom meg, hogy kinek a házában, nem az illető neve miatt, amit egyébként nem is tudok, hanem a foglalkozása miatt; aztán összeterelték az egész falut a templom udvarára, s ott néhányat közülük lefejeztek, az asszonyok, gyermekek jelenlétében, akiket Daimler-Puch géppisztolyaikkal kényszerítettek helyben állni. (Mindezt már megírtam borzalommal és undorral eltelten, de azazal a meggyőződéssel, hogy meg kell írni, *Az idegen* XVI. fejezetében; nem tudom, jól-e vagy rosszul.)

Most egy-két esztendeje kedvenc retyezáti menedékházamban a *Carpații*-nak, ennek a szép vadász és sporthorgász folyóiratnak régi évfolyamait lapozgattam, amelyet dr. Ionel Pop szerkesztett — a jeles vadászati szakíró, akit gyakorta látok lassan és méltóságteljesen az Írók Háza felé lépkedni. Nem merem megszólítani, mert nem ismer; vagy egy-két évvel ezelőtt a *Carpații* egyik régi számában olvastam egy vadászati témájú cikket, mely alatt a Gavrilă Olteanu aláírás állt; a szerző elbeszéli, hogyan lőtt egy őzbakot, s miután átborzongott rajta a sikerült lövés láza, hogyan közeledett a bakhoz „vadász-módra“, levett kalappal, „utolsó üdvözléssel“ járulva az immár holttá dermedt ellenfél elé, aki a sportszerű küzdelem gyönyörűségét szerzte meg számára.

Néhány héttel ezelőtt pedig, miközben levéltári anyagokat tanulmányoztam a Petre Sălcudeanu barátommal közösen írott folytatásos tv-játékban való felhasználás céljából, a következő okiratra bukkantam:

nálás céljából, a következő okiratra bukkantam:

Jegyzőkönyv

Ma, 1944. szeptember 6-án...

Alulírottak, Iuliu Maniu úr azon utasítása értelmében, hogy alakítsunk önkéntes ezredeket a leigázott Erdély felszabadításáért folyó harcban együttműködni... megkezdtük az önkéntesek felvételét, akik azon célból lépnek be a mondott ezredbe, hogy elűzzék a hamisság és hazugság által uralomra jutott kormányzatot.

Gavrilă Olteanu, parancsnok

Majd tovább, ezúttal a letartóztatása után, az állami szervek előtt tett vallomásából:

„Il olyan egyént találtunk, akiknél fegyver, lőszer és katonai felszerelés volt (mindenkínél volt ilyen azokban az időkben! — T. P.), és ezeket az egész község színe előtt, *nem lévén semmilyen lehetőség a brassói haditörvényszék elé szállításukra* (kiemelés tőlem — T. P.), golyó általi halállal kivégeztük.“ És alább:

„Én, látva a székelyek kovásznai, pákói, zabolai rémtetteit, amelyeket hallatlan kegyetlenséggel követtek el, úgy döntöttem, hogy ezt a kettőt fejszével végezzem ki...“

A szárazajtai áldozatokról nem találtam semmi feljegyzést; a fiatal sofőr azt mondta, hogy egyikük a magyar vöröshadseregben harcolt 1919-ben, egyikük pedig a legszegényebb ember volt a faluban.

Csordás Elemér fordítása

Részletek a szerzőnek a *Luccefáruiban* folytatásokban megjelent önéletrajzi írásából.

Búcsú Lázár Józseftől

Mintha csak tegnap történt volna: előbb a kollégák baráti társaságában, majd később a Megyei Pártbizottságnál köszöntöttük a nyugdíjba vonuló Lázár Józsefet. Kifejeztük elismerésünket és hálánkat mindazért, amit lapunkért tett, és kértük őt, maradjon továbbra is a Korunk munkatársai között.

Ki hitte volna akkor, hogy jogi kiválása a szerkesztőségből csak néhány hónappal előzi meg visszavonhatatlan eltávozását körünkből?

Ki gondolt volna arra, hogy akkori búcsúnkat ily rövid idő után a végleges búcsú fogja követni?

Mégis így történt.

Lázár Józsefben az új Korunk egyik alapító szerkesztőjét, az igaz kommunista újságíró-t vesztettük el, a kiváló kollégát és azt a kissé zárkózott, de meleg szívű embert, aki mindannyiunk számára példakép lehetett kötelességteljesítésben és elvszerűségben.

Mélyen etikus lény volt. Sikerült megőriznie meggyőződését, amely erőt adott neki az illegális kommunista mozgalom küzdelmeihez, és antifasiszta publicisztikáját ösztönözte. Ez a meggyőződés, szilárd internacionalista-nemzetiségi elkötelezettsége vezérelte a felszabadulás utáni jelentős beosztásaiban, a Világosság élén, a Magyar Népi Szövetség vezetőségében és a Nagy Nemzetgyűlés képviselői között.

És ugyancsak meggyőződése segítette át a megpróbáltatás évein is.

Ha röviden jellemezni próbálnók Lázár József életének tartalmát, azt mondhatnók, hogy munkacentrikus volt. A lelkiismeretesség és a felelősség nagy erényei pedig mindig az önképzés, a szüntelen önalakítás törekvéseivel társultak benne.

Nyugdíjazása után sem szűnt meg érdeklődni, tájékozódni a társadalomtudományok területén. Mindig fogékony volt és érzékeny maradt az élet prob-

lémái, a valóság ellentmondásai iránt, ezek alkották közírói munkásságának állandó témáit.

Ez a fogékonyság jellemezte cikkeit és riportjait, amelyek valamilyen szent elégedetlenséget, következetes építő bírálati álláspontot fejeztek ki életünk egyes visszasságaival szemben.

Írásaiban sohasem elégedett meg azzal, hogy felmutassa az eszményt és megfogalmazza a társadalmi-erkölcsi követelményt, hanem mindig szembe-sítette őket a tényekkel. Ebben a magatartásban kommunista éthosza és humánuma nyilvánult meg.

Megbetegedése előtt bent járt a szerkesztőségben és bejelentette, írni kíván az „emberi kommunistáról“, hogy modelljének körvonalazásával a lap, az ország a romániai magyarság ügyét szolgálja.

Tervét nem valósíthatta meg. Már nem írta meg ezt a cikket. Bennünk azonban, akik becsültük, tiszteltük és szeretttük őt, emléke úgy él és úgy fog élni, mint aki életével, munkásságával példázza a humánus kommunista leg-szebb tulajdonságait.

KORUNK

Tvardovszkij példája

Amikor Vaszilij Tyorkin az irodalomban megszületett, vérvörös verseket, halálsápadt verseket, lázító verseket, dűbörgő sirverseket írtak a világ költői, s nem volt számukra fontos, hogy milyen a műfaj, csak az indulat, mely egy táborba fogta az igazakat. Akkor történt az a rendkívüli irodalomtörténeti esemény, hogy újjászületett egy antik műfaj — a hősköltemény. A nagyon antik, elfeledett eposz, melyről akkortájt legfennebb két légmentes riadó kö-zött hallottak valamit a világháború iskolás gyermekei, de már rég — is-tenem, mióta! — nem talált költő tollára. Föltámadott tehát, nem a fönix-madár hamvaiból, hanem harcokocsik keréknyomának porából, és zengett a mókás parasztleány, Vaszilij csodával határos tetteiről, az átlag-negyven-hármas csizmában strázsáló, jó órájában tábori kondér körül silndörgő kis-katonáról, aki a maga bőrén próbálta ki a hősiességet, és tudta, milyen isten-telen hősiesség télvíz idején átkelni a folyón, s bevenni a túloldalon egy parányi frontszakaszt.

Tvardovszkij több más nagy költői művet hagyott ránk, de szívünkhez leginkább a Vaszilij Tyorkinnal nőtt, ezzel a legújabbkori hőskölteménnyel. Életművét mint irodalomtörténeti jelenséget, századunk írásművészetének részét vizsgálva is, legelőbb a hős-keresés, hős-teremtés költői szándékát és megvalósítását méltatjuk. Mert amikor Tyorkin megszületett, a kor költői többnyire nem hősöket eszményítettek; az egyetemes líra szótöbbséggel az Ember deheroizálását panaszolta fel, jóllakott a parádés felvonulásokon hir-detett hősiességgel, s inkább vádolt az emberi méltóság megtiprásáért, vá-dolt hivatalból kikiáltott és talapzatra emelt ál-titánok garázdaságáért. Szol-gáltatott erre indítékot a világ, a fegyverektől megkínzott, fasizmusoktól meg-becstelenített. Ritka szép gesztus volt nevet adni a frontokon haldokló kis-embernek, s hősi tetteiről beszélni úgy, hogy az nagyszerű legyen, de nem

hamis; ritka hang volt a Tvardovszkijé, az a Nyekraszovtól vagy még régebből, a sztyeppek gúzlás vándorénekeseitől örökölt, a népi epika naiv és igaz rácsodálkozásaival, ízes és vaskos humorával összehangzó mesélőkedv; ritka volt bizony az az optimizmus, a Tyorkiné, a Tvardovszkijé, mely csak az igazán tisztaszívű hívő keveseknek volt birtokában a világ annyi pesszimizmusa és kincstári optimizmusa között.

A szovjet irodalomtörténet úgy is számon tartja életművét, mint jeles irodalomépítőét. Az az író volt, aki az irodalmat közügynek tekintette, s szerkesztőként — mint közügyet kezelte.

A legtekintélyesebb szovjet irodalmi folyóirat, melynek Tvardovszkij betegségéig főszerkesztője volt, világnézeti és esztétikai igényességével, az irodalmi-művészeti új és megújulás ösztönzésével a kommunista lapszerkesztő etikájának, helytállásának tanúsága. Nem merül feledésbe, hogy elsőként közölte a háború utáni szovjet irodalom számos olyan jeles alkotását, melyek azóta már világsikert arattak. Ehrenburg és Fegyin visszaemlékezései — csak két példa. A Tvardovszkij által főszerkesztett Novij Mirnek nagy érdeme és szerepe volt abban, hogy az ötvenes években elindult egy költőnemzedék, mely megújította a szovjet lírát; elindította és támogatta azt a Voznyeszenskijt és azt a Jevtusenkót, akiktől saját költői ízlésével, illetve gyakorlatával olyanannyira különbözött Alekszandr Tvardovszkij. A próza erkölcsi-esztétikai megújulásáért is az ő folyóirata tette a legtöbbet (ő közölte többek között Szolzsenyicin elbeszéléseit). Ha föllapozzuk a Novij Mirt, annak a szerkesztőnek a szép emberi vonásait is fölismerjük, aki tudott harcolni a mások igazságáért is úgy, mint a sajátjáért, s aki csak önmagával akart azonos lenni. Mert az ügy — több, mint az egyes ember.

Tavaly, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom évfordulója alkalmából a legmagasabb állami kitüntetést adományozták Tvardovszkijnek.

Halálakor gyászolta az egész szovjet irodalom, gyászolták a szovjet irodalom barátai szerte a világon.

Hősei a mesékben tovább élnek.

Böloni Sándor

Az irodalmi riport természetrajzához

A romániai magyar irodalomszociológia, bár még fejlődésének kezdeti szakaszában van, máris élénk érdeklődést váltott ki. Ez az érdeklődés elsősorban annak az úttörő és következetes munkának a gyümölcse, amelyet Csehi Gyula fejt ki. Formális ismérvek alapján a fenti törekvéshöz kapcsolhatnók Kovács János cikkét is, amelyben mérlegre teszi a közelmúltban megjelent irodalmi riportokat (Implicații sociologice în reportajul literar din revistele maghiare din țara noastră — A hazai magyar folyóiratokban közölt irodalmi riportok szociológiai vonatkozásai. Lupta de clasă, 1971. 8.). A cikkekre felfigyelő társadalomkutató, már a cím alapján is, joggal számíthat az irodalmi riport sajátos, szociológiai szemléletű elemzésére. Az irodalmi riporttal kapcsolatos társadalmi elvárásnak és szociológiai következményeinek ismertetésével azonban adósunk

maradt a szerző. A címben szereplő szociológiai jelző a szövegben sajnálatosan egyetlenegyszer sem található. Még továbbmenve, a szociológiai elemzés is egyelőre a „quantité négligeable” sorsára jutott. Ehelyett nagyon sokszor találkozunk a szociográfiai kutatás, az ankét, a dokumentáció, a statisztikai megalapozottság fogalmainak pedáns igényével. A szerző lényegében a „szociológiai vonatkozás” címszavának fedezetében átcsap az irodalmi riport műfajelméleti és alkotásmódszertani problematikájába. De így is jó, mert hiszen mindannyiunkat érdeklő és fontos kérdéseket vizsgál. Milyen lényegű az irodalmi riport, szociográfiai avagy irodalmi, mennyiben tudomány és mennyiben művészet?

A helyes megválaszolás felé hívó kritikus azonban nem mutatja meg, milyen módszertani úton hív a cél felé. Nem mutat rá, hogy bírálatának, értéktételeinek meghozatalában irodalmi vagy szociológiai ismervekre támaszkodik-e. Ha az irodalomszociológiai megközelítés útját választja a szerző — márpedig a címadásból ez tűnik ki —, nem értjük, hogyan maradhatott figyelmen kívül az irodalmi riport szociológiai motivációjának kifejtése. Természetesen itt nem az elméleti kibontás, hanem alapvető szociológiai kategóriáknak a bírált, elemzett riportok tematikai és módszertani elemzésébe való szerves bekapcsolását értem. S melyek lennének ezek az alapvető kategóriák? Az irodalmi riport tartalmi elemzése; funkcionális hatásának, terjedésének, az olvasókra, a magyar nemzetiségű közösségre, illetve kisközösségekre való kihatása és kölcsönhatása; az irodalmi riport mint jelentést, információt közvetítő mass media; a riport társadalomlélektani, tudat- és magatartásformáló szerepe. Az irodalmi riport elemzése során értéktételeink megalkotásában, hangsúlyozzuk, nem elméleti kísérezéne, hanem hiteles irodalomszociológiai vezérfonalra van szükségünk.

Mint ismeretes, Gorkij az irodalmi riportról azt írta, hogy helye valahol a tudomány és az irodalom között van. Csehi Gyula szerint ez a kétélűség vezetett oda, hogy az irodalomtudomány nem vett róla tudomást, vagy csak kelletlenül foglalkozott vele, mert mégsem „szépirodalom”. Azoknak a tudományterületeknek a művelői, amelyekre az irodalmi riportok szerzői behatoltak (szociológia, történettudomány, természettudomány), érthető módon nem sokat törődtek a határsértőkkel és írásaikkal (Klio és Kalliopé. Irodalmi Könyvkiadó, 1965). Kovács János megállapítása szerint az utóbbi években két irányzat van kialakulóban. Egyes riportírók továbbra is a hagyományos irodalmi ábrázolásnak a novellához közelítő útján járnak, mások viszont a tudományos kutatási módszerek, a társadalmi ankétok és interjúk, a dokumentált szociográfiai feltárás útját választják. Ez örvendetes tény, hiszen az utak és eszközök differenciálódási lehetőségét nyújtják egyazon cél, a társadalmi valóság hatékony és élményszerű feltárására. A módszertani variánsok alkalmazása még nem jelenti az irodalmi riport felbomlását. Sőt! Amint az idézett szerző írása is bizonyítja, a valóságfeltárás dokumentáltsága és korszerű technicitása útján járva is „... a határ a riport és az irodalom között egyre jobban elmosódik”. Ezzel a jelenséggel kapcsolatban ismételten érvényesnek bizonyult Csehi Gyula sommás megfogalmazása, amikor felidézve a két világháború közti faluszociográfiák irodalmi vagy tudományos jellege körüli viták tisztázásának szükségét, megállapítja: „A tiszta tudományosság elhatárolása a tiszta irodalmiságtól ez esetben is lehetetlen. A tudományos anyagfeltárás és értelmezés elemei a művészi ábrázolás elemeivel együttesen jelentkeznek, íróról íróra és műről műre változó arányokban és vegyületekben.”

Eppen ezért nem értjük, hogy ha az irodalom semmilyen receptet nem ad az irodalmi riport lényegi megragadására, hogyan lehetséges ez a szociológiára hivatkozva; azaz — hogy Kovács János fogalmi körében maradjunk — a szociográfiai követelmények, illetve sajátos riport-kritériumok alapján? Kovács János tanulmánya bevezető részében világos okfejtéssel mutat rá az irodalmi riport és szociográfia találkozásából születő írások sajátos szimbiózisára, melyben a szerzők lelki alkatától, tájékozódásától és felkészültségétől függően különböző arányokban keveredő szerkezeti elemek találkoznak. Más szavakkal, de lényegében Csehi Gyula már idézett megállapítását húztuk alá. S ha ezt az igazságot (az anti-recept tényét) Kovács János is magáévá tette, miért marasztalja el a Korunk és az Igaz Szó oldalain napvilágot látott irodalmi riportok, szociográfiai írások szerzőit, hogy nem tudják túlhaladni az irodalmi riport klasszikus módszereinek, valamint a szociográfiai feltárás dokumentált, tudományos módszerének kiegyensúlyozatlanságát? De miben áll a megkövetelt egyensúly? A helyes adagolásban? Ha az elemek és arányok keverésének igényét állítjuk fel, meg kell mutatnunk a módját is, ez azonban már recept-adás volna. Kovács János a priori ítélete szerint „alapjában véve igazi szociográfiai írással rendkívüli ritkán, különösképpen pedig a magyar folyóiratokban csak elvétve találkozunk“. S azokban az esetekben is, amikor a szerző írását szociográfiának vagy szociográfiai riportnak tekinti — ezek szerinte a szociográfia és az irodalom közt megrekedt felemás írások. Ezt akarja bizonyítani Herédi Gusztáv, Gagyai B. István, Fábián Ernő írásainak kritikai elemzésével. Fábián Ernőnek például — bár elismeri szociográfiai érdemeit, dokumentáltságát — nem bocsátja meg, hogy néha a riporteri rögtönzés és publicisztika mezejére téved. Emiatt aztán Fábián írásai — Kovács János szerint — heterogén és következetlen voltak miatt nem érhetik el a kitűzött célt. Ugyanakkor viszont a más riportokban uralkodó „szeszélyes élményt és lángoló riporteri szenvedélyt“ a jó szociográfiai írás ismérveként értékeli.

Tulajdonképpen melyek hát a jó szociográfiai írás követelményei? Kovács János ítéletei mennyiben állnak összhangban azzal a megállapításával, mely szerint a riport nem helyettesítheti a szociográfiai feltárást s annak tudományosan dokumentált mivoltát? Úgy hiszem, teljesen egyetértünk, amikor a jó riport alapvető tulajdonságát az operativitásban, a társadalmi hatékonyságban jelöljük meg. A jó riport lehetőségei azonban éppen ebből kifolyólag korlátozottak is. A jó riport addig hat, míg eleven az újdonság ereje. Mármost a születőben lévő szocialista, nemzetiségi szociológia, pontosabban a hiányzó konkrét szociológiai feltárás és dokumentáció esetében, az élet sürgető jelenségeire választ kereső riportter — ha nem akar lemaradni — úgy ír, ahogy lehet. Közben pedig szidhatja a szociográfusokat és szociológusokat, mert még nem teremtették meg a dokumentálódás lehetőségét. Eppen ezért a kritikának a maga sajátos eszközeivel segítenie kell a jó irodalmi riporthoz vezető út megvilágításában. Azzal azonban, hogy a bírált szerzőket Aesculap tanítványaihoz hasonlítjuk, akik az innen is egy kicsit, onnan is egy kicsit elvének alapján megalkotják a maguk „mixtum compositum“-át, de mi magunk is összekeverjük a tégeleket, míg őket bíráljuk — még nem tettünk maradéktalanul eleget a kritika igényének azzal a műformával szemben, amelyet már Egon Erwin Kisch is harci formának nevezett. Eppen ezért én a bírálóat hangsúlyát nem a formaeszközökre tenném, hanem a műfaj tartalmára, s arra az igényre, hogy a feltárt igazság váljon művészi igazsággá.

HAZAI TÜKÖR

Jegyzőkönyv

Törvényszéki bíró: Kérem, én előre nem nyilatkozhatom. Az ügy kényes, nagyon kényes. De mondhatom azt is: szokatlan. Büntető törvénykönyvünk 224-es szakasza 6 hónaptól 4 évig terjedő fogházzal bünteti a szocialista tulajdon ellen elkövetett lopást. Szóba jöhetnek enyhítő körülmények is, vagy súlyosbítók...

Neve: B. András

Születési éve: 1952. augusztus 1.

Születési helye: K...

Apja neve: B. Dávid

Anyja neve: B. Anna

Iskolai végzettsége: 10 osztály

Munkahelye: Készruhagyár

Ingó vagy ingatlan vagyona: nincs

B. András: Kínáljon meg egy cigarettával. Köszönöm. Maminak hatszáz lej nyugdíja van, tőle nem kérhetek pénzt. A tegnap eladtam két üres üveget. Egy lej harminc banit kaptam. Az átvevő markomba ejtette az aprót, úgy, mint egy koldusnak. Vissza is akartam adni, persze valami kísérőszöveggel. Már nem is tudom, mit akartam mondani. De aztán eszembe jutott, hogy négy napja nem volt cigarettá a számban. Nyeltem egyet, és zsebre vágtam a pénzt. Még tíz nap a tárgyalásig. Szeretném, ha nem húznák-nyúznák a dolgot. Mindent elmondtam, mindent beismertem. Ott bent... ott bent vajon adnak cigarettát?

B. Dávid: Mindenki úgy néz rám, mintha én volnék a hibás. Nem értem, becsületesemre, nem értem. Én apa, anya nélkül nőttem fel. Az egyik rokon a másikhoz passzolt. Még a tranzferáló levelet is velem küldették. És tudja, mit írtak? Dávid jó fiú, szófogadó, de sokat eszik. Tizenöt éves koromban már inas voltam. Beszéljek arról, hogy milyen volt harmincöt évvel ezelőtt az inasélet? Az úrfinak elmondtam. Kiröhögött. Érti? Kiröhögött. Akkor, igaz, lekentem egyet neki. Elment, két napig nem jött haza. Amikor elővettem, elém állt, s azt mondta: ha még egyszer megüt, többé nem jövök haza. A tizenöt esztendő alig töltötte be... Azután uralkodtam magamon, de azt hiszem, rosszul tettem.

B. András: Nyolcadikos voltam. A hosszú szünetben jön Z. Albi — most másodéves az agronómián vagy az állatorvosin, nem is tudom —, kezembe nyom egy almát, és azt mondja: — Bandi, én nem haragszom rád. — Jól van, de miért kellene haragudnod? Bántottalak? — kérdeztem. — Nem. De a te apád az utcára akarja juttatni az én apámat. — Biztosan valami hülyeséget csinált — mond-

tam én, mintha büszke lettem volna az öregemre. Albi sértődötten válaszolt: — Nem csinált hülyeséget, csak megmondta az igazat.

Ha jól emlékszem, valami prémiumról volt szó. Apám a káderosztályon dolgozott. Sohasem hallottam jót róla. Már azoktól a gyermekektől, akiknek a szülei ugyanabban a gyárban dolgoztak. Ez fáj. Azt hiszem, nagyon boldog lettem volna, ha valaki egyszer azt mondja: „Bandi, a te apád egy nagyon rendes ember...” Vacsora közben eszembe jutott Albi. Rögtön bedobtam a kérdést: — Miért kell valakit kidobni a gyárból csak azért, mert megmondta az igazat? Apám szájából majd kiesett a falat. — Ki mondta ezt neked? Ki merete ezt mondani? — kérdezte nagyon dühösen. Albit nem árultam el. Aztán jött apám a mesével: — Egyesek azt hiszik, hogy a szocializmus olyan, mint egy fejőstehén. Nem, elvtársak, nem. Áldozatokat is kell hozni. Sokan elfelejtik, hogy milyen volt az élet a felszabadulás előtt. Amikor én inas voltam, a nagyságos asszony belepisilt a disznók ételébe, hogy a szolgáló vagy az inas — mármint én — nehogy kiszedje a megázott kenyérhajákat. Közbeszóltam: — Ezt már sokszor hallottam. A pofon elől nem tudtam kitérni. Csillagokat láttam. Apámnak nehéz keze van. Asztalos volt... Akkor is mamihoz jöttem. Mami nem szereti az öregemet. Sosem mondta, de én tudom.

Mami: Dávid különös ember. Mostmár kár is erről beszélni.

*

Mami: Falun laktunk. Férjem — Anna édesapja — a háborúban maradt. Károly, a fiam, akkor még csak legényecske volt, alig tizenhét éves. Rámaradt a hat hold föld, az egész gazdaság, minden nyomorúsággal együtt. Büszke legény volt, nem akadt párja a faluban. És milyen dolgos. Később pedig már nem sok értelme volt a munkának, a beszolgáltatások után kevés maradt a szűszékban. 1952-ben kezdték szervezni nálunk is a kollektívet. Nehezen ment. Egy szép nap hazállít Dávid. Mondja a fiának: — Te Károly, itt van a papír, Anna az ő részét beadja a közös gazdaságba. Nem felejttem, a konyhában ültünk, tél volt, kint nagy hó. Károly reám nézett. Tekintetétől reszketni kezdtem. Ölni tudott volna. — Itt senkinek sincs része — mondtam —, amíg élek, itt minden az enyém. Károlyra pillantottam, lehajtott fejjel hallgatott. Nem úgy Dávid. Ömlött belőle a szó: — Miért köntörfalaznak, itt úgyis kollektív lesz, ha akarják, ha nem, ma, holnap, a jövő évben, de lesz! — Te Dávid — hallom Károlyt —, azt mi is kéne akarjuk. Másképp nem lehet jó. — Dávid fújta a magáét: — Ha te nem akarsz, akarja más, megcsinálják nélküled is, akaratod ellenére is. És te azt nagyon megbánhatod. De nagyon. Ha annyi eszed volna, mint egy tyúknak, te állnál be elsőnek. Vezető lehetnél. Talán még elnök is. Van a pártnál ismerősöm, beszélnek vele... — SzareMBER vagy, Dávid — mondta a fiam lefojtott haraggal, és kiment. Nem is jött be addig, amíg Dávid nem csukta be maga mögött a kaput.

Vejem azon a tavaszon szinte hetenként kijött a faluba. Szervezte a kollektívet. Sok mindent összebeszéltek róla. De ezt már nem érdemes felemlíteni. A fiamat elvitték. Azt állították, hogy a kollektív ellen uszította az embereket. Nem igaz. Csak azt mondta, hogy ő nem áll be, inkább földönfutóvá lesz. Amikor hazaengedték, már megvolt a gazdaság. Most olvasom az újságból, hogy a legjobb a megyében... Eladtunk mindent, amit eladhattunk, és beköltöztünk a városba. Károly a vasgyárban dolgozott, én a szövödében. Ha Dávid meglátogatott, a fiam kiment a házból. Nem is köszöntötték egymást. Ez nagyon fáj nekem, de nem volt mit csináljak. Károly meghalt. Tavasszal lesz hat éve. Májrákban.

B. Anna: Ma is voltam nála. De amikor látja, hogy jövök, bezárkózik a szobába. Egy szót, annyit sem szól hozzám. Anyám is hallgat. Nézze, egy hónap alatt megöszültem. Éjszakákat nem alszom, reszket a kezem, olyan vagyok, mint egy rongy. Hát ezt érdemeltem én?

B. András: Az igazság az, hogy sajnálom anyámat. Amikor a milícián belépett az ajtón, belemarkoltam a combomba, s úgy szorítottam, hogy megfeketedett. Másképp biztosan elbögöm magam. Gyönyörű jelenet lett volna: összeborulunk és zokogunk. Mindent, csak ezt nem. Ha kiszabadulok, veszek neki egy csokor virágot. Szegfűt, azt szereti. Kopaszon, virággal a kezemben állítok be. Szép lesz?

*

B. András: Két évvel ezelőtt váltották le apámat. Otthon azt mondta, hogy az ő kérésére. Röhögtem magamban. Eszembe jutott a mondása: a szocializmus nem fejesthén. Hét osztállyal ma már nem lehet dirigálni. Visszament a gyalupad mellé. Persze, osztálytársaim hordták a mesét. Már ameddig az egyiknek nem vertem be a fogát. Három napra kidobtak az iskolából, de aztán kuss volt. Vagy két hónappal később apám a gyárat is otthagya. Nem mertem kérdezni semmit. Most már tudom: féltem. Nem attól, hogy beinkasszállok egy-két pofont. Féltem, hogy nem mond igazat. Hogy ismét előjön valami üres dumával. Otthon sem ment minden a rendjén. Egyszer csúnyán összedobták a szennyest. Anyám kiabálta: — Menj ahhoz a csitri kurvához. Apám nekirontott, meg akarta ütni. Közéjük álltam. Erre aztán lecsillapodtak. Tehát valami mégis igaz volt abból, amit a fiúk mondtak. Apám a lányok mellbőségét is rávezette a káderlapra.

B. Dávid: Ha valaki dolgozott a szocializmusért, akkor én dolgoztam. Éjjel-nappal, ha kellett. Elismerést nem vártam, ott volt a gyár, a termelés. Hogy nem mindenki szeretett? Ez igaz. Szigorú voltam. Hozzám is szigorú volt az élet. Persze, aki sokat dolgozik, az téved is. Én is tévedtem. De egy szó sem igaz abból a sok mocskoból, amit reám hordtak. Lakást is csak az kapott, aki megérdemelte, nagyobb fizetést is, prémiumot is. A család? Ami igaz, igaz, oda kevés idő jutott. Ha otthon voltam, bújtam a könyveket meg az újságokat. A fiammal, tizenöt éves koráig, nem volt semmi bajom. Szorgalmasan tanult, nem tekergett. Aztán elindult a lejtőn. Nem bírtam megállítani. Nekem is volt bajom elég... Az anyja bátyjára hasonlított.

B. Anna: Két műszakban dolgozom, tizenöt esztendeje, megszakítás nélkül.

B. András: Apám megjátszotta a boldog embert. Kész volt az új lemez: ledolgozom a nyolc órát, aztán azt csinálom, amit akarok. Nem fáj a fejem semmiért. A fizikai munka pihentet. Aztán még újságot sem láttam a kezében. Hazajött, megebédelt és lefeküdt. Este meg átment a szomszédba römizni. Dicséretére legyen mondván, anyám előtt öt-tíz perccel mindig hazajött.

*

B. András: Befejeztem a tizedik osztályt, hazavittem a bizonyítványt, és azt mondtam: nekem ebből ennyi elég. Dolgozni megyek. Akkor még nem gondoltam komolyan, de év vége volt, és én rettenetesen meguntam az iskolát. Kíváncsi voltam, mit mond az öregem. A szöveg így szólt: — Mi az isten, kuli akarsz lenni egész életedben? Tudod te, mit jelent nyolc órát dolgozni a gyárban? Neked parancsol a mester, a mérnök, a főmérnök, az igazgató, mindenki. Téged

vesznek elő, ha nincs meg a terv, ha megvan, a mások vállát veregetik. Erre én: gyárban dolgozni kikapcsolódást jelent. Öt idéztem. Apám dühbe jött: — Csínálj, amit akarsz, csak nehogy megbánd később. S ha mégis megbánnád, nehogy bennünket hibáztass. Ezt jól jegyezd meg, te lajhár, dög disznó. A lajhár meg a disznó szó nem esett jól, de lenyeltem. Az ember sose legyen érzélgős. Más-képp megeszi a fene. Anyám akkor kimaradt a cirkuszból. Nem szólt semmit. Valakitől megtudta, hogy az iskola tábort szervez a tengerparton. Egy reggel a kezembe nyomott háromszáz lejt. Azt mondta, menjek, fizessem be. Kijelentettem: — Nincs kedvem a tengerre menni, félek, hogy megesznek a cápák. — Nem baj — mondta anyám —, legalább nem lesz, aki keserítsen. — Erre nem volt amit válaszoljak. Indulás előtt két nappal azt mondja az öregem: látom, mégis a sulihoz húzol. Jobb is a meleg homokban fetrengeni s gusztálni a lányokat, mint dolgozni. Pedig már azt hittem, dolgozni, keresni fogsz, s minket küldesz el nyaralni.

Másnap bementem az iskolába, és visszakértem a pénzt. Amikor anyám a konyhaasztal sarkán meglátta a pénzt, sírva fakadt. Azt kérdezte: — Fiam, miért vagy ilyen? Magamban egy jó nagyot káromkodtam. Igen, és rágyújtottam, ott apám előtt fújtam a füstöt.

Három nap múlva már a Ruhatisztító és Festő Vállalat alkalmazottja voltam. Minden reggel hatkor keltem, fél hétkor kint voltam a kapun, sietni kellett, a műhely, ahol én dolgoztam, a város szélén volt. Itt ismerkedtem össze Mutyuuval. Kicsapott egyetemista volt. Nagyon szerette a lányokat és az italt. Nem tudom, melyiket jobban. De jó barát volt. Az ingét is nekem adta volna. Fél a katonaságtól, ezért sokat tanult, készült az orvosira. Minden reggel, úgy tíz óra körül, jött a duba, felraktuk a kivasalt ruhákkal teli kosarakat, és széthordtuk az átvevő üzletekbe. Ott átadtuk, majd átvettük a szennyest, és vissza a mosodába. Nem öltük meg magunkat a munkával. Azért a fizetésért kár is lett volna.

B. Anna: Én nem akartam, hogy otthagyja az iskolát. Orvos szerettem volna, hogy legyen, vagy mérnök. Azt hittem dolgozik egy-két hónapig, aztán rájön arra, hogy mégis jobb tanulni.

B. Dávid: Azt gondoltam akkor: menjen, csak menjen. Majd rájön arra, hogy az életben mindenért küzdeni kell. Hadd próbáljon megállni a saját lábán.

B. András: Peches fickó vagyok. Egy vasárnap délelőtt kivittek a futballpálya mellé, közmunkára. Sohasem berzenkedtem az ilyesmi ellen. Az ember megy, lapátol, csákányol egy kicsit, az idő telik, nem is rosszul. Megérkeztünk vagy harmincan. Előkerül egy sánta öreg, mondjuk neki, itt vagyunk, kezdődhet a meló. Erre ő végignéz rajtunk, aztán elkezd gondolkodni. Számolta, hogy hány lóerő van bennünk. Aztán bement a kalibájába, s kidobált onnét három lapátot, egy ásót meg három gereblyét. A szakszervezeti elnök megragadta az ásót, s indult az öreg után. Kétharmada a társaságnak csak állt, zsebetett kézzel. Köztük én is. Mondjuk az öregnek: ide szerszám kellene, mert szaporátlan dolgoz marokkal hordani a kavicsot. Erre ő káromkodni kezdett, valaki fejest szidott, aki már rég itt kellene legyen 50 lapáttal és tíz saroglyával. A fejes elvtárs délig sem érkezett meg, a szakszervezeti elnökünk meg ragaszkodott ahhoz, hogy ha együtt jöttünk, együtt is menjünk haza. És nem hamarabb, mint fél egykor. Tíz lapát földet dobtam tovább, mert abból a három lapátból is kettőnek eltörött a nyele. Hülyéskedéssel telt el az idő. Talán két héttel később szakszervezeti gyűlés volt. Elnökünkől ömlött a szó. Mondókája felénél lehetett, amikor halom a nevem. Akkor kezdtem odafigyelni. Arról volt szó, hogy vállalatunk 34

dolgozója aktívan kivette részét a stadion építéséből, s a legszorgalmasabbak között ott vagyok én is. Röhögni kezdtem, még a kiküldött is rosszállóan nézett rám az asztal mellől. A beszámoló után le kellett volna üssenek, hogy hallgassak. Kipakoltam csúnyán. Azt mondtam: — Sértve érzem magam, mert az én munkám nem ért semmit, potyára bolondítottak ki bennünket, és én többé nem kelek fel vasárnap reggel hét órákor csak azért, hogy kiszellőztessem a nadrágomat. Megtapsoltak. Másnap jön a mester, s azt mondja: — Holnaptól kezdve a szortírozóban dolgozol: Kérdem: — Miért? Mondja meg, ha nem hadítok. — Azért, mert most ott van szükség emberre. De ha nem tetszik, mehetsz. Egy hét sem telt el, beadtam a lemondásomat. Mutyu is.

B. Dávid: Egyik napról a másikra otthagya munkahelyét. Pedig az kezdetnek nem volt rossz. Ha eszembe jutnak az én inaséveim...

B. András: A készruhágyár raktárában dolgoztunk. Az iskola megkezdődött. Apám nem szólt, anyám megpedzette a dolgot, csak úgy, mintha a selyemharisnyájáról lett volna szó. Beiratkoztam az esti líceum tizenegyedik osztályába. De ezt én is elfelejtettem megmondani otthon. Igaz, legtöbbször csak aludni mentem haza. A gyár KISZ-titkára egy nap üzent, munka után beszélni szeretne velem. Keressem meg az irodán. Nafene, gondoltam. Ha későre is, de biztosan a tisztítótól dobták utánam a szennyest. A titkár várt. Távirati stílusban beszélgettünk:

— Meg van elégedve a munkájával?

— Meg.

— Az elég baj.

— Ezt is el kell végezze valaki. — Adtam az öntudatot.

— Ez igaz, de nem egy tizennyolc éves fiatal. Nincs magában semmi ambíció?

— Még nem találtam. — Ez rendes fickó, gondoltam. Ezzel lehet szót érteni.

— Mesterség kell, valami szakma, érti? A jövő hónapban kezdünk egy szakképesítő tanfolyamot. Holnap reggel járja be a gyárat. Aztán gondolkozzon, hogy mihez volna kedve.

Mutyu: Bandi egyszer azt mondta nekem, hogy szeretne elköltözni hazulról, mert nem szereti a kripta-levegőt.

B. Anna: Annyi pénzt adott le, amennyit akart. Három-négyszáz lejt... amennyit akart. Én nem kértem soha.

B. András: Mostmár mindegy... Szabász akartam lenni. Abban láttam a legtöbb fantáziát. Az tűnt a legnehezebbnek. Mert a titkárnak igaza volt. Az ember csak munkáján keresztül tartozik valahová. És kell valahová, valakikhez tartozni, akkor nem lökdösheti senki... Egyelőre lóttek ennek is. Egyelőre.

*

B. András: Apám elővett. Szépen kezdte: — Nézd, fiam, úgy látom, megállapodtál, dolgozol, keresel. Csak azt felejtetted el, hogy a családhoz tartozol. Nagyon kíváncsi voltam, hová akar kilyukadni. Ilyen szívfacsaró bevezető után. — Az ember előbb-utóbb rájön arra, hogy egy élete van. Elhatároztuk anyáddal, hogy autót veszünk. Szombaton délután felpakolunk a kocsira, kiruccanunk a Marosra vagy a Szamosra, ahová akarunk. Tehát ezért maszekolt annyit az utóbbi időben. Könyvállványok, polcok, fényezés, parkett-gyalulás. — Rendben — mond-

tam én —, és mit kell nekem csináljak? — A fizetésedet te is odaadod anyádnak. Akárcsak én. Megérkeztünk. — Nekem mindegy — mondtam, pedig dehogyan volt mindegy. Csak éppen nem volt kedvem vitatkozni. A fizetéskor leadtam 300 lejt, mint máskor, a többit elköltöttem. Vásároltam egy ballonkabátra valót. Akkor este nagy cirkusz volt. Apám ordította, hogy az ő házában nem csinálhatok azt, amit én akarok, ha nem tudok alkalmazkodni, hát menjek a jó francba, akkora vagyok, mint egy ló, tartott már eleget. S hogy minden jó legyen, összetépte a ballonanyagomat, és rátaposott. Nem szóltam semmit, vettem a kabátom, és kijöttem az ajtón. Szaladni kezdtem, amikor hallottam, hogy anyám sikolt utánam. És azóta nem is voltam otthon. Mondtam már: ha kiszabadulok, viszek anyámnak egy csokor szegfűt.

B. Dávid: Az ember ideges néha. Ezt is meg lehet érteni.

B. Anna: Szegény fiam...

B. András: Elmentem Mutyuhoz. Tudtam, hogy egyedül van. Az anyja elutazott a tengerpartra, három hónapra. Pincérnő, küldték a szezonra. Gondoltam, meghúzódom nála, amíg találok egy albérleti szobát. Mert ha nem, elmegyek a városról is. Mutyunál vendégek voltak. Hatan vagy heten, nem is tudom. Lányok, fiúk. Néhányat ismertem közülük. Piás volt az egész társaság. Az egyik lány kombinében táncolt. Semmi sem volt rajta, csak egy átlátszó kombiné. Örömmel fogadtak. Mindegyikkel koccintani kellett. Táncoltunk, énekeltünk. A kombinés nekem jutott. Úgy éjfél felé elfogyott az ital. Mutyu kitette a kalapját a szoba közepébe, mindenki beledobta a nála levő pénzt. Még egy fél liter konyak ára sem gyűlt össze. Nálam egy bani sem volt. Szégyelltem. A kombinés lány azt mondta, hogy imádja a potyázókat, de csak messziről. A gavallérnak meg nem bír ellenállni. S. Gazsi intett, menjek ki vele a konyhába. — Gyere öregem — mondta —, egy óra múlva itt vagyunk a piával. Annyit hozunk, hogy a lábukat is megmoshatják. Már az utcán voltunk, amikor megtudtam, hogy hová megyünk. Gazsi nem először volt ott. Azt mondta, sima ügy, semmi veszély. Neki elhihetem, úgy ismeri a terepet, mint a tenyerét. Az igazság az, hogy még örültem is. Miért tartson engem egy dög potyázónak. Egy egész üveggel öntök belé, terveztem magamban. Gazsi valóban ismerte a terepet. Úgy járt a ládarakások között, mint egy macska. Ő mászott be a raktár ablakán is. Először három üveget adott ki. Külföldi italok voltak. Azt mondtam: Gazsi, ennyi elég. De ő csak adogatta tovább. Tíz üveggel indultunk vissza. Gazsi jókedvű volt. Már az úton inni akart. Énekelni kezdett. Az egyik kis utcában részeg férfibe ütköztünk. Gazsi megállította. — Akar-e édesapám egy üveg valódi skót whiskyt? Persze, hogy akart. — Itt van, ha elmondja az abc-t. De hibátlanul. Röhögünk. Csak a h betűig jutott el, de az üveg italt megkapta. Igya meg a mi egészségünkre. Nem mentünk száz lépést, a Dózsa utca sarkán két milicistát pillantottunk meg. Az volt az érzésem, hogy minket várnak. Megijedtem. A kabátom alól kiesett egy üveg, szólt, mint a puskalövés. Beugrottam a legközelebbi kapu alá, leraktam az üvegeket, és szaladni kezdtem visszafelé. Gazsi utánam kiáltott: „Állj meg, te bolond!” Hallottam a sípszót is. De én futottam tovább, nagy kerülővel, hazafelé. A kapu előtt már várt a kocsi. Gazsi benne volt. Sírt.

B. Dávid: Ilyennek született, mást nem mondhatok. Ha tőlem nem tanult becsületet, majd tanul OTT.

A foglalkozási struktúra átrétegződése Középjátn

A változó falu legszembetűnőbb sajátossága, hogy lakói a városba kíváncznak: a felemelkedés útját a városba vezető úttal azonosítják. Az alábbi tanulmányban céltom konkrét szociológiai felméréssel hozzájárulni a falusi társadalmi és foglalkozási struktúra-modelljének kidolgozásához nemzetiségi jellegzetességeink figyelembevételével.

A kutatás területe és módszere

Középjáta Kovászna megye erdővidéki faluja, községi székhelye Nagyjáta. Lakóinak száma 1350: férfi 663, nő 687. Az utóbbi két évtizedben a népesség fokozatosan csökken: 1948-ban 1540, 1956-ban 1409. A felmérést családonként végeztem. A kutatás megkívánta egy családon belüli generációs foglalkozás-megoszlás rekonstruálását. Mivel a hivatalos statisztikai adatok nem tartalmaznak ilyen információt, a szükséges adatokat kollektív emlékezés alapján gyűjtöttem. A felmérés 436 családból 362 teljes család, 74 nem teljes. (Túlnyomórészt özvegyekből áll.) Közös háztartásban él 51 család, tulajdonképpen „nagy család”-jellegük már nincs, ritkán társul a családi és gazdasági funkció (de nem áll fenn a Csáki gorbón tapasztalt eltartottság sem).

A falu társadalmi szerkezete a hajdani „székely faluközösség” jegyeit őrzi. A határórség bevezetése és a székely népközösség szokástörvényei, mint ismeretes, többé-kevésbé megakadályozták a jobbagyság meghonosodását. A lakosság alapfoglalkozása a földművelés volt. A családok szükségleteiket az önellátó társadalomra jellemző termelés termékeivel elégítették ki. A termelés elsőbbsége a fogyasztással szemben a háziipar felvirágzását is eredményezte, ugyanakkor a halászás, vadászás, erdőlés szinte minden ember foglalkozáskörébe tartozott.

A múlt század második felében tömeges méreteket ölt az elszegényedés, az eladósodás, a földbirtokok elvesztése, a mesteremberek megélhetési lehetőségeinek korlátozása. Az ilyenképpen kialakult agrárproletárság időszakai vándormunkásként Predeálra, Sinaia-ra, Botfaluba, Brassóba járt dolgozni. Bár a kivándorlás nem öltött nagyobb méreteket, a századforduló és az első világháború előtt, sőt a két világháború között sem, mégis sokan elmentek Bukarestbe és Budapestre, ahol protekcionális gócpontok alakultak ki (egyik családtag 5—6 családtagot vonz maga után). A tagosítás és arányosítás, majd később a harmincas évek gazdasági válsága megfosztotta a törpebirtokosok jó részét 1—4 holdnyi földjüktől. A föld nélküli agrár munkaerő egy része mesterséget tanult, és száma révén társadalmi súlya növekedik. Ilyenképpen az 1945-ös földosztás előtt Középjátn a következő foglalkozási struktúra található:

AGRÁR-FOGLALKOZÁS					NEM AGRÁR-FOGLALKOZÁS	
kisiparos*	pásztor	középgazda	szegényparaszt	földnélküli	értelmiségi	munkás
18,15%	6,15%	26,77%	26,77%	18,15%	2,15%	6,15%

* Agrár-érdekeltségű, és szorosan kötődik a faluhoz.

A foglalkozási struktúra fedi a társadalmi rétegződést, a hovátartozásnak vagyoni alapja van. A családok 51,68% szegény- és középparaszt. A szegényparaszt keresetét erdőmunkával, „részbenműveléssel“ és napszámmal pótolta. Az iparos-család sem tudott csak kisipari munkából megélni, viszont az évszaki munkamegosztás (nyáron földműves, télen iparos) lehetővé tette saját földjének megművelését. Nem soroltam a földnélküli parasztcsaládok közé a juhásztorokat. Ezek vagy nagygazdáknál szolgáltak, vagy saját nyájuk volt (önálló foglalkozásként generációról generációra öröklődött). Az első bácsot 1612-ben Bethlen Gábor engedélyével szerződtette a falu, századok folyamán betelepülés révén számuk 20-ra növekedett. A munkások csoportját állami alkalmazásban lévő vasúti, cukorgyári dolgozók alkotják. Az időszakos vándormunkások, gazdasági és társadalmi érdekeltységüket tekintve agrár foglalkozásúak. Értelmiségi Középpajtán is a tanító, jegyző, pap volt.

Foglalkozási átrétegződés

Középpajta társadalmi átrétegződésében az egész társadalmunkban jelentkező változások észlelhetők. E változások konkrétan is felmérhető módon a foglalkoztatottság struktúrájában tükröződnek. Az ipari munkásság megjelenése foglalkozási mozgékonytságot jelez. A mobil agrár-néptöbbség az összfalusi népesség keretében különböző foglalkozástípusú családokat körvonalaz.

A 436 család három típusba sorolható: agrárcsalád, félagrár- és nem agrár-család. 436 családból 74 családtöredék, ezek 89%-a agrár típusú, azaz nyugdíjas mtsz-tagok, átlagos életkoruk 70 év, tehát társadalmi súlyuk nem arányos az összcsalád-számhoz viszonyított közel 20%-kal.

362 teljes családból 179 (49%) agrár típusú, azaz a férj és feleség is termelőszövetkezeti tag. Ennek a típusnak az agrár „fajsúly“ kisebb az arányszámnál társadalmi és gazdasági funkcióit tekintve: 22 családban nincs gyerek, 59 család utód nélkülinek számít, mivel a második generáció elvándorolt. Így maradt 98 család, melyből 40 él közös háztartásban. Mindkét nemzedék a közös háztartásokban agrár jellegű 11 esetben; 29 esetben a második nemzedék az iparban foglalkoztatott.

Félagrár típusú család (a férj ingázó munkás, a feleség termelőszövetkezeti tag) 68 (15%). Közös háztartásban él 9. A félagrár típusú család nem stabil, preferenciális síkon az ipar felé tendál. A feleség az értékes háztájiért dolgozik az mtsz-ben. Az ipari érdekeltségű családok száma 115, azaz 26% (közös háztartásban él 29), 12%-uk, tehát 15 család mindkét tagja munkásként dolgozik. A többi esetben a férj ingázó, a feleség a háztartásban tevékenykedik.

A család típusok megoszlása foglalkozási struktúra szerint: 49% agrár-, 36% nem agrár- és 15% átmeneti, félagrár-család. Az agrárcsalád csak nemzedéki kritérium szerint dominál, olyan értelemben, hogy figyelembe véve a 74 nem teljes családot és azt, hogy az első nemzedék 82%-a is agrár foglalkozású. A második nemzedék alkotja a félagrár és nem agrár család típusok nagy részét (76%). Így tehát intergenerációs síkon a családok az ipar felé irányulnak. Iparosodó falu, mondhatnók, ha a foglalkozási mobilitás nem járt volna területi mobilitással is; az iparban foglalkozók ugyanis lehetőségeik szerint elvándoroltak. Középpajtán ipar nincs, így hát csupán iparosodó lakosságról beszélhetünk. A fölös agrár munkaerő kifogyóban van. Az agrár néptöbbség elöregedett, a városba áramló munkaerőtartalék „kiapadó félben van“, a jövőben másféle strukturális változásokat várhatunk.

Az agrár és nem agrár foglalkozások aránya egyénekenként összesítve fedi a családtípusok mutatta arányokat (kevés eltolódás a nem agrár foglalkozások felé mutatkozik):

AGRÁR ÉRDEKELTSÉGŰ FOGLALKOZÁS NEM AGRÁR ÉRDEKELTSÉGŰ
FOGLALKOZÁS

mtsz-foglalkoztatott

növény- ápoló	állat- gondozó	fogat- os	mező- gazd. gépész	ipa- ros	állami gazd.	kisiparos	erdészet	ipari munkás	értel- misé- gi	III. szek- tor
309	65	32	11	19	43	20	21	156	17	23

A foglalkoztatottsági struktúrában most is a mezőgazdasági dolgozó dominál, a szövetkezeti földművesréteg túlsúlya nyomán. Korszerű nagyüzemű munkaszervezés következtében szakosodott a középjaitai gazdálkodó: növényápoló, állatgondozó, fogatos és mezőgazdasági gépész. Átlag életkor: a növényápolók közt 66 év, állatgondozóknál 57 év, a fogatosoké 49 év, a mezőgazdasági gépészeké 28 év. Életkor és kereseti lehetőség fordítottan arányos. Szakképesítési arány: 5% szakképzett, 95% szakképzetlen. A szakképzetlen munkaerő nagy százalékát és az átlag magas életkort a falu közigazgatási helyzete is magyarázza: a községi központban, Nagyajtán telepednek le a fiatal szakképzett munkaerők. Otthon inkább mezei munkásra van szükség.

Önálló foglalkozásként vált ki a mezőgazdaságból az erdészet. Intézményesedett helyi szinten is a fakitermelés. Sajátos helyet szakképesítési arányuknál fogva alkotnak. Szakmunkás 10, betanított munkás 40, szállítómunkás 19, szakképzetlen 31%. Átlagos életkoruk 39, 60 és 22 év. Foglalkozás-változtatásuk nem járt társadalmi vertikális mobilitással: mezőgazdasági munkás → képesítetlen erdőmunkás, kovács → favágógépkezelő, kályhás → favágógépkezelő.

436 mezőgazdasági érdekeltségű munkásból 43 a szomszédos nagyajtai állami gazdaságban dolgozik. Állandó jelleggel 8-an (traktoros, sofőr és gazdasági szakmunkás), időszakos napszámos munkára 35-en járnak. Ez utóbbiak nagy része 16–18 éves; az általános iskola befejezése után nem jutottak be semmilyen iskolába, sem pedig városi „állásba“.

Nagy méretű foglalkozásváltoztatást tapasztalunk a kisiparosoknál. A falu termelő és fogyasztó funkciói közötti eltolódás, a fogyasztás előtérbe kerülése következtében a 64 mesterséget tanultból 20 ipari munkára ment, 19 az mtsz-ben, 20 pedig a faluban dolgozik szakmunkásként (5 nyugdíjas).

Foglalkozás munkahely	kerékes	kovács	asztalos	cipész	lakatos	szabó	kőműves	ács	szűcs	molnár	kereskedő	mészáros	kasszótó	szénégető	szíjgyártó	kertész	erdész	Összesen
a faluban	3	1	2	3	3	3	2	2	1	—	1	—	—	—	—	—	—	20
az mtsz-ben	3	2	1	1	4	—	2	1	—	1	—	1	1	—	2	—	—	19
ipari munkás	3	—	—	2	3	2	2	1	2	—	—	1	—	1	—	1	2	20
																		Összesen
																		59

Átlag életkoruk 50 év felett van. A nemzedék kihalásával eltűnik az általuk képviselt mesterségek egy része, például: kosárfonás, szíjgyártás, kályhás, kerekes, szénégető, kovács. Helyükbe a modern termelésre jellemző szakmunkások lépnek: erdészeti, faipari, fémipari szakiskolák végzettjei.

Középjáttán is kialakult az utóbbi évtizedek során a harmadik (szolgáltatási) ágazat alkalmazottainak rétege. Tisztviselők (könyvelő, pénztárnok), adminisztrációs személyzet az mtsz-ben (raktárnok, beszerző), egészségügyi alkalmazottak, a közlekedés és kereskedelem alkalmazottai, összesen 23. Átlag életkoruk 35 év, középfokú képesítésűek vagy szakiskolát végeztek. Munkahelyük Nagyajta, de középjáttai származásúak és lakosok is. Az értelmiségiek viszont nem középjáttaiak. A tantestület és a lelkész összesen 17 fő, 84 %-uk képesített, tanítóképzőt és főiskolát végzett. A falu tantestülete kulturális tevékenysége és a tovább tanulók magas aránya révén kiemelkedik. Nincs ingázó tanerő; beilleszkednek a falusi életkeretekbe, és bizonyos fókig azonosulnak is a falu problémáival. Bár 1945-től 93 tanerő fordult meg Középjáttán, a tantestület homogén, nem osztják meg a falun gyakran tapasztalható káros személyeskedő ellentétek. A fluktuáció okai: a helyettes tanerők évenkénti változása, az idegen falvakból származók igyekezete saját falujukban vagy városban letelepedni. 90 % a megyéből való, középjáttai tanító 2. A mostani tantestület meglehetősen stabil, évente 1—2 tanerő jön vagy megy. Legnagyobb szolgálati ideje az odaválási tanítónőnek van, 16 év, és természetesen a legöregebb, 84 éves nyugdíjas tanítónőnek, akit 1907-ben helyeztek Középjáttára.

Ipari munkások

Három tényező határozza meg a középjáttai népesség iparosodó jellegét:

- közigazgatásilag alárendelt helyzete
- az ipari munkahelyek viszonylagos közelsége
- közlekedési lehetőségek: vasút, autóbuszjárat.

Az ipari munkások az aktív népesség 20 %-át alkotják; Brassóban 103-an, Köpecen 26-on, Veresmarton 9-en, Botfaluban 3-an, Prázsmáron 5-en dolgoznak. A munkahelyük és lakhelyük közötti távolság 44 km (Brassó), 14 km (Köpecbánya), 22 km (Veresmart). Legközelebbi vasúti megálló Apáca (7,5 km, ide gyalog vagy autóbusszal mennek). Innen vonattal Brassóba, Botfaluba, Veresmartra. Köpecbányára pedig autóbusszal utaznak, ingázási idejük 1—3 óra. A Brassóban dolgozók reggel négy órakor kelnek, s délután fél hatkor érkeznek haza, tehát tulajdonképpen ingázási idejük öt és fél óra. Átlag keresetük 1300 lej fölött van, 800—2500 lej kereseti intervallumban.

INGÁZÓ MUNKÁSOK, MUNKAHELY ÉS SZAKKÉPESÍTÉS SZERINT

<i>munkahely</i>	<i>szakképzett</i>	<i>képzetlen</i>	<i>középfokú végzettségű</i>	<i>összesen</i>	<i>%</i>
Brassó	66	35	2	103	70,06
Köpecbánya	10	16	—	26	18,3
Veresmart	3	5	—	9	6,2
Botfalu	2	1	—	3	2,04
Mács	2	3	1	5	3,4
Összesen	83	60	3	156	

Amint a táblázat mutatja, a képezített munkások túlsúlyban vannak a képzetlenekkel szemben. Ez a képezítés 83-ból csupán 17 esetben jelent szakiskolai végzettséget. A falusi ember segédmunkásként állt munkába, és általában a legnehezebb fizikai munkára vállalkozott, de lehetősége volt az illető munkahely profiljának megfelelő képezítést nyerni (betanított munkás), s ezt 66 meg is szerezte: Köpecen betanított bányamunkás 9, bányász esti tanfolyamon 5, hathónapos tanfolyamon tanult 4; Brassóban, Veresmarton és Botfaluban betanított munkás 16 (csiszoló, tekericselő), esti tanfolyamon 13, hathónapos tanfolyamon tanult 14, középfokú képezítést 3-an szereztek. A képzettségi arány nem azonos az iskolai végzettség mutatójával, ugyanis betanított munkás lehet valaki néhány elemi osztály elvégzése után is. A 156 ingázó munkás iskolai végzettsége a következő: középfokú 3 (átlag-életkoruk 34 év), szakiskola 18 (átlag-életkoruk 29), szaktanfolyam 17 (átlag-életkoruk 30 év), 7 osztály + 6 hónapos tanfolyam 16 (átlag-életkoruk 35 év), általános iskola 58 (átlag-életkoruk 28 év), négy elemi 61 (átlag-életkoruk 50 év). Az idősebb generáció képezítése alacsonyabb, s ez azt jelenti, hogy a következő évtizedben emelkedni fog a szakmai-iskolázottsági színvonal.

Ha az ingázó munkások ipari foglalkozását vizsgáljuk, észrevesszük, hogy a városi munkásokhoz viszonyítva hátrányban vannak. Nem az „elit” szakmákban dolgoznak, hanem kevés ismeretet és sok fizikai erőkifejtést igénylő munkát végeznek. Még a szakiskolások sem választják a modern szakmákat, hanem inkább csak a hagyományosokat. Nem találunk közöttük elektromos szakmunkást, esztergályost, elektronikai készülék-javítót, hanem kőműves, traktoros, öntő, bányász, sofőr (teherautón), fűtő a többségük. A falusi ember akkor is a kőműves szakmát választja, ha lehetősége volna például rádiószereletést tanulni, mert a faluból már dolgoznak többen a kőműves szakmában, és jól keresnek. A falusi praktikusság társul a biztonságérzettel, s az előzetes példa láttán választását sikeresnek ítéli. Ettől eltekintve hátrányban van a felvételin is, a szakmai továbbirányítás csak a már előforduló szakmákra terjed ki. Sem a szülők, sem a tantestület nem ismeri eléggé a szakmai iskolák és szaklíceumok felvételi lehetőségeit, de ha mégis felvételizik a falusi gyermek, egy-két kiváló képességűtől eltekintve hátul marad bátortalansága és tájékozatlansága miatt. Meg kell itt jegyeznünk, hogy a szakmai rangsorolás nem jelent anyagi hátrányt, hiszen a bányászok és mozdony-fűtők keresete az országos átlagszint fölött van.

A mobilitás 1960—1965 között a legmagasabb. Utána csökken, részben, mert kimerült az agrár néptöbbllet, másrészt, mert megnövekedett a továbbtanulók száma.

Foglalkozási mobilitás

156 ingázó munkásból 126 az agrár néptöbblletből került ki. A foglalkozási mobilitást 5 évenként vizsgálva a következő táblázatban összegeztem:

	1950-ig	1950—55	1955—60	1960—65	1965—70	Összesen
foglalkozás-változás száma	16	8	17	51	34	126
életkor-határok	15—40	20—45	22—52	17—62	16—65	—
év	év	év	év	év	év	—
átlag-életkor	20	22	30	30	31	—
százalékban	12,6	6,3	13,5	40,4	27,2	—

A mobilitás 1960—1965 között a legmagasabb. Utána csökken, részben, mert kimerült az agrár néptöbbség, másrészt, mert megnövekedett a továbbtanulók száma. A létszám csökkenésével viszont szélesedik az életkor-intervallum. Még a nyugdíjkorhatár közvetlen közelében is elmennek a gyárba dolgozni. Legmozgékonyabbak a föld nélküli parasztszaladók, azok, melyekben az ipari munkára való áttérésnek előzetes hagyományai vannak. A középgazda nehezebben vált meg a földműveléstől, csak az utóbbi években törekszik mindenképpen „állami nyugdíjas kenyérre“. A kisiparosok pedig a munkaalkalmatlanság megszűnésével kényszerültek az iparba. Az összingázók a következő munkakörből mentek ipari munkára: föld nélküli paraszt volt 51, kiségazda 9, állattenyésztő 9, mtsz-tag 24, kisiparos 20, a 8 osztály elvégzése után 26-an, többlépcsős mobilitással 17-en.

Az ingázó munkások közül 26-an végeztek szakiskolát, s ez a szám a továbbtanultaknak csupán 14%-a. 210-en folytatták tanulmányaikat általános iskola után. Egyetemet 12-en végeztek, tanítóképzőt 11-en, középiskolát és technikumot 30-an, szakiskolát és szakmai tanfolyamot 157-en. A falu csak 19%-ukat tarthatta meg, a többi elvándorolt. Az ingázó munkások igyekeznek munkahelyük közelében letelepedni. Az elszármazottak 23%-a előzetesen szakképzetlen ingázó munkás volt. Nemcsak Brassóba (43), Köpecbányára (5) költöznek, hanem a perem-falvakba is. Az elvándorolt család potenciális előnyt teremt az otthon maradtoknak: vertikális mobilitást észlelünk, a falu szélén lakó szegény ember az elvándoroltak falu közepi ingatlanjába költözve annak gazdasági és társadalmi rangjára emelkedik. Ezek a családok magvai a következő évek függőlegesen mozgékony népességének.

Következésképpen megállapíthatjuk, hogy Középjátn a mobil réteg nemcsak a fiatalság, hanem minden korosztály. Ennek okát helyi jellegű lélektani és gazdasági tényezőben látom:

a) Gazdaságiak: a falu gyenge minőségű, jó karbantartást igénylő határvisszonyai. A gazdálkodás optimálisan és érdemlegesen ilyen hegyes határban csak 4 km sugarú körzetben végezhető. Középjátn azonban a legmesszebb eső dűlő 10 km, a határ megközelítően négyzet alakú, s a falu az egyik sarokban helyezkedik el. Ez azt jelenti, hogy naponta a munkahelyre átlag 7 km-t kell gyalogolni. A gépesítés pedig a hegyes terepen nehezen terjeszhető ki.

b) Lélektaniak: az elvándorlás azt jelenti, hogy a földműves elszakad a földtől; az a hajdani földműves, akit „földéhsége“ a századok során röghez kötött. A magántulajdon társtulajdonná való átalakításával megszűnt az önértékű és öntörvényű földszeretet. A középjátnai volt gazdálkodó, aki nem ismerte sem a jobbagságot, sem a kifejezetten agrárproletár állapotot, napjainkban, városban olyan színvonalú életkörülményekkel ismerkedett meg, melyek jóval magasabbak, könnyebbek, civilizáltabbak, mint azok, amelyeket falujában elérhet. Gyerekeiben is kialakította ezt a meggyőződést, és semmiképpen sem irányítja őket a mezőgazdasági munka felé. Hozzájárult ehhez a középjátnai termelőségvetkezeti első éveinek rossz termése és gyenge javadalmazása, amely alatta maradt az ezt megelőző évek jövedelmi átlagának.

Következtetések

1. A középjátnai foglalkoztatottság átrétegződésének fő tendenciája a mezőgazdasági keresők számának csökkenése, melynek fő útvonala a falusi földműves városba áramlása, ipari munkás státusba. Az elvándorlás legnagyobb fokú 1960 és 1965 között. Az utóbbi években csökken, viszont növekedik a szakmai mobilitás. Tehát az előttünk álló időszakban a foglalkoztatottság struktúrájában ugyan-

olyan változást várhatunk — az agrárnépesség csökkenését —, de megváltozott úton.

a) A csökkenés nem annyira a városba özönlésben, mint inkább abban érvényesül, hogy a kiöregedett mezőgazdasági munkaerő helyébe sokkal kisebb számban lépnek *parasztszármazású fiatalok*. A különbség megnöveli az intergenerációs mobilitás jelentőségét, ami a falusi munkaerő szakképesítési arányának javulásához vezet, s ennél fogva a foglalkozási struktúra árnyaltabbá válik.

b) Az ipari dolgozók számának emelkedését ellentétes irányban befolyásolja a terciér szektor foglalkoztatottjainak növekedése. A jövőben televízió- és rádió-javító műhely nyílik, fodrászat, és kibővül az egészségügyi, kulturális-szociális szolgálat.

2. A társadalmi élet demokratizálása elősegítette az iskolázás, tanulás, szakmai képzés általánosan értelmezett javulását. Az elmúlt időszakban az iskolai végzettség intergenerációs változása emelkedő társadalmi mozgást jelzett, s a faluból kifelé vezetett. Az iskolai végzettség meghatározta az egyén társadalmi helyzetét. Ez olyan elegyedéshez vezetett, mely uralkodóvá tette a függőleges foglalkozás-mobilitást, s ez a jövőben is döntő szerepű lesz, de az iskolai végzettség nem fogja egyértelműen meghatározni az egyén társadalmi helyzetét. Létezik a mobilitásnak egy másik útja is, amit ugyanolyan iskolai végzettségű egyének fázis-eltolódásban tesznek meg.

3. A megye iparosítási tervének megvalósítása következtében növekedni fog a foglalkozás területi mobilitása, de sugara csökken, és a megyei központ, Sepsiszentgyörgy és Barót felé irányul majd.

Kósa Szánthó Vilma

Nagy Pál: Szolidaritás

Leszerelés, cselekvéstudomány, békeszociológia

Mindegyre gyarapszik a béke nagy kérdéseinek jó szakirodalma, s ami kiváltképpen örvendetes: hazai viszonylatban is élénkül a polemográfia, a konfliktológia és nagy kiterjedésű környéke. Persze, a folyóiratok gyorsabban szárnyalók, s lomhábbak a könyvek.

Román nyelven már hozzáférhettünk a béke kutatás egyik alapdokumentumához: az ENSZ főtitkári jelentéséhez a fegyverkezési verseny társadalmi-gazdasági következményeiről.

Leverő a jelentés. Szomorú olvasmány, természetesen tartalma miatt, de azért is, mert sajnos, hatalmas ismétlés az egész. A koronként változó adatoktól eltekintve viszonylag kevés új gondolatot közvetít régebbi hasonló dokumentumokhoz képest. A *déjà lu*, az „ezt már olvastuk“ érzete kísért mindvégig. És erről nem az azóta már nyugdíjba vonult „Derfús Úr“, U Thant tehet.

Mégsem érezzük fölöslegesnek egy cseppet sem. Erről a témáról addig kötelező beszélni és írni, amíg végül — nem termonukleáris fegyver formájában — csak anyagi erővé válik a leszerelés eszméje. Propagálása erkölcsi kötelesség: közvetlen gyakorlati haszna mértékétől eltekintve — a tiltakozás legátfogóbb formája.

Egy norvég polemográfus keserű megállapítása szerint: az illetenban (meg a szexológiában) vannak dolgok, amelyekről nem beszélünk, de műveljük őket; a leszerelés terén éppen fordítva: vannak dolgok, amelyekről csak beszélünk, de nem műveljük őket.

Meg kell adni: józan a jelentés. Higgadtan megállapítja, hogy a fegyverkezés jelenlegi, vésszenen válságos időszaka tulajdonképpen nem kivételes jellegű, volt már ehhez hasonló, persze tudományos-műszaki forradalom nélkül, a korabeli lehetőségek szerényebb keretei között. Legalább száz esztendeje a háborúk szüneteiben virágoztak a békemozgalmak. Csakhogy most már „a fegyverkezés miatt fenyegető végső katasztrófa az emberiséget veszélyeztető legnagyobb baj. Félelmetesebb, mint a nincstelenség vagy a betegség, a demográfiai robbanás vagy a környezet-szennyeződés“.

Legjobb passzusai kitűnően beillenének egy józanul érvelő békemozgalmi felhívásba. A leszerelés kérdésének nemzetközi irodalmában kevésbé jártas olvasó meglepődhet egy-egy bekezdésnél: talán nem hitte volna, hogy ENSZ-jelentésben a katonai-ipari komplexumról vagy az ifjúságot fenyegető elidegenedés gyökereiről olyan jellegű magyarázatot olvashat, amilyennel e dokumentum szolgál. „A második világháború utáni összefüggésekben a nukleáris fegyverkezési hajszája okozta félelem egyike azon tényezőknél, amelyek a háború után számos ország ifjúságának

a kiábrándulásához vezetnek. Nyugati társadalompszichológusok hajlamosak a fegyverkezési verseny és a háború borzalmainak rovására írni a fiatalabb nemzedékben eluralkodott ama felfogás kialakulását, amely szerint ez a világ irracionális hely, s így társadalom-gazdasági növekedés útján való tökéletesítésének igyekezete eredménytelen. Kétségtelenül igaz, hogy a fegyverkezési hajsza folytatása, valamint az erőszak növekedése a világban csak fokozza sokmillió ember elidegenedését. Majd az ipari-katonai komplexumot nevéen nevező Eisenhower „tézisének“ idézését egy, önmagában tulajdonképpen nemigen újszerű, de ENSZ-főtitkári jelentésben mégis valamiképpen meglepő állítás követi: „A félelem a potenciális ellenségtől valamely országot arra készítet, hogy kialakítsa katonai struktúráját, amely, miután kialakult, már a félelem megörökítésén is munkálkodik. Gyanakvón kétségbe vonja a másik fél minden békülékeny gesztusának jóhiszeműségét, igyekezete általában arra irányul, hogy megörökítse egy olyan világ politikai képzetét, amely állandóan megköveteli a magas fokú katonai készenlétet. Ez is a fegyverkezési hajsza társadalmi következményei közé sorolható.“

*

Ugyancsak a béke és a leszerelés a tárgya Al. Tánase *Cultură și umanism* (Kultúra és humanizmus) című, *Revista de filozofie*-beli sorozata hetedik közleményének.

Al. Tánase esszéjétől a polemográfia talán nem válik bölcséletibbé, de a *Revista de filozofie* — igaz, e cikkel némiképpen sajátosabb témái körén kívül kalandozva — határozottan „világpolitikaibb“ jelentésűvé lépett elő, ami nagy interdiszciplináris hajlandóságú korunkban igazán nem megvetendő. A filozófia szféráiba bebocsáttatást nyert tehát a kifejezetten politikai-szociológiai ihletésű polemográfia. Még ha Al. Tánase egyetlenegyszer sem írja le ezt a szót (legfeljebb — akkor is idézetben — az angol *peace research* kifejezést). Inkább *békeszociológjáról* értekezik, ezt azonban, sajnos, nem különbözteti meg a nemzetközi élet szociológiájától.

Kísérletei „a béke politikai stratégiája“ filozófiai alapjainak újabb tisztázására — megítélésünk szerint — elmélyültebb folytatást igényelnek ugyan, de néhány megállapítása már éppen időszerű igazolása a legszélesebb körű világgtekintésre törekvő, jól átgondolt szerkesztéspolitikának. „A szubjektív vagy irracionalista filozófiai alapállású békepolitika-stratégia nem teljes érvényű ugyan, de még ilyen formájában is üdvös ama problémák súlyosságának tudatosításában, amelyeket az okoz, hogy világunkat a nukleáris és klasszikus fegyverek hatalmas arzenáljává változtatják.“

Az igényes, tehát nem heccelődő világgtekintés ideológiai kérdéseire utaló esszé egyik tanulságos megállapítása éppen a béke kultúrájának és humanizmusának jegyében hangsúlyozza: az ideológiai viták semmi esetre sem akadályozzák a haladó, háborúellenes erők összefogását, a szociológia és más társadalomtudományok hozzájárulását a nemzetközi együttműködés az eddigieknél remélhetőleg egészségesebb légkörének kialakulásához.

Mind a Jelentés, mind a *Kultúra és humanizmus*-sorozat békeesszéje fontos utalásokban kiemeli a politikai döntés mozzanatának rendkívüli fontosságát zaklatott korunk válságos pillanataiban.

„A nemzetközi feszültség időszakai rendszerint a fegyverkezési hajsza iramának felgyorsulásával társulnak; a maga során aztán az iram gyorsulása felfokozza a nemzetközi feszültséget. Az egymással ellentétes érdekű, egymással szem-

benálló, erős hadseregekkel rendelkező tömbök korát éljük, amelyben az automatizált nukleáris rakéták reakcióideje összehasonlíthatatlanul gyorsabb, mint az az ütem, amely a diplomácia szokásos tevékenységét jellemzi." Így a Jelentés. Al. Tánase pedig kiemeli, mennyire fontos az emberi magatartás lélektani rugóinak tanulmányozása a nemzetközi biztonság feltételei szempontjából.

Az egyénekre és a közösségekre jellemző magatartásformák polemográfiái értékelésében nem is mutatkozik hiány, de talán bizonyos egyoldalúság veszélye fenyegetett: túltengett a tömeglélektani közelítésmód, vagy pedig — az állatok világában megfigyelhető magatartásformák tanulmányozása felől jövő hatások folytán — az agresszológia növekedett vízfejűvé (aki Marxon nevelkedett, mindig felborzolódik, ha túlfeszített biológia—társadalom párhuzammal ingerlik).

A kérdés valóságos időszerűségét jelzi, hogy az *International Social Science Journal*-ban Ole R. Holsti *Válság, feszültség és döntés* című tanulmányában éppen e magatartásformák egyik magasrendű kategóriájában igyekszik előmozdítani a jobb kiigazodást.

Amióta tudjuk, hogy a háborúk indítása vagy éppen ellenkezőleg, a nagy nemzetközi politikai válságok megoldása nem az Olümposzon történik, hanem nagyon is földi kabinetekben, azóta különös érdeklődést vált ki a döntés mechanizmusa, kiváltképpen a kritikus pillanatokban esedékes döntéseké, hiszen bármily tökéletes legyen is a demokrácia, a politikai hatalmat gyakorlók a „történelmi pillanatban” teljesen önmagukra utaltak; éppenséggel akkor nem konzultálhatják megbízóikat, amikor pedig ez utóbbiak szempontjából legfontosabb döntéseiket kell hozniuk.

Holsti egy konfliktológiai folyóirat (*Journal of Conflict Resolution*) főszerkesztőjeként hosszú esztendőknél át foglalkozott a nemzetközi politikai döntés, a „decision-making” izgalmas problémájával; esszéjében megkísérli tisztázni, hogyan hatnak a világpolitikai válság feszültségei a döntéshozatal folyamatára. (Magát a világpolitikai válságot így határozza meg: az a helyzet, amelyben előre nem látott veszély fontos értékeket fenyeget.)

A válságot nem abnormitásként, hanem csupán kirívó esetként értelmező Holsti előbb szabályszerűen leírja a politikai döntések hozatalához normális körülmények között szükséges feltételeket, hogy aztán kényelmesen szemügyre vehesse, melyikre milyen hatással van a feszültség fokozódása.

Szerinte a helyes politikai döntés elemi kívánalmi és feltételei a következők szerint összegezhetők:

— Nagy vonalakban felmérni a cselekvés azon lehetséges irányait, amelyek között válogathatunk.

— Felbecsülni minden egyes cselekvési módozat ígérekző előnyeit, lehetséges hátrányait.

— Megkülönböztetni a lehetőséget a valószínűségtől.

— A helyzetet az érdekelt többi fél szempontjából is megítélni.

— Kiszűrni az értesülések tömkelegéből a megbízhatókat.

— Megtúrni a kétértelműségeket is!

— Elkerülni az elhamarkodott cselekvést.

Úgy tűnik, Holsti elég tapasztalt társadalomtudós ahhoz, hogy beérje bizonyos megfigyelések leírásával, és ne akarjon a világra tukmálni végérvényes igazságokat. Egy valamit mégis sugalmazni merészel: inkább be Szküllá és Kharübdész közé, mint Buridan szamaraként éhen halni.

Nem túlságosan kiténtető a konfliktológusok véleménye a döntésre jogosultak döntéskészségéről. Szerintük ugyanis valamelyes feszültség elengedhetetlenül szük-

séges; nélküle nemhogy helyes döntés, de még cselekvés sincs: marad minden a régiiben. A válságban nem az a baj, hogy van feszültség, hanem az, hogy a kelle-ténél nagyobb.

A mágikus formula: *szorongásmentes bizonytalansági érzet*; már ösztönöz a bizonytalanság, még nem bénít a szorongás. Egyébként így szokták jellemezni egyesek a tudományos alkotómunka szempontjából legalkalmasabb állapotot, az alkotás kellemes légkörét.

Szorongásaik mind kíméletlenebb merevségre sarkallják a döntésre jogosultakat; ahelyett, hogy árnyaltabbá válna, reagálási módjuk a feszültség növekedésekor az egyszerűsítés felé tendál, primitívségük ilyenkor nyilvánul meg teljes pő-reségében. Ha amúgy is hajlamosak rá, kínjukban fékevesztetten egyszerűsítének: közveszélyes manicheusok; jóformán már értesülni sem hajlandók, vagy ha igen, az értesüléseket csupán szív szerinti szimplifikáló hajlandóságaik szerint értékelik.

Veszedelmesen felgyorsulni tűnik az idő múlása a válságok idején. A döntésre jogosult a feszültségek fokozódásakor mindig attól tart, hogy lépéskényszerbe jut, mint a sakkjátékos.

Az időzavar kellemetlen következményei közé tartozik, hogy az általa fokozott feszültség csökkenti a döntéshozatalra jogosultak jövőérzékét, ami bizony katasztrofális következményekre vezethet éppen nemzetközi politikai döntésekben. A sarokba szorított, matt-helyzetbe került felelős tényező csak a jelenlét törődik, nincs ideje és energiája cselekedetei távolabbi következményeit felmérni. Magatartásának „logikája”: oly nagy az azonnali veszély, hogy ha nem sikerül — akár mindenféle távlati megfontolásra való tekintet nélkül is — megoldani, nincs is „távlat”.

A döntés-mechanizmusok ismerete valamelyest megmutatja a döntések következményeit elszenvedőket, a döntések objektumait. De a mechanizmus minél alaposabb ismerete nem azért előnyös, mert az ismeretre szert tevők szélesebb tábora remélheti, hogy valaha is alkalma lesz működtetni ezt a mechanizmust.

Vajon a decision-makernek is érdeke volna, hogy a tárgy megismerje az alany eljárásainak mechanizmusát? Igen. A politikai döntés intím mozgatóinak feltárása rendszerint hasznos a decision-maker szempontjából. Ha ugyanis a manipuláltban sikerült a beavatottság érzetét kiváltani, a manipuláló feladata könnyebb.

*

Világjelenségnek mondható a tudósok — kiváltképpen a magfizikusok és újabban az ökológusok — törekvése a politikai döntések befolyásolására.

Jelentős lehetőségeikhez mérten a társadalomtudományok művelői is mind erőteljesebb hatást igyekeznek gyakorolni a döntéshozatalra, mégpedig változatosnak mondható megfontolásaik folytán. Roy E. Licklider tanulmányában (*Policy Scientists and Nuclear Weapons — A politológusok és a nukleáris fegyverek*), amely az I. L. Horowitz szerkesztette *The Use and Abuse of Social Science* (Hogyan lehet élni és visszaélni a társadalomtudományokkal) című gyűjteményes kötetben tavaly jelent meg az Egyesült Államokban, széles körű ankétra építve, egyebek mellett a következő indítékokban véli felfedezni azokat az okokat, amelyek amerikai társadalomtudósokat arra készítetnek, hogy éppen a stratégia és a leszerelés döntően fontos területein igyekezzenek tudományos munkát kifejtteni:

— Aggódás ama fenyegetés miatt, amelyet a modern fegyverek az egész emberiségre jelentenek.

- Intellektuális érdeklődés a nemzetközi politika ügyei iránt.
- Arra irányuló vágy, hogy megváltoztassák az amerikai külpolitikát.
- Törekvés az általános leszerelés ügyének előmozdítására.
- Arra irányuló igyekezet, hogy minél több emberrel megismertessék a nukleáris fegyverekkel kapcsolatos problémákat.
- Aggódás a jelenlegi amerikai katonai politika erkölcsi vonatkozásai miatt.

Az ugyancsak a béketudomány problémái sorába tartozó hadtudomány—hadművészet kettősének kérdéskörében fontos — hazai vonatkozású — anyag látott napvilágot; közzétételének jelentőségét nehéz volna túlbecsülni.

A *Lupta de clasă* közli a Társadalom- és Politikai Tudományok Akadémiájának hadtörténeti és hadelméleti tanulmányi és kutatóközpontja és a Katonai Akadémia, valamint a Katonai Kiadó *A tudományos-műszaki forradalom és katonai implikációi* című — közösen rendezett — tudományos ülészakának anyagait.

A tanulságosnál tanulságosabb előadások közül a Valter Romané *a tudományos-műszaki forradalom, a hadi-műszaki forradalom és politikai következményeivel*, a Romul Duma ezredese pedig *a tudomány, a technika és a hadművészet összefüggéseivel* foglalkozik.

Valter Romant idézzük: „A háború utáni időszakban az imperialista hatalmak közötti háború elkerülhetlenségével kapcsolatos viták ismét felújultak. A vitának Sztálin vetett véget 1951-ben, amikor — az ilyen háborúk megelőzhetőségével kapcsolatos nézetekkel ellentmondásban — fenntartotta azt a tézist, amely szerint a mi korunkban is elkerülhetlenek az imperialista országok közötti háborúk, vagyis a második világháború utáni új feltételek közepette is fenntartotta a régi tézis érvényességét. Egyik fő érve az volt, hogy a második világháború is imperialista hatalmak közötti háborúként kezdődött. További érv: a Szovjetunió elleni háború a tőkés országok számára veszélyesebb lenne, mint az imperialista országok közötti háború.

Véleményem szerint — írja Valter Roman — ezt a tézist végképp fel kell adnunk, mint olyant, amely nem felel meg annak a történelmi szakasznak, amelyben élünk. Még manapság is elkerülhetetlennek tekinteni a háborút a fejlett imperialista országok között egyértelmű volna azzal, hogy nem veszünk tudomást a szemünk láttára lezajlott figyelemre méltó változásokról, azt jelentené, hogy görcsösen ragaszkodunk egy olyan tézishoz, melynek alkalmazása óhatatlanul hibás elméleti következtetésekhez, káros stratégiai koncepció kidolgozásához vezetne.

Természetesen egy ilyen háború gazdasági gyökerei ma is léteznek; minthogy azonban a szocialista és a tőkés világ közötti ellentmondások erősebbek, mint az imperialista országok közötti ellentmondások, s a két rendszer bonyolult erőviszonyai egyre inkább a szocialista világ javára alakulnak, bajosan határozhatnák el az imperialista országok kormányai, hogy egymás között háborút kezdjenek.

Az esetleges háború egy másik vonatkozását, azaz a tőkés országok és a szocialista országok háborúja lehetőségét illetően, az eddigi történelmi tapasztalat alapján le kell szögeznünk, hogy a társadalmi rendszerek különbözősége nem tekinthető a háború egyetlen és alapvető okának; annál is inkább, minthogy a lényegében azonos társadalmi-politikai rendszerű államok esetében sem mindenkor sikerült elejét venni a konfliktusoknak.

E kérdést illetően az egyetlen nyilvánvalóan helyes következtetés így fogalmazható meg: az imperialista államok egymás közötti háborúja, akárcsak a tőkés világ háborúja a szocialista világgal, nem objektív történelmi szükségszerűség, s bekövetkezése nem is valószínű, sem ma, sem pedig egy távolabbi perspektívában. Mindezek ellenére teljességgel lehetetlenségnek sem mondható. A világháború nem elkerülhetetlen veszély, de a béke sem abszolút valóság. Amíg van imperializmus, háborús veszély is fenyeget.“

A hadtudomány—hadművészet kettősről előterjesztett közlését előadója a hadelmélet továbbfejlesztésének igényével prezentálta.

Mínt hogy a hadművészet a praxiológia, a logika, a matematika, a kibernetika eredményeinek magába olvasztása után tudománnyá lép elő, felmerül a hadtudomány és a hadművészet tárgya megkülönböztetésének a kérdése. A szocialista államok irodalma erre a problémára többféle válasszal szolgál. A legelterjedtebb szerint hadművészet és hadtudomány tulajdonképpen egyazon diszciplína két teóriával: az általánossal és az egyedi hadművészetivel. Más szerzők abból a megállapításból indulnak ki, hogy a háború oly bonyolult társadalmi jelenség, amelyet több társadalomtudomány tanulmányoz, tehát nem egyetlen hadtudományról, hanem inkább a hadtudományok rendszeréről kellene szólnunk, s e rendszeren belül a vezető szerep a hadművészetet illeti meg. Van olyan álláspont is, amely szerint hadtudomány tulajdonképpen nem létezik, csak hadművészeti elmélet, s ez az elmélet a társadalompolitikai és technikai tudományok sajátos szintézise volna.

Romul Duma ezzel szemben határozottan megkülönbözteti a hadtudományt a hadművészettől. Szerinte a hadtudomány tárgya a társadalmi jelenségként értelmezett háború; a hadművészet tárgya viszont ennél sokkal szűkebb körű: maga a tulajdonképpeni katonai cselekvés, minden összetevőjével egyetemben. Annak a ténynek a kiemelése, hogy a hadtudomány a háborút tanulmányozza, nem jelenti a hadtudomány kizárólagossági igényét más, szintén a háborút tanulmányozó társadalmi tudományokkal szemben. Am minden más társadalomtudomány a háborút sajátos szempontjainak megfelelően tanulmányozza, nem pedig „önmagában“, miként arra a hadtudomány hivatott.

Mínt hogy tárgya — a háború — társadalmi jelenség, a hadtudomány társadalomtudomány; viszont az emberi cselekvés egy bizonyos konkrét formáját, a katonai cselekvést tanulmányozó hadművészet cselekvéstudomány.

A háború okozati magyarázatát célzó hadtudomány elméleti jellegű, a katonai cselekményeket szabályozó hadművészet pedig alkalmazott, normatív tudomány (a hadviselés etikai kérdéseit a hadművészet illetékességi körébe utalja).

Jól megjegyezzük Mircea Malița közoktatásügyi miniszter előadása alapeszméjét: a kultúra az államok katonai teljesítőképességének összetevője és tényezője.

Tudatában annak, hogy a *Luptă de clasă* e — tartalmában párját ritkító — tájékoztatása már azt a továbbgyűrűző felismerést tükrözi, amit Ion Ioniță hadsereg-tábornok, hadügyminiszter így fogalmazott meg: „Az ország védelme az egész népnek nem csupán ügye, hanem műve is“, igyekszünk a továbbiakban idejében regisztrálni a tudományos-műszaki forradalom hadszociológiai eredőit, főként a bennünket közelebről érdeklő vonatkozásait.

Farkas László

Iparfejlesztés és nemzetközi együttműködés

1971—1975-ös öt éves tervünk előirányozza a nemzetgazdaság s ezen belül az ipar további gyors ütemű fejlesztését. Az 1971—1975-ös gazdasági-társadalmi fejlesztési terv, felszínre hozva a belső tartalékokat, az ipari össztermelés évi 11—12,2 százalékos átlagos fejlődési ütemét írta elő; öt év alatt az ipari termelés 68—78 százalékkal növekszik. Az előirányzott ritmus biztosítja azt, hogy hazánk továbbra is a világ egyik legdinamikusabb gazdaságú országa legyen.

Az ipar mennyiségi és minőségi fejlesztésén belül különös súlyt helyezünk a termelés szerkezetének a korszerűsítésére, elsődlegesen fejlesztjük azokat az ágakat, amelyek a műszaki haladás előmozdítói, így az elektronikát és az eletrotechnikát, a finommechanikát, a kémiát és főleg a petrokémiát, a különleges acélok kohászatát. A jelenlegi öt éves tervben a gépgyártóipar volumene több mint kétszeresére, az elektronikai és a finommechanikaié 3,4-szeresére emelkedik, a vegyipar 2,3-szorosára növeli termelése szintjét; a tervidőszak végén több mint egymillió tonna acélotvözetet termelünk. Az ipar általános tendenciájának megfelelően az ismert termékek életciklusa lerövidül, mindig újabbak lépnek a helyükbe, így 1975-ben ipari termelésünk közel 50 százalékban új, korszerűsített termékeket fog előállítani.

Az iparosításra fordított erőfeszítés csakis magas felhalmozási rátára építő széles körű beruházási programmal vezethet eredményre. A gazdaságfejlesztés jelenlegi szakaszának tanulmányozása alapján és figyelembe véve a gazdaság jövőbeli fejlődésének a követelményeit, a nemzeti jövedelemben a felhalmozási alap részaránya az öt éves terv időszakában 30—32 százalék. A felhalmozás magas szintje a beruházás méreteinek alapvető feltétele. A beruházásra fordított pénzüsszegeket kb. 545 milliárd lejben állapították meg, ami több, mint a megelőző két öt éves terv idején megvalósított beruházás. Az állami alapokból történő központi beruházás — globális értékben 470 milliárd lej — e program fő része. Ebből kb. 60 százalék az iparnak, az anyagi termelés fő ágának jut. A beruházásokban megmutatkozó erőfeszítések abban konkretizálódnak, hogy mintegy 1100 új ipari vállalatot és jelentősebb objektumot építünk fel s kezdünk üzemeltetni. Ezeknek a jelentősége az ország ipari potenciálja szempontjából még világosabban körvonalazódik, ha figyelembe vesszük, hogy az ipari beruházásoknak mintegy 75 százaléka az ipar szempontjából döntő fontosságú ágakban történik: energetika, vasipar, gépgyártás és vegyipar.

A jelenlegi szakasz beruházási politikáját főleg az jellemzi, hogy az ipari beruházások egészén belül állandóan nőnek a gépekre és berendezésekre fordított alapok az építkező-szerelő munkálatokra felhasznált rész folyamatos csökkentésének arányában. Az utóbbiakra fordított összegek aránya a megelőző öt éves terv folyamán átlag 47,5 százalék volt, 1975-ben viszont már csak 39 százalék lesz. Más szóval a jelenlegi öt éves tervben a beruházásoknak közel 60 százalékát új felszerelésekre, berendezésekre és gépekre, tehát a termelőeszközök legdinamikusabb elemére fordítják. A beruházás évről évre javuló szerkezete tükröződik e beruházások gazdasági hatékonyságának növekedésében azáltal, hogy csökken a specifikus beruházás és fokozódik a műszaki haladás alkalmazása.

Világos, hogy az ipar alapjainak állandó korszerűsítése elképzelhetetlen anélkül, hogy ne vezetnék be a technológia és a technika világszinten elért eredményeit, anélkül, hogy ne alkalmaznák az élenjáró ipari országokban megvalósított magas műszaki jellegű felszereléseket és gépeket. A szocialista országokban a műszaki haladás a gazdaság tervszerű fejlődésének központi tényezője.

A szabadalmak, a „know-how“ (a technológiai eljárások), a műszaki dokumentáció, egész berendezések vagy egyes felszerelések forgalomba hozatalának a mind szélesebb körű kibontakozása más országok számára is hozzáférhetővé teszi a világszinten álló technika megvalósításait. A kevésbé fejlett országok azáltal, hogy a világpiacon hozzájutnak az új technikához, biztosíthatják iparuk gyors ütemű fejlődését. Egyébként ezek az országok pénzügyi lehetőségeiken belül önmaguk nem mindig tűzhetik ki célul a gyors gazdasági fellendüléshez szükséges műszaki és tudományos haladás biztosítását.

Hazánk súlyt helyez a saját műszaki-tudományos kutatások értékesítésére, gépgyártóiparunk növekvő lehetőségeinek a kihasználására, de ugyanakkor jelentős mértékben importál magas technicitású berendezéseket, felszereléseket, számos szabadalmat és tökéletesített technológiai eljárásokat — know-how-t — vásárol. Ily módon az új kapacitások, a vegyipar, a gépgyártóipar és más ágak csúcsegységeit — főleg a termelési folyamat legfontosabb láncszemeit — ellátjuk a műszaki haladás legkorszerűbb vívmányait jelentő felszereléssel.

Az előző ötéves tervben — 1966—1970 között — a beruházott gépek és felszerelések kétharmadát (66,8 százalékát) saját gépgyártóiparunk termelte, egyharmadát (33,2 százalékát) import révén biztosítottuk. Az új terv szerint az ipar fedezi az ország felszerelés-szükségletének 70 százalékát. Ez a hazai ipar jelentős potenciálját igazolja, továbbá azt, hogy a behozatal is jelentősen hozzájárul a beruházási terv megvalósításához. 1970-ben a termelés számára importált gépek és felszerelések értéke 4,6 milliárd valutalej volt, ez az ország egész behozatalának közel 40 százalékát jelentette. 1966—1970 között a külföldről behozott berendezések és egész vállalatok számára szükséges felszerelések értéke több mint 5,4 milliárd valutalej volt. Ezek a számok tükrözik az import jelentőségét. E behozatal fontossága nemcsak abban áll, hogy kiegészíti és korszerűsíti az illető új egységek felszerelését, hanem ugyanakkor abban is, hogy ennek alapján megteremti az előfeltételeket a saját kutatás és műszaki tökéletesítés további fejlesztése számára. A gépek tervezésének és gyártásának további tökéletesítése az importált technika alapján, valamint a megvásárolt szabadalmak és technológiai eljárások továbbfejlesztése és tökéletesítése elvezethet és el is kell vezetnie oda, hogy a behozatal azokra a műszaki vívmányokra összpontosuljon, amelyek ténylegesen meghaladják országunk pillanatnyi lehetőségeit, de amelyek elkerülhetetlenül fontosak az ipar fejlődése számára.

*

Gazdasági külpolitikánk súlypontja a szocialista országokkal kiépített kereskedelmi kapcsolat és együttműködés. Így például a Szovjetunió a hosszú lejáratú egyezmények alapján felszereléseket és berendezéseket szállít, és műszakilag együttműködik számos ipari objektum tervezésében, felszerelésében és üzembe helyezésében; a jelenlegi ötéves tervben egyezményeket és szerződéseket kötöttek arra vonatkozóan, hogy a Szovjetunió műszaki segítséget ad és a felszerelés egy részét szállítja a hazai 440 megawattos villamos atomerőmű, valamint más jelentős fémipari, vegyipari és egyéb ágazatokbeli objektumok számára.

Csehszlovákia SZK, a Német DK, a Lengyel NK, a Magyar NK és más szocialista országok berendezéseket szállítanak új egységeknek a meglévők bővítésére az energetikai iparban, a kohászatban, a vegyiparban, a textiliparban.

A felszerelések, berendezések, szabadalmak és a know-how behozatalának jelentős része a nyugati ipari államokból származik. Ezekben az országokban a gépgyártóipar magas színvonalat ért el, s ez lehetővé teszi, hogy új műszaki eljárásokat, magas műszaki és gazdasági hatékonyságú felszereléseket onnan szerezzünk be. Számos olyan beruházási objektumunk van, amelyet a megelőző öt éves tervekben hoztak létre, vagy amelyeknek a megvalósítását ez az öt éves terv irányozta elő, s amelyek számára a legbonyolultabb technológiai eljárást, gyakran magát a technológiai folyamatot is az NSZK-ból, Franciaországból, Angliából, Olaszországból, az Egyesült Államokból, Japánból, Ausztriából, Svájcól vagy más fejlett országból vettük. A hazai ipar a külföldi szállítókkal együttműködve lényegesen hozzájárul az új egységek felszerelésének a tervezéséhez és kiegészítéséhez.

A beruházást szolgáló széles körű behozatali program természetesen jelentős valutáris erőfeszítést igényel. A kiegyensúlyozott kereskedelmi és fizetési mérleg biztosításának a követelménye megkívánja azt, hogy jelentős kiviteli forrásokat értékesítsünk a behozatal fedezéséhez szükséges valuta előteremtésére. Ebben a vonatkozásban gazdasági és műszaki lehetőségeink hatékony mozgósításának az útja a nemzetközi együttműködés, ami egyébként a minden országgal kiépített gazdasági kapcsolatok bővítésére irányuló általános politikának szerves része.

Napjainkban — a műszaki tudományos forradalom feltételei között — a nemzetközi gazdasági és műszaki együttműködés kiszélesítése és elmélyítése minden ország számára objektív szükségszerűség. „Nem arra kell törekednünk — mutatott rá Nicolae Ceaușescu elvtárs az RKP Központi Bizottsága Végrehajtó Bizottságának és a kormánynak 1970. november 25-i ülésén —, hogy magunk gyártsuk mindazokat a termékeket, amelyekre szükségünk van, sem a kohászatban, a gépiparban, sem a vegyészetben, sem más ágakban. Kétségtelen: a szocialista országokkal, a kapitalista országok és a fejlődésben levő országok cégeivel való széles körű termelési kooperálás nélkül nem biztosíthatjuk gazdaságunk gyors fejlődését.”

Az új technika — a tervrajzok, felszerelések, műszaki eljárások — behozatalában a nemzetközi együttműködés jól gyümölcsöztethető. E kooperálás konkrétizálódhatik gazdasági, pénzügyi téren, műszaki, ipari vonatkozásban, a műszaki-tudományos kutatásban, tervezésben, az ipari termelésben. Az együttműködés e területein megvalósul a partnerek műszaki és anyagi erőfeszítéseinek az összekapcsolása, ez biztosítja az árucserre növekedését a fizetési eszközökkel való takarékoskodás feltételei között, megteremti a kedvező feltételeket arra, hogy értékesítsük mindegyik ország termelési tapasztalatait és tudományos potenciálját.

A szocialista országokkal megvalósított gazdasági-ipari együttműködés kiszélesítése, amire hazánk következetesen törekszik, harmonikusan kifejezésre jut *Az együttműködés további elmélyítését és tökéletesítését, valamint a KGST-tagállamok szocialista gazdasági integrációjának fejlesztését célzó Komplex Programban*. A szocialista együttműködés, amely céljaiban és eszközeiben elvileg különbözik a tőkés integrációtól, összeegyezteti a jelenlegi gazdasági és műszaki feltételek között a különböző országok termelésének objektív kölcsönös kapcsolatát minden résztvevő ország függetlenségének és érdekeinek a tiszteletben tartásával. A szocialista integráció szentesíti a szocialista országok közötti viszonyok alapelveit — a nemzeti szuverenitás és függetlenség tiszteletben tartását, a belügyekbe való be nem avatkozást, a teljes jogegyenlőséget, a kölcsönös előnyöket és az elvtársi segítséget —; az önkén-

tesség alapján — és államfölötti szervek nélkül — kibontakozva azt célozza, hogy hozzájáruljon minden tagország termelőerőinek gyorsabb fejlődéséhez, gazdasági fejlettségi szintjük egymáshoz közeledéséhez és fokozatos kiegyenlítéséhez, a szocialista világrendszer és minden egyes szocialista ország gazdasági erejének növekedéséhez. A nemzetközi szocialista munkamegosztás elmélyülésének fő módszere az ötéves tervek összehangolásának állandó tökéletesítése, ami megteremti a feltételeket a széles körű és hatékony együttműködésre a műszaki-tudományos kutatásban és a termelésben.

A Program ebben a vonatkozásban előirányozza az együttműködés és kooperálás konkrét útjait és területeit. A KGST-tagállamok közösen dolgozzák ki az egyes termelési ágak fejlesztési programját, elmélyítik a termelésben a szakosítást és együttműködést, javasolják az erőfeszítések összekapcsolását egyes beruházások megvalósításában, valamint a közös érdekű ipari kapacitások tervezésében és felépítésében.

A Programból vett példával jellemezzük ezt: előirányozták a szakosítást és a kooperálást, figyelembe véve az izoprénkaucsuk-gyártó kapacitásoknak az érdekelt KGST-tagállamok közös erőfeszítésével történő létesítését. E célból hazánk részvételével műszaki-gazdasági beszámolót dolgoznak ki ilyen üzemek tervezésére és építésére,

Hazánk és a fejlett tőkés országok közötti kapcsolatokban a kooperálás jelentősen növelheti a felszerelések, szabadalmak és a know-how behozatalának a kereteit és hatékonyságát, hozzájárul nemcsak az új technika bevezetéséhez, hanem a román ipar versenyképességéhez, a szükséges fizetési eszközök előteremtéséhez is. Az iparfejlesztés síkján ennek a kooperálásnak több formájával találkozunk: a behozatal ellenértékének megtérítése az importált technika segítségével előállított termékekkel, az előállított termékek közös értékesítése, a román részről szállított alkatrészek és alkatrészcsoportok, közös termelő vállalatok létrehozása hazánkban.

A nemzetközi kooperálás e magasabb formájának jogi kereteit biztosítja a Románia külkereskedelmi tevékenységére, a gazdasági és műszaki-tudományos együttműködésre vonatkozó új törvény. Elvei alapján létre lehet hozni hazánkban vegyes társaságokat az ipari termelés területén, a műszaki-tudományos kutatásban és a gazdasági tevékenység más ágaiban, amennyiben a román fél legkevesebb 51 százalékban veszi ki részét a társaság közös vagyonából. A román állam ezzel megtartja döntő szavát a vagyonkezelésben és az ország területén folytatott közös tevékenység fejlesztésében, s ugyanakkor biztosítja az idegen résztvevő félt afelől, hogy tiszteletben tartják érdekeit, elsősorban azt, hogy külföldre vihesse az őt megillető tőketörlesztési hányadot, a nyereséget és egyéb járandóságait.

Hazánk erőfeszítései és kezdeményezései a gazdasági kapcsolatoknak a kooperálás útján történő elmélyítésére vonatkozóan élénk érdeklődést váltanak ki számos nyugati országban. Már most ismeretesek a kooperálásnak olyan nagyarányú és a kölcsönös előnyökön alapuló megnyilvánulásai, mint a gépkocsigyártó iparban a Renault-val, a kisméretű személyszállító repülőgépek gyártásában az angol British Aircraft Corporationnel kötött megállapodások. Számos más együttműködési akció konkretizálódott és konkretizálódik a vegyiparban, a gépgyártásban és más iparágakban. Ezek ösztönzik a műszaki haladást hazánkban, biztosítják anyagi és emberi erőforrásaink jobb értékesítését és ugyanakkor növelik cserelhetőségeinket, egyre hatékonyabb részvételünket a nemzetközi áruforgalomban.

Kun János

Megosztott emberiség?

Ha csak annyi történt volna, hogy a nőemancipáló fokozatosan átke-
rült a vicclapokból a bioszociológiai, lélektani-antropológiai, sőt nemzetközi
szociológiai szakkönyvek és folyóiratok oldalaira — már az sem lenne ke-
vés. Ez a folyamat „nőügy“-ből akkor vált a nők ügyévé, amikor a század
elején a szüfrassetek zászlajukra tűzték és kivívták a nők szavazati jogát.
Ezt a sikert pyrrhusi győzelemnek könyvelhetnők el, ha csak azt néznők,
hogy noha választópolgárok lettek a nők, a legtöbb országban tetemes szá-
mbeli többségükkel sem érték el a tényleges egyenlőséget, azt, hogy a társad-
alom teljes értékű és csorbítatlan jogú tagjainak ismerjék el őket. Az em-
beriség továbbra is megosztott maradt, s számbelileg nagyobbik fele — kí-
nos közhely! — kisebbségi helyzetben, függőségben él. Az a felismerés, hogy
az ember felszabadítása, a dolgozó tömegeké, elválaszthatatlan a nők mil-
lióinak felszabadításától és elképzelhetetlen nélküle — a szocializmus elmé-
leti felismerése. Mint társadalom, ugyancsak a szocializmus tett és tesz első
ízből az alap és a felépítmény minden területére kisugárzó erőfeszítést
azért, hogy az elméleti-elvi jogok és gyakorlati megvalósításuk között jár-
ható út épüljön.

A nők ügye akkor válik az emberiség ügyévé, ha a homo sapiens fel-
számolja megosztottságát, ha emberi fajtánk megoldandó feladatai közé so-
rolja azt, ami eddig csupán az egyik nem szónoki kérdése volt: szülhet-e,
nevelhet-e szabad embert az, aki maga nem szabad?

Szabadság? A Magna Charta Libertatum 1215-ben fel sem tette ezt a
kérdést, nem hogy választ keresett volna rá. Eltelt hatszáz év és a polgári
Európa időrendben második törvénykönyve, a Code Napoléon családjogi ré-
sze — tempora mutantur — korlátozza ugyan az apa és a férj, illetve a
legidősebb fiú anyagi és erkölcsi hatalmát a család nőtagjai fölött, de a
hatalom maga megmarad, jelezve, hogy a Szabadság, Egyenlőség, Testvériség
szent elvei jószérével az egyik nem privilégiumai. Hiába csattogtak tehát
a tricoteuse-ök bőszt kötőtűi! Persze, ma már a francia nők is szavazati jog-
gal rendelkező állampolgárok, a választási kampányok idején a körültekintő-
bb politikusok nagyon is „udvarolnak“ ennek az elhanyagolható mennyi-
ségnek semmiképp nem nevezhető választóseregnek. Mi több: képviselőnők
is ülnek a parlamentben. De: egy 1971-es felmérés szerint a dolgozó fran-
cia anya munkanapja 14—16 óra. Márpedig szabadság és szabad idő között,
nemre való tekintet nélkül, van némi összefüggés.

Munkajog? Az Egyesült Államokban 28 millió nő 40%-kal kevesebb
bért kap, mint a dolgozó férfiak. Tegyük fel, hogy legalább is egy részük
nem nyújt a férfiakéval azonos teljesítményt. Ha így van, mi ennek az oka?
Az antropológusok és a fiziológusok legtekintélyesebbjei megegyeznek ab-
ban, hogy a nő anatómiai és élettani sajátosságai nem indokolják a meg-
különböztetést, annál kevésbé, amilyen mértékben a modern technológia
sorra kiküszöböli az olyan, testi erőtlőbbet igénylő munkákat, amelyek a
női fizikumra valóban károsak. (Itt jegyezném meg, hogy a szinte kizárólag
nők által végzett, sőt, nőiesnek tartott gépirás például a legnehezebb mun-
kák közé tartozik, a telefonos kisasszonyok pedig — még egy nőnek való
foglalkozás!? — súlyos idegrendszeri károsodásnak vannak kitéve.) Ami pe-
dig a női „lelkület“-nek és „észjárás“-nak a férfiéttől eltérő voltát illeti (s
itt a Más többé-kevésbé bevallottan alacsonyabbrendűt jelent), az egyre szé-
lesebb körben alkalmazott tesztek „meglepető“ eredményeket mutatnak; a nők
intelligencia-kvótája általában nem alacsonyabb a férfiakénál, a szintkülön-
ségek pedig könnyen levezethetők a képességek fejlesztéséből, illetve kiak-
názatlanságából, vagyis a nevelésből. Nem szorul bizonyításra, hogy a ne-
velés társadalmilag, nem pedig nemileg determinált tényező. A helyzet nagy-
jából a következő: a nők mentalitása azért különbözik a férfiakétól, mert
másként nevelték őket, s azért nevelik őket másként, mert a fiúk, úgymond,
mások, mint a kislányok... Benjamin Spook, a világhírű gyermekorvos — aki
haladó szellemű közéleti személyiség létére hasznosabbnak véli a család szem-

pontjából, hogy az asszonyok az otthonnak szenteljék minden energiájukat, képességüket — bocsánatos következetlenséggel leszögezi a gyermekjátékok kiválasztásában; a fiúk, mint leendő apák, igenis kapjanak babát, sőt, a főzőcskézés sem árt a férfiasságnak...

A nők joga a tanuláshoz? A Harvard Egyetem 411 professzora között egyetlen nő sincs. Egyébként az amerikai nők érdeklődése a magasabb fokú oktatás iránt csökkenő tendenciát mutat: 1920-ban az egyetemi hallgatók 47%-a nő volt; 1970-ig az arány 40%-ra apadt. De azoknak a nőknek a természetes hányada, akik egyetemest végeztek, férjhezmenésük után gondosan elteszik diplomájukat az ifjúság egyéb relikviáit tartalmazó fiókba. Miért? Harriet van Horne újságíró, a *New York Post* szerkesztője így válaszol erre a kérdésre: „A legtöbb közülünk szívesebben lesz a gyöngéd férj imádott játékszere, mint docens és vénkisasszony, akire rá se néznek.“ „Az imádott játékszere“ unatkosai és komplexusai vannak, a tudós vénkisasszony magányos és komplexusai vannak. A pszichiáter várokszobájában fognak találkozni. Holott ebben a kérdésben kevésbé az egyén, mint inkább a közönség, a társadalom tudatát és tudattalanját kellene elemezni.

Az amerikai Women's Liberation, az eddig ismert feminista mozgalmak legerőteljesebbikét nem véletlenül foglalkoztatja olyan feltűnő intenzitással a szexualitás. Félreértés ne essék: nem a nők szexuális felszabadításáért küzd, hanem felszabadításukért a szex uralma alól! A nők emberi méltóságával tartja összebékíthetetlennek, lealacsonyításuk és kiszolgáltatottságuk jelképeként azt, hogy a nő — jelkép. Nem csak a pornográf képeslapok és könyvek teszik azzá, de egész iparágak leghatásosabb kereskedelmi reklámja a női test. Hogyan fér ez össze a puritán hagyományú amerikai családeszménnyel, a nem kevésbé tradicionális nő-kultusszal? Pompásan kiégszítik és fenntartják egymást, mint elfojtás és kompenzálás mechanizmusa. A szex mellett az amerikai nőmozgalom teoretikusai a fogyasztás-vásárlás hajszáját jelölik meg a nők „fékmentartása“ legeredményesebb eszközének. Az az asszony vagy lány, aki ideje legnagyobb részét kirakatok előtt vagy üzletekben tölti (akár mert túl sok az áru, akár mert túl kevés), vajmi keveset tud olvasni, gondolkodni a világ s benne a maga sorsán. Nem véletlen, hogy ez a példátlanul heves megmozdulás, a maga különböző elágazásaival és ányalataival, éppen az Egyesült Államokban bontakozott ki, ott, ahol a tőkés rendszer a javak és a jogok elosztása tekintetében a legvonzóbb látzatokat és a legkiáltóbb ellentéteket produkálja.

Ha egy politikai mozgalom érettségi fokát, ütőképességét, történelemformáló erejét az jelzi, hogy elmélettel rendelkezik — a Women's Lib nem áll rosszul. Ebben az esetben azonban nem az elmélet szűrkesége csökkenti a hatékonyságát, hanem az, hogy nagyonis tarka. Tudományosan megalapozott elemzések, valós célkitűzések, okos stratégia mellett jócskán akad tudátlékos okoskodás, vádaskodó indulat, arisztofaneszi helyzetekbe illő groteszk szélsőség is. Mindez nem meglepő, inkább sajnálatos, s kifejezi a résztvevő rétegek és személyek ellentmondásos indítékait. Ha témánk megengedné a könnyed hangot, megkockáztathatnók, hogy a nők máris bebizonyították: nem csak olyan okosak, bátrak, összetartók tudnak lenni, mint a férfiak, de olyan igazságtalanok, elvakultak és megtéveszthetők (ha úgy tetszik: ön-ámitók) is!

Ez a kiterő egyébként, ha másra nem is, arra jó volt, hogy visszakanyarodjunk anticipált tételünkhöz: a megosztott emberiséghez, a nemekből álló — tehát különböző, az emberi egyedekből álló — tehát azonos emberiséghez, amely sorskérdéseivel viaskodva sem tévesztheti szem elől, hogy előbb-utóbb a férfiközpontú civilizáció alighanem átadja helyét egy olyan civilizációnak, amelynek kétneműbeli, egyenrangú teremtmői az eddigieknél bölcsebben gazdálkodnak majd közös erkölcsi és anyagi javaikkal. Annyi máris bizonyos, hogy a huszadik század utolsó évtizedeiben minden nő és minden férfi szellemi és etikai próbatétele: miként veszi tudomásul ezt a perspektívát.

Szilágyi Júlia

KATE MILLET nyilatkozata a Women's Liberation és az Új Baloldal viszonyáról

— Manapság önt tekintik a Women's Lib teoretikusának. Az ön harca a nők felszabadításáért egy átfogó harc része vagy pedig inkább sajátos, elszigetelt jelenség?

Kate Millet: — Kezdetben magam is elszigetelt harcnak hittem, de a tények logikája lassanként bebizonyította, hogy lehetetlen az elkülönülés. Hogyan valószínűsíthető meg például izoláltan az összes gyermekek befogadására alkalmas napközi otthonok rendszerét? Ki pénzelné az ilyet a tőkés rendszerben, abban a rendszerben, amelyben egyeseknek éheseknek és analfabétáknak kell lenniük, hogy mások kihasználhassák őket?

— Mintha a tőkés rendszer kissé sematikus képe volna ez...

Kate Millet: — Hát hogyan is lehetne felszabadítani a nőket az osztálytársadalom megőrzésével... Engem azok a változások is foglalkoztatnak, amelyekkel a marxizmus nem sokat törődött. Mindenekelőtt: Marx nem úgy határozta meg a patriarchátust, ahogy mi; aztán még kevesebbet foglalkoztak, mint mi, az Új Baloldalon belül, de a Women's Lib-ben is azokkal a lélektani változásokkal, amelyek elengedhetetlenül szükségesek ahhoz, hogy az intézmények módosulása ne maradjon hatástalan.

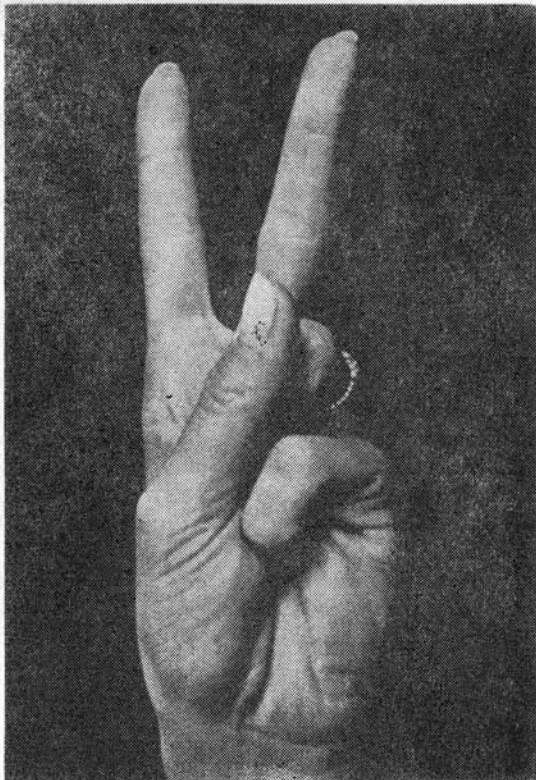
— Az Új Baloldal valóban önök mellett áll?

Kate Millet: — Mármost az Új Baloldalhoz tartozó férfiak?!

— Igen.

Kate Millet: — Hát... (kapcsolataink ambivalensek. Kezdetben az Új Bal-

„Victory!“

oldalban a nők iránt általános megvetés mutatkozott. Talán azért is volt ez hangsúlyozottabb, mert az Új Baloldal férfitársai egyben pacifisták is voltak. S azt bizonyítandó, hogy, noha pacifisták, férfiasak, rengeteg harcias beszédet mondtak. Aztán meg az erőszak romantikus kultuszának hódoltak, az Új Baloldal számára ez oly vonzó; hódoltak Chenek és az összes szakállas gerillának... S az még érezhetőbbé válik, amikor az Új Baloldal válságba jut. Már válságba is jutott. Az elnyomás miatt? A férfiak csalódottak, s már így gondolkodnak: „Az ördög vinné el az egészet! Csak erőszakkal juthatunk ki a kátyúból!“ Egy tucatnyi légenyke az amerikai hadsereg ellen... Nevetséges!

— S hogyan reagáltak milderre a nők?

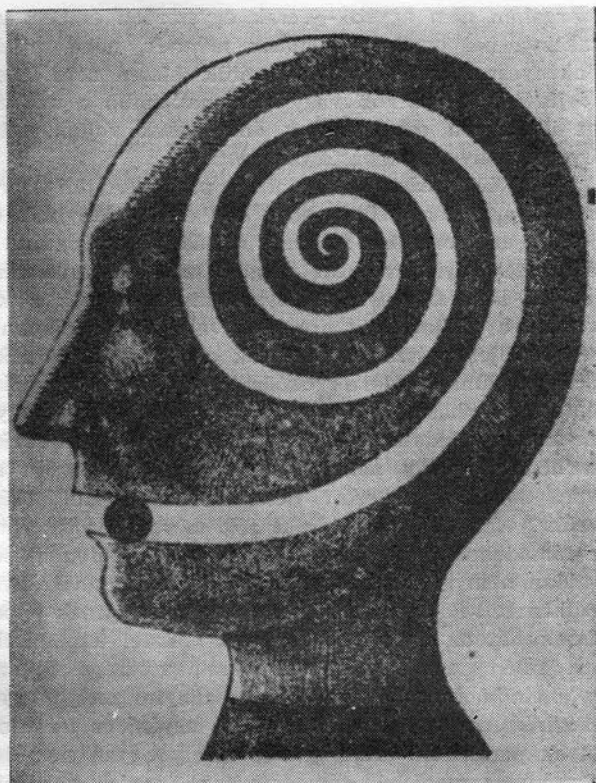
Kate Millet: — Sok nő otthagya az Új Baloldalt, mert tárgynak tekintették őket. Arra voltak jók, hogy naphosszat verjék az írógép billentyűit, fotókópiákat készítsenek a dokumentumokról, borítékokat címezzenek, no meg hogy minél gyakrabban helyeztessenek horizontális testhelyzetbe... Mindez a végsőkig elkeserítette őket. Megalakították a Women's Lib-et, mert úgy gondolkodtak: „Ha az Új Baloldal szövetkezni akar velünk, meg kell tanulnia respektálni bennünket.“ Erre aztán az Új Baloldal kitalált valami egyebet. Azt hitték, politikai kerítőként hasznosíthatják a Women's Lib-et. De bennünket sehogysem lehet becsapni s a nők most már egyfajta külön baloldalt alkotnak, amelyet ugyanolyan vagy majdnem ugyanolyan tisztelettel kell kezelni, mint a négerrek mozgalmát.

— A négerrek polgárjogi hadjárata amolyan tréning lett volna önöknek?

Kate Millet: — Igen, sokan voltunk, akik számára ez jelentette az első politikai tapasztalatot. Biztos vagyok abban, hogy nélkülük soha sem politizáltam volna. De abba bekapcsolódtam. Én hosszabb ideig éltem Japánban, abban az egyfajta társadalomban, ahol éreztem a megalázó leereszkedést. Ott minden fehér embernek az az érzése, hogy kereskedőnek hiszik. Persze nem érzik magukat olyan elnyomottak, mint a négerrek az Egyesült Államokban, s én igazán nagyon megszerettem Japánt; de ott kezdtem megérteni, mit jelent idegennek, *másnak lenni*, hogy milyen magányosságot kényszerít ez az emberre. Nehéz volt, de legalább megtanultam, milyen lehet négernek lenni az Egyesült Államokban. Én azt hiszem, az ilyen helyzetekkel könnyebben azonosulnak a nők, mint a férfiak. A nőknek és a négereknek sok közös problémájuk van.

MARGARET MEAD: A két nem a változó világban

A két nem különbségei azon fontos viszonylatok sorába tartoznak, amelyekre a kultúra — az embereknek méltóságot és szellemi formátumot kölcsönző változottsága épül. Minden ismert társadalomban az emberek kiművelték a különbségeknek megfelelő biológiai munkamegosztást, mégpedig gyakran csak nagyon nagy áttételekkel az eredeti indíték szerint. A testalkat és az életfunkció ellentétségének mintájára az emberek analógiákat fedeztek fel a Nap és a Hold, az éjszaka és a nappal, a jó és a rossz, az erőszak és a gyöngédség, az állhatatosság és az állhatatlanság, a kitarítás és az ingatagság között. E tulajdonságokat váltakozva tulajdonították egyik vagy másik nemnek. Hol a fiúkat tartják végtelenül sebezhetőeknek és kivételesen gondos felügyeletre szorulóknak, hol meg a lányokat. Bizonyos társadalmakban a szülők leányaiknak gyűjtik a hozományt, vagy az ő hasznukra folyamodnak férjfogó búbajosságokhoz; más társadalmakban viszont a fiú kinősítése a szülői gond tárgya. Bizonyos népek a nőket túl gyengének tartják

Julem rajza

ahhoz, hogy a házon kívül dolgozhassanak, mások viszont éppenséggel a nőket tartják alkalmasnak a nehéz teendők megoldására, mert — úgymond — derekasabban megbirkóznak a feladatokkal, mint a férfiak. A nők nemzéssel összefüggő funkciójának időszakossága arra ösztönöztött egyes népeket, hogy az asszonyokat a mágikus vagy vallási hatalom természetes okainak tekintsék, más népeket, ellenkezőleg, arra, hogy a nőkben éppen e hatalmak ellentétességét véljék felfedezni; bizonyos vallások, közöttük a hagyományos európaiak, a nők számára alacsonyrendű helyet jelöltek ki az egyházi hierarchiában, mások viszont a természetfeletti világgal való kapcsolataik egész szimbolikáját a nő természetes funkcióinak férfiak által való utánzására alapozták. Bizonyos kultúrákban a nőt fecsegőnek tartják, aki révén a legféltettebb titkok is kiszivároghatnak, más társadalmak viszont hírharangnak mondják a férfit. Bármiről legyen szó, jelentéktelen vagy jelentős dolgokról, az ékességek és a kozmetika világi ügyeiről vagy az ember világegyetembeli helyének szentségéről, mindenben felfedezzük a két nem szerepe modellálásának sokszor kifejezetten ellentmondásos változatosságát.

Mindenütt felismerhetők a két nem különbözőségeiről kialakult képzetek. Egyetlen olyan kultúráról sem tudunk, amely kifejezetten megfogalmazta volna, hogy férfiak és nők között más különbség nincs, csupán az a mód, amely szerint hozzájárulnak a következő nemzedék létrejöttéhez. Nincs kultúra, amely azt tartaná, hogy a felismert jellemvonások, butaság és elmésség, szépség és csúnyaság, kellem és barátságatlanság, kezdeményezés és felelősségérzet, bátorság és türelem és

szorgalom nem egyéb — csak egyszerűen emberi vonás. Noha a jellemzőket váltakozva hol egyik, hol másik nemnek, néha mindkettőnek tulajdonították, noha önkényesnek kellett volna tűnniük (hiszen nem lehet például a nő a férfinél egyidejűleg alkalmasabb vagy alkalmatlanabb a nehéz feladatok megoldására), noha az ilyenyszerű osztályozások önkényesek voltak, minden eddig ismert társadalom ilyen osztályozásokhoz folyamodott.

A XX. században, amikor megkíséreljük átértékelni emberségünk erőforrásait, s arra törekszünk, hogy bár egy jöttányival, egy paránnyal gyarapítsuk teljesebb emberségünk szellemi minőségét, tudomásul kell vennünk a nemi különbözőségek nyilvánvalóan megtevesztő, ellentmondásos evidenciáját. Joggal feltehető a kérdés: vajon valóban fontosak-e ezek a különbözőségek? Vajon valóban vannak-e különbségek a nyilvánvaló anatómiaiakon kívül is? S az ilyen különbségek teljes egészében áthatnák a férfiak és a nők magatartásformáit? Tudomást kell vennünk példának okáért arról, hogy egy bátor leány lehet ugyan nagyon bátor, de sohasem annyira, mint a férfi? Vagy hogy az a férfi, aki nap mint nap egyhangú feladatát végzi, megtanulhat ugyan sokkal többet termelni, mint társadalma bármely nőnemű tagja, de ezért aztán sokkal jobban meg is fizetik, mint a női munkaerőt? Réálisak ezek a különbségek, valóban számolnunk kell velük? Noha a férfiak és a nők mindenkor és minden társadalomban kiépítették a társadalmilag meghatározott szexuális különbözőségeket, e differenciák nyilvánvalóan nem érvényesek az egész emberiség viszonylatában (hiszen, ha érvényesek volnának, „a hegyen túl“ nem viselkedhetnének éppenséggel ellentétes módon). Mit érnek hát az ilyen felépítmények? Ezzel kapcsolatban két további kérdés merül fel. Talán nem is olyan parancsoló szükségesség ez a megkülönböztetés, hogy ne merhetnők semmibe venni, nem annyira mélyen gyökerezik állati, élettani természetünkben, hogy semmibe vevése egyéni és társadalmi károsodásra vezetne. Vagy olyan parancsoló szükségesség, amely ugyan nem is túlságosan mély gyökerű, de olyannyira megfelelő társadalmilag, annyira kipróbált már, hogy nem volna kifizetődő semmibevenni? Olyan parancsoló szükségesség, amely megkönnyíti a gyermekek világrahozatalát és felnevelését azáltal, hogy nagyon is különbözőre stilizáljuk a nemek magatartását, megtanítjuk őket eltérő módon mozogni és öltözködni, s különféle munkaterületeken szakosodni?

Van még egy lehetőség. Vajon a nemi különbségek nem valóban rendkívül értékesek-e? Vajon ezek a különbségek nem alkotják-e emberi természetünk olyan erőforrását, amelyet minden társadalom hasznosított ugyan, de ezideig egyetlen társadalomnak sem sikerült teljes mértékben gyümölcsöztetnie?

Olyan korszakban élünk, amelyben egyetlen kérdés megválaszolása sem tűr halasztást. A nemek szerepére és lehetséges szerepére vonatkozó kérdések akadémikusak, mellékeselek, vagy éppen ellenkezőleg, korunk központi problémái közé sorolhatók-e? A vita erről haszontalan okoskodás, miközben ég a világ? Úgy vélem, nem így állnak a dolgok.

SIMONE DE BEAUVOIR: A második nem

A nő mai sorsát döntően befolyásolja az a tény, hogy alakuló, forrongó társadalmunkban a legósdibb előítéletek élnek és hatnak tovább. Erről feledkeznek meg azok, akik elhamarkodva elmarasztalják a nőket azon a jogcímen, hogy teljesítményük alatta marad lehetőségeiknek, de azok is, akik ezeket a lehetőségeket kizárólag a nőt bűnre csábító alkalmaknak tekintik. Az az igazság, hogy a nő

helyzete ma még egyensúlytalan, s ezért roppant nehéz az új viszonyokhoz alkalmazkodnia. Megnyitották előtte a gyár, a hivatal, az egyetem kapuit, de a közvélemény szemében ma is a házasság a legfőbb női hivatás, mely a nőt minden más kötelezettsége alól felmenti. A nemi aktust ma is szolgáltatásnak tekintik, mint a primitív társadalmakban, s a nőnek a közfelfogás szerint joga van e szolgálatot a férfival burkolt vagy nyílt formában megfizettetni. [...]

A prostitúciót megtűrik*, az udvarlást jó szemmel nézik mindenütt. S a férjes asszonynak szabad magát a férjével eltartatnia; ráadásul sokkal magasabb a társadalmi rangja, mint a nem férjezett nőé. Akiket a közfelfogás szerint korántsem illet meg olyan szexuális szabadság, mint a nőtlen férfiakat, anyává lenniük például gyakorlatilag tilos, a lányanya máig botrányt szül a világ szemében. Lehet-e ilyen körülmények közt csodálni, ha a Hamupipőke-mítosz rendületlenül tartja magát? A fiatal lányt még ma is arra neveli környezet, hogy boldog, gondtalan életét a megváltó királyfitól várja ahelyett, hogy maga váгна neki a világ küzdelmes és kockázatos meghódításának. A királyfi csodát tehet, például felemelheti választottját egy magasabb társadalmi rétegbe, amit az egy egész élet kitartó munkájával sem érhetne el. De ez a csalóka ábránd ártalmas, mert megosztja a fiatal lány energiáit, érdekeit, s a nő legsúlyosabb hátránya a versenyben éppen belső meghasonlása. A szülők elsősorban házasságra szánják lánygyermeküket, s nem sokat törődnek egyéni képességei fejlesztésével; ő maga is erre vágyik, mert tapasztalatból tudja, hogy a házasság rengeteg előnnyel jár. Ennek következtében sokszor rosszabbul tanulja meg s kevésbé alaposan ismeri a szakmáját, mint fivérei a magukét, nem tekinti igazán hivatásának, tehát eleve arra kárhordatja magát, hogy ne legyen jó szakember és az elátkozott kör bezárul: mivel nem az, egyre türelmetlenebbül lesi az alkalmat a férjhez menésre. Minden jog terheket ró birtokosára, de ha a teher túl nagy, a jog szolgaságnak látszik. A dolgozók óriási többsége számára jelenleg még tűrhetetlen robot a munka, a dolgozó nő számára ma még annyi előnnyel sem jár, hogy erkölcsileg felszabadítaná, társadalmi tekintélyt kölcsönözne neki, hogy sok munkásnő és tisztviselőnő terhes kötelezettségnek érzi a munkához való jogát, azt reméli, hogy a házasság megváltja tőle. De az a tény, hogy a munka révén igenis lerázhatja a házasság igáját, öntudatra ébresztette a mai nőt, nem hajlandó többé vakon alávetni magát a férfinak, míg fennáll a gazdasági egyenlőtlenség, amely egyes egyéneknek kivételezett helyzetet biztosít, s míg a közvélemény feljogosítja a nőt arra, hogy eladja magát e kiváltságos egyének egyikének. Kevesen tudják, pedig igaz, hogy a kísértés is akadály, éspedig az egyik legveszedelmesebb. S a kísértést ráadásul szemfényvesztés tetézi, hiszen ezer és ezer nő közül legfeljebb egynek van rá esélye, hogy kihúzza a főnyereményt a házasság lottójátékán. Korunk munkába szőlítja, sőt kényszeríti a nőket, de közben a tétlen és gyönyörtelen élet paradicsomának káprázatával áztatja őket, s e paradicsom kiválasztott lakóit összehasonlíthatatlanul többre becsüli, mint azokat, akik megmaradnak e földi világ lakóinak.

* Az angolszász országokban sokáig egyáltalán nem szabályozta törvény a prostitúciót. 1900-ig az angol és amerikai „Common Law” csak az esetben tekintette törvénybe ütköző cselekedetnek, ha botrányt keltett vagy a közrendet veszélyeztette. A törvény manapság üldözi a prostitúciót, több-kevesebb szigorral és sikerrel, Angliában és az Egyesült Államok egyes tagállamaiban, amelyek idevágó törvénykezése szerfelett változatos. Franciaországban egy nagy kampány eredményeként megszületett az 1946. április 13-i törvény, mely elrendelte a bordélyházak bezárását és a hivatásos kéjelgés elleni harc fokozását: „Tekintve, hogy e házak léte összeférhetetlen az emberi méltósággal és azzal a szereppel, mely a modern társadalomban a nő betölteni hivatott...” A prostitúció azóta is virágzik. De természetes is, hogy álszent és egyoldalúan nemleges rendszabályokkal semmit sem lehet elérni.

A házasság társadalmi megbecsültsége s a férfi gazdasági előjogai ma még arra ösztönzik a nőket, hogy leghőbb törekvésük legyen: a férfiaknak tetszeni. Összességében a női nem még ma is a férfinem vazallusa. S ebből következően a nő ma még nem annak látja magát, aki, és nem eszerint választ, hanem aszerint, amilyennek a férfi látja őt.

BERNARD MULDWORF: A „szexuális szabadság“ — világnézeti téma

„Szabadság“, „nemiség“... Két ilyen robbanékony fogalom társítása joggal kelthet gyanakvást.

Elvont, a levegőégben lebegő, konkrét, gyakorlati, megvalósulási és gyakorlati feltételeitől független szabadság nem létezik.

Mit érhetnek hát szexuális szabadságon?

Ha „szexuális szabadságon“ a hagyományos szokások és erkölcs bírálatát értik [...], kár tintát s papírt pazarolni ilyen evidenciák ismételtetésére.

Ha azonban „szexuális szabadságon“ azt a törekvést akarják kifejezni, hogy új módon gondolkozzunk a nemi és érzelmi életéről, akkor már komoly, de cseppet sem könnyű kérdésről van szó.

Amikor egyesek azt hangoztatják: „Harcolni kell a szexuális »elnyomás« ellen“, az össze nem illő fogalmak okozta érzet támad az emberben.

„Harcolni“? Konkrétan: követeléseket megfogalmazni? De milyen követeléseket?

Ez visszavezet régebbi keletű problémákhoz: vagyis egy valóságos „szexuális szabadság“ konkrét feltételeit kellene tanulmányoznunk.

Felismerjük, hogy ez a „szabadság“ a személyiségünket alapjaiban alkotó pszichikai és érzelmi szükségletek viszonylataiban tanulmányozandó.

E szükségletek felismerése szabadságunk biztosítéka.

Ez a szabadság érzelmi életünk alapvető dialektikáján belül helyezkedik el, érzelmi életünk egy belső konfliktusában: a vágy az élvezet hajszolása és a változás felé terel, személyiségünk belső kohéziójának szükséglete viszont előtérbe helyezi az állandóság, a stabilitás szükségletét.

Mindenki maga választja meg a hozzá illő, lelki és erkölcsi erejéhez mért szabadságát. Ha egyáltalán ismeri saját lelki és erkölcsi erejét. Senkit sem lehet visszatartani a kockázatok vállalásától, attól, hogy szerencsés vagy szerencsétlen tapasztalatok árán jobban felismerje saját korlátait.

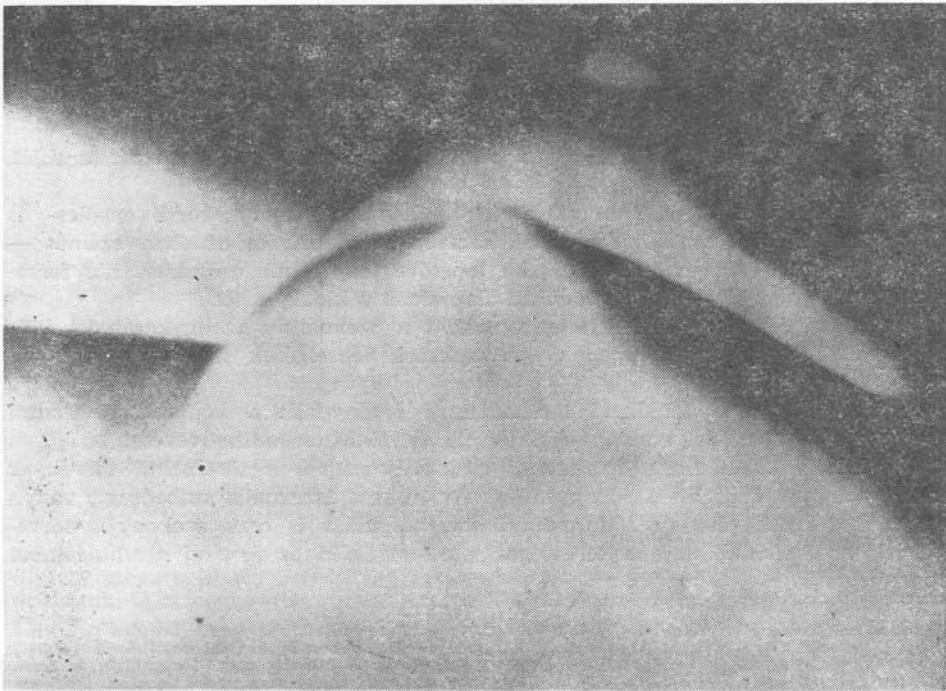
Mindez feljogosít arra, hogy a „szexuális szabadság“ kérdését gyanús világnézeti témaként elemezzük.

Kétszeresen csalóka ez a téma. A szexuális impulzussal együtt jár az „eredeti elfojtás“, ami vágyat szül, s a vágy tesz azzá, amik vagyunk, emberi lényekké, vágyódó lényekké.

Az ember egész szexuális élete a tilalom jegyében létezik. A „megszegés—tilalom“ dialektikája rányomja bélyegét egész érzelmi életünkre.

A szexuális kielégülés társadalmi struktúrái — formájuktól függetlenül — e szabadság korlátai; a szexuális élet struktúráinak változása alárendelt a társadalmi-gazdasági struktúrák forrongásának, az új kulturális és etikai értékek teremtésének.

Más szóval: politikai forradalomról van szó, a szocialista társadalomba való eljutásról.

Kabán József fotója

Csupán a politikai forradalom (vagyis a társadalom társadalmi-gazdasági alapjainak mélyreható megváltozása) tehet lehetővé valóságos kulturális forradalmat, amely egyidejűleg az erkölcsök és a szexualitás forradalma.

Hiú ábránd és misztifikálás a sorrendiség megfordítása.

Alapjában kétértelmű természete, kétértelmű megfogalmazása, demagóg jellege folytán a „szexuális szabadság” szükségszerűen a polgári ideológia vermébe zuhan, a diverzió és a misztifikálás témájaként.

A közvetlen, egyénített társadalmi elnyomást szexuális kényszerűségként élik meg; a „tudattalanban” a szabadság abszolút szexuális szabadságként fantáziálódik, a korunkat jellemző differenciált lehetőségek iskoláját a családi „kényszerűség” korlátai között járjuk ki; a forradalmat így hát a „szexuális elnyomás” elleni tiltakozásban élik ki; ezért tűnik a „Gyűlöllek, család!” formula forradalmi minak.

Nem lehetetlen, hogy bizonyos társadalmi rétegek útja a forradalmi eszméhez a „szexuális szabadság” követelésén át vezet.

Az egyén emancipációja irányába haladó bonyolult társadalmi-politikai felfordulások korában élünk.

Amit „a kapitalizmus általános válsága elmélyülésének” nevezünk, a szocialista erők győzelme felé vezető, világméretű változások egész sorában nyilvánul meg.

Mind nehezebben tűrhető és elviselt az elnyomás bármely formája, legyen az gazdasági, faji, szexuális vagy bármilyen más természetű. Ebben a mozgásban elporladnak hagyományos kulturális és erkölcsi értékek. S az elavuló értékrend-

szerek kényszerzubonyába szorított társadalmi rétegek hirtelen új távlatokat fedeznek fel. Ettől a hirtelen feltáruulástól aztán összetévesztik saját testmozgásukat a politikai harcoknak elkötelezett emberek millióinak mozgalmával!

Csak félreértések alapján vagy tudatlanságból lehet még túlbecsülni a „szexualitás“ felforgató jellegét.

Manapság minden tollforgató, vagy bárki, aki színpadra viheti színdarabját, Sade márkinak hiszi magát.

Évszázadokkal lemaradtak! A XVIII. század szabadgondolkodói erkölcs- és vallásbírálataikkal közvetlenül hatottak társadalmukra. Azóta azonban számos — néha kegyetlen — történelmi tapasztalat lehetővé tette a mi korunkhoz illő forradalmi tevékenység elméleti és gyakorlati alapjainak a kidolgozását.

A „szexuális szabadság“ kifejezés mögött a szexualitás „aranykorának“ illúziója búvik meg: valamiképpen a gyermekkori képzelgések intellektualizált kiütülése.

Az utópiában is fellelhető mechanizmus érvényesül: a képzelet hatalomra juttatása, az emberi folyamatok objektív törvényeinek semmibe vévése.

Miként a következetes forradalmi cselekvés csupán a történelmi törvények ismerete alapján képzelhető el, ugyanúgy a valóságos „szexuális szabadság“, vagyis a nemi és érzelmi élet új létformáinak megvalósulása is csak azoknak a törvényeknek az ismerete alapján lehetséges, amelyek lelki és érzelmi struktúráinkat meghatározzák.

Osszeállításunk a következő források nyomán készült: Kate Millet: Une femme révoltée (L'Express, 1037.). — Margaret Mead: Male and Female. A Study of the Sexes in a Changing World (William Morrow and Company, New York, 1970). — Simone de Beauvoir: A második nem. Görög Livia és Somló Vera fordítása (Gondolat, Budapest, 1969). — Bernard Muldwarf: Humanisme scientifique et problèmes de la sexualité (La Pensée, 153.).

Paulovics László: Szobanővények

A látás iskolája

Napsugár-grafikák

Látási iskolákat kellene nyitni!

Egyazon évben hallottam ezt az óhajást az embert és tájat eszményi szépségében megragadni törekvő Popp Auréltól, Szatmáron, s az eszményi embert és tájat megkonstruáló Mattis Teutsch Jánostól, a brassói műteremben.

Olvasni, szinte évszázada, hibátlanul tanít az iskola. Hallani és látni ma sem tanítanak meg gyermekkorunkban.

A megközelítőleg Egyetemes Ember képlete — sokak gondja. Időnként eltávolodunk tőle, hogy aztán annál szorosabbra zárjuk köréje a kört. A nagy művészek és a nagy matematikusok álma jobban hasonlít egymáshoz, mint fogadatlan prófétáik álmaihoz. Talán előbb-utóbb mégiscsak rájuk bízunk a megoldást.

Addig pedig minden társadalom úgy pótolja az iskola hiányait, ahogy tudja.

A romániai magyarság egyik hatékony látási iskolája: a *Napsugár*.

*

A Romániában megjelenő magyar újságokat és folyóiratokat jellemző ismeretéseinkben — idehaza és külföldön — valahogy így szokták összefoglalni: a Napsugár a 6—12 éves gyermekek (a Pionírszervezet Országos Tanácsa által kiadott) lapja, 1957-ben létesült Asztalos István főszerkesztésében. Megjelenik havonta, Kolozsvárott. Cím, telefonszám, előfizetési díj.

A SZERKESZTŐSEG 1957 januárjában rendkívül szemléletesen indítja útjára az első erdélyi képes gyermeklapot:

„A favágó menjen az erdőre s vágja ki a fát. A fuvaros fuvarozza el a fát a vasúthoz. A vasutas szállítsa el a fát a papírgyárhoz. A papírgyári munkás csináljon a fából papirost. Az író írjon szép meséket; a nyomdász pedig nyomtassa rá a meséket és képeket a papirosra, aztán csináljon belőle sok-sok újságot. Végül a postás tegye táskájába az újságokat és vigye el nektek. (...)

Nekünk pedig írjatok meg, milyen meséket, képeket szeretnétek, és ti magatok is írjatok, rajzoljatok, fessetek belé, hiszen a ti újságotok és barátotok.“

A favágó, a fuvaros, a vasutas, a papírgyári munkás, az író, a nyomdász és a postás rendre-rendre maga is számtalanszor megjelenik a lap hasábjain.

A VALÓ MESÉKET mondó Napsugár tehát illusztrátorait is ugyanazokra az utakra küldi, mint a többi lap. De nehezebbet kér tőlük, mint azok. Mert nem csupán a szép ábrázolását (tehát nem idillista átköltését tényeknek, színhelyeknek és történelmnek), hanem a valóság széles ábrázolását kéri; a „képanyag“ tehát mégiscsak megkomponált, azaz művészi valóságot kell hogy nyújtson az olvasónak, amely elsősorban a tudatot alakítja (s ily módon a képzelet, a képzelőerő és képzelőkészség forrása), s csak másodsorban fejleszt gyakorlati ismereteket.

Persze, a lap nem kerülhetne el, különösen korábbi évfolyamaiban, a didakticizmus veszélyét, s tulajdonképpen azóta is egyfolytában tart lapjain a harc az illusztrativizmus végletei (negédes, barokkos pompa, illetve száraz, részletező másolás) és az írást tovább-ernelő, ihletett művészi rajz között. (S ha jelentkeznek a nivellálódás tünetei a Napsugár-grafikában, hát éppen azok között a munkák között figyelhető meg a művészi egyéniség és a művészi jellegek összemosódása, amelyek a naturalista szórakoztatás szelleméből fogantattak.)

AZ AKVARELL MŰFAJI URALMÁT nyomdai és tartalmi szempontok egyaránt indokolják.

Mert a vizes, áttetsző színfoltok őrzik meg legteljesebben fényüket, erejüket, arányaikat nyomás után — hát ennek a műfajnak a törvényeire hangolódott, tizenöt éven át, minden bélyeg-kicsi ábra s a festői kompozíció rangját megőrző címlapok stílusa egyaránt. Másrészt éppen e műfaji kötöttség kedvez az írások elbeszélő megjelenítéséből kivetető utak keresésének.

A vízfestés-eljárás az írásokban rejlő vizuális lehetőségek hangsúlyozására ösztönöz, arra, hogy a művész a költészetet kizárólag színek és színes formák eszközével valósítsa meg, s varázsolja át a látáson át szerzett ismeretét.

Nyilván ezen belül is megfigyelhetők alkati sajátosságokból származó el-lenpontok. Sokszor egyenesen szemközti oldalakon találunk az akvarell festői folt-hatásaira alapozó ábrázolást és szinte a kivághatóság határait érintő, díszítőmű-vezetési jellegű megoldásokat. De a valóság többféle képi megközelítésére való szerkesztői és munkatársi törekvés, tehát még a viszonylag „legszeleségesebb“ stilizálások is határozott nevelői cél felé mutatnak.

SZEMLÉLETESÉG—MŰVESZIESSÉG—ÍZLÉSALAKÍTÁS hármasegysége felé mutat elsősorban a képszerkesztő (tizenöt éve: Soó Zöld Margit) következetessége a munkatársak, valamint a tördelés módozatainak a megválasztásában, aztán a Napsugár-grafika szemléletbeli kiegyenlítődéésének a folyamata, végül pedig a lap egész kiállításának a gondossága, fegyelme.

A Napsugár — akarva, nem akarva — külön iskoláját teremtette meg saj-tónkban a vonalhálával és körvonallal fokozott, festői illusztrációs kifejezésnek, egy olyanszerű festői grafikusságnak, amely egyaránt alkalmas lírikus, groteszk és drámai tartalmak tolmácsolására. A képregenyek és a társasjátékok rajzainak leíró modorától eltérítve az illusztrációk nem követik szolgai módon a mese, a vers, a cselekmény fonalát vagy helyszínváltozásait, nem fordítják képnylvra a szóbeli közlést, hanem — képletesen szólva — kulcslyukon keresztül pillantanak be az írott világ kellős közepébe, s azt talán csodálatosabbnak, de egyúttal min-denki számára megragadhatónak, újraterezhetőnek, lerajzolhatónak (de a rajzról nem lemásolhatónak) ábrázolják.

EZ A FESTŐI BEVEZETÉS a gyermekkori környezet tájaiba megintcsak két végtelen esetben valósul meg a legmélyrehatóbban: ha író és rajzoló műve nem véletlenszerűen találkozik adott oldalon, hanem — ez persze elsősorban hosszabb sorozatok alkalmával lehetséges — társszerzői munkában. Ritka pillanatok ezek, azért is emlékszünk oly élesen rájuk: *Egy bátor ember viszontagságai* (Bajor Andor—Ifj. Cseh Gusztáv), *Irgum-Burgum Benedek* (Veres Zoltán—Deák Ferenc), a Kobak-történetek (Hervay Gizella—Surány Erzsébet), *Csipike, a gonosz törpe* (Fodor Sándor—Rusz Lívia) s még egynéhány; és igazolásképpen éppen ezeknek a sorozatoknak a többsége könyv formájában is újjászületett, sőt a gyermekirodalmi kiadás sikerkönyvei lettek s így a kiadói illusztrációs műfajra is hatottak. A má-sik mód: amikor az írástól majdnem teljesen független gyermek-festményt (gyer-mekeknek valót s egyben gyermekek művének tűnőt) készít a művész, miniatűr és sokszorosított festményt, mondjuk egy régi, középkori város óratornyáról, az almaszűretről, őserdőről vagy egy szál pitypangról.

Ezek a találkozások nem múlhatnak el nyom nélkül a gyermek életéből, akkor sem, ha nem válik művész belőle, hanem csak műélvező, mert egy szép napon azzal a jóleső érzéssel sétál végig egy képzőművészeti kiállításon, hogy mindaz, ami itt látható, éppenséggel így ismerős, és hogy minden műnek közölni-valója van számára.

Persze, a festőiségnek is vannak hátrányai, és jó, ha megvonjuk érvényes-ségének határait. Általában egy adott pillanatban — különösen az első évfolyam számaiban — a túlhajszolt tónusfestés tanulmány-jellegű kísérletekké mossa az illusztrációs műfaj fegyelmezett grafikai egyenes-beszédét; félreérthetetlen kije-lentő mondatait a gyermek számára fáradsággal sillabizálható akombákoma tör-deli. A témáról nem az igazságot közvetíti, hanem csak annak külső, megjelen-fésbeli festőiségét.

Arról volna szó, hogy a művészek egyéniségüket féltenék a meseillusztráció sajátos feladatainak feltétlen odaadást, alázatos alkalmazkodókészséget és nem utolsósorban pontos fogalmazást követelő vállalásától?

Nos, az bizonyos, hogy a gyermek nem a „művészi szemléletre“ kíváncsi, és nem elégszik meg stílusgyakorlatokkal. Ő a világos, szövegű, mondanivalóját csat-

tanós, magvas összefoglalásban újrakimondó — vagy annak izgalmát, humorát, szépségét még az írásnál is eleve szebben megcsillogtató rajzi összefoglalást igényli. S persze, miközben ennek az igénynek a kielégítésére vállalkozunk, számolnunk kell a gyermeki gondolkodás sajátos mechanizmusával is. Viszont lebecsülnünk sem szabad a gyermek felfogókészségét.

Félreértés ne essék! Nem a kifejezés erejét, fellazító, túlbeszéli és fantáziátlan rajzi gyógypedagógiát kívánunk a laptól. (Ilyen is akad benne.) A Napsugár-grafikák stilizáló, mégis eleven népies hangú realizmusa ezután is alapja kell hogy maradjon a grafikai tükörnek. Amikor még több elmélyültséget, a gyermeklélektan eddigi eredményeinek következetesebb szemmel tartását, a gyermekek egyre növekvő ismeretanyagára történő bátrabb hivatkozást kérünk — pusztán arra szeretnénk figyelmeztetni a rajzolókat: ne feledjék, hogy a gyermek számára ők teremtik az első alkalmat, hogy a művészet révén ismerkedhessék a világ rendjével és harmóniájával.

*

A CSODÁLATOS HELY, a csodálatos helyek, a szülőföld, Erdély — nemcsak kerete a Napsugár grafikáinak, hanem sugalló szelleme és természete is.

Különösen a címlapok sugározzák az erdélyi népi művészetek elvonatkozott érzékletességét, a díszítőművészeti motívumok és motívumfűzés, az ember- és állatábrázolás rusztikus egyszerűségét és belső derűjét. Bene József 1957. januári kék-madaras címlapjától a 71-es évfolyam decemberi számának borítójáig terjedő színpompás sorozatban csak elvétve akad egy-egy, a lap életétől idegen ízlésű címlap, zömében azonban a száználcvan Napsugár — ugyanannyi ékes felhívás a barangolásra.

A lapot kezdettől fogva rajzolta: Bene József, Andrásy Zoltán, Rusz Lívia, Tollas Júlia, Andraşiu Avram Felícia, Surány Erzsébet, András László, idős és ifjabb Cseh Gusztáv, Deák Ferenc, Feszt László, Fux Pál, Tóth László, Porzsolts Borbála, F. Nagy Éva; két-három munkával bejegyezte nevét Máthé István, Turós László, Adam András, Jeney Erzsébet, Krajnik Ilona, Kádár Zoltán, Gaál András, Ambrus Imre, Zolcsák Sándor, Sükösd Ferenc, Szilágyi Béla, Lázár Erzsébet, Fekécs Zita; és rendre-rendre felzárkóztak köré az éppen legfiatalabbak: Unipán Helga, Arkossy István, Venczel János, Vass Tamás és Kopacz Mária.

Nemcsak annak a bizonyos bekészöntő felhívásnak („nekünk pedig írjátok meg, milyen meséket, képeket szeretnétek, és ti magatok is írjatok, rajzoljatok, fessetek belé, hiszen a ti újságotok és barátotok“), hanem jórészt a felsoroltaknak az érdeme is (pedig a névsor nem teljes, mégis kitűnik: jelenkori grafikánk derékhada vállalta és sietett 40 000 gyermek képesűtségét megteremteni) — mondom, legalább annyira a művészek érdeme, hogy a Napsugár-grafika ritkán selypített, nem idillizált (vagy csak elszigetelten), s nem fokozta önmagát a gyermeki látás és igények alá.

A lap, megjelenésének pillanatától, magán hordozza az olvasó kézjegyét is, követelményként és rovatként egyaránt.

ÍRTUK ÉS RAJZOLTUK című rovata eleinte inkább csak bátorításul szolgált, 1963-tól telik meg egyre rendszeresebben, s az 1971-es évfolyamban épül be határozottabban a lap szervezetébe, és hat vissza reá. A 6-os szám címlapját „tíz olvasónk rajzaiból állítottuk össze“, a 10-es számnak meg a hátsó lapját (a képregények helyét) adják át az önkéntes grafikusok munkáinak. Sajnos, nem minden esetben győz meg egy-egy lapszám eredeti reprodukciós anyaga arról, hogy a szerkesztőség választása valóban a legjobb munkákra esett. A gyermekrajz kultusza — de persze reális értéke is — oly mérvű manapság, hogy a legmagasabb igények fenntartása és alkalmazása a gyermekekkel szemben is feltétlenül indokolt, sőt kötelező.

Most válik tehát érzékelhetővé: mennyire hatolt be a Napsugár képstílusának ösztönző ereje a gyermekek önkéntelen alkotó megnyilvánulásaiába, miként válik a példa és varázs a rajzolás, az önkifejezés indukciójává, a látás olyan iskolájává, amely a mai ember számára nélkülözhetetlen tudással és érzékenységgel vérteti fel tanítványait.

Banner Zoltán

A környezetismeret a szocialista hazaszeretet fejlesztésében

1. Az iskolai oktató-nevelő tevékenység elsődleges követelményei közé tartozik a közvetlen — családi és iskolai — környezet bemutatása, megismertetése a tanulókkal. Az otthonról, a háztáj egészéről és egyes részeiről alkotott kép az iskolában évről évre újabakkal bővül. A tanuló kilép a közvetlen környezet viszonylag szűk, de még mindig nem eléggé ismert világából, és a humán meg a reál tantárgyak változatos és gazdag ismeretanyagát próbálja elsajátítani. Ebben a törekvésében elsősorban nevelőjétől várja és kapja a szükséges tájékoztatást és magyarázatot, tőle nyer ösztönzést, hogy érdeklődését minél alaposabban és átfogóbban kiterjessze az őt körülvevő világnak és a letűnt koroknak a mai életforma megértéséhez szükséges jelenségeire. Tőle várja e jelenségek között összefüggések feltárását, értelmezését és értékelését. A nevelő sok olyan dologra hívhatja fel a tanuló figyelmét, ami ennek híján összefüggés nélküli jelenség maradna.

Ez az oktatói-nevelői tevékenység sok esetben túllépi a tantervek és tankönyvek megjelölte, minden tanár meg tanuló számára kötelezően előírt tananyag ismeretkörét, s a tanár leleményességét, úgyszeretetét igényli az adott viszonyok és lehetőségek szerint. Ezek a lehetőségek pedig bőven kínálkoznak, városon és falun, az általános és a középfokú oktatásban egyaránt, hiszen ez a munka a pionír- és a KISZ-szervezet, a különféle szakkörök, az iskolai rendezvények és órák keretében rendszeresen végezhető. Amint ezt több, sikerrel járó verseny, vetélkedő, jól működő szakkör, egyre növekvő számú és anyagában szüntelenül gyarapodó iskolai múzeum és diákfolyóirat, egyéni gyűjtés igazolja, a tanulók szívesen vesznek részt a legkisebektől a legnagyobbakig ezekben, ha munkájuknak célját és eredményét látják. A jól körülhatárolt, a tanulók életkori sajátosságainak, érdeklődési körének megfelelő, őket önkéntes tevékenységre serkentő célkitűzéstől függ a foglalkoztatásnak, a tanulók cselekvő részvételének a sikere. A pedagógiai hatásnak tehát arra kell törekednie, hogy a tanulók tevékenységét meghatározott irányban alakítsa, fejlődését előmozdítsa.

2. Milyen formái lehetnek ennek a pedagógiai ráhatásnak a tanulók környezetismerete terén? Melyek azok a lehetőségek, oktatói-nevelői tevékenységek, amelyek a pedagógus tanítványai ismeretszintjének emelésére, a szocialista hazaszeretet fejlesztésére, a hazai táj, a szülőföld művelődési, gazdasági, társadalmi élete múltjának és jelenének megismerésére, a velük való szoros kapcsolat, a hozzájuk fűződő ragaszkodás érzésének kialakítására felhasználhat? Erre a magasztos feladatra csaknem mindegyik tantárgy keretében van lehetőség. Mutassunk rá a lehetőségek közül néhányra.

Bár az általános iskolában a tanulók megismerkednek a lakóhely, az iskolaszékhely, a megye természeti és gazdaságföldrajzi viszonyaival, a líceumi osztályokban nem hanyagolhatjuk el az iskolaszékhelyen működő ipari, mezőgazdasági, közlekedési, kereskedelmi vállalatokba szervezett látogatásokat. E látogatások alkalmával mutassuk be a vállalat helyét, szerepét a népgazdaság rendszerében, az üzemek és vállalatok bel- és külföldi kapcsolatait. A líceum négy éve alatt éventé-
ként szervezett, több napos kirándulás kiterjedhet hazánk nagy tájegységeire, azokra a létesítményekre, amelyek a negyedszázados építőmunka eredményeként születtek meg. Ezek bemutatására nemcsak a tanárnak kell felkészülnie, hanem a tanulóknak is, előzetes adatgyűjtéssel. Nevelő hatását tekintve ez utóbbi sokkal hatékonyabb, természetesen a szaktanár, az osztályfőnök tudatos irányító tevékenysége révén. Ez a munka forrása lehet a jól végzett feladat örömeivel párosuló, a nép alkotásainak nagyszerűsége fölött érzett jogos hazafias büszkeségnek.

3. Népünk múltjának alapos megismeréséhez, a közvetlen környezet történeti szerepének megértéséhez és felméréséhez is nélkülözhetetlen segítséget nyújt a helytörténeti emlékek számbavétele. A történelmet és irodalomtörténetet tanító szaktanár lépten-nyomon tapasztalhatja, hogy oktatói-nevelői munkája sokkal eredményesebb, ha a tanulók történelmi és irodalmi ismereteit a közvetlen környezetben található emlékekkel kapcsolja össze. A románság, valamint a magyar és német nemzetiség történelme és irodalma kimagasló egyéniségeinek életéhez, tevékenységéhez vidékenként különféle helyi vonatkozású emlékek fűződnek. Ezeknek a számbavétele, „feltérképezése“, nyilvántartása jelenkőzelbe hozza a távoli múlt eseményeit, megeleveníti letűnt korok életét, történeti és irodalmi alakjait. Így tárultak fel a növendékeit az iskola (a kolozsvári 11-es líceum) történelmi körében régészeti ásatások és kutatómunka formájában foglalkoztató tanár szervező és irányító munkája eredményeként a Körös-műveltséghez tartozó őskori település nyomai a Bácsai-torokban végzett diák-ásatások során. A hat évezred előtti emberrel és ennek kultúrájával kerültek közvetlen kapcsolatba a régész-diákok, amikor emberi csontvázakat, kőszobrocskákat és színes kerámiát hoztak napvilágra, vagy amikor egy kirándulás alkalmával az i.e. III. évszázadból származó, Közép-Európában páratlan bronzfibulára, a kelta ötvösművészet egyik remekére bukkantak. Ugyancsak diák-régészek munkája nyomán került napfényre az énlaki dák vár maradványa is.

Az ilyen munka oktatói-nevelői előnyei sokfélék. A tanulók az ásatások során előkerülő leletekből értékes tanulságokat merítenek, megismerik az illető korszak életét, a termelőeszközök fejlődését, különbségeit téve az egyes korszakok fejlettségi foka között. Az ásatásoknál szükséges munkálatok elvégzése természetesen hozzáértő irányítást, alapos körültekintést és helyes munkaszervezést igényel. Ez pedig ráneveli a tanulót a munkához szükséges felelősségérzetre, a rendszeres, pontos munkára. Az ásatásokkal járó aprólékos munkafeladatok elvégzése fejleszti a kezűgyességet és a megfigyelőképességet.

A későbbi történelmi korszakok tanulmányozása során még inkább lehetőség nyílik arra, hogy a tanulókat bevonjuk a helytörténeti (gazdaság- és művészettörténeti, hely- és névtörténeti), okleveles és tárgyi emlékek számbavételére, összegyűjtésére és bemutatására irányuló munkába. Ezek a tanári irányítással kiolvasható történeti adatok életközébe hozzák, mintegy megjelenítik a tárgyat korszak történeti eseményeire, személyeire vonatkozó elméleti ismereteket.

A gazdaság- és művészettörténeti emlékek közül elsősorban a régi várakat, erődöket, kastélyokat és udvarházakat, a népi építkezés egyes tárgyait (lakóházakat és háziipari berendezéseket) kell figyelemre méltatnunk. Ezekkel egy-egy korszak

politikai, gazdasági, társadalmi képét, hadviselési módját, valamely jelentős történeti, társadalmi személy alakját, a dolgozók házatáját és életmódját eleveníthetjük meg, művészeti vonatkozásban pedig fény derülhet a korszak építészeti stílusára és azokra a művészeti, művelődési kapcsolatokra, amelyeket az épület és építője képviselt. A nemesi és paraszti épületek szembeállításával pedig szemléletesen érzékeltethetjük a különbségeket a két társadalmi osztály életmódja között.

A helynévtörténeti, ma is használt és okleveles adatok, az egyes helyekhez fűződő epikai szóbeli emlékek (mondák, legendák) számbavétele szintén hasznos és tanulságos foglalatossága lehet a középiskolás tanulóknak. Nemcsak azért, mert gyűjtő- és feldolgozó munkájukkal környezetük megismerésének tudományos munkájába, egy esetleges helységmonográfia adatgyűjtésébe kapcsolhatók be, hanem azért is, mert e nevek mögött sokszor történeti események vagy személyek fedhetők föl, és ezek birtokában a tanulók előtt jobban megvilágosodik közvetlen környezetük szerepe a szülőföld, a haza történelmében. Ezen a ponton tehát a történelmi, irodalmi és nyelvi foglalkoztatás szervesen összekapcsolható, és mindegyik diszciplína számára gyümölcsöző eredményekkel kecsegtethet.

Hosszúra nyúlna, hogy rámutassunk mindazokra a lehetőségekre, amelyek a tanulók környezetismeretének elmélyítésére, szülőföldjük, lakóhelyük múltjának és közelmúltjának megismerésére, feltárására szolgálhatnak. Az előbb említett vizsgálódási területeken és módozatokon kívül meg kell elégednünk ezúttal más hasonló, hely- és környezetismeret szolgáltató munkaterületek pusztá felsorolásával. Gondolunk elsősorban a ma még föllelhető, 100—150 éves háztáji használati tárgyak, mezőgazdasági eszközök, szerszámok, a különböző kismesterségek (fazekas, molnár, szücs, csizmadia), háziipari foglalkozások (kender- és lenmunka, hímzés, szövés, konyhamesterség) eszközeinek összegyűjtésére, használatuk leírására és megfelelő helyen való tárolásukra. A népművészeti kifejezési formák, mint a fafaragás, bútorfestés, vasművesség, varrottások, szöttesek felkutatása, az évtizedek során bekövetkezett változások megállapítása, a mai formákkal való összevetése mind a környezetismeret hathatós és sok nevelői értéket tartalmazó eszközei.

Tény, hogy tanulóink, de az átlagos műveltségű felnőtt embertársaink közül is kevesen ismerik közvetlen környezetük művelődéstörténeti emlékeit. Pedig városainkban nemcsak szobrok, feliratok, emléktáblák, hanem múzeumok és gyűjtemények is hirdetik és szemléltetik a helységekre és közvetlen környékére vonatkozó művelődéstörténeti jellegű tudnivalókat.

A környezetismeret forrásait tekintve nem hagyható figyelmen kívül az iskola múltjának és jelenének megismerése sem. Az iskola története, hagyományai a ma diákját ezernyi érzelmi szállal köthetik az alma materhez. Iskoláink padjaiból sok költő, író, tudós, művész, kiváló munkás került ki, akiknek élete, munkája példaadó lehet a diákok számára; ugyanígy az iskola névadójának az élettörténete is. A tanulók ismeretein kívül érzelmeiket is gazdagítja az olyan tevékenység, amely a régi évkönyvek statisztikai adatainak elemzésére irányul. Ez összehasonlítási lehetőséget nyújt az iskola mai szociális összetételének vizsgálatára. Az összehasonlítás alapján következtethetnek a tanulók a művelődés demokratizálódására, az iskolának a kulturális forradalomban betöltött szerepére. Az iskola történetének felszabadulásunk utáni szakasza pedig kitűnő lehetőséget biztosít arra, hogy élő elődeik példáján megértsék, keressék és megtalálják a maguk szerepét, jelentőségét az iskola társadalmában való helytállásban.

A környezet megismerését, a saját és a velünk együttélők művelődési értékeinek megbecsülését célzó oktatói-nevelői munkánk folyamatában nagy jelentőséget tulajdonítunk nyelvünk ápolásának. A tantárgyi (magyar és román nyelv és iroda-

lom, műalkotáselemzés, ének, a történelem tantárgyainak művelődéstörténeti vonatkozásai) lehetőségeken kívül közvetlenebb élményeket nyújtó munkaformákat is kell biztosítanunk. A tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a tanulók szívesen kapcsolódnak be az irodalmi emlékek, emlékhelyek, a nyelvi vonatkozású anyag — tájszólások, folklór-termékek — összegyűjtésébe, falun és városon egyaránt. Nem egy népköltészeti kiadvány, népnyelvi gyűjtés anyaga, sőt népviseleti tájszójegyzék bizonyítja tanulóink ügybuzgalmát és nemes törekvését. A gyűjtött szóanyag, találóskérdés- és közmondás-gyűjtemény, a nyelvi szerkezet összehasonlítása az irodalmi és köznyelvvvel ismertetheti meg, tárhatja fel tanulóink előtt nyelvünk gazdagságát, kifejezésbeli árnyalatainak finomságait. A „diáknyelv“ szó-kincsének, mesterkéltségeteleinek, szóhasználati formáinak elemző, játékos bírálata is a nyelvi kifejezőkészséget fejleszti. A sajtó, az iskolában használt nyelv, a modern hírközlő eszközök „nyelvi figyelése“ igényes nyelvőrökké teheti tanítványainkat. A fenti és az ezekhez hasonló gyűjtőmunkák kitűnő tényanyagot szolgáltatnak, és nyelvi, irodalmi vetélkedőkké bővíthetők.

A képzőművészetek mindig az adott társadalmi tudattartalmat tükrözik, közvetítik sajátos eszközökkel, érzelmi telítettséggel. A közvetlen találkozások a műalkotásokkal ezt az érzelmi telítettséget biztosítják. Ezért indokoltak a gyakori tárlatlátogatások vagy a művészi reprodukció-sorozatok (diapozitívek) bemutatása, értelmezése a tanulók előtt. Ezeket vezetheti a szaktanár, de éppen érdeklődésük és tanulmányaik révén a tanulók is. Ez a tanulók környezetismeretéhez járul hozzá hathatósan amellet, hogy esztétikai ízlésüket is hatékonyan fejleszti, ha egy műalkotásról, épületről — lehet az egy vidékre jellemző, sajátos falusi ház — mondják el gondolataikat. Komplex művészeti élményt nyújthat az előadó, ha az ismertett képzőművészeti alkotáshoz illő zenét is megszólaltat.

4. A környezetismeretet szolgáló anyag gyűjtésére kirándulásokat szervezünk, hogy valamely vidékről vagy irodalmi és műemlékről a helyszínen szerezzünk ismereteket. Ugyanezt a célt szolgálja a múzeumlátogatás és a gyűjteményes kiállítások megtekintése is. Mindegyik esetben a tanárnak előzetesen alaposan tájékozódnia kell a kijelölt vidék, objektum jellegéről, a tantárgyára vonatkozó összefüggésekről. A tapasztaltak birtokában a tanár a tanulók bevonásával megállapíthatja a látogatás vagy kirándulás programját, végső célját. Helyes, ha ilyenkor bizonyos központi témát jelöl ki tanítványainak, s látogatáskor ennek alapos megfigyelésére, nyomkövetésére irányítja figyelmüket. Ugyanígy járunk el egy színelőadás csoportos megtekintésekor is.

A közvetlen szemlélet nyújtotta élmény sokkal maradandóbb bármilyen, tanórán szerzett ismeretnél. Semmiféle eletrajzi óra sem keltheti azt az élményt, mint az a ház, ahol a költő született, alkotott, vagy a vers felolvasása az előtt az íróasztal előtt, ahol a költeményt írták, s ahol esetleg ma is ott a kézírata. A tanulmányi kirándulások és látogatások csak akkor eredményesek, ha az órán tárgyalt anyaggal kapcsolatban emlékek, élmények idéződnek fel. A helyszínen gyűjtött anyagot sikeresen használhatjuk fel az órán, a különböző körökön, ahol a tanulók csoportos vagy egyéni munka alapján számolnak be élményeikről. A gyűjtött régészeti, néprajzi, irodalmi és nyelvi anyag pedig magja lehet és alapjául szolgálhat egy iskolai vagy éppen községi múzeumnak, archívumnak.

Igen hasznosnak bizonyultak azok a vetélkedők is, amelyek jól megválasztott tárgykörüknél fogva (népviseletet varró, népi gyermekjátékot készítő, közmondásokat, találós kérdéseket gyűjtő versenypályázatok) a pionírok nagy tömegét mozgatták meg, serkentve őket a közvetlen környezetük vagy a távolabbi vidékek minél alaposabb megismerésére, a helyi hagyományok föllevenítésére és megőr-

zésére. A tanulóiban keltett visszhang és érdeklődés bemutatására szolgáljon itt néhány idézet azokból a levelekből, amelyekben a népi öltözetet készítő, „Varrj ruhát Zsuzsi-babának!” néven ismert verseny résztvevői nyilatkoznak a közvetlen környezetben végzett ismeretszerző és kutatómunkájukról. „Nagyon sokat kértük a nagymamánkat — írja egy nagygalambfalvi testvérpár —, hogy segítsen nekünk. Öreg már, de a mi kedvünkért két szemüveget tett egymásra és úgy segített rajtunk, csinálta és mutogatott nekünk, és mi nagyon szót fogadtunk nagymamánknak, hogy segítsen rajtunk, mert édesanyánk nem ért rá segíteni.“ „Elkezdtük mérni, centizni a hosszát, bőségét — olvassuk az egyik homoródfürdői pionír leveléből —, míg végre két-három rajz után tudtunk egy alapmintát kihozni és azután kezdődött a szabás.“ „A viseletet öreg néniktől és édesanyám emlékezetéből tudtam meg, elmagyarázták, képeket mutattak. Nagyon sok helyen voltam öreg néniknél, akiknél azt hittem, hogy találok eredeti fersinget“ — számol be dokumentálódásáról egy geryneszegi pionír. Egy másik, zsbói meg ezt írja: „... a verseny arra készítetett, hogy kutassak, érdeklődjem. E kutatás ahhoz vezetett, hogy kb. 60—70 évvel ezelőtt e városnak jellegzetes magyar viselete volt... képek nyomán indultunk el, amelyeken még a régi divat volt látható...“ „A hímzés eredeti. Zsíros kanállal dörzsölve vettük le a mintát. A színek is eredetiek, amikkel hímeztem“ — tájékoztat egy székelyhídi versenyző.

A népviselet hagyományos formáinak felderítése és a jelenlegivel való összevetése nagymértékben járult hozzá a népművészeti ág helyi hagyományainak, értékeinek feltárásához, megismeréséhez és „feltámasztásához“ — ha még kicsinyített formában is. Tudatosította a tanulóiban e hagyományok sajátos jellegét, mint például az anyag összeállításában, a fonás, szövés, hímzés terén alkalmazott technikákat, az öltözetdarabok összeválogatásában, az öltözet kompozíciójában kifejezésre jutó jellegzetességeket. Ugyanakkor azonban arra is felfigyelhettek, hogy melyek azok a vonások, amelyek a szomszédos vidékek román, magyar, német, szlovák öltözeteivel rokonok vagy eltérők.

S ha már a vetélkedőről esett szó, nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a különféle irodalmi és nyelvi erőpróbákat, melyek eredményei órákon, iskolai irodalmi körökön vagy éppen a sajtóban, iskolai diákfolyóiratokban kerülnek nyilvánosságra. Gondolunk most az ilyenfajta témákra, mint például „Városunk és vidékünk az irodalmi alkotásokban“, „A vidékünkön (falunkban, városunkban) beszélt tájnyelv és az irodalmi nyelv“, „Nyelvünk furcsaságai“, „Diák az irodalomban“, „Híres költőnk (költőink) és írónk (íróink) sírjánál“. Ezekben a megnyilatkozásokban is biztosítanunk kell a tanulók önállóságát az adatgyűjtésben, kezdeményezésben. Ilyen módon bővülnek és erősödnek társadalmi kapcsolataik, s ezek eredményeként növekszik társadalmi felelősségtudatuk is. Ennek arányában fejlődik viszont aktivitásuk, pozitív állásfoglalásuk, véleményük a szocialista életünk fölvetette politikai kérdésekben, helytállásuk az iskolai és a társadalmi életben.

A környezet, a teremtő, alkotó nép megismerésére és szeretetére való nevelés hatékonysága, eredményessége megkívánja, hogy az elmúlt évszázadok osztályharcos, forradalmi hagyományaiban, művelődési, nyelvi, történelmi életünkben rejlő lehetőségeket az eddigieknél jobban kiaknázzuk, s nevelői tevékenységünk érzelmileg telített, meggyőző legyen. A tanulók érdeklődését úgy kell fölkeltenünk és irányítanunk, hogy figyelmük ne csak a régmúlt emlékeinek megismerésére terjedjen ki, hanem a korai munkásmozgalmak, a felszabadulás körüli és utáni események, a szocializmus építése emlékeinek, tényeinek megismerésére is.

Nagy Jenő

Magyar nyomdászok szerepe a grúz könyvnyomtatásban

A Korunk januári száma közölte Bóné Gyula cikkét Misztótfalusi Kis Miklósról. Ennek kiegészítésére gondolva, szerkesztőségünk kérdéssel fordult a Grúz Tudományos Akadémia munkatársaihoz: mit tudnak Kis Miklósnak a grúz könyvnyomtatás terén végzett munkájáról? A „Sota Rusztaveli” Grúz Irodalmi Intézet igazgatója, A. Baramidze akadémikus választát ezúttal közöljük.

Tisztelt szerkesztő elvtárs, kedves felkérésére válaszolva igyekszem kívánsága szerint röviden — polémia és különleges magyarázatok nélkül — közölni azokat az adatokat, amelyeket főleg Hrisztina Saramidze, a Grúz Tudományos Akadémia Kézirat Intézetének munkatársa publikált a témával foglalkozó munkáiban (*A grúz betűmetszés Amszterdamban*, Tbiliszi, 1937, és *Az első nyomda Grúziában*, Tbiliszi, 1955 — mindkettő grúz nyelven).

Az oroszországi és grúziai grúz könyvnyomtatás forrásai (megelőzően a grúz könyveket Rómában nyomták) közvetlenül összefüggnek két kiváló magyar könyvnyomtató: Kis Miklós (1650—1702) és Mihály Istvánovics (XVII—XVIII. század) tevékenységével.

Kis Miklós az oroszországi emigrációban élő imeretiai („militiai”) grúz fejedelem, Artsil (1647—1713) megbízásából 1686—1687-ben Amszterdamban kimentette és kiöntötte az első grúz egyházi betűmintát. Kis az akkor Moszkvában tartózkodó Johann Sparvenfeldt svéd tudós és Nicolaas Witsen (1640—1719) amszterdami polgármester (a *Noord en Oost Tartarye* című könyv szerzője) közvetítésével jutott kapcsolatba a grúz uralkodóval és kapta tőle a megrendelést.

A megváltozott grúziai politikai viszonyok következtében Artsil 1688-ban visszatért hazájába; egy évvel előbb Sparvenfeldt is hazautazott Moszkvából Svédországba. Kis Miklós betűmintája azonban nem jutott el rendeltetési helyére, Amszterdamban maradt, majd Stockholmba került. Ennek a története a következő.

Artsil 1699-ben végleg áttelepedett Oroszországba, ahol lakhelyül megkapta Vszehszvjatszkoje falut, és lelkes kulturális tevékenységbe kezdett. Mindenekelőtt egy grúz nyomda felállításán fáradozott. Idősebb fia, Alexandr, Első Péter cár híve, aki tábornoki rangban az orosz hadsereg szolgálatában állt, 1700-ban Narva mellett a svédek fogságába esett, és jó ideig Svédországban, főleg Stockholmban élt. Fia svédországi tartózkodását felhasználva Artsil újra szorgalmazni kezdte a Kis készítette betűminta megszerzését. Alexandr rövidesen hozzá is jutott a készlethez (valószínűleg Sparvenfeldt segítségével), és 1703-ban elkészült egy betűmintaalap. De a háborús körülmények és az utak járhatatlansága miatt sem a betűket, sem a mintalapot nem sikerült Moszkvába eljuttatni. A késedelem Artsilt arra készítette, hogy új „literák” készítéséről gondoskodjék; 1705-ben a vszehszvjatszkojei nyomdában kinyomtatottak egy grúz zsolttároskönyvet. A könyvbeli betűtípus összevetése a Stockholmban készült mintalappal jelentős eltéréseket mutat.

Ennek ellenére kétségen felül áll, hogy az első grúz betűmintát Amszterdamban, a XVII. század nyolcvanas éveiben Kis Miklós készítette, és ennek alapján nyomtatták az első grúz betűmintalapot Stockholmban, 1705-ben.

Kis Miklós két, latin nyelvű, a grúz betűmetszés kérdéseivel foglalkozó levele ma a svédországi Linköping könyvtárában található (Artsil fia, Alexandr herceg ebben a városban is élt egy ideig). E levelek másolatát Hrisztina Saramidze közölte grúz nyelvű fordításban az előbb említett, *A grúz betűmetszés Amszterdamban* című könyvében. (Artsilnak a könyvnyomtatás terén kifejtett tevékenységével kapcsolatban többek között magam is publikáltam egy hozzászólást V. Molin cikkéhez, tanulmányaim 1971-ben megjelent V. kötetében.)

Gyakorlatilag a grúz kultúra számára nagyobb jelentősége volt a Tbiliszipben 1707—1708-ban, VI. Vahtang (1675—1737) fejedelem idején alapított nyomdának, mely nemcsak egyházi, hanem világi könyveket, még tankönyveket is kiadott. Itt jelent meg első ízben nyomtatásban Rusztaveli *A tigrisbőrös lovag* című költeménye, az ún. Vahtang-féle kiadás, tudós szerkesztője részletes kommentárjaival. A tbiliszi nyomdát Mihail (Mihály) Istvánovics neves könyvnyomtató szerelte fel, ő készítette az egyházi és a polgári betűmintákat is. Istvánovics 1709-ben érkezett Grúziába a könyvnyomtatás megszervezésére, hírneves tanítómestere, a grúz származású Antim Ivireanul (1650—1717) havasalföldi felvilágosult tudós és író javaslatára. (Ivireanul és Istvánovics Vahtang nyomdájának történetében betöltött szerepével H. Saramidze említett könyvén kívül A. Samidze és G. Leonidze tanulmányai is foglalkoznak.) Ránk maradt tíz olyan grúz nyelvű könyv, amelyeket Mihály Istvánovics nyomtatott három éves tbiliszi tevékenysége (1709—1711) során. 1712-ben tudásának tökéletesítésére és új nyomdai felszerelés beszerzésére Hollandiába küldték. Tudomásunk van róla, hogy Moszkván keresztül szerencsésen megérkezett Amszterdamba, de további sorsa ismeretlen előttünk. Annyi bizonyos, hogy Grúziába nem tért vissza többé.

Szeretnénk külön hangsúlyozni, hogy Istvánovics grúz nyelvű kiadványait „Mihail Stefanész-svili ungro-vlaheli” néven írta alá, ami azt jelenti: „Mihály István fia magyar, Valahiából”. Ezzel egyszerűen megismétli tanítómesterének, Antim Ivireanulnak a módszerét, aki a román nép nemzeti kultúrájának nagy művelője volt, mégsem feledkezett meg sohasem származásáról, és mindig Ivireanulnak, vagyis ivériainak (Ivéria — Grúzia egyik része), azaz grúzoknak nevezte magát. Mihály Istvánovics is a román kultúra művelője volt, Grúziába Constantin Brincoveanu munténiai vajda küldöttként érkezett (Antim Ivireanul ajánlása alapján)*, de ő sem felejtette el származását.

Ily módon a grúz könyvnyomtatás két úttörője magyar nemzetiségű volt, és a távoli múltban megalapozták a magyar és a román nép barátságát a grúz néppel; e barátság gazdagon kivirágzott e népek szocialista életének éveiben.

**A. Baramidze akadémikus
Grúz SZSZK**

* Az *Istoria României* tanúsága szerint (III. kötet, 1964. 299.) Brincoveanu Erdélybe is elküldte Mihail Ștefan, aki Grúziába utazása előtt Istvanovici néven jelentős tevékenységet fejtett ki a gyulafehérvári nyomda felvirágoztatásáért. — *A szerkesztőség megjegyzése.*

Székelyföldi gyepűk

Megoldódóban a rikai töltésvonalat rejtélye

Orbán Balázs *A Székelyföld leírásában* bizonyos, a gyöngysor fölfűzött szemeihez hasonlóan elhelyezkedő községek területéről meglehetősen aprólékosan ismertet egy — ma is meglévő — töltésvonalatot. Ez a Barcaság nyugati határvonalán halad, majd annak képzeletbeli meghosszabbításában, helyel-közzel megszakadva, északi irányban összesen mintegy 80 kilométer hosszan nyúlik a Középső-Hargita óriás tűzhányó „üstjének“ keleti pereméig. Orbán leírása szerint faragatlan sziklatömbök-ből meg földből készült, megközelítőleg 2 öl széles és ölnyi magas (egy öl kb. 2 méter). Keleti, helyenként nyugati oldalát még ma is eléggé mély árok szegélyezi. Néhol sűrű erdők rejtik lombsátruk alá. Orbán egyes szakaszait át is metszette, s ekkor — közép-mélységének megfelelő szinten — tőle téglapornak vélt, több hüvelyknyi vastagságú, döngöltnek látszó, vörösesre égetett töltésmagra bukkant. Seholy sem akadt azonban a római utakat olyannyira jellemző burkolatra (*stratumen*). A töltés anyaga mindenütt a terep talajáéval azonos: a teres helyeken föld, a hegyvidéken föld, sziklatömbök és kövek. A töltésrészek sok esetben a felszín alakulásának szinte fittyet hányva, „toronyiránt“ futnak hegyen-völgyön, meredek oldalakon.

A falu népe „barázdát“ látott benne; keletkezéséről fogalma sem volt és ma sincs, éppen ezért tarka regéket szőtt hajdani rendeltetése köré. Csere János szülőföldjén, Apácán, Alsórákoson és Homoródújfaluban *Kakasborozdának*, Szentkeresztbányán *Ördögborozdának* nevezik, Lővétén *Pogány-* vagy *Ördögárok*ként, Felsőrákoson pedig *Országhatár*ként vagy *Fejedelmi méta*ként emlegetik.

Orbán Balázs ezeknek az ismeretlen eredetű, nyilván védelmi jellegű töltésrészeknek a kinyomozásával nagy szolgálatot tett a délkelet-erdélyi vidék történelmi emlékeinek fölleltározása tekintetében. Nagyszerű kalauzunk több kötetében elszórt leírásait figyelmesen tanulmányozva, a kérdés lényegére tapintó észrevétele nyomán valamit mi is határozottan fölismerhetünk: az említett töltés-szakaszok *egy összefüggő rendszer* térben látszólag különálló, valójában egymáshoz szorosan kapcsolódó részeit képezik.

A kérdés kellő megvilágítása érdekében az Orbán fölfedezte és kijelölte helyeken át kísérjük végig madántávlattból a töltésvonalatot. A kriz-

bai vár közeléből indul ki, és a Barcasági-medencét nyugatról szegélyező Persányi-hegység ormain vonul északra a festői részletekben korántsem szűkölködő rákosi szoroshoz, majd az Olton átkelve, a Karhágó tetejére kikapaszkodva, a Rika-erdeje keleti „kifutványait“ szeli át. A Kishomoród meg a Vargyas vize között nagyjából délről északra irányuló elaggott földszínű hegységen a híres almási barlang környékére, majd tovább, az említett két folyócska közrefogta „láz“-részen át, a Középső-Hargita említett „üstje“ keleti peremének nyugati oldalára kanyarodik föl. Itt aztán elenyészik; legalábbis nem nyomozhatni tovább.

Orbán érdekes és az utóbbi évek következetes kutatásainak köszönhetően jobbra helytállóan bizonyuló megfigyelése értelmében, nyugatról főként tekintélyesebb magaslatokra épített (mészhabarcs kötőanyagú) kővárak kísérik a töltést. Vonulatába vagy annak közvetlen közelébe esik a krizbai vár, az ürmösi *Tepej* (Tepő, Töpe), *Mihályvára*, a rákosi *Tepej*, *Huszt-*, *Kustaly-* és *Hagymás-vára*. Orbán észrevétele szerint ezek többnyire látó-összeköttetésben voltak egymással. Az Orbántól fölkellett érdeklődés terelte az egykori Udvarhely vármegye vezető köreinek figyelmét erre a sok-elemű, építetésekor kétségtelenül sok munkáskezet foglalkoztató, tehát magas fokú szervezettséget követelő és — ebből következően — erős társadalmi-gazdasági, illetőleg politikai-katonai hatalom jelenlétére utaló védelmi létesítményre. Az általában, sajnos, felületesen vizsgálódó, gyakran elhamarkodottan ítélő s éppen emiatt sokszor elfogadhatatlan következtetésekre jutó Téglás Gábor dévai főreáliskolai tanárt kérték föl „szakszerű“ végigkutatására.

Téglás a futólagos és nem eléggé körültekintő terepkutatás rendjén tőle fölkeresett erődítményeket, nemkülönbén a meg-megszakadó töltés-vonulatot szintén egységes rendszerbe tartozónak jelenti ki, de csaknem ellentmondást nem tűrő hangon Dácia tartomány keleti *límes*e (védelmi hálózata) egyik szakaszaként méltatja, s a római hadsereg alkotásának tartja.

Fölmerül a kérdés: magunkévá tehetjük-e Téglás véleményét, vagy pedig más korszak létesítményének kell tartanunk az említett védelmi rendszert? Egyetlen alapigazság kétségtelen (előbb már szoltunk róla): a Rika-erdejében, egyik számottevő hosszúságú szakaszon, a töltés a Persányi-hegység vén hátába *keletről* bevágódott vizek völgyeit zárja el harántosan; Szentkeresztbányától délre—délekeletre, az ún. *Vészkaréj* tágas fenyves fennsíkjának sziklás oldalú *keleti* peremén húzódik végig, sőt a Hargita vulkanikus „üstjének“ szintén a *keleti* szegélyére kapaszkodik ki. E három, a védelmi rendszer természetének meghatározását lehetővé tevő, nagyon lényeges megfigyelés értékét nem rontja le az a látószólag ellentmondó körülmény sem, hogy a töltés árka bizonyos szakaszokon annak nyugati oldalán húzódik. Ez talán inkább más hadászati elképzelésnek, más harcászati módszerek alkalmazásának (esetleg építetési megfontolásoknak) az egyenes következménye, és elhanyagolható mozzanatnak vehető az előbb említettekhez képest; nem tévesztheti meg a kérdéssel teljes keresztmetszetében foglalkozó kutatót. Következtetéseink levonásakor, a korábbi érvekre támaszkodva megállapíthatjuk, hogy a védelmi rendszer valamely erős törzsszövetség vagy inkább államhatalom *kelet felől* várható támadások elleni fölkészüléséről bizonykodik. Első pillantásra tehát minden további nélkül elfogadhatnók Téglás

lás véleményét a római *limes*re vonatkozóan, néhány körülmény azonban fölöttébb gyanúsnak tűnik és óvatosságra int.

A figyelő- és jelzőtornyok mindenekelőtt föltűnően hiányzanak a vonulat mellől, noha ezek a római Dácia más, alaposan bejárt határszakaszain sehol sem maradnak el. Másodszer a töltés vonala a bizonyos vonatkozásban sarokpontként vehető, valóban római eredetű *Hagymás-vára* „burgus“-ától északra fekvő területeken kissé északkeletnek tartva *jelentékenyen eltávolodik* Dácia megközelítőleg északnyugat—délkeleti irányú peremtábor-sorának vonalától, holott — római volta esetén — legáltalább nagyjából annak a tengelyét kellene követnie, hiszen akkor a kettő kölcsönösen összefüggött volna egymással. A római hadseregben az évszázados gyakorlattal kialakult hadászati szabályokat ugyancsak betartották; éppen ezen a szakaszon került volna sor a „szabványhoz“ nem igazodó, a megszokottól nagyon elütő, a földrajzi adottságokat nagyszerűen fölhasználó, azok szerint változó, azokhoz ragyogóan alkalmazkodó, de végeredményben mégiscsak *kivételes* megoldásra? Téglás fölfogásának homlokegyenest ellentmond azután egy, az ő eszében érvként hihetőleg még csak meg sem fordult harmadik, semmiképpen el nem hanyagolható körülmény is: *a töltésvonulatnak a rákosi szorostól délre, a Persányi-hegység déli szárnyán való végighúzódása, annak pusztja ténye.* A ma már egyre világosabban kirajzolódó s alapjaiban bizonyára még Traianus császártól kijelölt római védelmi vonal ugyanis az olthévízi *castrum*-nak a látszat szerint ezzel kapcsolatos telepítése ellenére sem követi tovább a Persányi-hegység dél felé folyvást magasodó akadályövezetét, hanem a Homoródszentpálnál és Barótnál alkotott enyhe kettős könyökkel keletre fordulva, valahol a bájos Baconi-medence északi szegélyén, talán az Uzonka- meg Gohán-vize völgyének irányában keresztezte a Baróti-hegység alacsony kárpáti-homokkő vonulatát, majd az Oltszemtől bizonyos távolságban északra húzódó, föltételezhető sáv tengelyében keletnek tartva, harántosan kelt át a Bodoki-havason, és — valószínűleg a szaggatott felszínű Kászoni-medence kihagyásával — valahol a Háromszéki-medence, az ún. Felső-Háromszék északi peremének erre alkalmas magaslatain húzódott a berecki római tábor, népies nevén *Veneturné-vára* felé.

Összegezve: Orbán Balázs kora-középkorinak, közelebbről „székely“ eredetűnek vélte a töltésvonulatot, és (kevésbé árnyalatosan ítélve) hozzákapcsolta a közelében levő összes kővárat. Téglás Gábor viszont csupán római alkotást kerestett benne. Ime, a szorgalmas és jóakarátú, de nem eléggé alapos tudású kutató-elődök két, első pillantásra egyaránt csábító föltételezése. Melyiket fogadjuk el igaznak?

*

A talányos ügy eldöntésére az első világháború előtt Kolozsváron működő, főként családtörténettel és genealógiával foglalkozó, de a harmincas évek elején a székelyek eredetének kérdéseit is boncolgató Sándor Imre egyik — saját kutatásaink fényében helyénvalónak bizonyuló — észrevételét is segítségül hívjuk. Sándor a határnévként ma is élő, már Orbán közölte *Országhatár* és *Fejedelmi méta* (töltésszakasz) elnevezésből kiindulva, részletes térkép alapján veszi számba a töltésvonu-

lat közelébe eső helységek mai vagy közelmúltbeli határneveit, s figyelmet érdemlő eredményre jut. A vonulat a homoródoklándi Kustaly-vára közelében (már Orbán észrevétele szerint is) *Gyepübükkén* halad át. Az ettől keletre fekvő Erdőfüle, Bardóc, Székelyszáldobos és Vargyas közén emelkedő legjelentősebb magaslatot *Gyepűfejének* hívják. De másutt is elő-előfordulnak hasonló jellegű határnevek. Az említettekől jó néhány kilométerrel északabbra, a Székelyudvarhely—Csíkszereda közötti műúttól érintett Kápolnásfalun szintén *Gyepűpatak* folyik át. Szentkeresztbánya városától keletre, közvetlenül a töltésvonulat előtt szökell kőről kőre a másik *Gyepűpatak*, míg a harmadik *Gyepűpatak*, a Vargyas bal oldali mellékere, az almási szoros bejáratán felül szakad a szurdokot vágó víz medrébe. (Azt az alacsony hágót viszont, amely ezzel a völgyecskevel szemben Homoródmás felé az átjárást megkönnyíti, talán nem véletlenül *Vaskapuként* emlegetik.) A negyedik *Gyepűpatak* szintén a vonulat közelében ered: az *Órhegy* és a *Kapushegy* közén bemélyülő völgyben csörgedezve Székelyzsombor keleti részén folyik át. Egy 1359-ben kelt oklevél ugyancsak Székelyzsombor határából említi a *Zoltángyepű* nevet. Sándor Imre bátran ide számíthatónak tartja „a vonulattól kissé távolabb nyugatra fekvő *Gyepes* nevű községet is“. Ezt a nézetét annál jogosabban magunkévá tehetjük, mivel az említett helységtől valamivel délebbre levő Recsenyéd határának északkeleti negyedében ismét föltűnik a *Kapustető* név. Ne feledkezzünk meg azután arról sem, hogy Felsőrákos és talán Székelyzsombor lakossága is *Ország-határként* vagy *Fejedelmi metaként* ismeri a töltésvonulat egyik szakaszát. Sándor Imre vélekedése szerint éppen ezek a nevek őrizték meg napjainkig, ha mégoly halványan átcsillanva is a múlt ködén, a gyepű fogalmát és rendeltetését.

Hihetőleg a gyepűvédelemhez kapcsolódó vigyázás emlékét őrzi a Székelyzsombor, valamint Olasztelek határában magasodó egy-egy *Órhegy*, továbbá a Vargyastól északra domborodó *Látóhegy* is. Bizonyára az örök továbbította jelzések emléke él a Székelyzsombortól délkeletre emelkedő *Kürtölő-tető*, meg a töltésvonulattól keletre eső, a már említett *Gyepűfeje* magaslata alatt elnyúló *Székelyszáldobos* település nevében. Mátyás király egyik 1463-ban, Budán kelt oklevele magyarázza meg világosan a *Kürtölő-tető* s ez utóbbi falunév jelentését. Utasítása értelmében a közelgő veszedelmet kürtökkel és „lármafákkal“ (*zaldobonibus*, fakalapáccsal ütött ún. tókával), valamint jelzőtüzekkel kellett hírlélni. Érdemes megjegyeznünk különben, hogy Székelyszáldobos nevéhez hasonló hangzású helységnév Biharban, tehát éppen az udvarhelyszéki székelyek XIII. század közepe előtti valószínű szállásterületén háromszor is előfordul *Száldobágy* alakban. (A *száldob* szó jelentése a régiségben a nyelvészek megállapítása szerint 'hárs, hársfa'.)

Helyenként szándékosan hagyott átjárók szakították meg a gyepűvonalat. Ezek máig hagyományozott emlékét kell látnunk a Lövététől és Homoródmástól a Vargyas völgyébe viszonylag könnyű átjárást biztosító hágók *Vaskapu* nevében, ezenkívül a Homoródoklándtól, illetőleg Homoródújfalutól nyugatra csúcsosodó *Vaskapu-tető*ben is (déli szomszédja, s ez a körülmény semmiképpen sem hagyható figyelmen kívül, szintén *Órhegy*), nemkülönben a recsenyédi meg a székelyzsombori *Kapustető*ben. *Sapienti sat!* . . .

Úgy véljük, a fentebb idézett helynevek a védelmi töltés két oldalán bizonyos, legfőnnebb 15—18 kilométernyi széles sávban való *sűrűsödése* nem tulajdonítható csupán játékos véletlennek, hanem egykori valóságos történelmi és katonaföldrajzi helyzetet tükröz, még a maga — kétségtelenül más székely csoportoktól áthagyományozott — hézagos, töredékes voltában is. Ha ezek a helynevek *falvak határával* volnának kapcsolatosak, akkor más helységek határnév-anyagában is szerepelniük kellene, márpedig ez, legjobb tudásunk szerint, egyáltalán nincs így. Sándor Imre szavait idézve joggal mondhatjuk tehát, hogy noha „a helynevek tanúságát aránylag nagyon kicsi helyre szorítottuk, úgy hisszük, mégis sikerült bizonyítékot szolgáltatnunk arra, hogy nemcsak az egykori gyepűvonal, hanem a gyepűvédelemmel kapcsolatos ténykedések emléke is . . . (ismételjük, *közvetve*, más székely határőr-csoportoktól öröklődve, az időbeli távolság ködében már meglehetősen elkopottan) fennmaradt a nép tudatában. Feltehető ugyan, hogy a hajdanában itt letelepedett székelyek a római *limesre* bukkanva és annak az előttük jól ismert gyepűvel való hasonlóságát fölismervén azt gyepűnek nevezték, és ez okon maradtak fenn a gyepűvel összefüggő helynevek. Ámde nemcsak a gyepűre vonatkozó fogalmakat örökítették meg, hanem azonkívül a védelmi rendszer körébe tartozó fogalmakat (Órhegy, Nézőhegy, Látóhegy, Kürtölő-tető, Kapus-tető, Vaskapu stb.) is. Tehát a gyepűk a védelem céljaira be is voltak rendezve és erre használatba is véve“. A betelepülők elvben örökölheték volna ugyan a „fönmaradt“ *limesvonalat*, de a védelmi rendszer körébe tartozó fogalmak nevét már természetesen nem; *ezt csakis ők adhatták* azoknak, az előre megszabott feladatokra való fölhasználásuk során. Ez a figyelmen kívül nem hagyható körülmény ismét támogatja a védelmi vonal létevel, annak valóságos gyakorlati rendeltetésével kapcsolatos állításunkat.

A jól nyomon követhető erődítés-maradványokon meg a helyneveken kívül azonban a gyepűség fönnállása *oklevéllel is igazolható*. II. Endre magyar király 1211. évi okmányában, mellyel a Barcaságot a teuton lovagrendnek adományozza, a következők olvashatók: „... az első határ kezdődik *Almagevár* [ma Halmágy] *gyepűinél* és onnan halad *Noilgiant* vára [valószínűleg a későbbi Heldenburg] *gyepűségéig* és innen a miklósvári *gyepűkig*, ahol az Althnak nevezett folyó [az Olt] van, és innen követi a víz folyását mindaddig, amíg a Tortillou [neve csak németül maradt fenn: Tartlau] patak az Althba ömlik...“ Az oklevélben említett gyepűvonal tehát részben fedni látszik az Orbántól meg Téglástól jól-rosszul megfigyelt gyepűség alig tanulmányozott déli szakaszát.

A Hargita-kráter keleti pereméről kiinduló, a tőle délre terjengő széles „láz“-on, majd a Persányi-hegység lekopott ormain folytatódó töltésvonulat nagyon régi ugyan, de — az előre bocsátottakból már sejtethetően — korántsem a római foglalás maradványa. Abban az időben az „anyaszéknek“ nevezett Udvarhelyszéknek főként a Nagykküllőtől délre eső részeit ugyan *székelyek*, de valószínűleg nem a mai székely népesség elődei, hanem a későbbi háromszéki székelyek keleti csoportja, a kézdi székelyek ősei tartották megszállva. A Barcaság, illetőleg a későbbi Háromszék területe akkoriban még minden bizonnyal csupán a Fogaras-földjéről ismeretes előretolt órállomásokhoz hasonló, határterlepekkel vigyázott gyepűelve volt. Az előbbi medencében, oklevélből ki-

mutathatóan, románok is laktak, de a gyepűelvére a magyar királyi hatalom a kúnokkal testvér, ám azokkal régóta ellenséges viszonyba került — s így a velük való harcokban jól fölhasználható — besenyő „hadakat” is telepített. A Barcaság déli felében mindmáig használatos Barca, Brassó (<Barassu), Tartlau (<Tortillou), Tömös, Törcs(vár), Zajzon neve az eddigi kutatások szerint besenyő eredetűnek látszik. A medence északi „öble” nyílásánál létesített, az Alcsíkba és az Olt völgyének Sepsibük-szád—Sepsiszentgyörgy szakaszába vezető átkelést lezáró, oklevelekben is említett, kétségtelenül besenyő lakosságú és nevű Barót, Bibarcfalva és talán Bacon, továbbá Felsőrákos léte is emellett érvel. A királyföldi szászok II. Endrétől kapott 1224. évi kiváltságlevelében ezért nem véletlenül szerepel a Barcaságot nyugatról és északnyugatról határoló Persányi-hegység „*silva Blacorum et Bissenorum*” („a románok és besenyők erdeje”) elnevezése.

*

Töltésvonulatunk keletkezésével és rendeltetésével kapcsolatosan úgy hisszük, a Hargitától nyugatra eső területeken, valamint a Persányi-hegység egyes magaslatain épített, láthatóan bizonyos rendszerbe sorakozó erősségek régészeti megvallatása kínálja a perdöntő bizonyítékot.

A messze földre való ellátást biztosító híres Firtos-váráról, valamint a Székelyudvarhely melletti Budváráról a közelmúltban már írtunk a *Korunk* hasábjain* a varsági Tartód-várával kapcsolatosan. Ott azt mondtuk: ezek a mészhabarcossal kötött kőfalú erősségek egy XI—XII. századi védelmi rendszernek voltak a tagjai; I. László vagy Könyves Kálmán király intézkedései nyomán került sor emeltetésükre, s a kelet felé terjeszkedő magyar hűbéri királyság akkori megerősített határsávjának váltak alkotóelemévé. E véleményünk igazolódott tavaly nyári ásatásaink rendjén a Homoródoklánd határában levő — a *Kakasborozdától* meg a *Gyepűbükke* magaslatától mindössze 1200—1300 méterre fekvő — *Kustaly-várát* illetően is. Sőt, az Imreh Barna alsórákosi református lelkész gyűjteményébe került régészeti anyag alapján ítélve, a rákosi szoros déli oldalát vigyázó *Mihály-váráról* is ez állítható. Az említett ásatásaink során napfényre jutott jellegzetes edénytöredékeken kívül (melyek az erősségek keletkezésének korát segítenek meghatározni) ezt a nézetet támogatja a *Kustaly-várától* nem messze eső, ún. *Béla-bán várában* a múlt század derekán előkerült éremlelet is. Az Orbán közlése alapján ismeretes — azóta sajnos elkallódott — éremkincs I. Béla, I. László és Könyves Kálmán király pénzeit tartalmazta 1060—1114 közéről, s hihetőleg a XII. század első felében, legkésőbb a közepe táján rejthették el.

Végso következtetéseink megfogalmazása előtt szenteljünk néhány szót az 1971. évi nyári ásatásaink egyik jelentős objektumát alkotó *Kustaly-varának* is (a másik a Téglás Gábor állítását részben megerősítő, négyszögletes alaprajzú, valóban római erődítmény — Hagymás vára volt).

Kustaly-vára (a név jelentése és eredete egyelőre megfejtetlen; átvettük az Orbán használta írásos alakot, de talán helyesebb volna *Kustajt* írni) építtetői szokatlanul jelölték ki az erősség helyét. A várat hor-

* *Korunk*, 1971. 8.

dozó magaslat ui. nem különálló, nehezen támadható, elszigetelt hegytető, hanem a Székelyudvarhelyt Baróttal összekötő megyei út Homoródo-klánd—Vargyas közötti szakaszától délre emelkedő *Heveder-hegyese* meg a *Gyepübükke* lapos, bükkös teteje közötti, alig észrevehető nyeregben fekszik. A magaslat délre és délnyugatra lassú eséssel, enyhe lejtővel bocsátkozik a Rika-patakához északról folydogáló Csihányos-vízének árka fölé. Valószínűleg éppen e sajátos helyzet miatt vált szükségessé a várat mindenünnen kerítő, nagyjából 2,5—3 méteres, ma is elég mély védőárok kiásása. Mint az alaprajz elkészítésekor kiderült, a vár nem négyzetes vetületű, ahogy korábbi terepkutatásainkkor véltük (megtévesztett a szinte áthatolhatatlanul sűrű bokros), hanem a kört megközelítő tojásdad alakú. Védőárkának keleti szakasza a megkívánt mértéknél jóval (kb. 32 méterrel) északabbra végződik, a fokozódó lejtő kezdetétől lefelé haladva. Ez a nagyon érdekes és — eddigi tapasztalataink alapján — szokatlannak tűnő megoldás nyilván a *kelet felől várható támadások* sikeresebb elhárításának igyekezetét sugallja. (Itt is szükségesnek véljük megjegyezni: a *Kakasborozda* töltésvonulata a vártól keletre alig 1200—1300 méterre húzódik: a *Likat-tetőtől* az ún. *Medveárokig*.)

Felhős, ködös időtől eltekintve, észak felől ide látszik a székelyudvarhelyi *Szarkakő* 889 méteres magaslata (azaz egyetlen jelzőhely közbeiktatásával a *Budvár* is), valamint a *Firtoshegy* 1067 méteres csúcsa. Dél felől viszont az Olt bal partján Ágostonfalva fölé magasodó, a rákosi *Mihályvár*ával bizonyára látó-kapcsolatban lévő helyek legtekintélyesebbjei: a *Deasupra dosului*, valamint a *Jáhoros-tető* biztosíthatta a jelzőhálózat zavartalan működését. Kustaly-vára tehát — akár közvetve, akár közvetlenül — látó-összeköttetésben állott az említett erősségekkel!

A hadászati tekintetben látszólag jelentéktelen, sőt bátran kimondhatjuk: hátrányos helyre telepített, a minden nevezetesség nélküli nyakat lezáró vár kelet felé forduló védelmi rendeltetésének — a keleti védőárok másképp megmagyarázhatatlan meghosszabbításán kívül — a várba való egyetlen bejutási lehetőség elrendezése is bizonyítéka. Az erősség „fennlapályocskájának“ északi pereménél 3,5—4 méterrel alább húzódó, kissé benyergesedő, közvetlen utat az egész északi oldal hosszában „tűz alatt“ tarthatták, más szóval oldalozhatták. (Tehát itt is a varsági *Tartód-* és a székelyudvarhelyi *Budvára* esetében megfigyelt védelmi elvet alkalmazták.) Az út az északi védőárok keleti vége és a megnyújtott keleti védőárok még ma is tekintélyes mélyedése között hagyott „földszoroson“ ért föl az erősség északkeleti sarkába. (A váracska ásatásunk kezdete előtti felszíne sűrű „ciherrel“ borított, hepehupás felület volt a különböző korú, sekélyebb-mélyebb gödrök miatt, amelyek kincskeresők „kezemunkái“.)

Noha kutatóárkaink mindenikében kerültek elő mészhabarcsrögök kisebb-nagyobb mennyiségben, sem az északi oldalon nyitott I., sem a nyugati II. szelvényünk nem adott megnyugtató választ a vár eredetét és jellegét illető szorongó kérdésekre, s e tekintetben nem jutottunk előbbre az északi I. és déli II. felület kibontásával sem. A két utolsó, izgalmas napon, sőt mondhatni az utolsó órák feszült hangulatában aztán a keleti oldal peremébe mélyesztett III., valamint a vár belsejében kezdett IV. számú kutatóárok hozta meg az annyira áhított megoldást: a döntő bizonyítékot kínáló anyagokat, az értékes megfigyelési lehetőségeket, az

oklevelek erejével valló régészeti jelenségeket és az azokból következő régészeti-történelmi eredményeket. A III. kutatóárokban végre előbukkant a részben helyben termelt durva kárpáti homokkő (inkább durva konglomerát) hömpölyköveiből, részben nagyobb távolságról, a hargitai vulkáni fennsík déli nyúlványairól ide szállított, faragatlan közettömbökből épített, mészből gazdag habarccsal kötött, zömök, szilárd fal-maradvány. (Egyebünnen 1902-ben, a megyei út készítettésekor szedték ki a kőanyagot, kapzsiságtól vezetett, eléggé nem kárhóztatható „gazdaságossági“ elgondolás következtében, a tudomány mérhetetlen kárára.) Az alapot a valóságos fal-szélességnél jóval kinnebb, szinte „szétterpeszkedve“ elhelyezett, még hatalmasabb faragatlan tömbökből rakták. A kemény, szilárd alapozás láttán úgy véljük, legalább itt — a keleti oldalon — eredetileg valóban erős és tekintélyes magasságú kőfalnak kellett emelkednie. A fal lábától *kifelé* (azaz keletre) 34 centiméterre, az alapozással egy szinten még külön (tám?)fal húzódik, amely csupán egymás végébe helyezett hatalmas tömbökből áll. Ennek rendeltetése kutatásunk jelenlegi, kezdeti szakaszában még megfejtetlen; következő ásásainktól reméljük e kérdés megoldását is.

Kezdeti csüggedésünk örömmre fordulása után a többi kutatóárokban is számos díszített és díszítetlen, kora-középkori (XI—XII. századi) edénytöredéket, köztük fenékbélyeges fazekak aljának töredékeit sikerült napfényre hoznunk. Az erősség arányait, sajátos alaprajzát, mészhabarccos kőfalának rakás-módját, a tornyok és belső köépitmények hiányát, valamint a fazekas-termékek jellegét tekintve, Kustaly-vára helyét egészen határozottan a varsági *Tartód-vára*, *Firtosvára* (?), a székelyudvarhelyi *Budvára* és a még megátsatlan alsórákosi *Mihályvára* erősségeitől jelzett védelmi vonalban jelölhetjük meg, mely annak újabb, eddig ismeretlen láncszemét alkotja.

Összegezőképpen elmondhatjuk: a Persányi-hegység hosszában kiépített, meg-megszakadó töltésvonalat, nemkülönben mindezek az erősségek a XI. század végéről vagy a XII. század elejéről származó, nagyjában északi—déli irányban, föltehetően egész Kelet-Erdélyen végighúzódó (erre is vannak, egyelőre ugyan hézagos, bizonyítékaink) határvédő berendezés szerves tagjaiként foghatók föl. Helyettesítik, illetőleg fölváltják a X—XI. század kezdetlegesebb gyepréségeit. További bővítésük, fejlesztésük, szabatosabb keletebbre (a Csíki- meg a Háromszéki-medencébe) tolásuk szerintünk a bizánci hadseregnek 1166-ban Erdély földjére hatolásához és itteni jelentős méretű dúlásaihoz kapcsolható, illetve az eseményekből következő fájdalmas tapasztalatok közvetlen eredményeként értelmezhető. Az említett számottevő keletre-nyomulás miatt a rikai-barcsági védelmi rendszer jelentősége a XII. század utolsó negyedének küszöbén erősen csökkent, ha egyáltalán meg nem szűnt. A XIII. század harmincas-negyvenes éveitől a kézdi székelyek csoportját is az „*universitas Sicularum de Thelegd*“ telepes-rajai váltották föl, s e használaton kívül került határerődítmények hajdani rendeltetése feledésbe ment; csupán néhány — szerencsénkre máig fennmaradt — határnév őrizte meg egykori szerepük fakult emlékét.

Ferenczi Géza
Ferenczi István

Fények és árnyak közt?

1971 utolsó napjaiban ismét akadt nálunk kritikus, aki kifogásolta, legalábbis elfogultságnak minősítette, az erkölcsi konfliktusok szüntelen számonkérését irodalmunktól. Újabb vitanyitás helyett szíves figyelmébe ajánlható a Luceafărul 48. száma, benne Adrian Păunescu körinterjúja s tizenhárom ismert román kritikus, prózaíró és költő válasza a hétköznapiakon sem megkerülhető, a szépirodalmi és kritikai gyakorlatból adódó kérdésekre. Noha Az irodalom kritikai funkciója az ankét hivatalos címe, a valamennyire is értő olvasó számára nyilvánvaló, hogy tulajdonképpen irodalom és erkölcs, író és erkölcs viszonyáról van szó. Ahogy A. E. Baconsky, az egyetemes műveltségű lírikus mondja, az irodalom lényegénél fogva kritikai; nem a politikai aktivitás megszokott értelmében, mint például a sajtó; az irodalom amolyan szellemi erjesztő, a környező valóság ideális antitézise, az alkotó elégedetlenség tényezője — s mint ilyen hat a kor gondolkozásmódjára, politikai érzékenységére. Vagy vegyük egy egészen más alkatú irodalmár, Crohmălniceanu tézisé: minden irodalmi mű velejárója egy bizonyos társadalmi látószög, tehát ha nem is manifesztumot, legalábbis életeszmenyt feltételez, amelynek nevében a kritikát gyakorolja.

Persze, ezekben a megközelítő pontosságú idézetekben nincs leírva az „erkölcs” szó, de vajon — mint már a kérdésfeltevésbe — nem értődik-e bele a társadalmilag meghatározott magatartás révén valamennyi válaszba? Az Ivasiuc-éba ugyanúgy, mint a George Macovescuéba vagy a Nicolae Velea, S. Damian szövegéhez? Păunescunak gondja volt különben arra, hogy az alkotói lelkiismeretet ezúttal is nyugtalanító, gondolatot serkentő kérdéseit sarkítva fogalmazza meg, ne hagyjon erkölcsi kibúvót. Például: úgy véli, hogy társadalmunkra jellemző egy társadalombíráló irodalom bátorítása? A határozottan bíráló jellegű mű hogyan található meg a „fények és árnyak” egyensúlyát? Mi a különbség a kritikai jellegű és a befeketítő, rágalmozó irodalom között? Mit tenne ma Caragiale? Milyen esélyei vannak a szatírának a mai román szellemi élet légkörében? A látószög-bátorság és a hamis társadalombírálat milyen példáit említhetné meg, amelyek mind társadalmi, mind irodalmi téren zavart keltenek?

A feleletek természetesen sokfélék, abban viszont megegyeznek, hogy elutasítják az önelégültséget, többet s főképpen jobbat akarnak, de egyik sem esik a „rágalmazás”, a „negativizmus” bűnébe. Baconsky szerint az igazi irodalom nem is lehet rágalmozó, hiszen az irodalmi mű átlényegíti, nem pedig kiforgatja a valóságot. A nagy politikusok sosem félnek az irodalomtól, mert tudják, hogy a legkritikaibb alkotás is — amely érdemes az alkotás névre — nemesebbé teszi az embert s érzékenyebbé, alkalmasabbá a társadalmi rendelkezések befogadására.

A fiatalabb kritikus-nemzedék tehetséges képviselője, Nicolae Manolescu a lényeges társadalmi kérdések felvetését kéri számon. Nem elég az — írja —, ha az író valamit (ezt-azt) megmutathat, meg kell mutatnia a társadalmi és erkölcsi jelenségek gyökereit, belső motivációjukat. Ha az igazat akarjuk, meg kell tanulnunk meghallgatni. Helyes, hogy azt mondjuk: írjatok realista, bátor, lényegre mutató műveket. De ne felejtsük el, hogy ez az irodalom nyugtalanító, kellemetlen lehet azok számára, akik a szép szavakhoz, megnyugtató illúziókhoz szoktak. Crohmălniceanu figyelmeztet rá, hogy jelennek meg valóságunkról százszázalékosan rózsaszínű könyvek, amelyeket kispolgári szellem, konformizmus hat át, mégis könnyen jutnak át minden fórumon, mert nem okoznak fejtörést, fejfájást.

Fény és árnyék viszonya, más szóval a negatív vonások „adagolása“ nem oldható meg patikamérleggel; az erkölcsi hangsúly szabja meg a mű minősítését, pontosabban eszmei minőségét — állítja Manolescu s vele összehangzón az ifjú kolozsvári költő-esszéíró, Ion Pop. Nem a kritika mennyiségi arányát vagy szigorát kell alapul venni, hanem a kritikának az erkölcsi távlatát, célját. (Ha nem így járnánk el, sok esztétikai kategóriát eleve ki kellene zárnunk, például a groteszket.) Ion Pop árnyalt, okos fejtegetését lényegében Macoveşcu is alátámasztja, amikor az elvszerű, építő társadalombíráló irodalom és a rágalmazás különbségét a hű barát és a téged megsemmisíteni akaró ellenség ismert metaforájával jellemzi.

Valamelyik interjú-alany (talán több is) Dosztojevskij életművét említi példaként. Jól emlékszünk a közelebbi példákra is. Mindmáig az egyik legjellemzőbb a szocialista világirodalom nem halványuló remeke, a Csendes Don története. És jöhetnek még közelebb a mához, tévedések, félreértések, félremagyarázások példáival — botfűlű, kispolgári-konformista kritikusok félrehallásának példáival, akik épp azt a bizonyos erkölcsi távlatot nem vették figyelembe, s a hű barátra golyóval lőttek volna. A szocialista irodalom ereje azonban épp abban van, hogy igazságot tud szolgáltatni műnek és alkotónak. Mert egy irodalmi alkotás eszmei-erkölcsi haszna nem azon múlik, hogy hősei a csatatéren, egy kisváros idegklinikáján vagy az elhasznált gépek rozsdatemetőjében bukkannak elénk, hanem az írói magatartáson, a figurák és helyzetek beállításán s értelmezésén. Romániai magyar irodalmunk utóbbi éveinek kiemelkedő könyvsikerei, Bálint Tibor regénye, a Zokogó majom, Süttő András katartikus naplója, az Anyám könnyű álmot ígér vagy Páskándi Géza drámái nemcsak esztétikai, hanem erkölcsi győzelmek is. A fényt és árnyékot nem patikamérlegesen adagolták — s így tettek szolgálatot a szocializmus romániai ügyének, a nemzetiségi önismeretnek.

A Luceafărul jól sikerült ankétját nem úgy kell olvasnunk, mint egy rajtunk kívüli irodalmi világ érdekes megnyilvánulását. Vegyük végre a mindennapi gyakorlatban is komolyan irodalmunk romániaságát, higgyük, tudatosítsuk, értsük és értessük meg: rólunk is van szó, amikor a hazai valóság és esztétikum ügyei terítékre kerülnek.

KÁNTOR LAJOS

1.

Közhely, hogy a történelem „az élet tanítómestere”, újabb fogalmazásban „az önismeret forrása”; annyira kopott közhely, hogy miközben untig ismételtgetjük, szem elől tévesztjük értelmét és modern értelmezését.

Értelméről nem szándékozom beszélni, mivel az mindenki számára elég világos; értelmezésének modernségéről — tulajdonképp a „történelem”, „történet” fogalmak értelmezéséről — kissé bővebben szólnék. Tudva tudjuk a marxista történelemtudomány igazságát, mely szerint bármely közösség életének alakulásában (történetében) döntő a gazdasági tényező, a termelőeszközök és termelőerők fejlődése; tudva tudjuk, hogy ami *kézzelfoghatóan* ránk maradt a történelemből, mind az emberi szellem nagyszerű alkotása; tudva tudjuk mindezt elméletileg, s mégis, mikor „középiszkolás fokon” a történelmet tanítjuk, művekben ábrázoljuk, hasonlatokban idézzük vagy magánbeszélgetésekben vitatjuk, általában — tisztelet a kivételeknek — az al- és felépítmény szikláit átsörgedező barlangi patakok, az *eseményeket* értjük a történelmen, gyakorlatilag nem modernebbül Herodotosznál. Ez persze csak ránk, „laikusokra” vonatkozik (hozzánk számítva a történelemtanárok nagyobb részét is), a tudósszámba menő történészekre csak annyiban, amennyiben nekik kellene ellátniuk bennünket ezekkel a szemléletünket megváltoztató anyagokkal.

*

Benkő Samu könyvének* egyik haszna, hogy a hazai művelődéstörténet tárgykörébe vágó ismereteink tágongó hézagait tudatosítja, egyszersmind itt-ott be is foltozva őket (lévén az a „hely”, ahonnan mint olvasók egyet-mást „felszedhetünk” Bod Péterről, Benkő Józsefről, Tessedik Sámuelről, provinciánk porából feltornyosuló tudós-egyénségek sorsáról, munkájáról); másik, s az előzőnél még nagyobb haszna pedig az, hogy tanulmányaival pilléreket rak egy még ezután kidolgozandó „felépítmény-történet” — egy nemzetiségi, de a román, az erdélyi szász s tágabb körben az egész kelet-európai művelődéssel szorosan összefüggő erdélyi magyar művelődéstörténet alapjává. Benkő Samu maga is jól tudja ezt, s úgy vall róla a bevezető glosszákban (*Előszó helyett glosszák*), hogy részletfeladatokra kellett szabdalnia az eredetileg egységes tervet (ti. az erdélyi *polgári értelmiség* kialakulása történetének a feldolgozását, 1848-ig, ami ugyancsak *részfeladat*); s innen a rezignációnak egy

LUCIEN SEVE: Marxizmus és személyiségelmélet. —

Józsa Péter fordításában magyarul olvashatjuk egy mai francia marxista filozófus új személyiséglélektan megteremtésére törekvő művét. A szerző Lenin tanulmányozásában lelte meg az alapokat egy „olyan történetileg konkrét és forradalmi pszichológiához, amely az egyén reális életét a politikai viszonyok interiorizációjának fogja fel (mi itt talán belterjessé tételt mondanánk), azaz a személyiségben azt látja meg, mit csinál egy ember az életéből, egyszersmind, hogy az élet mit csinál belőle adott társadalmi környezetben. Túl a pusztá magatartástudományon, mely csupán a pszichikai tevékenységet vizsgálja, a személyiségpszichológia nem vonatkoztat el a tettek teljes áramkörtől, vagyis figyelembe veszi a társadalmilag előidézett következményeket is. Ezzel az új tudományos összegezés elhatárolja magát egyfelől a divatos spekulatív humanizmustól, másfelől a marxizmust elszemélytelenítő dogmatikus felfogásoktól, mintegy filozófiailag újratermelve Georges Politzer konkrét pszichológiáját. A munka kategóriájából elinduló, tudományosság és pártosság egységét valló gondolatmenet eljut egy reális — minket ma különösképpen foglalkoztató — életrajztudomány kibontásáig. (Kossuth, 1971.)

WALTER LORD: Pearl Harbor. — A második világháború egyik — azonnali következményeiben — legnagyobb jelentőségű eseményét, a meglepésszerű japán légitámadást a Hawaii-szigeti amerikai támaszpont ellen kitűnő módszerrel ismerteti a szerző: több száz szemtanú vallomását gyűrja élvezetes történelmi riportázsba (a kötet végén hosszú oldalakon sorolja fel a munkatársak nevét). Az életes dokumentum nagy erényei kö-

* Benkő Samu: *Sorsformáló értelem. Művelődéstörténeti dolgozatok. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1971.*

TÉKA

zé számítandó annak a felismertetése, hogy a hegyen túl meg a tengeren túl is van világ, s nem Európa vagy annak bármely része a világ köldöke. (*Politikai Könyvkiadó, 1971.*)

SORICA SAVA: Japonia, fenomenul economic. — A múlt század 70-es éveitől szinte csodákat művelő japán nemzetgazdaság második világháború utáni fejlődésének áttekintésére törekszik a szerző, s jól dokumentált könyvében megkísérli kitapogatni ennek a „gazdasági fenomenének” a sajátos, egyedi jellegzetességeit, kikutatni a gyors fejlődést előidéző tényezőket. Rövid földrajzi, gazdaságtörténeti, demográfiai bevezető után a szerző kitér a japán nemzetgazdaság világ-gazdasági helyének a bemutatására. Részletesen elemzi főként a beruházásokat, a nemzetgazdaság szerkezeti változásait, a külkereskedelmet és a mezőgazdaságot, nem felelkezik meg a tőkésállam ellentmondásos szerepének a hangsúlyozásáról a nemzetközi gazdasági élet mechanizmusában. (*Editura științifică, 1971.*)

DOMOKOS JÓZSEF: Áchim L. András. — A szerző azzal a békéscsabai diákkal azonos, aki a „parasztkirály” temetésekor odarikoltotta az igazat az urak szemébe... Gazdagon dokumentált, a személyi emlékezés érzékenységgel átszőtt, érdekesítően olvasmányos monográfia tárja itt fel az 1900-as évek alföldi parasztpártjának és legendás vezérének teljes történetét, s minket helytörténetileg is érint a „váradi per” leírása. 1908 tavaszán került Nagyváradon a vádlottak padjára Áchim L. András, s a város közérdeklődése azonnal feléje fordult. „A tárgyalóteremben ezekre a napokra az osztályharcnak, a népporrongásoknak, az államhatalom ellenálló szívósságának összeüt-

halvány árnyalata a glosszák utolsó „tételében” — abból a felismerésből, hogy ez a feladat a maga teljességében nemcsak egy ember erejét haladja meg, de talán egy nemzedékét is.

2.

Mindettől azonban a *Sorsformáló értelem* dolgozat-gyűjteményét, amely a közreadás szándéka szempontjából nemes publicisztikai írások csokra, nyugodtan tekinthetjük csak tudományos irodalomnak (a közönség felé fordulásában tudományos-ismeretterjesztő irodalomnak); a többletet, amit ahhoz képest ad, az elmondottakon felül adja. Gáll Ernő a szociológust, „értelmiségünk múltjának kutatóját” és „hivatott történést” keresi — s találja meg — Benkőben (*A Hét* 1971. 49. számában megjelent cikke többet fog át a kötet tanulmányainak bírálatánál, rálát a szerző egész munkásságára); én itt csak a kötetre szorítkozom, s a tudós talárjába bújt értelem- és erkölcsformáló publicistát akarom kimutatni belőle.

Ehhez a célhoz vivő legkényelmesebb út a stílus-elemzés volna — ám esetünkben ez az út járhatatlan. Noha a dolgozatok egy része előzőleg szép-irodalmi vagy éppenséggel „közirodalmi” lapban jelent meg, fogalmazásuk közben Benkő Samu sohasem vetette félvállra a tudós talárját; talán két passzus van az egész kötetben (a glosszák 10. „tetele” és a Bolyai-tanulmányban a domáldi látogatást elbeszélő rész), ahol az értekező próza protestáns papokéra emlékeztető, dísztelen ornátusát a költő és a riporter stílusesszoktárából való kellékek élénkítik. (Mind a két jelzett passzus nagyon szép.) Más úton-módon kell tehát eljutnom a publicistához, akit ott érzek az egész kötetben; s ez, hogy „érzek”, nem a stílusárnyalatokra kifinomult fülemre és fogalmi kifejezőképességem gyengeségére vonatkozik; nem arról van szó, hogy érzek valamit Benkő Samu dolgozataiban, amit nem tudok közelebbről meghatározni — mert amit érzek, meg tudom határozni, legfennebb azt nem tudom, s azt próbálom meg részlegesen felderíteni a következőkben, *hogyan éri el* Benkő Samu, hogy éppen azt érezzem.

De lássuk hát, mit érzek. Például azt, hogy napjainkban, mikor a székely diákoknak nem szükség harcolniuk a tanulás jogáért, ugyanakkora lendülettel kell élniük, kellene élniük ezzel a joggal, mint amikor harcoltak érte, méltóan hagyományaikhoz s mai lehetőségeikhez. Például azt, hogy ha a tizenharmadik század hatvanas éveiben Magyarigénben — az idő és a tér provinciájában — Bod Péter egyszer maga irodalmi lexikont adhatott ki, amelynek példányait (vagy kinyomtatott íveit) székérral szállították Szebenből, úgyhogy „némelyek meg is voltak vizüelve”, akkor ma, a repülő és rotációs gépek korában már régen könyvesszekerünk polcán kellene állania egy sok tagot számláló munkaközösség szerkesztésében készültgető irodalmi lexikonunknak. Például azt, hogy ha Középjáta és Domáld — két eldugott erdélyi falu — a

TÉKA

tizenhatalcadik és tizenkilencedik század fordulóján rákerülhetett az egyetemes tudományosság térképére, egy falusi pap (Benkő József) és egy kollégiumi tanár, illetve egy nyugalomba vonult tüzér-tiszt (a Bolyaiak) tehetségének szorgalmának köszönhetően, akkor ma — hacsak vissza nem fejlődünk szellemileg — *tucatjával* kellene falvainknak, de legalább városainknak, nem csupán négynek-ötnek, ugyanazon térképre kerülniük. És így tovább, a könyvnek mind a tizenkét tanulmánya hasonló érzéseket kelt bennünk; igen, bennünk, azt hiszem, nincs semmi felcöltlenség ebben a többesszámban, amely a *Sorsformáló értelem* olvasóit hivatott magába foglalni.

Benkő Samu tehát, úgy látszik, témaválasztásával lesz publicistává; azzal, hogy olyan *múltbeli* jelenségekhez nyúl kutató-tudósi felkészültséggel és szakírói igényvel, amelyek önmagukban *példások*, amelyek anélkül, hogy moralizáló kommentárokat kellene hozzájuk fűzni, valamiképp „mozgósítólag” hatnak az őket tudomásul vevőre — a kötet olvasójára. Benkő ugyan a bevezető glosszákbán más-képpen indokolja dolgozatai témájának megválasztását (a részfeladatokra való vállalkozással, *mel-*lyekkel mintegy „körültapogatni” akarja az egész feladatot), s én nem vitatom, hogy ez nem az igazi indok a tudós szerző részéről; ám a tudós meg-gondolásába, úgy vélem — belejátszott egy adag ösz-tönösség a publicista részéről, az ösztönös „rér-zés” arra, ami a tudós által tanulmányozott *kor-*szak művelődéstörténeti adattárából a legtöbb tanulságot, a legtöbb hasznos időszerűséget hordozza.

3.

Külön méltatást érdemelne a *Sorsformáló értelem* tizenkét dolgozata mint műfaj. Egy recenziens a *Korunkban* (1971. 11., Téka-rovat) „Benkő Samu szerényen dolgozatoknak nevezett tanulmányai”-ról beszél, ami arra vall, hogy értékkülönbséget lát a két műfaj között (a tanulmány javára), s azt gondolja, hogy Benkő szerénységéből jelölte írásait a „kisebb értékű” vagy legalábbis „kisebb igényű” műfajnak a nevével.

Lehet, hogy műfajelméleti járatlanságomat áru-lom el, mikor bevallom, hogy a magam részéről a két műfaj között nem érzékelek semmi lényeges különbséget (legkevésbé igény- vagy értékbelit); annyira nem, hogy fentebb felváltva használtam a két kifejezést, ahogy a tollam alá jött. Lehet, hogy ez hiba volt a részemről, sőt az is lehet, hogy egy szigorú műfajelméleti vizsgálat alapján kide-rülne, miszerint inkább a recenziensnek van igaza, mint nekem vagy a „szerény” Benkőnek. Mindez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a dol-gozat műfajának — már hogyha ez egy műfaj — nincsen sok becsülete köztudatunkban; s most már el lehet léprengegni azon, hogy hát akkor ezért ír-nak-e nálunk olyan kevesen „dolgozatot”, vagy megfordítva, a hiány és a minőség gyengesége csap-pantotta meg a „dolgozatnak” mondható írások iránt a bizalmat. Nem kívánom eldönteni a kérdést,

közése tette át a színhelyét” — írja az egykorú sajtó. És a hőst az esküdtek felmentik! Váry Albert ügyész (nevét ké-sőbb a kommunistaellenes pe-rek teszik hírhedtté) vereséget szenved... Ünneplő paraszt-tömeg lepi el az utcákat, Ady levélben közönti barátját (Áchim választát holtáig megó-rizve), s e forró napokból ered a *Dózsa György lakomája* is. A munka filológiai alapossá-gára jellemző, hogy csupán az Áchim-gyilkossággal kapcsolat-ban 43 egykorú hírlap anya-gára támaszkodik. (Kossuth, 1971.)

THINSZ GÉZA: Arnyjáték. — „Az irodalmi piacon / mindig a legnagyobbajú / kofák szab-ják meg az áru / minőségét és az arát” — olvassuk a szerző negyedik kötetének egyik cik-lus-címadó versében. Thinsz Géza azonban nem alkalmaz-kodik ezekhez a „kofákhoz”. Bár *Lehorgonyoztál* című ön-vizsgáló-önemésztő költemé-nyében stockholmi világát így jellemzi: „önmagad közhelyévé szögletesedve / a közöny határ-vidékén” — köteté egészét ép-en nem a közöny, az erkölcsi nihil jellemzi. Modern hangvé-telű, rendkívül fegyelmezett, világos felépítésű költészeté-nek legmeggyőzőbb darabjai az erotikától izzó, ám itt is lírai mértéket tartó szerelmes versek (*Az álom legmélyén*). Számunkra kevésbé ismert, sa-játos világot tár fel a kötet második része, kortárs svéd költők valóságos antológiája. Artur Lundkvist (*Az asszony titkai*) és Tomas Tranströmer (*A könyvszekrény*) versei — Thinsz Géza fordításában — maradandó élményt jelentenek a mai versáradatban is. (*Ma-gyar Könyvkiadó, 1971.*)

KOVÁCS GYÖRGY: Pusztulás. — Az első világháború utolsó, az őszirózsás forradalom első napjai zűrzavarának érzékel-tetésére — s ezt a jól megvá-lasztott cím is kiemeli —, az

TÉKA

erdélyi paraszt kifosztottságának, megtörtségének, bizonytalanságának, célnélküliségének bemutatására vállalkozik Kovács György. *Vörös számár* címmel 1940-ben megjelent regényét a szerző az első világháború oroszországi hadifoglyaira vonatkozó, újabb dokumentáció felhasználásával kibővítette és részben átírta. (*Kriterion*, 1971.)

A pszichoanalízis és modern irányzatai. — Sigmund Freud, a pszichoanalízis megteremtőjének három irásán kívül a kötet szemelvényeket tartalmaz a Freud elméletét továbbfejlesztő és sok ponton korrigáló tanítványok, a bécsi, berlini és svájci „iskola” képviselői, valamint a neofreudisták műveiből. Buda Béla bevezetője elemzi az irányzatot, s meghatározza helyét a modern pszichológiai szemléletek sorában; a szövegeket összekötő magyarázatok is segítik az értékelést. A fordítói kollektíva hozzájárult a pszichoanalitikus irodalom magyar terminológiájának megteremtéséhez. A gyűjteményt 12 oldalas irodalomjegyzék egészíti ki. (*Gondolat*, 1971.)

BALLA ZSÓFIA: Apokrif ének.

— Sikeres Forrás-kötet után azzal a közfelfogás szerint — bizonyítónak tartott második kötettel jelentkezik, amelyet élesre hegyezett tollal szokott várni a kritika. Ebben a kötetben már se nem előny, se nem hátrány a fiatalság, pusztán életrajzi adat, mintegy jelzi, hogy a tapasztalás intenzitása, a szemlélet frissége nem a költő korára jellemző, hanem a kor — minden kor — költőjére. Balla Zsófia szétszedi és újból összerakja a világot, hozzátész és elvesz belőle. Tud haragudni, szeretni, örülni, szomorkodni — csak éppen unatkozni nem tud, ezért egyetlen sora sem unalmas; ott hagyja abba a verset, ahol nincs már mit mondania.

valamint azt sem, hogy Benkő Samunak a kötetbe felvett tizenkét dolgozata — ahogy maga nevezi őket — dolgozat-e avagy tanulmány; én arról a műfajról szólnék végezetül néhány szót, amelyet a kötetbe felvett írások képviselnek.

Egyértelműen világos, hogy mindezek az írások a széles olvasóközönséghez fordulnak; e tekintetben minden kétséget eloszlat a *Köteles Samuel stílus-tikája* című írás, amely a szerző tudományos kutatómunkájának egy felfedezészámba menő eredményét (a Köteles-kézirat megtalált másolatának azonosítását) olvasztja magába — ismétlem, olvasztja magába, közli az olvasóval, nem pedig publikálja a szaktudományosság számára. (Természetesen a kutatónak ezt is meg kell tennie, de az a tény, hogy nem itt teszi meg, arra vall, hogy írása nem szakdolgozat a szó közlemény értelmében.) Ugyancsak egyértelmű bizonyítéka az írások közönség-irányúságának a már említett domáldi „útirajz”. Legkönnyebb volna, de egyben a legtévesebb is, ha Benkő Samu itt művelt műfaját *cikknek* neveznénk; legkönnyebb, mert köztudatunkban minden hasonló írás általában „cikknek” minősül, jobb szerzők esetében „esszének”, és legtévesebb, mert Benkő Samu művelődéstörténeti témájú, a magyar értekező próza veretes nyelvén, fegyelmезetten elegáns stílusában fogalmazott, a témát a terjedelemhez képest jól kimerítő, magvas mondanivalóval telített írásainak az égvilágon semmi közük sincs a sajtóban nálunk és világszerte elburjánzott s minden kristályos formát amorf masszába oldó „műfajtalan műfajhoz”. Ezek az írások tulajdonképpen nem is egy elhanyagolt műfaj, hanem egy mind kevésbé gyakori írói és tudói — írástudói — magatartás becsületét vitatják vissza.

Miközben a helytállás példás múltbeli eseteit mutatja fel előttünk, Benkő Samu önmaga is példásan helytáll a mondott magatartás vártáján; vajha foganatja is lenne a példájának.

Veress Zoltán

Társas társtalanság

Szellemi emelkedettségu, moralizáló jellegu regény a Deák Tamásé*. Annak ellenére, hogy látszólag egyértelműen szexcentrikus beállítottságú, szerelmi kalandozások játékos fesztelenséggel előszámolt emlékeinek egyetlen szára fűzött sora a félbeszakadt mondattal záruló emlékirat. Deák Tamás emlékezeit író tanárhóse életútjának ezt az egyetlen, kalandokban nem szükkölködő ágát választja felidezésre — tudatos, s mégis gyanútlanul —, önmaga és olvasói szórakoztatására és tanulságára. A memoárfíró komolyságá-

* Deák Tamás: Egy agglégény emlékezései. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1971.

TEKA

val, írói tudatossággal kezd kéziratához, amikor először ijed rá a sejtelenre, hogy az ígéretes megnyugvás pillanatába hajlik élete. Körültekintő bemutatkozása és az alapfogalmakat tisztázó fejezetek tanúsága szerint Boleráz Antal nőtlen, becsült tanárember, akinek hasznos munkájához, műveltségéhez, jó ízléséhez nem fér kétség. Pedáns, zárkózott természet, filozofáló hajlamú, bátor önismerettel rendelkező, erősen intellektuális egyéniség.

Gyanútlanul, a friss elme rugalmasságával és humorával, vidáman, hetykén indul agglégényi múltja felkeresésére, majd meg-megtorpanva, óvatosan kutatja enjét, emlékeit. Szellemes, fordulatokban gazdag, a gondolatok, asszociációk, mondatok hőmpölygésébe élénkséget vívó humor, önirónia, frapáns, sohasem keresett hasonlatok, képek, állandósult és visszatérő jelzők, jelzőcsoportok kifejező használata, máskor finom líraiság és gördülékenység teszik olvasmányossá a távrolról sem könnyű olvasmányt. A finom „esztétizált”, „átlényegített” szerelmi viszonyok leírásához — hosszabb-rövidebb ideig alkalmi társakkal megosztott társtalansága történetéhez — kapcsolódnak filozofikus elmélkedései, parabolái, amelyek gondolkodásmódjáról, belső tartásáról — mozgalmasabb agglégényi létecelemeketől — a társadalommal meghasonlott, korlátozó hatalma elől magányba menekült ember életének alapterületéről hoznak hírt. Tanársága, társadalmi illeszkedése, magatartása barátai, könyvei társaságában, gesztusai zenehallgatás közben csak meg-mégvillannak árulkodó jelzéseként intellektuális tevékenységében oldódó megállapodott magánya világából, amelyhez ragaszkodik azután is, hogy a változó idők jóvátenni igyekeznek múltbeli sérelmeit.

Vallomásai során fény derül egyénisége kettősségére, magatartása ellentmondásosságára s arra, hogyan viszonyul belső moralitása életformája morálisnak nem mondható valóság tartalmához. Így hát kalandjai nem a szokványos, esztétikailag régen elfogadott, szórakoztató-sikamlós történetek, hanem a látszólag könnyed, függetlenségében sérthetetlen, valójában azonban a megalkuvásokkal viaskodó, folytonosan Achilles-sarkát rejtegető, külső és belső ellentmondásait szabályozó ember nem éppen szívderítő világának hordozói.

(Nem szánatni, nem is dicsőíteni akarom ezt a világot, csak egyszerűen elgondolni, mint ahogy Antal „megtanulta elgondolni önmagát” visszaemlékezéseiben és élete folyamán. S egyben próbálom mérlegelni, miért szomorú ez a sors, mennyiben morális és mennyiben immoralis. Nem könnyű eldöntennem, hiszen annyira hatalmába kerített — bántott és felemelt — Antal filozofikumának őszintesége, egyéniségének belső tisztasága, ugyanakkor életformájának — a teljes szerelem tudatosan lecsontított gyakorlásának — kegyetlensége, s főleg a regényben e két ellentétes irányú és egymást meghatározó erővonal — a megtévészítő játékoság ellenére —, hogy érdeklődésem nem tud és nem

Vagyis: képesnek látszik arra, hogy a költői szó után a költői csendet is meghódítsa. (*Kritérion*, 1971.)

Angela Davis beszél. — A nagy példányszámban megjelent kis kötet az egyesült államokbeli néger kommunista nő (mindhárom minőségéből egy is elég volna!) politikai arcképét, nyilatkozatait és két egyetemi előadását tartalmazza, ügyvédének közlését a védenccelleni per előkészületeinek mérlegéről, valamint a kaliforniai börtönviszonyok leírását, illetve a négerek kiszabadításáért küzdő bizottság titkáranak nyílt levelét Eldridge Cleaverhez, a Fekete Párducok képzeletbeli tájékoztatási miniszteréhez. A magyar kiadás „gyors ügyintézés”-re valló megjelentetése (a francia eredeti után alig néhány hónappal) mindenképpen jó teljesítmény, még ha a magyar-átvitel elégtelensége miatt a fiatal olvasó néha rébuszok elé kerül is. Kellő magyar-átvitel nélkül hogyan is értékelhetné sokrétű jelentésének megfelelően például a következő — a beavatatlan számára funkciótlanul tűnő — mondatot: „(Angela Davis) Herbert Marcuse előadásai nyomán fedezte fel a marxista filozófiát.” (*Kosuth Könyvkiadó*, 1971.)

HAMAR MÁRTON: Véget nem érő nappalok. — Három hazai és egy külföldi útfjáról számol be útikönyvében Hamar Márton; a felkeresett vidék faunáját vizsgálja a biológus szemével, az ismeretlen anyag népszerűsítése kedvéért kisebb-nagyobb sikerrel használja a párbeszédet, anekdotát mond, izgalmassá teszi kalandjait. A Dobrudzsában, a Kelemen- és Fogarasi-havasokban végzett kutatásai leírásának háttérében a kis közösség apró-cseprő, számunkra szokatlan, érdekes mozzanatait rögzíti. Könyve utolsó fejezetében az orosz tundrára, leg-

TÉKA

közelebbi rokonaink, a chantik (vogulok) földjére vezet a szerző. (*Kriterion*, 1971.)

PÄR LAGERKVIST: A hóhér — A törpe — Barabás. — A nevet ismertük, az íróat eddig nem: A három kisregény, amellyel a Horizont-sorozat bemutatja Lagerkvistet a hazai magyar olvasónak, az északiak által kedvelt és hatásosan művelt példázatok műfajába tartozik. A szabodan kezelt és legendára, a szabadon kezelt történelmi anekdota mindmennyi nemes ürügy az emberiség és az emberiesség olyan időtlen-időszerű ellenségeinek a leleplezésére, mint a háború, az önkény, a magány. Finoman és erőteljesen kimunkált Lagerkvist epikus prózája. Méltányos értékelését némi képp megnehezíti, hogy a Nobel-díjhoz fűződő igényeinknek bizony alatta marad ez a maga nemében és méreteiben kitűnő író. (*Kriterion*, 1971.)

GEORGE CÄLINESCU: Násznapok. — Pályatörténeti jelentőségűnek mondják gyakran, főként lezárt életmű esetében, egy-egy író első regényét. A *Násznapok* (eredeti címén: *Cartea nunții*) szerencsére nem szorul erre a jóhiszemű filológiai körülményeskedésre, egész egyszerűen egy nagy író regénye; minden mondatát áthatja a formás és formáló értelemnek az a gráciája, amelyről megismerni a mestert. A boldog szerelemlről nehéz jó művet írni. Cälinescunak ez is sikerült. Papp Ferencet pedig elismerés és tisztelet illeti azért, hogy fordításirodalmunk méltán nevezetes rangjához, a tolmácsolt író és a saját művészeté rangjához méltó munkával örvendeztetni meg az olvasót. (*Kriterion*, 1971.)

Strukturalizmus. — Két kötetben, Hankiss Elemér válogatásában és bevezetőjével szemelvényeket vagy egész tanulmányokat olvashatunk a

akar elszakadni a nem szokványos irodalmi jelenségtől és hordozójától mindaddig, amíg a magam módján meg nem közelítem.)

*

A konvencionálistól eltérő, szexcentrikus életforma premier planba helyezésével Antal nemcsak bizonyosságot tesz a szex—szerelem problémavilág létezéséről, sőt egyedi sorsokban meghatározó szerepéről agglégényi „cselekvő” önmagára emlékezve, annak az embernek a szemszögéből, aki ezt az életet élte, s miután élte, vállalta, sőt szolgálta — testi jelenlétével, aktív részvételével, hanem óhatatlanul vet fel az olvasóban is etikai kérdéseket. A hős életformájával nem azonosul teljesen, csak részben, magányát hangsúlyozandó, életének ezen a területén is. Változatos és mozgalmas ritmusú élete alapritmusához igazítja, a legteljesebb belső magányéhoz, amelynek erkölcsi tisztaságát, függetlenségét és méltóságát oltalmazza a világtól s önnön konkrét életcselekedeteitől. Elvonatkoztatott jelképi bebocsátatásuk életébe — meg-megújuló részek, variációk a végső harmonia vágyát, hitét életető létezés folyamatában. Parányi beteljesülés-ígéretetek, amelyek a folyamat, az életút végén oldódnak harmonikus egységbe.

De: bár Antal nem akar erkölcsi létjogot kicsikarni ennek az életformának, sőt igyekszik távol tartani „cselekvő enjét” benső szellemi tisztaságától (az egyetlen, aminek fensőbbiségét elismeri), éppen ebből az igenlő-tagadó magatartásból adódnak a regénynek és a hős sorsának vitatható elemei. És elsősorban, mert „gondosan kialakított intellektuális fegyelmén”, akaratán múlik magatartásának visszás jellege. A szerep vagy az önmagára kényserített tudatosság csak önvédelmet nyújt a szerelem újra- és újra-próbáratevései során (amely egyben biztosítja életformája fenntartását), de a szerelem játékszabályai a méltósága ellen vétő, nem etikus magatartás árán. Korábbi sérelmei ezt csak indokolják, de nem mentik, még akkor sem, ha Antal maga is áldozat. S mert Antal ennek is tudatában van, ebből is adódnak belső vívódásai.

Gondolati összefüggésben viszont a regény szex—szerelem problémavilága mintegy illusztrálja a hősnek a külső és belső disszonanciák paradox összehangolására törekvését egész életerére vonatkozóan.

S valóban, Antal — agglégényi múltjából jelenéig, élete értelemkeresése pillanatáig érkező, amikor a gondolatokat felfüggeszti, s a kézirat megszakad, hiszen a válaszkérés a gondolat új fázisának kezdete — úgy élte életét, mint aki életprogramot teljesít, fizikai, lelki, szellemi akaratát összpontosítva a tudatában és lelkében támadt disszonanciák egyensúlyban tartására, külső és belső konfliktusok, esetleg újabb és újabb tragédiák elkerülése és állandóan (önmaga által is) veszélyeztetett méltóságának védelme érdekében. Ez az akarat erőfeszítés nyilvánul meg „cselekvő”-nek mondható életsávján. De önnön biztonságérzetét keresve egyre inkább magába zárkózik, s miközben nap mint nap tiltakozik a talajvesztettség, elszigeteltség ellen, pe-

relve-viaskodva önmagával s a világgal a létezés szükségleteinek — akár biológiai vagy szexuális szükségleteinek — megalkuvásokra késztető megálázása ellen, fáradsággal építgeti én-szigetét, táplálja magánya termelte filozófiáját belső szabadsága, akarata, belső énje védelmében.

Élete meghatározó megalkuvása a magány választása. És ez magas árat követel: a lemondást. A lemondás új törvényeket, új magatartást szül, és kétarcú. A kérdés, hogy megéri-e, volt-e értelme, az emlékirat végén vetődik fel — a válasz későbbi s talán más jellegű életfolytatás során fogalmazódik meg. Antal egyelőre lemond. „A lemondás — bármiről, amit kívánunk érdemes, de amit eldobunk magunktól, fájdalmas művelet.” Mégis lemond: a küzdeletről, a részesedés és beleszólás, a választás, az önrévnyesítés, a kudarc és siker kockázatáról, lemond a cselekvésről. Még a szerelemről is: lefékezi vágyait, csökkenti igényeit és örömeit, tudatosan kerül az érzelemgazdagságot és megsztottságot kívánó teljes értékű szerelmet fáradság nélkül megvalósult, szexuális viszonyokra redukált kapcsolataiban. Ennek pszichológiai magyarázatát az olvasó Antal ifjúkori szerelmi csalódásában keresi. S bár Antal választott és vállalt sorsnak vallja agglégényi életét, ez oka és meghatározója élete és magatartása alakulásának. A szerelme méltóságában sérült ember hárítja el magától az adhatás és kaphatás teljes örömet bőséges lehetőségeket kínáló agglégényi életében. De mert mindvégig őrzi a tiszta szerelme és beteljesülés vágyát a szerelem megkísértéseit vállaló és megtagadó (testiségében megvalósuló) folyamatban, lemondása a szerelemről csak látszólagos, átmeneti és állandó belső harc. „Lantlábakból sarjadt” hajdani feleségéhez, szerelméhez fűződő csalódása, a „zuhanás” kezdőbeszégének félelmes emléke végig ott kísért egész „lefékezett”, lelkipányvákhöz fegyvelmezett, „mozgalmas” agglégényi életén. Tudat alatt ez szabályozza sorsát, gondosan kialakított intellektuális fegyelmét, a mélyrepülés magarákényszerítését élete folyamán, miközben tudván tudja, hogy minden újrakezdés magában hordja a magasságok elérésének lehetőségét és veszélyét. S miközben óvatosan fogja vissza lelki vágyait futó vagy tartós kapcsolataiban — tudatával az elérhetetlen szférákat tartja szemmel, mintegy lemérve az elérhetetlen elérhető hordtá-volságát, és bár egész lénye vágyva és félve a beteljesülésre vár, elene szegül, lelkébe soha be nem fogadva a lehetőséget teljesen, s mintha csak a vágy-folytonosságot szolgálnák félbeszakított szerelmei és belső világától távortartott kedvesei is. A távortartott áhított beteljesülésnek rendelte alá életét, áldozta fel alkalmi útítársait teljes belső magányra fegyvelmezve (kárhoztatva) önmagát. Hiszen valójában társtanul járja be a szerelem tájait is, a maga tevékeny módján fékezi le önmagát a „zuhanás rémületében”, s marad külső szemlélője, teoretikusa cselekedeteinek, vágyainak. Szerelmi bolyongásai során, kockázatot, felelősséget elkerülve, szerzett tapasztalatai s filozófiája — a magány filozófiája, a lemondás filozófiája — őrzi magányát és védtelenségét a Nővel és a Világgal szemben.

TÉKA

strukturalista módszerekről. A szerkesztő a tanulmányokat tudományágak szerint csoportosította. Az első a strukturalizmus forrásul szolgáló nyelvészetiek. Ezeket követi a lélektan, a szociológia, néprajz, antropológia és irodalomelmélet. Emellett a reklám, sajtó, képzőművészet és a film strukturalista lehetőségeiről is olvashatunk. A strukturalizmus körül zajló vitákról majd mindegyik rész külön is sokat mond, de a legjobban a „Pro és kontra” fejezet tájékoztat. A kiválasztott tanulmányok szerzői ismert és neves tudósok, mint például a nyelvész Saussure, a folklorista Propp, az antropológus Lévi-Strauss. A két kötet jó összefoglaló a strukturalizmus elméletéről és módszereiről, és jó tájékoztató a strukturalizmus történetéről is. (*Európa Könyvkiadó, 1971.*)

M. BÁLTESCU—E. POENARU: *File din activitatea și lupta comunistilor brașoveni.* — Az elmúlt év végén kaptuk kézhez a Brassói megyei múzeum kiadásában megjelent dokumentumkötetet. Ez az első olyan munka, amelyben a szerzők mintegy 300 oldalba tömörítve, tudományos igényű nyelven igyekeznek bemutatni a brassói kommunisták tevékenységét, harcát az RKP megalakulásától a felszabadulás napjáiig. A korabeli sajtó cikkei, törvényeségi jegyzőkönyvek, a sziguranca jelentései a brassói kommunisták — románok, magyarok, németek és más nemzetiségűek — erkölcsi erejéről, forró hazaszeretetéről tanúskodnak. Az összegyűjtött dokumentumok alapján többek között megemlékeznek az RKP és a MADOSZ közös akcióiról Brassóban, a MADOSZ 1936-os brassói kiáltványáról, amely a Dimineața lapban jelent meg, s ugyancsak a MADOSZ 1937-es brassói kongresszusáról, a halálraftélt, kommunista Bánynai László brassói tartozko-

TÉKA

dásáról, illegális lakhelyeinek megszervezéséről. A könyv nagy része dokumentumok gyűjteménye; az utolsó oldalakon 62 kommunista arcképet láthatjuk azok közül, akik részt vettek a brassói munkásmozgalomban. A kötet iránti érdeklődés bizonyítja, hogy szükség van mielőbb egy újabb, bővített, javított kiadásra, amelyben a szerzők alaposabban felhasználják majd az élő és írott forrásanyagot. (Muzeul Județean Brașov, 1971.)

ALBERT EINSTEIN: Válogatott tanulmányok. — Einstein általában mint a relativitáselmélet kidolgozója ismert, holott az elméleti fizika számos alapvető fontosságú eredménye is az ő nevéhez fűződik. Ebben a sokoldalúságában mutatja be a tanulmányaiból legújabbban készült — két nagyobb részre tagozódó — válogatás. Az első rész az alkotó tudós munkájába nyújt bepillantást: ez tartalmazza az immár dokumentumoknak számító dolgozatokat, amelyek Einstein világhírét megalapozták (többek közt a kauzalitás és a determinizmus kérdéséről szóló, tudománytörténeti és filozófiai szempontból egyaránt oly fontos dolgozatokat). A második rész Einstein beszédeinek és népszerűsítő cikkeinek jelentős hányadát foglalja magában, és a nagy tudós önéletrajzával zárul, mely érdekes vallomás arról, hogyan értékelte Einstein a maga szerepét a huszadik század tudományában. (Gondolat, 1971.)

DEHEL GÁBOR: Elődöntő. — Tömörségre törekvő szerkesztés, drámai, már-már színpadra kívánczó megjelenítés jellemzi az elsőkötetes szvsz novelláit, karcolatait. A visszafogott hang, a feszült légkör teremti meg a kötet hangulati egységét. (A címadó novella talán nem is a legrepresenta-

Szerelmi történetei felidézése során sok-sok nőalak elevenedik meg a könyvben. Több hasonló emlékből formált arckép, pontos pillanatkép idézi értelmüket az agglegény életében. Antal számára mind a megismerés, a tapasztalás eszköze, várakozása áldozatai. Megszépitett hulló tárgyak — most a kegyeletteljes emlékezés során újra benépesítik a zöld pamlagos dekoratív agglegény-szobát, feldíszítve a szépség koszorúival, derengő színekkel, titkok, benső szépségüket sugárzó nevek, jelzők hangulatával.

Forgatja finommívű kegytárgyait, izlelgeti hajdan-volt izüket, vonalaikat, odaadásuk édes, tűnő zamátát, miután előemeli őket a „feledés-tavából”, ahova sorsuk az övét érintve eleve rendelte, hiszen intellektuális fegyelme óva inti az őket más sorsra szánástól.

En is izlelgetem, az olvasó, akit Fieldingére emlékeztető nyájassággal terel a gondolatok és történetek (a zöld pamlag történetei) hömpölygéséből elő-elbukkanó író. S őszintesége ellenére, kétes kimenetelű helyzetek, részrehajló pillanatok, torzóban maradt szerelmek — a képzeletünk által önkéntelenül egyetlen asszonyalakká formált társ világának hiánya — és elhallgatások szünetekben az olvasó felismeri, hogy az íróhősnek nem is olyan könnyű gondtalan kedéllyel megjátszania a vállalt szerepet a változatosságában is sivár, szomorú világában, s nem kis erőfeszítésébe kerül magabiztosnak lennie bizonytalan agglegényi pályáján. S hogy — bár elhivatottságnak, emberségnek is hajlandó tekinteni férfiúi jószolgálatát —, maga is tudja és gyűlöli, hogy állandó, aktív bántalmazója a szerelem méltóságának, mert a nők csak eszközök voltak életcselekedete szolgálatában, a megismerés legérzékletesebb, legérzékibb folyamatában. Olyannyira, hogy — míg valóban áldozatait engedékenyen, szánva szépíti — széptestű ígéretes nőalakjai közül azokkal, akik a felismerésig hatoltak, és lelki közelségébe igyekeztek, magánya méltóságának bántalmazóival, még az emlékekkel is, cudarul bánik. Azokat viszont, akiket maga is megközelített, fegyelme őrizetében és a zuhanás szédületének vesztélyében, ijedten oldja el magától.

Persze, pontosan erre a létezésében adott ellentmondásra, magatartása kettősségére, a „mert nem azt művelem, amit akarok, hanem amit gyűlölök, azt cselekszem“-diszkrpanciára épül élete szellemi terméke, a Méltóságát vesztített világról szóló értekezése csakúgy, mint regénnyé kerekedő agglegényi visszaemlékezése, s keresi a tiszta erkölcsi tanulságot, külső és belső ellentmondásaira a magyarázatot, ok és okozatra az értelem szavát, de ott kísért mindenütt — bár fáradhatatlanul nem akar egyetérteni vele — minden értelem megkérdőjelezése, a tehetetlenség az értelem és az értelmelen túli feszítőerővel szemben. S miközben emlékiratában elérkezik újra a szerelem élményéhez, a szerelem alázatának méltóságát viselő kívánt társhoz, érző léte és cselekvő léte feloldódik a társra találásban. S bár akarja megtartani a megnyugvás boldog állapotát —, mégis hagyja, hogy magára maradjon, hagyja, hogy elengedjék. Az elszakadás és megőrzés felmagasztosult pillanatát őrzi a kedves

egyszerű, megértő gesztusa: ribizlibort nyújt a távolból Antal karácsonyi asztalára és szigorú kötésű Bibliát. Ekkor jut el a Szerelem új megfogalmazásához: az egyén „méltóságvesztése“, önfeladása — a szerelem alázatában — maga a szerelem méltósága. Itt a gondolator és a kézirat megszakad. S így válik az Agglegény életregénye a magány, a várakozás — őszinte vallomásává.

Láng Zsuzsa

Könyvek a romániai munkásosztály harcának történetéből

1971 — a közlemények száma és minősége tekintetében — kétségtelenül az egyik legtermékenyebb kiadói év volt. A fő helyet a politikai, történelmi, társadalmi és gazdasági jellegű könyvek foglalták el, ami természetes, hiszen ebben az évben ünnepeltük a Román Kommunista Párt megalakulásának félszázados évfordulóját. A legtöbb munka az RKP KB mellett működő Történelmi és Társadalompolitikai Tanulmányok Intézetének égisze alatt jelent meg (beleértve az intézet kolozsvári és iasi-i részlegét), de más tudományos kutatási intézmények, kiadók, tudós személyiségek is értékes irodalmi alkotásokkal és nagy jelentőségű munkákkal tisztelték meg ezt az eseményt.

A megjelent munkák közül megemlíthetjük a következőket: I. Popescu-Puțuri és A. Deac szerkesztésében: *Crearea Partidului Comunist Român, MAI 1921; M. C. Stănescu: Mișcarea muncitorească din România, 1921—1924; Gh. I. Ioniță: P.C.R. și masele populare, 1934—1938; a Gh. Zaharia irányította bizottság gondozásában: Marea conflagrație a secolului XX; Gh. I. Bodea—L. Fodor—L. Vajda: Cluj. Pagini de istorie revoluționară; Luptele eroice ale muncitorilor ceferiști și petroliști din ianuarie-februarie 1933, conduse de P.C.R.; Documente privind începuturile mișcării muncitorești și socialiste din România; Titu Georgescu: De la revoluționari democrați la făurirea Partidului Comunist Român.*

*

Az itt említett munkák közül ez alkalommal főleg Gh. I. Ioniță könyvét (*P.C.R. și masele populare, 1934—1938*). Editura politică, 1971) elemezzük. A szerző a fiatal román történésznemzedékhez tartozik, s eddig inkább Románia jelenkori történelmére, s ezen belül a forradalmi és demokratikus erőknél a fasiszmus elleni harcára vonatkozó munkáival tűnt ki.

Tavaly megjelent munkája hazánk megpróbáltatásokkal teli múltjának egyetlen, a történelmi vizsgálódásokban eddig még elmélyülten nem tanulmányozott vonatkozását akarja bemutatni az olvasónak: a hazai demokratikus, antifasiszta mozgalmak

TÉKA

tívabb ebben a vonatkozásban). A stílus-megoldások szintjén ez a keret a puritán kompozíciójú daraboktól (*Összkomfort, Majdnem Sziszifusz*) a groteszk ábrázolásmód (*A zsír, A szobor*) felé tágul. Stílus és a téma kidolgozása tekintetében a kötet legsikerültebb írása a *Hasonmások* című egyfelvonásos. Az egyéniség nélküli, bárkivel helyettesíthető államfő „egyénítése“ adja a mű groteszk jellegét: az ő nevében munkálkodó, de szintén minden önállóságot nélkülöző „hasonmái“ között számára már nem marad hely az áltörténelmi színen. (*Kriterion, 1971.*)

The Languages of Literature.

— A Roger Fowlertől szerkesztett és a jórészt tőle írt tanulmánykötet alcíme jól jelzi a tartalmat: a nyelvészet segítése az irodalomtudománynak. Valóban, mindegyik tanulmány témája a széprői nyelv és vizsgálati lehetőségei. A tanulmányokból az is kiderül, hogy a nyelvészet és az irodalomtudomány közötti összekötő kapocs a ténylegesen interdiszciplináris stilsztika. A tanulmányok egy része elméleti jellegű; a nyelv és a szépirodalom kapcsolatát és a vizsgálati lehetőségeit taglalják. Más részük pedig verstani. És van néhány olyan is, amely a szépirodalmi művek elemzésével foglalkozik elvileg, vagy pedig egy-egy kidolgozott elemzést mutat be. Számunkra a kötet legfőbb érdekessége az, hogy jól tájékoztat az egészen más hagyományokból, az angol „új kritikából“ táplálkozó vagy az annak reakciójaként kialakult angliai stilsztikai kutatásokról. Az „új kritika“ ellenlábasa a kötet tanúsága szerint a pontos és megbízható nyelvészeti módszereket hasznosító stilsztika. (*Routledge and Kegan Paul, London, 1971.*)

TÉKA

ROMUL MUNTEANU: Literatura europeană în epoca lumilor. — A felvilágosodás korabeli irodalom társadalmi-történelmi hátterének s az eszmei áramlatoknak a megvilágítása után e szintetizáló mű szerzője egy-egy fejezetet szentel a próza, a dráma és a költészet problémáinak, kiemeli a preromantikát s kitér a Sturm und Drang mozgalmára. Gazdag ismeretanyagot közöl, alaposan dokumentált, minden fejezet végén könyvészeti felsorolást nyújt, s névjegyzékkel segíti az eligazodást. Hiányérzetet okoz, hogy bár a címben egyetemes felmérést ígér, az európai irodalom fogalmába csak kis mértékben foglalja bele a kelet-európai népek művészeti törekvéseit. (*Editura enciclopedică română, 1971.*)

PILINSZKY JÁNOS: Nagyvárosi ikonok. — A kortárs magyar líra ritkán szólaló, ötvenedik évéhez elérkezett nagy tehetségű alkotójának összegyűjtött verseit kapja kézhez az olvasó. Amilyen ritkán szól, annyira a költői lényegre redukált Pilinszky minden verse — intő példa a modernség címén nemegyszer szóáradatba vesző versíróknak. Pilinszky sem önmagával, sem másokkal nem alkuszik, minden körülmények között a tiszta emberség őrzője. (*Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971.*)

GEORGE SBÁRCEA: Befejezetlen emlékirat. — Ritka élmény: román író magyarul remekel, magyar írókról és művészeikről emlékeztet, s mint Bodor Pál az utószóban írja: „...a kor jóérzése, a történelem szebbik arca mutatkozik meg ilyenkor.” Simogató zeneiséggel — az író jeles műfordító és zeneszerző egyszemélyben — lírai képeket kapunk egy-egy eredeti találkozásról. A kisfiú Ady lábaiban figyel valami „különös, titokzatos gyökeret”, a diak együtt

makat kezdeményező, vezető és dinamizáló kommunisták erőfeszítéseit és harcait 1934-től egészen a királyi diktatúra bevezetéséig, 1938 februárjáig.

A szerző a könyv előszavában nyilatkozik szándékáról: elemezni az RKP tevékenységét jellemző gazdag tényanyagot az adott periódusban, hogy választ adjon az olvasónak néhány olyan kérdésre, amely a vizsgált témára vonatkozóan természetesen felmerül. Ezek a kérdések: hogyan sikerült a megalakulása után három évvel illegitimitásba kényszerített pártnak összefognia a tömegek forradalmi energiáját; miképpen távolította el a tevékenysége elé gördült akadályokat; hogyan vezette a forradalmat egészen a győzelemig? Melyek voltak azok a mozgatóerők, amelyek az illegitimitásban működő párt köré egyre nagyobb erőket sorakoztattak fel, hogy ezek a párttal együtt vagy egyenesen a párt vezetésével tevékenykedjenek? Hogyan teremtették meg és hogyan fejlesztették akkoriban az RKP kapcsolatait a tömegekkel?

A szerző előtt nagy jelentőségű és nehezen megvalósítható célok álltak. Arra törekedett, hogy megvilágítsa annak a harcnak számos, nagy horderejű történelmi és társadalmi-politikai vetületét, amelyet a román nép a második világháború előtti években folytatott. Ehhez még egy cél társult, hogy „jobban megismertesse az említett periódust mindazokkal, akik a határokon túl érdeklődnek népünk, a Román Kommunista Párt, a forradalmi és demokratikus mozgalom történelme iránt”.

Gheorghe I. Ioniță elegendő dokumentumra támaszkodik — ezek első kézből valók —, maximálisan felhasználja a hazai történetírás utóbbi negyedszázadi eredményeit, s véleményünk szerint eléri célját: a tudományos kutatás körforgásába új adatokat és következtetéseket von be, gazdagítva ezzel a történelmi ismereteket, s egy olyan kérdés teljesebb megvilágításához járul hozzá, amely hazai történelmünk szempontjából tényleges érdeklődésre tarthat számot.

*

Több olyan — emlékirat vagy antológia jellegű — tudományos munka is megjelent a múlt évben, amely néhány jól ismert, a felidézett eseményekben tevékenyen részt vevő kommunista publicista munkásságát vizsgálja.

Az ilyen antológia jellegű munkák közül három értékes könyvet említünk meg: Ștefan Voicu *Pagini de istorie*, George Macovescu *Virstele timpului* és George Ivașcu *Jurnal 1956-1957* című művét.

Ezeket a könyveket olvasva felmérhetjük, milyen jelentősége volt annak, hogy a kommunisták, az antifasiszta értelmiségiek a két háború közötti zavaros időkben részt vettek a súlyos politikai kérdések megvitatásában. S jól tudjuk: azokban a vizsontagságos években „baloldali” újságíróknak, publicistának lenni nem volt könnyű dolog.

A hazafias publicisták nem torpantak meg a nehézségek előtt. Tölgyszőlő munkásságuk, érveik ereje abban rejlett, hogy hazafiságuk és antifasiszta meggyőződésük nem szigetelődött el a forradalmi mozgalomtól, a legkövetkezőtől de-

mokratikus erőktől, a munkásosztálytól és szervezeteitől.

Ezt a műfajt a történelmi indoklás hitelessége jellemzi. A szerzők minden idegszálukkal érezték — hiszen átérték — a kort, s amit akkor írtak, ma, több évtized után újra kiadhatják, s büszkén állapíthatják meg, hogy ezeknek az írásoknak a politikai és dokumentum-értéke érintetlen.

Ezeknek az antológiáknak az értéke, eredetisége növekszik azzal, hogy bennük közvetlen, „nem feldolgozott” víziót látunk, a kor társadalmi-politikai gondolkodásának adott módját, bizonyos társadalmi-politikai, ideológiai állapotokat, az akkori harcos publicisták szemlélete révén.

*

A Román Kommunista Párt félszázados fennállását ünneplő évben kiadóink számos visszaemlékezés jellegű munkát jelentettek meg, amelyek felidézik az emlékezetes eseményekben közvetlenül részt vett harcos kommunisták tevékenységét. Ezek közül megemlíthetjük Pavel Bojan *Vremurile mele* című könyvét, amely az Eminescu Kiadónál jelent meg. Miként a kiadó ajánlja: „E kötet szerzőjének nincsenek irodalmi ambíciói. Egyszerűen, szinte csak úgy szóban kitergette életét, s a közvetlen vallomások öszintesége révén lenyűgöző elbeszélés született. Pavel Bojan mesél, hogy megmagyarázza önmagának és a többieknek, miként élt, mi történt az évek során.”

A Kolozsvár melletti Felekről származó parasztfiú az első világháború éveivel kezdi visszaemlékezéseit. A háború végén, amikor Erdély egyesült Romániával, a kfváncsi ifjú csatlakozott azokhoz a vidám feleki csoportokhoz, amelyek — akárcsak más falvak lakosai — részt vettek Kolozsváron az Egyesülés téren tartott nagy népünnepeyen. Pavel, amíg a többi tehetősebb fiú a gyermekkor örömeit élvezte, szolga volt a faluban, majd 14 éves korában napszámos lett az egyik kolozsvári építőtelepen.

Amikor leszerelt, megízlelte a munkanélküliek keserű kenyerét. Jelentkezett a szakszervezetnél, nyilvántartásba vették mint munkanélkülit, s lendületesen tevékenykedni kezdett. 1932-ben tagja lett a vasúti munkások új szakszervezeti tanácsának, amelyet forradalmi alapon újjáépítettek; itt együtt dolgozott Mețiuval, Timofival, Bobbal, Dobaival, Hagymással, Cosmával és másokkal. Nem sokkal később elküldték a vasutasok szakszervezetének országos konferenciájára, amelyet konspiratív körülmények között Bukarestben tartottak. Itt megismerte a párt számos kiemelkedő harcosát, Gh. Gheorghiu-Dejt, Ilie Pintilét, Gheorghe Stoicát és másokat. Beválasztották a Központi Akcióbizottságba, amely előkészítette a vasúti és kőolajipari munkások nagy harcát.

A tizedik fejezet — *Riadó* — a kolozsvári vasúti munkások 1933. február 15—16-i sztrájkharcaival foglalkozik; megszervezésükben ő maga is tevékenyen részt vett. Az eseményeket egyszerűen, érdekesen, őszintén írja le, ugyanígy eleveníti fel mindazt, ami a sztrájk durva elfojtása után a

TÉKA

halászik pisztrángra az ifjú Salamon Ernővel s egy könyvkereskedésben Hunyady Sándort szolgálja ki, a fiatal muzsikus Dsida Jenővel készül Móra Ferenc írásának dramatizálására és megzenésítésére, az újságíró Bartók Bélát, Helitai Jenőt, Kosztolányi Dezsőt interjúolja meg Kolozsvárt, Móríc Zsigmonddal szép kifejezéseket cserél, lejegyzi egy kávéházi asztalnál Karinthy Frigyes baráti csevegését, Szántó Györggyel levelez, s közben vallomást kapunk arról, hogyan szerette meg a magyar nyelvet. Bárcsak minden emlékirónk ilyen találó finomsággal jelenítené meg irodalmi múltunkat! Az anekdotikus könnyedség mögött művészi ihlet árad. (*Kriterion*, 1971.)

SORIN STATI: Interferențe lingvistice. — Mint az alcíme is jelzi, a könyv tárgya: részletek a nyelvészet és más tudományok kölcsönös kapcsolatának a történetéből. Érdekes sorokat olvashatunk arról, hogyan hatott a nyelvészet más tudományokra és fordítva: hogyan gazdagodott más kutatási területek módszereivel és elméleteivel. A szerző először a sok tudományban közös és emiatt általánosnak tekinthető módszerekről, mint például az indukcióról, dedukcióról, a kísérletről meg a modellálásról beszél. Aztán külön nagy fejezetet szentel a nyelvfilozófia kérdéseinek a XVII. századbéli racionális grammatikák korszakában. A többi ehhez hasonló jellegű fejezet mellett sok mindent megtudhatunk arról, hogy napjainkban hogyan segíti a nyelvtudomány a saját területén kialakult strukturalizmus exportálásával az irodalomtudományt, lélektant, szociológiát vagy az etnológiát. Stati könyve hasznos és érdekes olvasmány azoknak, akiket a szaktudományok kölcsönös kapcsolata és a sok határkérdés érdek. (*Editura științifică*, 1971.)

TÉKA

SALAMON LÁSZLÓ: Nyitott könyv. — „Legyen békés hát beletörődésem / abba, mi más-ként nem lehetett, / hiábavaló konok kérdésem, / mikor a nagy időfergeteg / villámfényétől annyi szem káprázik. — / Ilyen nagy időkben tenni kell, / hisz töprengésem semmit meg nem másít, / és nem bölcsesség, inkább teher“ — mondja a költő, aki ebben a verseskötetében az öregkor megbocsátó szelidségével néz a világra, aki egyaránt fogékony az elmúlt, de a legújabb dolgok iránt is, korát meghazudoló frissességgel szölvén ifjúságunk égető problémáiról. (*Dacia, 1971.*)

LADÓ JÁNOS: Magyar utónévkönyv. — 1827 utónevével és mintegy tízezer becenevével ez a névkönyv a legkülönbözőbb ízlésűek igényeit kielégíti. Rendet teremt a nevek helyesírásában, s ezért nemcsak anyakönyvi, hanem helyesírási normaként is szolgál. A névcikkekben közli a név eredetét (szófejtő szótár értéke is van tehát a könyvnek), a legtöbb esetben jelentését, becézett formáit, névnapjait és a névadás gyakoriságát (1967-es statisztikák alapján). A névanyagot naptári rendben követi a névnapok összesített jegyzéke, végül a szakirodalom. Szerzője a névszármaztatásokban a gazdag magyar névtudományi irodalomon kívül a külföldi szakirodalmat is értékesen használja, s mindezt saját kutatásának eredményeivel egészíti ki. A névkönyv helyesírását, az összeállítás elvi kérdéseit a Helyesírási Bizottság és a Nyelvművelő Munkabizottság együttes ülésen vitatta meg. (*Akadémiai Kiadó, 1971.*)

FLORICA T. CÍMPAN: A π története. — A matematikának nagyon sok leleményes felfedezése van. Ezek közé tartozik a π szám is. E szám felfedezésének történetét írja le a

rendőrségen, a dési, jilvai börtönökben, majd a bukaresti per idején történt.

1940-ben a caracali internálótáborba került. A szerző leírja, milyen szilárd erkölcsi tartása volt itt a kommunista értelmiségieknek, mint Ilie Cristea, Tudor Bugnariu, Nagy István, Kohn Hillel.

A bécsi döntés után az észak-erdélyi politikai foglyokat áttették az ideiglenes határon, átszállították a horthysta Magyarországnak adott területre. Kolozsvárra érve Pavel Bojant — több tucat román és magyar kommunistával együtt — át kellett volna vennie a magyar biztonsági szerveknek, ők azonban megszöktek. Az Erdély elszakított északi részében maradt román, magyar, zsidó kommunisták harcot indítottak a horthysta fasiszta rendszer ellen. A szerző az észak-erdélyi románok Nemzeti-Forradalmi Bizottságának élére került. Tevékenységéért letartóztatták, elítélték, Budapesten elzárták, majd több tízezer sorstársával együtt a román munkaszolgálatos századokba került. Ellene is vádat indítottak, s részt vesz abban a nagy perben, amelyet 1943 őszén Erdély északi részében tartottak. Felismerte, hogy súlyos büntetés vár rá, s ezért titkon átszökik Romániába, ahol nemskóra behívják katonának. 1944. augusztus 23-án este Tulceaán hallja meg a fegyveres felkelés hírért, megszökik, 1944. augusztus 25-én Bukarestbe ér, jelentkezik a Román Kommunista Párt Központi Bizottságánál, s azonnali munkát kér. Utasításokat kap, a frontvonalra megy, hogy ő is részt vegyen Erdély északi részének és szerzet Kolozsvárjának a felszabadításában.

Pavel Bojan könyve mint történelmi vallomás fontos dokumentum, emellett azonban van még egy nagy értéke: a leírt dolgok hitelessége, az, hogy a szerző most is úgy ír, mint ahogy akkor, a korabeli eseményeket meghatározó konkrét társadalmi-politikai és ideológiai körülmények között megismerte mindazt, amit ma az olvasóval is megismertet.

*

Az emlékiratirodalom egy másik érdekes terméke — nemcsak abból a szempontból, hogy mit mond, hanem abból is, *ahogyan* mondja — Ecaterina Lazár *Aveam optsprezece ani* című könyve, amely az Albatros Kiadónál jelent meg. E könyvet olvasva az az ember érzése, hogy az elmesélt dolgok a fantasztilikum körébe tartoznak, a leírt események nem lehetnek igazak. S mégis valóságosak.

Tizennyolc évesen Erdély egyik börtönében egy fiatal lány várja, hogy a kivégző osztag elé kerüljön. Tincát — az elbeszélés hőst — a katonai törvényszék halálra ítélte. A fiatal lány szenvedélyesen szerette az életet, felkészült arra, hogy becsületben és méltóságban él, a halál előtt sem mond le az igazságról, s ezzel az élet megbecsülését juttatja kifejezésre.

Ki ez a fiatal lány, aki ebben a zsenge korban a kivégző osztagra vár? Milyen kegyetlen megpróbáltatások kényszerítették arra, hogy a nagy reménységek, a szerelem és a jövőbe vetett bizalom korában ilyen kérielhetetlennek tűnő sorshelyzetbe kerüljön?

TÉKA

Tinca egy háromgyermekes hadiözveggy természetes gyermeke, valamelyik erdélyi kisvárosban született, ott kezdte életét egy gyermekotthonban. „Ott éltem — írja a szerző — csontváz-soványan, lebegve élet és halál között...” Majd az iskoláskor előtti évei nehéz fizikai munkával teltek, ez megviselte törékeny szervezetét, a szegény sorban élő és megkövesedett lelkű mostohaapja ütötte-verte.

A megaláztatások folytatódtak az iskoláskorban, s ezek mély nyomokat hagytak a tehetséges gyermek lelkében, aki vonzódott a könyvhöz. Tizenhárom éves korában nem tudta tovább túrni mostohaapja durvaságait, megszökött otthonról, öngyilkosságot kísérelt meg, de megmentették, néhány hónapig az anyja rokonainál lakott, majd elszegődött szolgálonak egy közeli városba. Két évig mindenféle munkával megpróbálkozott, különféle embereket ismert meg, akiktől 13—14 éves kora ellenére is óvakodnia kellett. Újból oda jutott, hogy véget vet életének. Tizenöt éves korában aztán elhelyezkedett egy gyárban. Itt találkozott először igazi emberi közösséggel, amely őszinte, baráti kezét nyújtott neki, s amely végre tartalommal töltötte ki a sokat szenvedett leánya életét.

Tinca a gyárban vonzódást érzett a KISZ-fiatalok és kommunisták csoportja iránt, akik konspirációs körülmények között tevékenykedtek. Ők is megérezték a fiatal munkáslányban a becsületet, határozott, kemény jellemet. Kezdték beavatni az illegális munka titkaiba. Tinca fiatalos lendülettel kapcsolódott be a Román Kommunista Párt vezetete hatalmas osztálycsatába. A második világháború beárnyékolta nehéz években a kommunistáknak, a nép leghűbb fiainak hőskölteményébe az ő lapja is bekerült: az emberség és hősiesség példája lett.

Ez a könyv megragad mélységes humanizmusával, s ami új, mert kevés ilyen természetű írásban van jelen: mintegy árasztja a nőiességet. A szerző valóságos hivatásának tartja hitelesen visszaadni a kor légkörét, az illegális tevékenységet és a szigorú börtöneiben uralkodó terror-hangulatot. Ahogy an leírja a letartóztatásokat, a szigorú és a Gestapo kínzásban jártas „szakembereinek” az embertelenségeit, a pert, amelyen halálra ítélték, majd azokat a nehéz órákat, napokat, heteket, hónapokat, amikor remegve várta, mikor nyílik az ajtó, mikor jön a halált hozó jeladás — mindez megrendítő hitelességet áraszt, s ami még inkább növeli értékét: a szerző írói tehetségéről tanúskodik.

Áttekintettünk a Román Kommunista Párt megalakulásának félszázados évfordulóját ünneplő esztendőben megjelent munkák közül néhányat. Tettük ezt azzal a szándékkal, hogy támpontokat adjunk az olvasónak, a széles körű társadalmi-politikai és történelmi írások tanulmányozóinak. E művek új alapköveket raknak le a romániai munkásosztály múltbeli harcának sokoldalú megvilágításához.

Gheorghe I. Bodea

szerző, kezdve az „állathörbe öltözött emberen”, aki rájött, hogy a kör kerülete háromszor nagyobb átmérőjénél, egészen a modern emberig, aki 1958-ban az elektronikus számítógép segítségével kiszámította a szám első 10 000 tizedesjegyét. A könyv, noha a korabeli dokumentumokra támaszkodó, szigorúan tudományos igazságot mutatja be, nem didaktikai célokat szolgál. „Mindenekelőtt gyönyörködtetni akar, örömet szerezni annak, aki kikapcsolódás végett veszi a kezében.” (Albatros, 1971.)

CZINE MIHÁLY: Szabó Pál alkotásai és vallomásai tükrében. — A romániaiak közül Tamási Áron és Asztalos István mutatta be a biharugrai parasztírók közös személyi élmények s mozgalmi emlékek kapcsán, az irodalomtörténet számára már Móricz Zsigmond felfedezte, amikor első regényét 1931-ben így üdvözölte: „... olyan, mint a faluról jött elemőzsiás kosár, tele ételekkel, italokkal, gyümölcsökkel és gránátok, bombák s félelmes igazságok adalékaival”. Most a jeles irodalomtörténész, Czine Mihály elemzi a nemrég meghalt író lírai realizmusát, emberség és forradalmiság Veres Péter, Selyei József, Sütő András művészetével rokon ötvözetét. „A tegnapi szegénység szépségét és szerelmét a magyar prózában ő örökölte meg a legteljesebben” — olvassuk Szabó Pálról, s élettrajzilag érdekes mindaz, ami írás és szegényparaszt-politikum, nemegyszer üldözés és gáncs, de mindig szülőföldhűség és nép-vállalás mozzanatairól szól egy küzdelmes pálya során. Az „Arcok és vallomások” sorozat újabb kötete a népi írók mozgalmának mély társadalmi forrásait igazolja. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971.)

Köszöntjük a Viitorul socialt

Társadalomkutatóink már hiányát érezték egy olyan szakközlönynek, amely maga köré tömörítene, tükröznék és ösztönöznék a gyors ütemben fejlődő hazai szociológiai tevékenységet. Ez a hiány még erőteljesebben jelentkezett az RKP KB 1971. novemberi plenárisa után. A több irányból is megnyilvánuló sürgető igények felismeréséből született meg ez év januárjában a VIITORUL SOCIAL (Társadalmi Jövő) című folyóirat. Megjelenése szakvontatkozásokon túlmenően is jelentős esemény: a Társadalom- és Politikai Tudományok Akadémiájának és az Országos Szociológiai Bizottságnak égisze alatt útnak indult első, felszabadulás utáni magas színvonalú marxista szociológiai szemlének. Célkitűzését, feladatát Miron Constantinescu akadémikus, a Társadalom- és Politikai Tudományok Akadémiájának elnöke a következőkben határozta meg:

„a) a folyóirat feladata a társadalmi valóságnak a maga teljességében és sokoldalúságában történő feltárása;

b) a társadalmi folyamatok irányítását, vezetésének tökéletesítését elősegítő kutatások kezdeményezése;

c) részvétel a társadalomvezetés és döntés fórumai elé terjeszthető javaslatok kidolgozásában;

d) a romániai szociológiai tevékenységnek a társadalom széles köreivel való megismertetése;

e) a nemzetközi szociológiai irodalom bemutatása és az olvasók minél jobb tájékoztatása;

f) részvétel a társadalomtervezés és előrejelzés területén szükséges kutatásokban.

A folyóirat a fenti célkitűzéseket a Román Kommunista Pártnak a szociológia helyét és szerepét meghatározó marxi—lenini elmélete alapján törekszik megvalósítani.“

E korszerű és nagy tudományos igényességet kifejező szerkesztőségi program konkrét valóra váltását üdvözölhetjük már az első számban. A háromszáz oldalnyi, izléses kivitelű folyóirat gazdag elméleti és konkrét szociológiai kutatások eredményeit összegező írásokat foglal magában (Manea Mănescu: A szocialista Románia gazdasági és társadalmi fejlődésének előrejelzése; Valter Roman: Tudomány és hatalom; Constantin Vlad: Demokrácia, alkotás és társadalmi cselekvés — hogy csupán néhány alapvető tanulmányt említsünk).

Meggyőződésünk, hogy a VIITORUL SOCIAL új szakaszt nyit meg szociológiai tevékenységünkben. Kollektív serkentő erőként fog hatni, hiszen a szocialista társadalomfejlesztés és -építés időszerű gyakorlati szükségletéből nőtt ki. A legszélesebb tudományos látóhatár; világkitekintésű szociológiai szemlélet; a különböző szellemi-tudományos áramlatokkal való állandó szembesítés; a marxista bírálati szemlélet; a szocializmus építését szolgáló elkötelezettség — máris jellemzői a folyóiratnak, s ezek az értékek a szerkesztőpolitika erényeiről tanúskodnak.

Jó munkát és sok sikert kívánunk új testvérilapunknak!

KORUNK

NŐK AZ IPARBAN

(Viața economică, 1971. 428.)

Hogyan viszonyulnak hazánkban a nők az ipari munkához? E problémakört két cikk is igyekszik megvilágítani a jelzett lapszámban. A női munkaerő felhasználása az iparban az általánossá válás irányzatát jelző objektív jelenség világszerte — írja Suzana Gádea egyetemi tanár, az Országos Nótanács elnöke. A tudomány és technika fejlődése, az iparosítás, az urbanizálódás, a mezőgazdaság korszerűsítése mélyreható változásokhoz vezet a férfiak és nők közötti munkamegosztásban. A szocialista országokban fontos probléma a munkaerő hatékony értékesítése. A női alkalmazottak száma hazánkban 1960 és 1969 között 68%-kal emelkedett, részarányuk az összes alkalmazottakhoz viszonyítva 1969-ben elérte a 30,8%-ot. Megjegyzendő, hogy e növekedés ellenére részarányuk még mindig alacsony. Ez azzal magyarázható, hogy a felszabadulásakor kevés nő dolgozott alkalmazottként, továbbá sok nőt leköt még a mezőgazdaság, de a gazdasági szervezetek sem fordítanak elég gondot bevonásukra a nem hagyományos termelőágakba, ahol a gépesítés és automatizálás lehetővé teszi a női munkaerő foglalkoztatását.

Egyes munkahelyek — kohászat, bányászat — nem felelnek meg a nők biológiai alkatának. A nők részvétele azonban a gépiparban fokozottabb is lehetne, tekintettel az iparág műszaki felszereltségére, valamint arra, hogy finommechanikai, optikai, elektrotechnikai, elektronikai ágai is vannak. A szakmák szerinti elosztásban olyan vonatkozásokkal találkozunk, amelyek a fiatal lányok maradását jelzik, az úgynevezett hagyományos iparágak felé való makacs tájékozódásukat. E helyzet okát a fiatal lányok szakképzésének a megszervezésében találhatjuk. Az 1969—1970-es tanévben részarányuk 15% volt a szakmai oktatásban részesülő tanulókhöz viszonyítva. A munkásnők szakképzésének színvonala alacsonyabb, mint a férfimunkásoké, mert kiképzésük főleg a munkahelyen történt és nem szakmai iskolákban. A hosszú távra szóló programozások összeállításakor figyelembe kell venni a női munkaerő ésszerűbb elosztását a gazdasági ágak között.

Ana Gogonea tudományos kutató egy 1969-ben kezdődött szociológiai felmérés eredményeiről számol be. A vizsgálódások célja megvilágítani a női munka néhány vonatkozását, elsősorban azt,

hogyan mi készíti a nőket munkavállalásra és milyen kielégülést találnak a munkában. A kutatás tíz különböző profilú fővárosi gyárban dolgozó 433 anketálanyra — munkásokra és munkásnőkre — terjedt ki. A cikket illusztráló grafikon szerint a munkavállalás fő motívuma (férfiak és nők esetében egyaránt): állandó jellegű, növekvő jövedelem és a nyugdíjjogosultság biztosítása. Fontos motiváció továbbá a nőknek függetlenségre, gazdasági önállóságra való törekvése. A kérdésekre adott válaszok azt is jelzik, hogy a nők hozzá kívánnak járulni a család anyagi helyzetének javításához, magasabb életszínvonal eléréséhez. A szerző azonban figyelmeztet, hogy a gazdasági indoklást nem szabad szimplicista módon tekintenünk, mert a nő az új szocialista munkaviszonyok között kulturálisan is felemelkedik: megtanulja új módon látni a környező valóságot, és jobban észleli azokat az anyagi és szellemi követelményeket, amelyek visszahatnak rá és családjára.

Ami a munka nyújtotta elégedettséget illeti, a nők 78,7%-a kielégítőnek tartja a kollégákkal való viszonyt, 76,2%-a elégedett vállalatával, 69%-a kedveli a foglalkozását. Nagyon kis százaléka tartja kielégítőnek a vállalat szociális szolgáltatásait. Első pillanatra pozitív ténynek tűnik, hogy olyan sok nő talál kielégülést mesterségének gyakorlásában. De figyelembe kell venni, hogy a vizsgálatokba bevont nők 26%-a szakképzetlen, 48,8%-a pedig gyengén képzett. Ezek nem érdekeltek továbbképzésükben, nem foglalkoztatja őket önmaguk tökéletesítésének gondolata, s így kielégítőnek tartják jelenlegi helyzetüket.

A FRANCIA ZENETUDOMÁNY MÉRLEGE

(Le Nouvel Observateur, 1971. 341.)

Maurice Fleuret kimondja: „brit, amerikai és német versenytársai mellett a francia zenetudomány — silány jelenség“. Negyedévenként mintegy tizenöt zenei könyvet produkál Franciaország, ideszámítva az újrakiadásokat, fordításokat, kézikönyveket, dokumentumközléseket is. S ez még nem is annyira rossz a négy-öt év előtti helyzethez képest, amikor a Seuil és a Seghers népszerűítő könyvei szinte egymagukban képviselték a muzikológiát a piacon. Holott — a szerző szerint — a lemezhallgatás, valamint a rádió és a tévé zenei adásai ré-

vén a közönség zenetudományos érdeklődése növekedőben van.

A népszerű monográfia-sorozatok (*Solfèges, Musiciens de tous les temps, Classiques de la musique*) bizonyos fókig kielégítik ezt az érdeklődést — de csak kompilációkat nyújtanak, nem zenetudományt. A jelentékenyebb munkák rendszertelenül, tervszeretlenül jelennek meg. A Seuil az egyetlen kiadó, amelyik a *Musiques* nevet viselő könyv-sorozattal és a *Musique en jeu* című, negyedévenként megjelenő avantgarde-szemlével többre mer vállalkozni. Az ötvenéves *Revue musicale* nagy-önzetlenül tíz tekintélyes kötetet adott ki *Musique et technologie* címmel, s vannak még lapkiadók, hang-lemez-vállalatok, szélesebb profilú könyvkiadók, amelyek a zeneirodalomra is áldoznak. A szerző itt mintegy tucatnyi címet sorol fel, többek között Pierre Belfond *Olivier Messiaen*-, *Wieland Wagner*-, *Pierre Schaeffer*- és *Edgar Varèse* tanulmányát, Pierre Schaeffer *Genèse des simulacres*, Jannis Xenakis *La Musique et l'Architecture* című könyvét.

De mi ez a szükségletkehez képest? Mi ez más nemzetek zenetudományához képest? A tizenegykötetes „Lavignac” (1931) óta megjelent francia zenei enciklopédiák (Larousse, Fasquelle) versenyképtelenek a németek MGG-je és „Riemann”-ja, az angolok „Grove”-ja mellett. De Wyzewa és Saint-Foix ötkötetes *Mozartja* (1936—1946) óta nincs a franciáknak semmijük, ami Kalbeck nyolckötetes *Brahmsához*, Newmann nyolckötetes *Wagneréhez*, Abbianti monumentális *Verdijéhez* volna mérhető. Franciaországban egyetlen nagyformátumú, modern munka sem jelent meg Rameau vagy Berlioz, Bizet vagy Ravel művészetéről. Couperinről Wilfrid Meller, Massenet-ről és Saint Saënsről Rollo Myers, Chaussonról Jean-Pierre Barri-cellé és Leo Weinstein, Debussyról Edward Lockpeiser írta a legelmélyültebb könyvet — valamennyien angol, illetve északamerikai szerzők. A kiadók egyrészt óvatoskodók, mert évente alig 30 kötet tulajdonképpeni zenetudományt adnak ki, másrészt hanyagok, amennyiben a megjelenő zenetudományos könyvek többségében nincs név- és tárgymutató... A szerző nyíltan kimondja: mindez a hatóságok bűne. A zenetudományt csak kivételesen tűrik meg az egyetemen, a CNRS (a tudományos kutatás országos központja) keretében a zenetudomány nem önálló tagozat, hanem csak az irodalomtól részesül némi nyomorúságos juttatásban.

„A zene az irodalom lánya: minden

rossz innen származik!” — zárja a cikk-író élesre hangolt, erősen „problémá-felvető” írását. (Mi pedig megjegyezzük: könyvkereskedelmünk korántsem a javát importálja a francia muzikológiának, nem a zenetudományt, hanem csak a népszerűsítő kompilációkat: a Solféges-sorozat tetszetős, a maguk módján hasznos könyvecskéit. Ezek is jól fognak, bár népszerűsítő zeneirodalomunk nekünk is van...)

HOMOKRA ÉPÜLT VÁROS?

(Üzenet, 1971. 3.)

A hetvenegy szeptemberében indult szabadkai irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat új számának indító versében a *Hídből* már jólismert Fehér Ferenc emlékezik ifjúsága városára, s fogalmazza meg, milyen üzenetet vár ma tőle. A meggyőző lírai jellemzés (*A homokra épült város kapujában*) összecseng Petkócs Kálmánnak az első *Üzenet*-számban közölt — s a következő kettőben folytatott — szociográfiai tanulmányának, illetve dokumentumriportjának megállapításával: „Ezt a várost falunak csüfolják. Európa legnagyobb falvának. Takarékosabb elrendezésben területen félmillió ember élhetne. Százhusz esztendővel ezelőtt házai alacsonyak, náddal fedettek. Csak elvétve akadt közöttük csinosabb épület. A náddal fedett, alacsony házak városának népessége Zágráb lakosságának két és félszerese volt. Ötször nagyobb, mint Fiume. Eszék-től háromszor. Most Eszék-nél is, Rijékánál is kisebb. Hatszor kevesebb lakosa van, mint Zágrábnak.” Gazdasági s urbanisztikai története szorosan összefügg művelődéstörténetével, szellemisége alakulásával. Szabadka másképp lett város, mint a görög poliszok. „Mégvárta, hogy leomoljanak a lőrésekkel cifrázott falak. Akkor kitérül-kozva, pusztákba ölelkezve elnyújtózott. Lustán, rendetlenül... Csak kényszerű-ségből, muszájból mozdult, ha éppen mozdulni kellett. A görög poliszok falakkal zárt belsőségek. Államok. Ott a lokalizmus hazafiság. Szabadka lokaliz-musa barázdában termett. A gyanakvás mezőin érett. Kiállta a viharok próbá-ját. Talán a keletnél jobban megcsont-sodott. Ezért téveszthető össze a provin-cializmussal.”

Úgy tűnik, most mégis mozdul Szabadka — fel akar zárkózni Belgráddhoz, Zágráddhoz, Újvidékhez —, ennek jele az

Üzenet első három száma. Noha a folyóirat jellegének meghatározásában élhelyen az „irodalmi” jelző áll, az *Üzenet* egyelőre nem irodalmi fórumként hívja fel magára a figyelmet (kritikai tanulmányanyagában és szépirodalmi közléseiben nem könnyű versenyeznie az újvidéki *Híddal* és *Új Symposionnal*, az évek során a tehetségek főképp ott csoportosultak). Mégis, a szabadkaiak olyasmit vállalnak, ami odafigyelést követel: vállalják hagyományaikat — a klasszikusokat és a kisebbeket, a jugoszláviai magyar irodalom számontartandó egyéniségeit (e téren a Kosztolányi- és Csáthkutató Dér Zoltán munkásságára kell mindenekelőtt utalnunk) —, vállalják, ápolják a „kézfogásokat”. (A rovatcím Illyés Gyula versét idézi, Illyését, akiről Pomogáts Béla írt tanulmány-értékű recenziót.) Legutóbb Dudás Kálmán szép fordításában Ivan Goran Kovačič híres antifasiszta poémájának, a *Tömegsrtnak* újabb magyar változatát olvashattuk, ezt megelőzően pedig a hetven éves költőműfordító, Csuka Zoltán előtt tisztelgett a folyóirat, többek között szlovén versfordításainak közzétételével.

Az *Üzenet* igényes technikai kivitele az újvidéki Fórum nyomdája után a szabadkai Pannónia Grafikai Műintézetre is ráirányítja figyelmünket.

A HEIDELBERGI

„NOVUM ORGANUM”

(Internationale Dialog Zeitschrift,

1971. 4.)

A nyugati társadalom sorsdöntő kérdéseire ma már nem képes sem a diplomata, sem a stratégia egyértelmű választ adni. De kiben láthatjuk ma megtestesülni azt a társadalomtudóst, aki a modern emberiség válaszútján képes irányt mutatni? Ezekkel a kérdésekkel vívódik Ernst von Weizsäcker heidelbergi tudós.

Az őszinte, humanista felelősségerzettel megírt tanulmány szerzője szerint szellemi életünk modern színpadán a történelem kísért: hiszen ha más fogalmi világban, a fejlődés magasabb szintjén is, de a *Magna instauratio* szerzőjének az egyetemes tudományos megismerést célzó, enciklopédikus igényével találkozunk újra. S mint ahogy Bacon könyörtelen kritikával törte szét a skolasztika, a meddő dogmatizmus és tétlen szemlélődés világát a *gondolkodás gyakorlati-operatív, valóságformáló erejének a tu-*

datosításával — ma Weizsäcker professzor sürgeti korunk tudományos megismerésének cselekvő erejű új módszerét az *Interdisziplinär heisst praxisnah* című tanulmányában. A szerző tisztában van azzal, hogy a magas fejlettségű ipari társadalom probléma-tömekelegében kilátástalan feladatra vállalkozik az a tudós, aki egymagában és elszigetelten (*csak a saját szakterületén*) akar előrejutni. Goethe és a Humboldt-testvérek idejében még élhettünk ezzel az igénnyel, ma azonban a „szellemi elit” fölött már árcsapott egy szelles, demokratizált társadalmi réteget alkotó anti-elit hullám: a technicizált és pragmatikus szemléletű modern kutatók serege. A szerző éppen az elit-ellenes, tudományos demokratizmus posztulátumának jegyében teszi fel ismételtelen a tudós lelkiismeretébe vágó kérdést: hogyan adhat a tudomány választ az emberiség jövőjét és továbbfejlődését feszegető kérdésekre? Weizsäcker elgondolása szerint ma már csak a különféle szakterületeket szervesen egybekapcsoló *interdisziplináris tudomány* képes a modern társadalomnak hatékony gyakorlati segítséget nyújtani. Ez a projektív tudomány a hagyományos fakultásokat egybefoglaló tudományköziség (Interdiszciplinaritát) jegyében épülne föl, anélkül azonban, hogy feloldódnának a partikuláris tudományok autonóm törvényszerűségei.

A szerző az interdiszciplínaris kutatásnak napjainkban három szinten megnyilvánuló jelenségeit elemzi. Az első a stagnáló, egy helyben topogó, elszigetelt tudós szaktudományi kísérlete. A második a diszciplínák közti termékeny együttműködés. Ennek ismérvei: a sokoldalú tudományelméleti megalapozottság, az alkalmazott és alapkutatások társadalmi hatékonysága és szocio-ökonomiai hasznossága. Az ezen a szinten feltárt adatok érvényességét az összes érdekelt szaktudományok objektív értékítéleteinek veti alá. (Például a biofizika esetében a biofizikus kutatási eredményét minden esetben alá kell támasztania az általános biológia objektív interpretációjának.) S végül a harmadik szint, amit a szerző „Projektwissenschaft“-nak, *cselekvő tudománytervezésnek* nevez, magában foglalja az interdiszciplínaris tudományosság összes tartalmi elemét. Amint a szerző kifejti, a tudománytervezés, kutatástechnika és politika dimenzióit magában foglaló új módszer segítségével máris jelentős eredményeket értek el. A *Nyitott Rendszerek* című stúdium keretében: *A biofizikai kémia makromolekuláris szintjén a szervetlenből a szervesbe átmenő*

vegyi folyamatok evolúciója; Atmeneti rendszert képező reformok a politikában; Az indeterminizmus és a nyitott jövő; Nyelvlélektan és lingvisztikai kódex; A technikai haladás elmélete az ökonometriában című tudományközi dialógusok termékenynek bizonyultak. A konfliktus-elmélet számos gyakorlati kérdésre is választ nyújt ugyanez a módszer, amint ezt a *Katonai véderő-szolgálat és béke-szolgálat közti konfliktus* című, kötetnyi anyagot kitevő vita is igazolja.

S hogy Weizsäcker professzor távol áll az *Új Atlantisz* utópizmusától, arról legjobban a tudomány eredményeinek manipulálhatóságára célzó, humanista éberségtől fűtött írása tanúskodik. A fejlett ipari társadalom kormányzó körei és ipari vezetőrétege felismerték a modern tudomány, azaz az interdiszciplináris kutatás gyakorlati értékét, és azon igyekeznek majd, hogy a tudomány-praxeológia még gyermekkorban lévő intézményeit, azok munkásságát *nem a cselekvő társadalombírálatra, hanem a fennálló rendszert stabilizáló változások tudományos kutatására* használják fel. Ez a manóver azonban a baloldali követelményeinek a semmibevevését jelentené, s tovább élezné a fennálló rendszer és intézményei, valamint a haladó erők közti konfliktusokkal terhelt társadalmi viszonyokat — fejezi be írását a heidelbergi tudós.

VILÁGEGYETEM ÉS ANTIANYAG

(La Recherche, 1971. 14.)

Ma már közismert, hogy a mikrokozmoszban minden egyes részecskének megvan a maga tükörképe, antirészecskéje. Ez utóbbinak minden jellemzője azonos az „eredetiével”, kivéve egyet: a töltést. Ebből a tényből arra lehet következtetni, hogy a szimmetria alapvető, általános sajátsága a természetnek. Ezért aztán magyarázatra szorul, hogy a makrokozmosznak az ember által eddig megismert világában miért olyan nagyfokú az anyag—antianyag aszimmetria, miért dominál csaknem kizárólag a „rendes” anyag. Vajon ez a szimmetria-zavarás kiterjed-e az egész világegyetemre, vagy csupán a kozmikus térnek erre a részére jellemző? Az asztrofizikusok nemrég olyan sugárzást fedeztek fel a világűrben, amely mindenütt jelen van; lehetséges, hogy ez a „háttérsugárzás” fényt derít majd mindezekre a kérdésekre.

A George Gamow és munkatársai kidolgozta „big bang” néven ismert kozmo-

góniai elmélet szerint a világegyetem anyagát (filozófiai értelemben!) mintegy tízmilliárd éve rendkívüli sűrítettség és magas hőmérséklet jellemezte. Ekkor az egész anyag még egyetlen kompakt tömeget alkotott. Ugyanakkor kezdődhetett azonban a kitágulás folyamata, amely még ma is tart. Nagyon rövid ideig a hőmérséklet olyan magas lehetett, hogy ebben az östűzgömbben nagyszámú részecske és antirészecske férhetett meg anélkül, hogy egymást megsemmisítették volna, s az annihiláció lehetősége csak később, a hőmérséklet csökkenésével jelentkezett.

Armand-Jocelyn Vébel a *La Recherche* című folyóirat hasábjain megjelent cikkében ezekről a kérdésekről írva feltételezi, hogy a ma létező világ nem az anyagnak az antianyaghoz viszonyított többletéből származik. A kezdeti sűrűség nagysága miatt ugyanis elképzelhető, hogy a mai anyageloszlás sűrűsége akkor is fennállna, ha ez a többlet az ösztömegnek csupán százmilliomod része lett volna. Eppen ennek a számnak a kicsinyége teszi kevésbé vonzóvá ezt a feltevést. Könnyebben elképzelhető — mondhatni „esztétikusabb” — egy olyan világegyetem, amely kezdetől fogva nagy aszimmetriát mutat, mint egy olyan, amely csak minimális és érthetetlen „hibát” rejt.

A szerző szerint jóval szerencsésebbnek tűnik visszatérnünk a teljesen szimmetrikus összetételű világ gondolatához, egy olyan világegyetemhez, amely eredetileg egyenlő mennyiségű anyagból és antianyagból állt. Ebben az esetben azt kell megmagyarázni, hogy mindeddig miért nem valósult meg a teljes megsemmisülés, hogyan létezhet olyan „anyagsziget”, mint amely bennünket körülvesz, s egyben feltételeznünk kell „antianyagszigetek” létezését is valahol a Világegyetemben. R. Omnes elképzelt egy ilyen „mechanizmust”, amely lehetővé teszi az anyag—antianyag térbeli elkülönülését. Ajánlotta az anyag—antianyag fluidum vizsgálatát a kezdeti stádiuméhoz hasonló körülmények között, vagyis olyan sűrűségeknél, amelyek az atommagokéval vetekednek. Ilyen esetben a „fluidum” viselkedését a magok közt létező erős kölcsönhatások határozzák meg. A nagyenergiájú fizika ismereteit felhasználva Omnes feltételezi, hogy a nukleonok és antinukleonok közt egy bizonyos hőmérséklet felett olyan taszítóerők lépnek fel, amelyek az anyagnak az antianyagtól való elkülönítéséhez vezethetnek.

Ha ez a hipotézis helyes, olyan „emulziót” kapunk, amelyben a nukleonok és

antinukleonok kis (néhány mikron átmérőjű) „csomókba” gyűlnek, s így az annihiláció nem érezeti hatását. Ezt a szakaszt egy nagyon komplex periódus követi, ahol már elsősorban az annihilációs termékeknek az anyagra, illetve anti-anyagra gyakorolt nyomását kell szem előtt tartani. A részleges megsemmisülés következtében az egyes „csomók” közt a közepes szabad úthossz megnövekszik, s ekkor újabb bonyolult hidrodinamikai jelenség lép fel, amely a „csomókat” jelentős tömegű kondenzációkba sűríti. Ezek elérhetik a Nap tömegének tízmilliószorosát is. Ekkor a gravitációs erők kerülnek túlsúlyba, ami a kondenzációk további sűrűsödését vonja maga után. Így elképzelhető a galaxisok kialakulása, amelyek tömege összemérhető a feltételezett kondenzációk tömegével.

Vébel szerint a közrejátszó jelenségek bonyolultsága félig-meddig megghiúsítja a pontos analízist. A kutatások azonban nem hiábavalók, hiszen egy ilyen elmélet az asztrofizika sok jelenségét és kísérleti tényét megmagyarázhatja. Lehetséges például, hogy egy anyag-kondenzáció fogva tartson bensejében egy antianyag-tömböt (és fordítva). A kettő határfelületén bekövetkező megsemmisülésből olyan nagyenergiájú sugárzás származhat, amely mai tudásunk szerint csupán a kvazárokéhoz hasonlatos.

A magképzés, sajátosan a hélium-atommag elterjedtsége a kozmoszban ezek szerint szintén más szemmel nézhető — szögezi le a cikk szerzője. Lehetséges, hogy a magképzés „kemencéi” éppen a nagy sűrűségek, bár itt fennáll a mag-antimág megsemmisülésének a lehetősége is. A részletes vizsgálatokhoz azonban sokkal több, az annihilációval kapcsolatos ismeretre volna szükségünk, ami egyelőre az atomfizika adósság-rovatába tartozik.

TUDOMÁNY, KULTÚRA — KÖZELEDÉS

(Zycie Literackie, 1971. 38.)

A szellemi látóhatár szüntelen tágítása tapasztalatok és elméletek útján a tizenhatodik században kezdődik — állapítja meg Witold Nawrocki a nagy múltú és nagy példányszámú krakkói lap jelzett számának megalapozott tudományos világnézet lehetővé tette a későbbi korok kritikai szemléletének kialakulását a zárt, általános gondolkodási rendszerekkel

szemben, amelyek útját állták a szellemi fejlődésnek. Az emberiség életlehetőségeinek bővítését célzó társadalmi-gondolati erőfeszítések a tizennyolcadik és tizenkilencedik században még inkább fokozódtak, s különösen nagy méretet öltöttek az utóbbi évtizedekben.

A múlt században felgyorsuló ipari fejlődés, az európai és ázsiai társadalmak szerkezeti változása, Oroszország és Amerika növekvő szerepe, a demográfiai kérdések előtérbe nyomulása, Európa vezérszerepének csökkenése: mind olyan tényezők, amelyek nyomán már a század elején megszületett a felismerés, hogy „a világ most egyre kérlelhetlenebb, egyre harciasabb, egyre zártabb, de ugyanakkor sokkal inkább, mint eddig bármikor, egyetlen hatalmas egészévé vált, amelyben minden együtt hat és visszahat önmagára, de minden össze is ütközik és ellentétbe kerül”.

Erich Marcksnak ez a cikkben idézett, 1903-ban tett megállapítása pontos dialektikájával és éles előrelátásával kétségkívül figyelmet érdemlő tudománytörténeti adat. A két világháború s közte az októberi forradalom, számtalan kis állam létrejötte (melyek létjogosultságát annak idején Chamberlain kétségbe vonta), a két társadalmi-gazdasági rendszer versengése, a „paternalis” gyarmati rendszer felbomlása (ami Nehru szerint egy „új dinamizmus” kibontakozásához vezetett): mind olyan mozzanatok, amelyek még inkább gyorsították a történelem menetét, de ugyanakkor növelték a feszültséget is a világon. A sokak által felismert katasztrófa-veszély elhárítása csak a fennálló ellentétek és szintkülönbségek megszüntetésével lehetséges. „Szerencsére uralkodóvá lesz az a meggyőződés, hogy meg kell tenni mindent annak érdekében, hogy az eszmék, tapasztalatok, tudományos eredmények és kulturális javak kicserélése a közös epilógushoz, a jövő nemzedékek életét s természetesen a maiét is biztosító békés és biztonságos munkához vezessen” — szögezi le a lengyel publicista, majd arra figyelmeztet, hogy mindez további külső és belső ellentmondásokat is magában rejt. Épp ezért — Henri Van Lier *Új korszak* című könyvének intéseire válaszolva — a cikkíró egy másik lengyel szerzőt idéz, aki szerint a tudomány önmagában, filozófia nélkül, nem hozhat létre emberi értékeket.

A sokrétűségnek, a változatok gazdagságának s ugyanakkor az egységnek is a biztosítására, arra, hogy az emberiség ne tőrje se a „monokultúrát, a civilizációnak marharépaszerű tömegtermelését” —

idézi a szerző Lévi-Strauss egyik figyelmeztetését —, sem pedig a fennálló ellentétek és lemaradások nyugtalanító veszélyességét, csak egy mód van: a tudományos és kulturális közeledés igazi megvalósítása — írja Nawrocki. De nem is az a fontos egyelőre, hogy ez az univerzális kultúra egy középkori dóm szép rozettájához fog-e hasonlítani, amelyen minden szírom egy-egy nép kultúrkincseit képviseli, annak igényeivel és vágyaival együtt, vagy pedig egy tényleges, alkotó egység alapján létrejön az emberiség igazi kultúrája. Napjaink fő feladatát a lengyel köztér abban látja, hogy meglegyenek azok az alapvető feltételek, amelyek lehetővé teszik a népek közeledését, az együttes tevékenységet, s azoknak az elválasztó különbségeknek a megszüntetését, amelyeket régebbi korok és a mi napjaink hoztak létre.

INTERJÚ GEORGES SIMENONNAL

(Inostrannaja lityeratura, 1971. 10.)

Orosz fordítója, E. Sreiber kérdéseire adott válaszait Simonon azzal a figyelemzetéssel vezeti be, hogy őt nem az intellektus, hanem az intuíció vezérli, ezért csupán szubjektív benyomásait mondhatja el irodalomról, művészetről. Az interjú több kérdéscsoportjából Simononnak az orosz írókkal kapcsolatos válaszait ragadjuk ki.

Nem először említi, hogy ifjúkorától rendkívül sokat jelentettek számára Gogol, Csehov és Dosztojevszkij művei. Gogol ugyanolyan megrázó hatással volt rá, mint később Faulkner. Mindketten közkinccsé tettek egy egyéni mikrokozmoszt. Bár más világot ábrázol, Gogol úgy elemzi és építi fel hőseit, hogy közelebb kerülnek az olvasóhoz, mint annak sok személyes ismerőse. Simonon Gogolnak köszönheti hogy nem hősokeket, hőstetteket és tragikus szituációkat, hanem mindennapi embereket igyekezett hitelesen ábrázolni. Különösen nagyszerűnek találja Gogolban a komikum és a tragikum egységét.

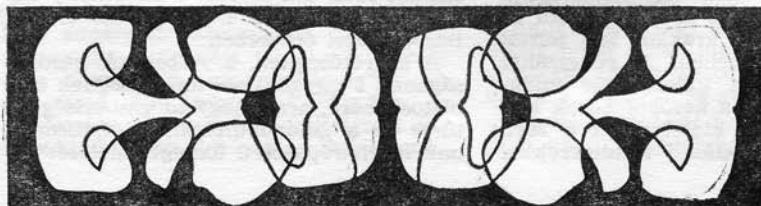
„Fő írója“ Simononnak mégis Csehov, aki nem magyarázza szereplőit, hanem

érezeteti bonyolult voltukat; hősei úgy igyekeznek önmagukat megtalálni, ahogy ma is sokan keressük helyüket az életben. A megismerés és megértés egyértelmű a szeretettel. Csehov és Gogol annyira szeretik az embert (az ő esetükben a „szerepet“ találób, mint a „sajnálát“), hogy nem ítélik el mindenestül.

Örvendetes Csehov színdarabjainak nagy népszerűsége ma: legalább negyven színház játssza őket egyszerre szerte a világon (a Szovjetunióon kívül). Csehov filmrevitelét Simonon szerint eddig sehol sem tudták jól megoldani, *A kutyás hölgy* kivételével, mely kiválóan tükrözi a szerzői elgondolás legfinomabb árnyalatait.

Csehov írásmódjában lenyűgöző a mesterséges csillogás teljes mellőzése. Ő „under key“ írt, ahogy az angolok mondják, vagyis „félhangokkal“, nyugodt, lágy tónusban, olyan egyszerűen, ahogy keveseknek sikerül. Tolsztoj, ellenkezőleg, hatalmas és vakító, mint Victor Hugo. Magával ragadó a *Háború és béke* monumentalitása; az *Anna Karenina* tökéletes regény, akárcsak a *Madame Bovary*. De Tolsztoj legtöbb írása nem tetszik Simononnak, mert filozófiájának igazolására írta őket, s nem hőseinek egyéniségéből, hanem egy eszméből indult ki. Kivétel az *Ivan Iljics halála* és az *Úr és szolgál*, amelyekben az író izgalma erősebb, mint csodálatos technikája.

Dosztojevszkij alkotása felér Shakespeare színházával. Annyira az emberi szenvedélyek hatása alatt állt, hogy egyszerre volt szörnyeteg és lángelme, lángelme és örült. Mindenki talál benne táplálékot értelme és lelke számára. Nincs mai regényíró, akiben ne lenne „valami Dosztojevszkijből“. Ahogy a franciák mondják, vele „csillapítani lehet éhséget és szomjúságot“. Freud megírta, hogy Dosztojevszkij olvasása hozzásegítette a pszichoanalízis kidolgozásához. Dosztojevszkijben a legfontosabb a bűn fogalmának újszerű értelmezése. Ez a fogalom sokkal bonyolultabb, mint ahogyan a büntető törvénykönyv megfogalmazza, s ez az alapja a minden ember lelkében lappangó egyéni drámának. Simonon maga is ebből indult ki a *Sár a havonban*.

LEVELEK A SZERKESZTŐSÉGHEZ

JOIKITS ATTILA tanár (Szilágysomlyó): — Köszönöm, hogy közölték észrevételeimet a Báthory-vár jelenlegi állapotával kapcsolatban (1971. 8. — Szerk.). Most egy általánosabb kérdést szeretnék szóvá tenni: a helytörténeti kutatások jelentőségét. Ma még nem áll rendelkezésünkre a Szilágyság történetének marxista feldolgozása, de már jó néhány lépést tettünk e cél elérésének irányában. Megyei sajtószervünk, a *Názuința* című hetilap, gyakran közöl beszámolókat V. Lucácel, a megyei múzeum igazgatója tollából dák és római településekről, a vidék ugyanis igen gazdag az antik világ tárgyi emlékeiben. Ezek feltárásától — a kolozsvári régészekkel karöltve — a közeljövő nagy tudományos eseményét reméljük. Hasonlóképpen fontos vállalkozás a megye *monográfiájának* elkészítésére vonatkozó, a helyi párt- és állami szervek szorgalmazta terv, amelyet a megye történelem-tanárainak tavaly őszi tanácskozásán fogadtak el, a hazai marxista történetírás azon feladata jegyében, hogy megismertesse a széles tömegekkel falvaink, városaink és nagyobb tájegységeink életének alakulását, a fejlődés irányát, a különböző nemzetiségek — megyénkben elsősorban a magyarság — együttélését a román lakossággal. Ebben a nagy munkában, véleményem szerint, a múltban búvárkodó és a szocialista kultúra fejlődését előmozdítani kívánó tanárok feladata lehet egyes részletkérdések tisztázása, adatok feltárása, gyűjtése stb., és ebbe a munkába a diákokat is bevonhatják, megismertetve és megszerettetve velük a tudományos kutatómunkát. Szükségesnek vélem megemlíteni, amire a tanácskozáson több kollégám is utalt: meg kell találni a hatékony ösztönzés módját a kutatásban való részvételre, hiszen az esetleg „aprómunkának“ látszó tevékenység is számottevően gazdagíthatja a helytörténeti adattárat, melyet nagy tekintélyű történészek sem nélkülözhetnek.

SZÉKELY FERENC levelező (Pusztakamarás): — Közérdekű problémát tesz szóvá Ferenczy L. Tibor a *Korunk* tavalyi 10. számában, *Sajtólevelezés régebben és ma* című írásában. Felvetése annál is időszerűbb, mert Nicolae Ceaușescu elvtárs politikai-ideológiai nevelésünk javításával foglalkozó expozéja külön taglalja a sajtómunka színvonala emelésének a szükségességét. Mint ismeretes, ennek nyomán megkezdte működését a Ștefan Gheorghiu akadémia újságírói fakultása, úgyhogy néhány év múlva a hazai sajtó bevált „törzsgárdájával“ együtt friss erők — a kor színvonalán kiképzett tollforgatók — tudósítanak majd a gyárakban, földeken dolgozók munkájáról. Szükségeltetik-e még ilyen körülmények között az *önkéntes sajtólevelező tevékenysége*? Szerintem a válasz föltétlenül — igen. Következetes, a dolgok lényegét látó levelezőkre mindig szüksége volt a demokratikus sajtónak, és ez az igény a jövőben is megmarad, hiszen bármilyen sűrű legyen az „újságíró-hálózat“, képtelen minden (sokszor eldugott falvakban történő) eseményre, megoldásra váró problémára *idejében* reagálni. Ennek ellenére találóan állapítja meg Ferenczy, hogy a romániai magyar sajtóban az összeköttetésnek ez a szála helyenként meglazult, gyérült az önkéntes sajtólevelezők tábora. Ezt észlelte a kolozsvári *Igazság* is, s ezen akart helyileg segíteni, amikor tavaly ősszel megbeszélést tartott levelezőivel, melyen a szerkesztőség és a résztvevők közös munkáját elemezték. Hosszúra nyúlna, ha a termékeny eszmecsere összes konklúzióit megpróbálnám összefoglalni, tehát csak a megítélesem szerint legfontosabbat említem: a sajtólevelezők igénylik az ösztönzést, munkájuk erkölcsi megbecsülését (ami, indokolt esetekben, tiszteletdíjjal való jutalmazás is lehet), valamint azt, hogy az egyes szerkesztőségek rendezzenek gyakrabban találkozokat a lap barátaival, levelezőivel, terjesztőivel és olvasóival — amit a *Korunk*nak sem árt megszívlelni.

Dr. SZIKSZAY JENŐ tanár (Brassó): — Engedelmeikkel fel szeretném hívni a figyelmüket a *Korunk* tavalyi 10. számában észlelt hiányosságra. Megítélesem szerint aligha hagyható szó nélkül, hogy amikor Murádin László *Nyelvművelésünk*

új lendülete című írásában felsorolja azokat a lapokat, amelyek 1969-ben állandó rovatot nyitottak a nyelv-művelésnek, kifelejtí a *Brassói Lapok*-at. Mi több, utána, amikor azokat a sajtótermékeket veszi sorra, amelyek alkalomszerűen közöltek nyelv-művelő cikkeket, szintén megfedekezí a *Brassói Lapok*-ról. Pedíg „kis statisztikája“ a teljesség igényével készült; erre látszik utalni az is, hogy pontos (?) számadatokkal szolgál. Íme: „1969-ben 22 szerző (többségében nyelvész, de néhány író, irodalomkritikus is) 123 cikket jelentetett meg.“ Ne vegyék hát bakafántoskodásnak, ha Murádin László „kis statisztikáját“ kiegészítem. — A *Brassói Lapok*-nak az 1969—70-es tanévben *Nyelv-művelés* címmel állandó rovata volt, s ebben 35 nyelv-helyességi cikk jelent meg e sorok írójának tollából. Hozzá kell tennem, hogy az említett rovat nyelv-helyességi anyagát nem ötletszerűen megírt cikkek alkották, hanem valamennyi közleménye jól átgondolt, tervszerűsített egységbe illeszkedett. A teljesség igénye nélkül e cikksorozat igyekezett eligazítani olvasóit hangtani, szótani-alaktani és mondat-szerkesztési kérdésekben. Alapvető feladatomnak tartottam, hogy az olvasókat beszédbeli helyességre, fogalmazási pontosságra, nyelvi tisztaságra és a szép szó igényére neveljem.

HELYREIGAZÍTÁS. — Lapunk januári számában Páskándi Géza Tornyot választok című drámájának a következő sorai helyesen így olvasandók:

51. lap, alulról 2. sor: hangzásból, akár a latinos helyesírásból eredően (Gyalui példának hozza fel Barcsayt,
56. lap, 2. hasáb, alulról 22—25. sor: ném tőled. Minek akarsz engemet más templom elé küldeni? Ha ez mind igaz, amit most mondasz, te minek nem úgy viselkedsz velem, ahogy illik?
56. lap, 2. hasáb, alulról 18. sor: **ELSŐ KOLDUS:** Neked a temp-
58. lap, 2. hasáb, alulról 27. sor: lak megijeszteni. Ne reménykedj, nem ijesz-
63. lap, 2. hasáb, alulról 14. sor: Basirius mester viselt dolgairól, s azt is, hogy nyil-
70. lap, 2. hasáb, alulról 11—12. sor: emberi észtl így szánta volna a mi Urunk Istenünk sírhelyéül!
72. lap, 1. hasáb, alulról 4. sor: látnom egy királyt. (sietve el)

Sumar

Miu Dobrescu: Activitatea teoretică-ideologică și politică-educativă — componentă a operei de edificare a socialismului 179 ● Gáll Ernő: Angajare în coordonatele vremii 186 ● Kántor Lajos: Discuție și confesiune 194 ● Bretter György: Logica și etosul devisei „hic et nunc” 200 ● Horváth István, Ritoók János, Márki Zoltán: Poezii 210 ● Balázs Sándor: Destin și atitudine 214 ● Fábíán Ernő: Modele de succes pentru tineret 220 ● Deák Tamás: Contestație și etică 228 ● Szegő Katalin: Moralitatea lui Mercurio 236 ● Páskándi Géza: Îmi aleg un turn (piesă, actul III) 241 ● Titus Popovici: Comandamentul convingturii (traducere de Csordás Elemér) 250

NOTE

* * * Rămas bun, Lázár József 257 ● Bölöni Sándor: Exemplul lui Tvardovski 258 ● Várhegyi István: Fizionomia reportajului literar 259

OGLINDĂ

Kassay Miklós: Proces verbal 262 ● Kósa Szánthó Vilma: Schimbarea structurii profesionale la Aita Medie 268

VIATĂ INTERNAȚIONALĂ

Farkas László: Dezarmarea și sociologia păcii 275 ● Kun János: Dezvoltarea industrială și cooperarea internațională 281 ● * * * Emanciparea femeilor (opinii de Kate Millet, Margaret Mead, Simone de Beauvoir, Bernard Muldworf — introducere de Szilágyi Júlia) 285

FORUM

Banner Zoltán: Aspectul grafic al revistei „Napsugár” 295

TINERET — EDUCAȚIE

Nagy Jenő: Funcția cunoașterii patriei în educația socialistă 298

DOCUMENTE

A. Baramidze: Rolul unor tipografi maghiari din România în dezvoltarea culturii gruzine 303

ȘANTIER ȘTIINȚIFIC

Ferenczi Géza—Ferenczi István: Cercetări arheologice în Secuime 308

RECENZII

Kántor Lajos: Între lumini și umbre? 313 ● Veress Zoltán: Marginalii la cartea lui Benkő Samu 315 ● Láng Zsuzsa: Recenzia romanului lui Deák Tamás 318 ● Gheorghe I. Bodea: Cărți despre trecutul mișcării muncitorești din România 323

BIBLIOTECĂ, PANORAMĂ, SCRISORI CĂTRE REDACȚIE

Etikai kiskönyvtár

APOSTOL, PAVEL: Normă etică și activitatea normată (București, 1968)

BERESCU, GHEORGHE: Etica muncii și modul de viață (București, 1969)

* * * Etos și contemporaneitate (București, 1971)

GHIȘE, DUMITRU: Existențialismul francez și problemele eticii (București, 1967)

GRIGORAȘ, I.: Datoria etică (București, 1968)

HELLER ÁGNES: A mindennapi élet (Budapest, 1970)

HELLER ÁGNES: A szándéktól a következményig (Budapest, 1970)

HELLER ÁGNES: Az arisztotelészi etika és az antik ethos (Budapest, 1966)

HERSENI, TRAIAN: Sociologie și etică (București, 1968)

HUSZÁR TIBOR: Erkölcs és társadalom (Budapest, 1965)

KALLÓS MIKLÓS—ROTH ENDRE: Axiológia és etika (Bukarest, 1970)

* * * Korunk és az erkölcs (Budapest, 1967)

KOTARBINSKI, TADEUSZ: Meditații despre viață demnă (București, 1970)

MAKAI MÁRIA: Az erkölcsi tudat dialektikájáról (Budapest, 1966)

MIROȘ, LIUBOMIRA: Etică neotomistă (București, 1969)

POPESCU, VASILE: Atitudinea morală și stimulentele materiale (București, 1969)

SĂHLEANU, VICTOR: Etica cercetării științifice (București, 1967)

SELSOM, HOWARD: Etika és haladás (Budapest, 1966)

STOJANOVIĆ SVETOZAR: Meta-etica contemporană (București, 1971)

* * * Tineretul și idealul moral (București, 1969)